

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ วัฒนธรรมการบริโภคและการแพทย์พื้นบ้านกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง :
มิติทางสังคม วัฒนธรรมของการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

โดย เสถียร ฉันทะ

เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2547

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ วัฒนธรรมการบริโภคและการแพทย์พื้นบ้านกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง :
มิติทางสังคม วัฒนธรรมของการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

นายเสถียร จันทะ ผู้วิจัย

สังกัดโรงพยาบาลเวียงแก่น สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเชียงราย

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว.ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

บทคัดย่อ

งานวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจและอธิบายสัมพันธ์ภาพระหว่างความหลากหลายทางชีวภาพกับองค์ความรู้ท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง โดยเน้นความสำคัญขององค์ความรู้การจัดการเกี่ยวกับพืชอาหารและสมุนไพร ระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร ระบบการแพทย์พื้นบ้าน พิธีกรรมและความเชื่อและระบบคิดของชาวม้งในบริบทของปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติแวดล้อม และงานวิจัยชิ้นนี้พบว่าองค์ความรู้ท้องถิ่นกับความอุดมสมบูรณ์ของความหลากหลายทางชีวภาพเป็นต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของวิถีชีวิตชาวม้งและเป็นพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน

Abstract

This research aims to study the indistinguishable relationship between biodiversity and local knowledge which emphasizes on the repertoire of knowledge. In regard to knowledge, this study focuses on the Hmong and interaction to nature in 4 levels on food and herbal plants; production and the system of resource management; traditional medicine system; ritual, religious belief and mode of thought. This research finds out that local knowledge and the richness of biodiversity are the two important factors in term of social and cultural capital for the Hmong and their livelihood, and also biodiversity and sustainable development.

คำขอบคุณ

ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยเป็นระบบนิเวศที่สลับซับซ้อนไปด้วยภูเขาขณะเดียวกันก็หลากหลายไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่อาศัยอยู่ในระบบนิเวศดังกล่าวมาอย่างยาวนาน ในช่วงสามสี่ทศวรรษที่ผ่านมาเราได้พยายามนำเอากระบวนการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการพยายามควบคุมจัดการกลุ่มชนบนพื้นที่สูงมาตลอด โดยเฉพาะการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์และระบบตลาดทุนนิยมที่ขยายตัวและเพิ่มพื้นที่ขึ้นอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน การส่งเสริมที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาการจัดการทรัพยากร เกิดการล่มสลายของระบบการผลิตที่เน้นการปลูกพืชเพื่อการยังชีพ ทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพเริ่มลดลงอย่างรวดเร็วพันธุ์พืชท้องถิ่นที่เคยเป็นพืชหลักในระบบการผลิตเริ่มสูญหาย ขณะเดียวกันความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆก็เริ่มเสื่อมถอยตามลงไปด้วย การศึกษาของเราครั้งนี้จึงเป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ โดยเน้นมิติทางสังคม วัฒนธรรมเพื่อที่จะเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ทำความเข้าใจความรู้พื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งใช้ระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลสองปี

โครงการวิจัยครั้งนี้สำเร็จลงได้เนื่องจากได้รับการสนับสนุนทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิชาการ "โครงการพัฒนานักวิจัยรุ่นใหม่" ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ โดยเฉพาะท่านอาจารย์ ศ.ดร.วิชัย บุญแสง ผู้อำนวยการ สกว. ที่กรุณาอนุญาตขยายเวลางานวิจัยจนงานวิจัยชิ้นนี้สำเร็จ และขอขอบพระคุณครู ท่านอาจารย์ ยศ สันตสมบัติ ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ให้คำแนะนำด้วยดีตลอดมา ขอขอบพระคุณท่านอาจารย์ ผศ.ดร.ยิ่งยง เทาประเสริฐ ผู้อำนวยการวิทยาลัยการแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ทางเลือก มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย ที่ให้โอกาสพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางวิชาการเรื่องการแพทย์พื้นบ้านและสมุนไพร และยังอำนวยความสะดวกในการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้กับหมอพื้นบ้านม้ง ขอขอบคุณน้องๆที่ทำงานที่ช่วยเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ขอขอบคุณหมอพื้นบ้านม้งซึ่งนักวิจัยชาวบ้านที่เป็นทั้งผู้ให้ข้อมูล เป็นล่าม และคอยช่วยเก็บรวบรวมข้อมูลและร่วมกันผลักดันเรื่องป่าสมุนไพรชุมชน ขอขอบคุณเพื่อนๆที่ช่วยให้คำแนะนำ และสุดท้ายขอขอบพระคุณแต่ที่น้องกลุ่มชาติพันธุ์ม้งพื้นที่ศึกษาที่คอยตอบคำถามและให้ข้อมูลความรู้ที่เป็นประโยชน์มหาศาลต่อการวิจัยครั้งนี้

เสถียร อินทะ

พฤศจิกายน 2547

สารบัญ

หน้า

บทนำ : วัฒนธรรมการบริโภคและการแพทย์พื้นบ้านกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง : มิติทางสังคม วัฒนธรรมของการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน	1
บทที่ 1 วิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิมกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง	12
1. จากถิ่นกำเนิดจีนแผ่นดินใหญ่สู่การอพยพเคลื่อนย้ายสู่อินโดจีนของชาวม้ง	12
2. ความสัมพันธ์ทางสังคมและระบบเครือญาติชาวม้ง	15
3. ความเชื่อ พิธีกรรมและประเพณีในวิถีชีวิตชาวม้ง	16
4. ผืน ข้าวโพดและข้าวกับระบบการผลิตบนยอดดอย	18
5. การล่าสัตว์และการเก็บของป่า	20
6. การติดต่อและการค้ากับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น	21
7. สรุป	21
บทที่ 2 บทสำรวจ : นโยบายและการพัฒนาของรัฐกับผลกระทบต่อชุมชนม้ง	22
1. ผู้ร้ายบนยอดดอย : ภาพลักษณ์ม้งที่มีต่อการกำหนดนโยบายรัฐเพื่อการพัฒนาพื้นที่สูง	22
2. นโยบายเพื่อความมั่นคงและการผสมผสานกลมกลืนชนกลุ่มน้อยเข้ากับรัฐชาติ	25
3. การพัฒนาของรัฐกับการปรับตัวและการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูงของชุมชนชาวม้ง	27
4. ผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐกับการผลิตซ้ำภาพลักษณ์ม้งในสถานการณ์ปัจจุบัน	32
5. สรุป	37
บทที่ 3 พื้นที่ศึกษา : ข้อมูลพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรม และเศรษฐกิจภายในชุมชนม้ง	38
1. การเคลื่อนย้าย การตั้งถิ่นฐานและความเปลี่ยนแปลงในชุมชนม้ง	38
2. สังคม วัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงในชุมชนม้ง	48
3. ระบบการผลิต เศรษฐกิจชุมชนและความแตกต่างภายใน	51
4. การพัฒนาและการปรับตัว อำนาจ พื้นที่ทางสังคมของชาวม้งในชุมชนและการเมืองท้องถิ่น	54
5. สรุป	56

บทที่ 4	วัฒนธรรมการบริโภค : การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง	58
1.	ความนำ	58
2.	วิถีสังหารชีวิตกับวิถีการบริโภคของชาวม้ง	59
3.	อาหารพื้นบ้านม้ง : วัฒนธรรมการกินและการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ	62
4.	ข้าว : บทสะท้อนวัฒนธรรมการบริโภคและการใช้ประโยชน์ธัญพืช	74
5.	วัฒนธรรมการบริโภคกับการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพพืชผักอาหารของชาวม้ง	78
6.	สรุป	82
บทที่ 5	ระบบการแพทย์พื้นบ้านกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง : มิติทางสังคม วัฒนธรรม	83
	ของการดูแลสุขภาพและการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ	
1.	แนวคิดเกี่ยวกับวิถีการดูแลสุขภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง	83
2.	การอธิบายความเจ็บป่วยของชาวม้ง	85
3.	การวินิจฉัยความเจ็บป่วยของชาวม้ง	89
4.	กระบวนการป้องกัน การรักษาและการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมของชาวม้ง	93
5.	ประเภทและกระบวนการเป็นหมอพื้นบ้านม้ง	121
6.	การดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงการแพทย์พื้นบ้านม้งในสถานการณ์ปัจจุบัน	127
7.	สรุป	133
บทที่ 6	มิติทางนิเวศและสังคม วัฒนธรรม :	134
	พลวัตการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง	
1.	การพัฒนาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่กระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพในชุมชนม้ง	134
2.	การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งในสถานการณ์ปัจจุบัน	138
3.	สรุป	159
บทที่ 7	บทสรุปและข้อเสนอแนะ	160

บทนำ

วัฒนธรรมการบริโภคและการแพทย์พื้นบ้านกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ;
มิติทางสังคม วัฒนธรรมของการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

1. ความนำ

ปรากฏการณ์ความเคลื่อนไหวที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมโลกในยุคกระแสโลกาภิวัตน์ได้มีการสร้างเครื่องมือระหว่างประเทศหลายชิ้นที่เกิดจากการผลักดันของกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้วในรูปขององค์กรหรือสถาบันขึ้นมารองรับเพื่อให้ประชาคมโลกปฏิบัติในระบบเศรษฐกิจของลัทธิทุนนิยม เช่น ข้อตกลงทั่วไปว่าด้วยอัตราภาษีศุลกากรและการค้า (GATT) องค์การค้าโลก (WTO) กองทุนระหว่างประเทศ (IMF) ตลอดจนสถาบันสินเชื่อระดับโลก เช่น ธนาคารโลก (World Bank) และล่าสุดคือ อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (Convention on Biological Diversity 1992) ซึ่งเป็นกฎหมายระหว่างประเทศที่สำคัญยิ่งต่อประเทศในโลกที่สามและประเทศไทยที่เป็นแหล่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพของป่าฝนเขตร้อนสูงมากแห่งหนึ่งในโลก ความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) เป็นประเด็นที่เริ่มมีการให้ความสนใจของผู้ที่เกี่ยวข้องเมื่อปลายทศวรรษ 1980 คำว่า ความหลากหลายทางชีวภาพได้กลายเป็นศัพท์ยอดฮิตในแวดวงนักอนุรักษ์ และได้ถูกอธิบายอย่างเป็นรูปธรรมในรายงานการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพของโลก (Conserving the World's Biological Diversity) ที่จัดพิมพ์โดยธนาคารโลก ซึ่งนักวิชาการทางชีววิทยาได้อธิบายถึงความหลากหลายทางชีวภาพว่าหมายถึง 1) ความหลากหลายของชนิดพันธุ์ (species diversity) ของสิ่งแวดล้อมที่รวมทั้งพืช สัตว์ จุลินทรีย์ และมนุษย์ด้วย 2) ความหลากหลายทางพันธุกรรม (genetic diversity) ที่มีอยู่ในแต่ละหน่วยสิ่งมีชีวิต ซึ่งรวมอยู่เป็นกลุ่มในประชากร และ 3) ความหลากหลายทางนิเวศวิทยา (ecological diversity) ตามแหล่งที่อยู่อาศัยต่างๆ กันของสิ่งมีชีวิตโดยมีการผสมกลมกลืนกันทั้งสามส่วนและสอดคล้องตามสภาพสมดุลของธรรมชาติที่มีการวิวัฒนาการมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (วิสุทธิ, 2538) และหลังจากที่ประเทศไทยได้มีการร่วมลงนามกับนานาชาติ 157 ประเทศในการประชุมสุดยอดด้านสิ่งแวดล้อมที่ประเทศบราซิล เมื่อเดือนมิถุนายน 1992 ซึ่งในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพเป็นอนุสัญญาที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับประเด็นต่างๆ ของความหลากหลายทางชีวภาพอย่างต่อเนื่องประเด็นที่สำคัญในการพิจารณาคือการให้สัตยาบัน (Ratification) ที่อนุสัญญานี้ได้กำหนดแนวคิด และกติกาที่สำคัญในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ทรัพยากรชีวภาพ คือการที่กำหนดให้ภาคีจะต้องใช้อำนาจแก่ภาคีอื่นในการเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรมเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมต่อสิ่งแวดล้อม จากการกำหนดเงื่อนไขที่ตกลงร่วมกัน

และการตกลงล่วงหน้า ตามมาตรา 15 (ชนบท, 2538) อาจทำให้เกิดปัญหาในการปฏิบัติและนำไปสู่ความสูญเสียทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพของชาติได้โดยเฉพาะประเด็นปัญหาเรื่องการแบ่งปันผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรชีวภาพอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม ที่จะต้องพิจารณาถึงความพร้อมของประเทศไทย ทั้งในด้านกฎหมาย มาตรการ ความรู้ความเข้าใจต่อความหลากหลายทางชีวภาพที่จะต้องเชื่อมโยงมิติของสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเกษตร การแพทย์ และการอุตสาหกรรม เป็นต้น

จากกระแสการกดดันของสถาบันระหว่างประเทศที่มีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ทางการเมืองและความมั่นคงอย่างเปิดเผยของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ประเทศไทยกำลังถูกกดดันให้เปิดมรดกทางนิเวศและวัฒนธรรมของตนเองให้กับบรรษัทธุรกิจข้ามชาติ (Transnation coroperations) เพื่อเข้ามาศึกษาและใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชดั้งเดิม พืชสมุนไพร และความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย และยังถูกบังคับโดยปริยายให้ยอมรับระบบทรัพย์สินทางปัญญาอันจะให้เอกลักษณ์คุ้มครองแก่เอกชนผู้ขอจดลิขสิทธิ์องค์ความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมแบบลดแยกส่วนของตะวันตกแต่เพียงผู้เดียว ทำให้มีการเปิดการเข้าถึงความหลากหลายทางชีวภาพ พันธุ์พืช พืชสมุนไพร และภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างเสรี แต่ในขณะเดียวกันกลับมิให้การรับรองสิทธิทรัพย์สินทางปัญญากับนวัตกรรมที่พัฒนาขึ้นมาจากรากฐานของทรัพยากรชีวภาพและองค์ความรู้ของชุมชน รวมทั้งเป็นเจ้าของทรัพย์สินทางปัญญาหรือเจ้าของภูมิปัญญาเกี่ยวกับวิถีชีวิตที่เป็นวัฒนธรรมทั้งเรื่องของการบริโภค การรักษาพยาบาลความเจ็บป่วยของชุมชนท้องถิ่นขณะเดียวกันความเหลื่อมล้ำของชุมชนท้องถิ่นกับรัฐบาลความสัมพันธ์เชิงอำนาจของรัฐที่มีกรอบนโยบายที่ส่งผลต่อคนในชุมชนท้องถิ่นที่เป็นผู้ใช้ทรัพยากรชีวภาพเพื่อการยังชีพในวิถีชีวิตประจำวันและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับรัฐบาลต่างชาติภายใต้ระบบทุนนิยมโลกที่มีการสร้างเครื่องมือผ่านสถาบัน (Institutional arrangement) ขึ้นมารองรับเพื่อผลักดันให้นำไปสู่การคุกคามและแย่งชิงการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศโลกที่สามโดยเฉพาะภูมิภาคปาปัวนิวกินีซึ่งรวมถึงประเทศไทยด้วย

รัฐ เป็นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ของความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอิทธิพลสูงในการควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรเพราะเป็นผู้ที่วางกรอบนโยบายที่นำไปสู่การปฏิบัติรวมทั้งออกมาตรการกฎหมาย ข้อบังคับ ที่จะเอื้ออำนวยต่อกลุ่มต่างๆที่จะเข้ามาใช้ทรัพยากรจากความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งหากจะวิเคราะห์ภาพรวมของรัฐในการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์และการพัฒนาทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพแล้วก็จะเห็นถึงความเป็นทวิลักษณ์ (Dualism) ของรัฐในการกำหนดกรอบนโยบายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรชีวภาพกับนโยบายการพัฒนาภายใต้แนวคิดการพัฒนาของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่มีความขัดแย้งกันเองของภาครัฐ ดังเช่น นโยบายและมาตรการการจัดการทรัพยากรป่าไม้ตั้งแต่ พรบ.ป่าไม้ พ.ศ.2484 และมีการออกกฎหมายในรูปแบบต่างๆตามมาทั้ง พรบ.

อุทยานแห่งชาติ พ.ศ.2504 พรบ.ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 เป็นต้น เพื่อจะกีดกันคนออกจากป่าต่างๆ ที่ชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้ตั้งอยู่ก่อนที่จะมีการตราพระราชบัญญัติและประกาศใช้ ขณะเดียวกันกับการเปิดให้สัมปทานการทำไม้ให้แก่เอกชน มีพระราชบัญญัติสวนป่า มีการปลูกต้นไม้โตเร็ว (Plantation) เช่น ยูคาลิปตัส มีการส่งเสริมการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ (Cash crops) ที่นำไปสู่การขยายพื้นที่การเพาะปลูก เกิดการบุกรุกแผ้วถางทำลายป่ามากยิ่งขึ้น รวมทั้งการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ เช่น การก่อสร้างถนน การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ ประเด็นดังกล่าวนำไปสู่การทำลายความหลากหลายทางชีวภาพอย่างต่อเนื่องและยังนำไปสู่ความขัดแย้งของการแย่งชิงการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ (Resource accesses) ระหว่างรัฐกับชาวบ้านชุมชนท้องถิ่น ที่มีวิถีชีวิตการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการยังชีพดังกล่าว

นอกจากนี้การส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ หรือพืชเชิงเดี่ยว (Monoculture) ของเกษตรกรรม กระแสหลัก ที่เริ่มตั้งแต่ยุคของการ "ปฏิวัติเขียว" ได้นำไปสู่การพัฒนาเชื้อพันธุ์พืชต่างๆ มีการตัดต่อ ยีน ลักษณะทางพันธุกรรมของเมล็ดพันธุ์ ซึ่งรัฐโดยหน่วยงานกระทรวงเกษตรและสหกรณ์มีบทบาทหลักในการส่งเสริมเมล็ดพันธุ์พืชเหล่านี้แก่เกษตรกรที่มีกลไกของรัฐและภาคธุรกิจเอกชนเป็นผู้กำหนด คุณลักษณะที่เหมาะสมของพันธุ์พืชในการส่งเสริมการผลิตมุ่งเพียงสนองตอบต่อความต้องการของ ภาคธุรกิจที่มีตลาดและผู้บริโภคอยู่เบื้องหลัง โดยมีรัฐเป็นผู้สนับสนุนในทางวิชาการ การผลิตและการพัฒนาเมล็ดพันธุ์พืชดังกล่าวมักจะถูกกล่าวอ้างว่าเพื่อเพิ่มผลผลิตแต่ในความเป็นจริงการพัฒนาปรับปรุงสายพันธุ์พืชกลับเป็นเพียงการเพิ่มผลประโยชน์ให้กับคนบางกลุ่มเท่านั้นขณะที่เกษตรกรกลายเป็น ผู้สูญเสียอำนาจการควบคุมการเข้าถึงในความเป็นเจ้าของทรัพยากรพันธุกรรม เมล็ดพันธุ์พืชดั้งเดิม เริ่มสูญหาย กลายเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล (Private property) ต้องซื้อหาเมล็ดพันธุ์มาด้วยราคาแพง ต้องพึ่งพิงเมล็ดพันธุ์จากบริษัทเมล็ดพันธุ์ทั้งภายในประเทศและต่างชาตินานาชาติมากยิ่งขึ้น ประเด็นดังกล่าวมี ข้อมูลที่นักวิจัยศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคมได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า "โครงสร้างของอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์ของประเทศไทยตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของบรรษัทข้ามชาติทั้งในสาขาเมล็ดพันธุ์ผักและพืชไร่ สำหรับการผลิตเมล็ดพันธุ์ผักนั้น มีบริษัทที่ได้รับอนุญาตให้ทำการค้าประมาณ 129 บริษัทในปี พ.ศ.2528 อย่างไรก็ตามบริษัท 6 แห่งมีปริมาณยอดขายรวมกัน 90 % ของตลาด บริษัทเหล่านี้ได้แก่ เจียไต๋, เจียกวงเส็ง, แด่เส็ง, เสงฮวด, East -West Seed, นำไทยเชียง และฉว่ย่งเซ่ง นอกจากนี้ยังมีการผลิตเมล็ดพันธุ์เพื่อส่งออกอีกด้วยโดยล้วนแต่เป็นบริษัทข้ามชาติทั้งสิ้น" (จิฑูรย์, 2535)

ขณะเดียวกันการใช้ความหลากหลายทางชีวภาพในภาคอุตสาหกรรมนั้นความหลากหลายทางชีวภาพถูกมองเป็นเพียง "วัตถุดิบ" ในการผลิตเท่านั้น อุตสาหกรรมจึงเป็นเพียงกระบวนการแปรรูปทรัพยากรชีวภาพเพื่อตอบสนองลัทธิบริโภคนิยม หรือทุนนิยมโลกเท่านั้น การใช้ทรัพยากรจากความหลากหลายทางชีวภาพด้านการผลิตอาหาร ยารักษาโรค และการใช้เทคโนโลยีทางชีวภาพเพื่อปรับ

ปรุงตัดต่อยอดขึ้นหรือลักษณะทางพันธุกรรมแล้วนำมาจดลิขสิทธิ์ภายใต้กฎหมายสิทธิบัตรเป็นของตนเองจึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของกลุ่มคนบางกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์มหาศาล ขณะที่ชุมชนท้องถิ่นผู้เป็นเจ้าของเดิมกับถูกกีดกัน จากการใช้ประโยชน์ดังกล่าวและจำเป็นต้องซื้อหามาด้วยราคาแพง

ชุมชนท้องถิ่น นั้นการพึ่งพาการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพได้ผูกพันในวิถีชีวิตและสังคมเป็นองค์ความรู้มาช้านานภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบของระบบการผลิตทั้งการเกษตรและการพึ่งพิงความหลากหลายทางชีวภาพจากป่า ในด้านอาหาร สมุนไพรรักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม และการสร้างที่อยู่อาศัยความสัมพันธ์ดังกล่าวเชื่อมโยง ถักทอเป็นสายใยทางวัฒนธรรมของสังคมท้องถิ่น ดังที่ ฉลาดชาย, อานันท์ และสันติฐิตา ได้กล่าวไว้ในการศึกษาป่าชุมชนว่า “ป่าเป็นองค์รวมของระบบวัฒนธรรมของชุมชน” (เสนห์ และยศ, บก., 2536) หากจะมองถึงภูมิปัญญาและองค์ความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพแล้วอีกประการหนึ่งคือระบบการผลิตทางการเกษตรกรรมก็จะเห็นได้ชัดเจนจากพันธุ์พืชพื้นบ้านต่างๆ ที่หลากหลายในไร่ นา สวน บริเวณรอบๆ บ้านที่เกษตรกรมีการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์และการพัฒนาปรับปรุงสายพันธุ์พืชมาอย่างต่อเนื่องให้มีความเหมาะสมกับระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ดังกล่าวไม่ได้เป็นทรัพย์สินทางปัญญาส่วนตัวแต่เป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน (Common property) ทรัพยากรชีวภาพจึงเป็น “มรดกร่วม” (Common heritage) ที่ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพ

ประเด็นที่ปรากฏในระดับโลกและระดับประเทศล้วนแต่สะท้อนภาพที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นและสืบเนื่องจากการเคลื่อนไหวเรื่องอนุสัญญาฯ และการให้สิทธิบัตรกับสิ่งมีชีวิต จึงทำให้เกิดการเร่งสำรวจและแสวงหาทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อนำไปผ่านเทคนิคทางด้านวิทยาศาสตร์และจดสิทธิบัตรเป็นสิทธิส่วนบุคคล อันเป็นลักษณะของการขโมยทรัพยากรและภูมิปัญญาของชาวบ้านไปจดสิทธิบัตรเป็นของตนเอง เป็นลักษณะพฤติกรรมการแสวงหาผลประโยชน์ที่องค์กรสิ่งแวดล้อมชานานนามว่า “โจรสลัดพันธุกรรม” (Biopiracy) โดยเฉพาะองค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรของหมอพื้นบ้าน (Traditional Healer's Knowledge) ที่เป็นกุญแจสำคัญรวมทั้งเอกสารตำรายาพื้นบ้านที่เป็นเป้าหมายของโจรสลัดทางพันธุกรรมซึ่งมีตัวอย่างของประเทศไทยดังเช่น กรณีเปิ้ลน้อยซึ่งเป็นพืชสมุนไพรไทยที่คนในชนบทได้ใช้ในการรักษาโรคแบบพื้นบ้านมานาน องค์ความรู้ดังกล่าวได้ทำให้นักวิชาการญี่ปุ่นสนใจและมีการเข้ามาศึกษาโดยการเสาะหาชนิดของเปิ้ลน้อยที่ต้องการ ตามแหล่งต่างๆ ของประเทศไทย และได้ค้นพบชนิดของเปิ้ลน้อยที่ต้องการในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ด้วยความช่วยเหลือของคนไทย หลังจากนั้นจึงได้ทำการทดลองปลูกและสกัดสารออกฤทธิ์จนประสบความสำเร็จจึงนำไปสู่การจดสิทธิบัตรเป็นเจ้าของ จาก “เปิ้ลน้อยกลายเป็นเปลาทานอล” ยารักษาโรคกระเพาะอาหารตัวใหม่ของ

ญี่ปุ่น และได้มีการร่วมลงทุนการผลิตกับรัฐบาลไทยและปัจจุบันได้ส่งมาจำหน่ายให้แก่คนไทยในราคา
ที่แพง ซึ่งหากวิเคราะห์ดูแล้วผลประโยชน์ดังกล่าวตกเป็นของบริษัทยาญี่ปุ่น ไทยเป็นเพียงฐานการ
ผลิตขณะที่ชุมชนท้องถิ่นเจ้าขององค์ความรู้เดิมกลับไม่ได้รับผลตอบแทนที่เป็นธรรม เป็นต้น

ในสภาวะที่ประเทศกำลังเผชิญหน้ากับนโยบายการครอบงำของลัทธิทุนนิยมและสภาวะที่
ชุมชนกับกำลังเผชิญหน้ากับวิกฤตในด้านต่างๆ ประเด็นที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต้องงานวิจัยด้านความ
หลากหลายทางชีวภาพในครั้งนี้คือ ทำอย่างไรเราจึงจะพลิกฟื้นศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการจัด
การความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนที่เกี่ยวกับพืชอาหารและสมุนไพร? ทำอย่างไรจึงจะสร้าง
จิตสำนึกของความเป็นชุมชนในการดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่เป็นพื้นฐานของ
องค์ความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพเกี่ยวกับพืชอาหารและสมุนไพร? ทำอย่างไรชุมชนจึง
จะมีองค์กรที่เข้มแข็งสามารถสร้างอำนาจการต่อรองและจัดการความขัดแย้งในระดับต่างๆ ได้อย่างมี
ประสิทธิภาพและนำไปสู่การสร้างเศรษฐกิจชุมชนในการพึ่งพาตนเอง? และเราจะสามารถพัฒนา
องค์ความรู้ท้องถิ่นทั้งในเรื่องอาหาร การแพทย์และสมุนไพรพื้นบ้านไปสู่การสาธารณสุขเพื่อเป็นทาง
เลือกของการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมและตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนอย่างไร รวมทั้ง
พัฒนาสืบทอดองค์ความรู้ชุมชนเข้าสู่ระบบการศึกษาของท้องถิ่นอย่างไร? การศึกษาวิจัยในครั้งนี้จึง
เป็นความพยายามที่จะศึกษาเพื่อพัฒนาศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วมกับการจัดการ
ทรัพยากรโดยเฉพาะความหลากหลายทางชีวภาพผ่านมิติทางสังคม วัฒนธรรมด้านการบริโภคและ
การแพทย์พื้นบ้านเพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืนโดยเฉพาะในกลุ่มชนบนพื้นที่สูง ซึ่ง
เป็นกลุ่มที่ถูกจับตามองว่าเป็นพวกทำลายป่า ทำไร่เลื่อนลอย ผลิตและค้ายาเสพติด และประเด็นใน
เรื่องความมั่นคงของชาติ แต่พวกเขาเหล่านี้คลุกคลีอยู่กับทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพและ
ถือว่าเป็นวิถีชีวิตวัฒนธรรมของคนชายขอบอย่างพวกเขา

2.วัตถุประสงค์ของโครงการ

- 1) เพื่อสำรวจและรวบรวมข้อมูลองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมการบริโภคและการแพทย์พื้นบ้านเกี่ยวกับพืชผักอาหารและสมุนไพรพื้นบ้านทั้งในระดับปัจเจก ครอบครัว และชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง
- 2) เพื่อศึกษาถึงผลกระทบของกระบวนการพัฒนาและการปรับตัวทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากรชีวภาพของชุมชนท้องถิ่น กลุ่มชาติพันธุ์ม้ง
- 3) เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความตระหนักในการใช้พืชผักอาหารและสมุนไพรพื้นบ้านอย่างแพร่หลายและเป็นระบบรวมทั้งมีการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างชุมชนท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง
- 4) เพื่อศึกษาถึงการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนรวมทั้งการแสวงหาแนวทางและรูปแบบของกระบวนการเรียนรู้การอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการความหลากหลาย

หลายทางชีวภาพพืชผักอาหารและสมุนไพรในมิติทางสังคมวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง

3.ระเบียบวิธีวิจัย และขอบเขตของการวิจัย

โครงการศึกษาวิจัยชิ้นนี้เป็นการวิจัยเฉพาะถิ่นหรือเป็นการวิจัยในชุดของระบบนิเวศท้องถิ่นของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมจึงมีการเลือกพื้นที่แบบเจาะจงในจังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์พื้นที่สูงมากจังหวัดหนึ่ง โดยมีชาวม้งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์พื้นที่สูงกลุ่มหนึ่งในจังหวัดเชียงรายที่มีประชากรเป็นอันดับสามรองลงมาจากอาข่าและมูเซอ โดยจะอาศัยอยู่มากที่สุดในพื้นที่อำเภอเวียงแก่น มีจำนวนถึง 14 ชุมชน และการวิจัยครั้งนี้มีการแบ่งระยะการศึกษาคือเป็นสองระยะคือ ช่วงแรกเป็นการวิจัยพื้นฐาน (Basic research) อาศัยมุมมองด้านวัฒนธรรมสุขภาพ (Health Culture) และแนวคิดทางด้านนิเวศวิทยาชาติพันธุ์ (Ethnoecology) เน้นการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant observation) และการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อทำความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมและเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ภาพระหว่างชุมชนกับความหลากหลายทางชีวภาพพืชผักและสมุนไพรในวิถีชีวิตโดยรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการบริโภคและการแพทย์ชาติพันธุ์ (Ethnomedicine) กับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของพืชผักอาหารและสมุนไพรที่เน้นมิติทางสังคม วัฒนธรรม และมีแนวทางในการดำเนินโครงการ ดังนี้

1) การสำรวจพื้นที่ แนวทางการดำเนินโครงการเริ่มต้นด้วยการสำรวจพื้นที่เพื่อคัดเลือกหมู่บ้านสำหรับการวิจัยและเก็บข้อมูล โดยมีเงื่อนไขในการคัดเลือก เช่น เป็นหมู่บ้านชาวม้งที่ตั้งอยู่ทั้งพื้นที่เชิงเขา หุบเขาและบริเวณพื้นที่สูง ที่มีความแตกต่างของระบบนิเวศและมีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ดังกล่าวมาเป็นระยะเวลานานพอสมควรและมีสภาพของทรัพยากรธรรมชาติสมบูรณ์และมีระบบการจัดการทรัพยากร เช่น ป่าชุมชน หรือมีระบบการผลิตทางการเกษตรดั้งเดิมหลงเหลืออยู่ เช่น การปลูกข้าวไร่ เป็นต้น มีการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน มีหมอยาม้ง รวมทั้งมีผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการหรือผู้นำตามธรรมชาติหรือมีองค์กรชุมชนที่จะสามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนได้โดยทำการสำรวจและคัดเลือกพื้นที่ตามเงื่อนไขดังกล่าว 4 แห่งคือ

- 1.กลุ่มชาติพันธุ์ม้งห้วยหลู้ ตำบลม่วงยาย อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย
2. กลุ่มชาติพันธุ์ม้งบ้านห้วยติ้ว ตำบลท่าข้าม อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย
- 3.กลุ่มชาติพันธุ์ม้งบ้านห้วยแล้ง ตำบลท่าข้าม อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย
- 4.กลุ่มชาติพันธุ์ม้งบ้านห้วยห่าน ตำบลปอ อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย

2) การจัดเวทีชาวบ้านเพื่อกำหนดกรอบและแนวทางการดำเนินกิจกรรมของโครงการซึ่งจะเป็นการคัดเลือกผู้ช่วยนักวิจัยในพื้นที่ให้เป็นผู้ช่วยเก็บข้อมูลสนามของทุกแห่ง

3) การเก็บข้อมูลสนาม นักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยในพื้นที่ซึ่งเป็นคนในชุมชนแต่ละชุมชนร่วมกันเก็บ ข้อมูลสนามในประเด็นต่างๆดังต่อไปนี้

1. ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ เช่น ที่ตั้งชุมชน สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์
2. ประวัติความเป็นมาของชุมชน พัฒนาการการตั้งถิ่นฐาน เป็นต้น
3. ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมได้แก่ รายได้ รายจ่าย หนี้สิน ระบบการถือครองที่ดินลักษณะ โครงสร้างทางสังคม ประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรมที่มีความสัมพันธ์กับระบบการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชผักและสมุนไพรว่าเป็นอย่างไร
4. ระบบการจัดการทรัพยากร เป็นข้อมูลที่จะพยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีคิด (system of thought) ของกลุ่มชาติพันธุ์กับการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับระบบการผลิตในวิถีชีวิตรวมทั้งการทำมาหากินในชีวิตประจำวันว่าเป็นอย่างไร และเน้นการเก็บข้อมูลองค์ความรู้ เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ และการอนุรักษ์ พันธุ์พืชผักและสมุนไพรในวิถีชีวิตที่เชื่อมโยงทั้งในเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม จารีตประเพณี ความเชื่อว่าเป็นอย่างไร

ช่วงที่สองเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory research) เพื่อพัฒนาการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชผักอาหารและสมุนไพรที่เชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า โดยมีแนวทางการดำเนินงานโครงการดังนี้

1) จัดเวทีชุมชนโดยอาศัยเทคนิคแนวทาง PAR และ AIC ระหว่างนักวิจัย/หมอยา/หน่วยงานรัฐ/สมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น/และผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและผู้นำธรรมชาติเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และวิเคราะห์จุดอ่อน/จุดแข็งร่วมกันในการหาทางและรูปแบบการอนุรักษ์ พื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพพืชผักและสมุนไพรของชุมชนและการสืบทอดวัฒนธรรมการบริโภคและภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้าน

2) นำข้อมูลที่ได้จากการจัดเวทีมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อกำหนดแนวทางการดำเนินงานของชุมชนโดยชุมชน

3) จัดอบรมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ พื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพพืชผักและสมุนไพรของชุมชนและการสืบทอดวัฒนธรรมการบริโภคและภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านให้กับกลุ่มต่างๆในชุมชนและเครือข่าย

4) ดำเนินกิจกรรมต่างๆของชุมชนเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันรวมทั้งมีการรวบรวม

ฟื้นฟูแหล่งพืชผักและสมุนไพรในชุมชน เช่น การจัดการป่าสมุนไพรชุมชน, การจัดการระบบนิเวศเกษตรดั้งเดิม เป็นต้น

5) พัฒนาเครือข่ายชุมชนมั่งเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันรวมทั้งมีการรวบรวมฟื้นฟูแหล่งพืชผักและสมุนไพรในชุมชน เช่น เครือข่ายหมอพื้นบ้านมั่ง, เครือข่ายเรียนรู้สมุนไพรเยาวชนมั่ง เป็นต้น

4. ประโยชน์ที่ได้รับจากโครงการ

โครงการวิจัยชิ้นนี้คาดว่าจะการเก็บรวบรวมและการสร้างฐานข้อมูลองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมการบริโภคและภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพของพืชผักและสมุนไพรพื้นบ้านน่าจะเป็นฐานข้อมูลที่สำคัญของการพัฒนาองค์ความรู้ของการจัดการทรัพยากรชีวภาพที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นพื้นฐานของความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทางสังคมและเศรษฐกิจของแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนและนำไปสู่การพึ่งพาตนเองของชุมชนที่แท้จริงและเป็นการปกป้องสิทธิเหนือทรัพย์สินทางปัญญาของชุมชนท้องถิ่นและของประเทศไทย โดยมีเป้าหมายของโครงการอยู่ 3 ระดับคือ

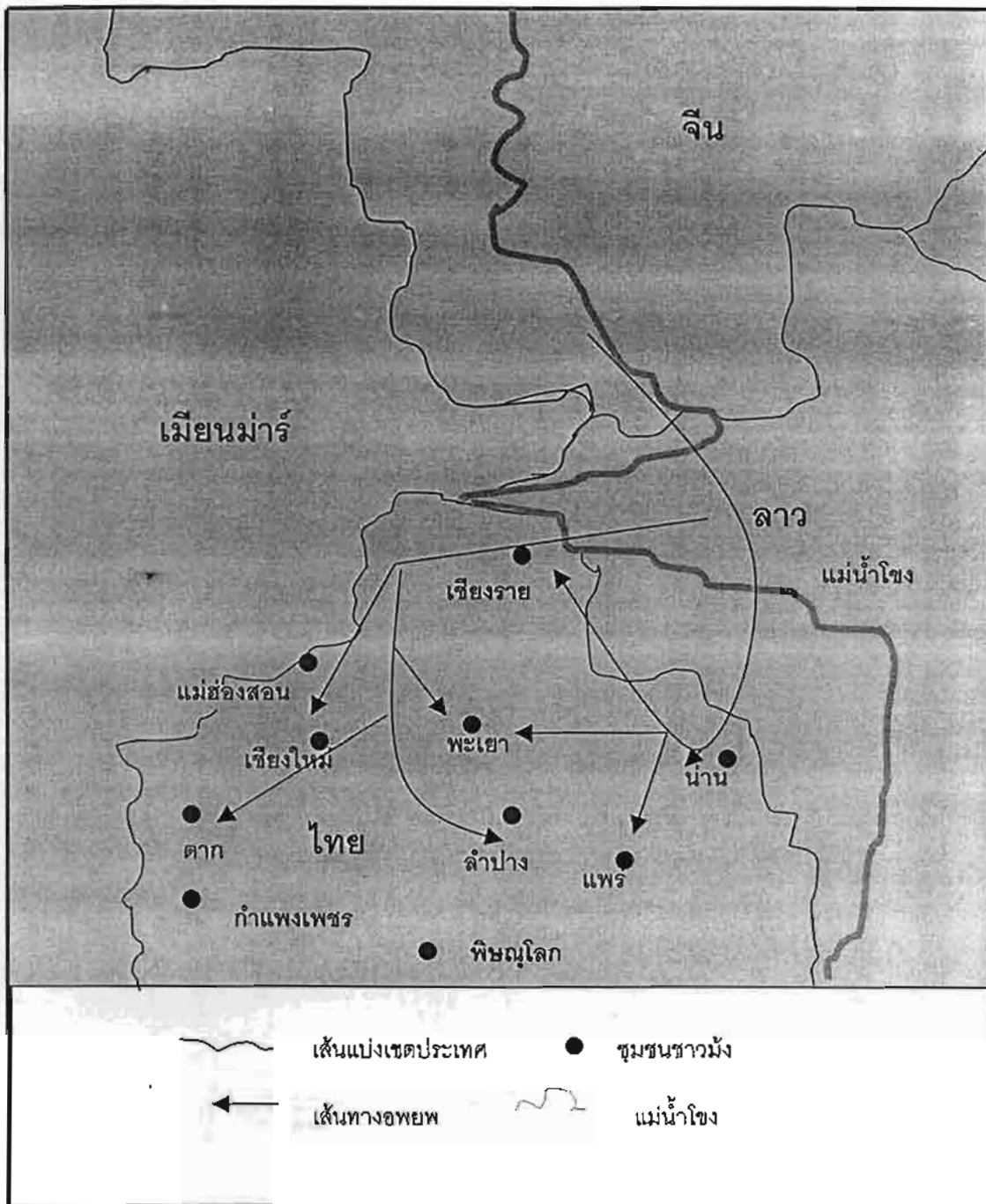
1) ระดับวิชาการคือได้รายงานการวิจัยที่เป็นเอกสารวิชาการองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมการบริโภคและภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพพืชผักและสมุนไพรของชุมชนที่สามารถเผยแพร่ให้กับสาธารณชนได้ทราบและเกิดการกระตุ้นให้เกิดความห่วงใยทรัพยากรชีวภาพซึ่งเป็นสมบัติของชาติ รวมทั้งเป็นข้อมูลพื้นฐานวิชาการที่จะเชื่อมโยงกับการทำวิจัยต่อยอดเกี่ยวกับระบบการแพทย์ชนเผ่าของสถาบันการศึกษาท้องถิ่น เช่น วิทยาลัยการแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ทางเลือก มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงรายในการพัฒนาหลักสูตรและตำราการเรียนการสอนเพื่อสืบทอดองค์ความรู้ให้ยั่งยืนต่อไป

2) ระดับชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นเจ้าขององค์ความรู้ในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพที่จะเกิดการตระหนักถึงคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นตนเองและเกิดกระบวนการเรียนรู้มีส่วนร่วมในการที่จะอนุรักษ์ ฟื้นฟู แลกเปลี่ยนทรัพยากรชีวภาพเกี่ยวกับพืชผักอาหารและสมุนไพรพื้นบ้านบนฐานวัฒนธรรมของชุมชนตนเองให้เกิดความต่อเนื่องและนำไปสู่การพัฒนาสร้างเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่นที่ยั่งยืนในอนาคต

3) ระดับนโยบายที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชีวภาพซึ่งจะเป็นข้อมูลพื้นฐานอันแท้จริงขององค์ความรู้จากชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศท้องถิ่นนั้นๆ และจะเป็นประโยชน์กับผู้เกี่ยวข้องในการวางแผนทางนโยบายที่จะต้องตระหนักถึงภูมิปัญญาและสิทธิชุมชนท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชีวภาพต่อไป

5. ขอบเขตเนื้อหารายงานวิจัย

การนำเสนอเนื้อหา รายงานวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมการบริโภคและการแพทย์พื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งในครั้งนี้นำแบ่งเป็น 8 บท คือ บทนำเป็นการพิจารณาถึงปัญหา สถานการณ์ และแนวทางการศึกษา บทที่หนึ่งเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวม้งเพื่อเป็นการปูแนวทางเบื้องต้นในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีชีวิตชาวม้ง บทที่สองเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับนโยบายและกระบวนการพัฒนาของรัฐกับผลกระทบต่อชุมชนชาวม้ง บทที่สามเป็นข้อมูลพื้นฐานของชุมชนม้งพื้นที่ศึกษา บทที่สี่เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับวัฒนธรรมการบริโภคกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ บทที่ห้าเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับการแพทย์พื้นบ้านกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ บทที่หกเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับมิติทางนิเวศและสังคม วัฒนธรรมกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งในสถานการณ์ปัจจุบัน และบทที่เจ็ดเป็นบทสังเคราะห์และข้อเสนอแนะ

แผนที่แสดงเส้นทางการอพยพเข้ามำตั้งถิ่นฐานของชาวม้งในภาคเหนือของประเทศไทย

สหภาพพม่า
THE UNION OF MYANMAR

สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
THE LAO PEOPLES DEMOCRATIC REPUBLIC

แผนที่ เชียงราย
CHIANG RAI MAP

แผนที่จังหวัดเชียงรายแสดงพื้นที่ชุมชนม้งที่ศึกษา ☆

บทที่ 1

วิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิมกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง

กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆมีวิถีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกันออกไปตามบริบทแวดล้อมซึ่งมิได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวแต่หากมีการปฏิสัมพันธ์ แลกเปลี่ยนทางสังคม เศรษฐกิจและการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อก่อร่างสร้างตัวของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์อยู่ตลอดเวลากับรัฐชาติและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ดังนั้นบทนี้จึงเป็นการศึกษาถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ การเคลื่อนย้าย ตลอดจนวิถีชีวิตและลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจชุมชนเพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจเบื้องต้นทางชาติพันธุ์ม้งและเป็นฐานข้อมูลการวิเคราะห์เชื่อมโยงถึงความเปลี่ยนแปลงของวิถีการต่อสู้ การจัดการทรัพยากร และการดำรงชีวิตก่อนที่ชุมชนม้งจะถูกแทรกแซงจากพลังภายนอกและกระบวนการพัฒนาของรัฐในบทถัดไป

1. จากถิ่นกำเนิดจีนแผ่นดินใหญ่สู่การอพยพเคลื่อนย้ายลงสู่อินโดจีนของชาวม้ง

ม้งเป็นกลุ่มชนที่ถูกจัดอยู่ในตระกูลจีน (Mian Chinese) เช่นเดียวกับชาวเมี่ยน และจีนฮ่อ (Young 1962) มีการอาศัยอยู่มากในประเทศจีน สำหรับการตั้งถิ่นฐานและการกระจายตัวประชากรของชาวม้งในจีนนั้น ประมาณว่ามีประชากรเกือบ 7.4 ล้านคน ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในมณฑลกุ้ยโจว 4.34 ล้านคน และกระจายอยู่ตามมณฑลหูหนาน เสฉวน กวางสี กวางตุ้ง หูเป่ย์ บางกลุ่มอยู่ลึกเข้าไปถึงมณฑลโกลีเย่ จินเจียง และปักกิ่ง ประวัติศาสตร์ของจีนได้กล่าวถึงชาวม้ง (ชาวจีนเรียกคนม้งว่า “แม้ว” หรือ “เหมียว”) ว่าเมื่อประมาณ 2,700 ปี ก่อนคริสตกาลชาวม้งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่มาก

¹ Geddes (1976) ได้เสนอว่า “แม้ว” เป็นคำที่ชาวจีนใช้เรียกคนที่อาศัยอยู่ในภูเขาหรือแม้งแต่กับพวกที่ไม่ใช่จีนในภาคใต้ของประเทศจีน พวกเขานี้เรียกกันว่า แม้วหรือชาแม้ว บางพื้นที่เรียกกลุ่มชนเหล่านี้ว่า เซปุก เป็นคนจีนผิวขาว ขณะที่กลุ่มชนเหล่านี้เรียกตัวเองว่าม้ง ส่วนประสิทธิ์ ลิปรีชา นักวิจัยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้อธิบายว่าชาวม้งเรียกตัวเองว่า “ม้ง” ในขณะที่ถูกคนอื่นเรียกว่า “แม้ว” หรือ “เหมียว” ซึ่งเข้าใจว่าเป็นการเรียกตามที่คนจีนนิยมเรียกกันมาตั้งแต่ในอดีต เมื่อมีการอพยพลงมาจากทางใต้ คนท้องถิ่นในเวียดนาม ลาวและไทยจึงเรียกชื่อนี้ด้วย ยิ่งในยุคล่าอาณานิคมในประเทศอินโดจีนนั้นเจ้าผู้ปกครองอาณานิคมและนักวิชาการตะวันตกมีบทบาทอย่างมากในการทำให้ชื่อ “เหมียว” กระจายไปสู่สังคมภายนอกมากขึ้นอย่างไรก็ตาม ความพยายามในการให้คนอื่นยอมรับและเรียกชื่อ “ม้ง” ตามคำที่เรียกตัวเองนั้นได้เริ่มต้นขึ้นในประเทศลาว ในสมัยที่คนม้งมีอำนาจทางการเมืองและการทหารช่วงสงครามเวียดนาม การที่คนม้งเหล่านั้นต้องกลายเป็นผู้อพยพเข้ามาในประเทศไทยและอพยพต่อไปยังประเทศที่สาม พวกเขาได้มีโอกาสเปลี่ยนทัศนคติและค่านิยมที่คนอื่นมีต่อตัวเองใหม่ โดยเฉพาะผ่านผู้แทนขององค์กรระหว่างประเทศที่เข้ามาทำงานด้านผู้อพยพและนักวิชาการชาวตะวันตก กระแสดังกล่าวมีผลอย่างมากต่อความ

บริเวณลุ่มน้ำแม่น้ำเหลืองและลุ่มน้ำแยงซี และต่อมาได้อพยพมาอาศัยอยู่ที่ลำธารห้าสาย ในระหว่าง
ช่วงปี 220 ก่อนคริสตกาล และ 220 ปี หลังคริสตกาล ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก
ของมณฑลหูหนานติดกับทิศตะวันออกของมณฑลกุ้ยโจว ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน และได้
กล่าวถึงการต่อสู้ของพวกม้งกับพวกเฮียเป็นพวกจีนโบราณ อย่างพรหมลิขิตกันแพ้คัดกันชนะ มีการ
ใช้นโยบายกดขี่พวกม้ง พวกม้งได้ต่อสู้ขัดขืนและเป็นกบฏ และต่อมาพวกม้งปราบปรามและถูกบังคับให้
ยอมรับวัฒนธรรมจีน จึงทำให้ชาวม้งบางส่วนที่ไม่ยอมรับการอยู่ภายใต้การครอบงำวัฒนธรรมดัง
กล่าวพากันอพยพลงมาจากตอนใต้เข้าสู่แถบประเทศอินโดจีน การอพยพของชาวม้งเข้ามาอยู่ยังแถบ
บริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นเริ่มเกิดขึ้นในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 สมัยราชวงศ์ชิง (Qing : 1644 –
1911) หรือราชวงศ์แมนจูราชวงศ์สุดท้ายของจีน โดยอพยพลงมาจากอาศัยอยู่แถบภูเขาทางภาคเหนือของ
ลาว เวียดนาม ไทย และเมียนมาร์ นอกจากนี้ยังมีชาวม้งที่ได้อพยพหลังสงครามอินโดจีนสงบไปอยู่ยัง
ประเทศตะวันตก เช่น สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย แคนาดา นิวซีแลนด์ ฝรั่งเศส (มงคล และคณะ
,2542 : 20)

สำหรับประเทศไทยได้มีการอพยพของชาวม้งเข้ามาครั้งแรก ประมาณปี ค.ศ.1889 โดยอพยพ
ผ่านประเทศลาวเข้ามาทางอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย และอำเภอทุ่งช้าง จังหวัดน่าน ส่วนม้งใน
จังหวัดเชียงใหม่อพยพเข้ามาทางพม่าเข้ามาทางอำเภอฝางจนมาถึงดอยอินทนนท์ และจากสถิติของ
กรมประชาสงเคราะห์ ที่พิมพ์เผยแพร่โดยสถาบันวิจัยชาวเขา ประชากรม้งในประเทศไทยมีทั้งสิ้น
126,300 คน ตั้งชุมชนกระจายอยู่ภายใน 12 จังหวัดทางภาคเหนือของประเทศไทย คือ เชียงราย
เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน พะเยา น่าน แพร่ ลำปาง สุโขทัย กำแพงเพชร ตาก เพชรบูรณ์ พิษณุโลกและ
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือคือจังหวัดเลย (สถาบันวิจัยชาวเขา, 2541)

การจำแนกกลุ่มชาวม้งในประเทศไทยมีการแบ่งกลุ่มย่อยเป็น 2 กลุ่มหลักคือ ม้งขาวหรือม้ง
เดือ และม้งน้ำเงินหรือม้งดำหรือม้งจั่ว โดยจำแนกตามลักษณะการแต่งกายเป็นหลัก โดยม้งขาวหรือ
ม้งเดือทั้งผู้หญิงและผู้ชายจะสวมกางเกงขาก๊วยสีดำ ผ้า หรือน้ำเงิน สวมเสื้อแบบชาวจีน กางเกงผู้
หญิงจะมีผ้าสีฟ้าหรือน้ำเงินคาดปิดทั้งด้านหน้าและหลังความยาวตั้งแต่เอวถึงครึ่งน่อง และมักจะสวม
กระโปรงจีบขาวเมื่อมีงานเทศกาลปีใหม่หรือการแต่งงาน ส่วนม้งน้ำเงินนั้นผู้ชายจะสวมกางเกงสีดำ
เป๋ายาวขายาวถึงข้อเท้าปลายขากางเกงมีผ้าปักลวดลายเย็บปิดเป็นขอบ เสื้อสีดำหรือน้ำเงินแขนยาว
มีผ้าปักลวดลายเช่นเดียวกับกางเกง ผู้หญิงจะสวมกระโปรงจีบยาวประมาณหัวเข่ามีลายดอกและลวด
ลายที่ปักหลากสี เช่น ฟ้า แดง ส้ม เขียว บานเย็น ขาว เป็นต้น และมีสำเนียงภาษาพูดที่แตกต่างกัน

พยายามของชาวม้งในประเทศไทยในการผลักดันสังคมไทยและทางราชการใช้คำว่า “ม้ง” แทนคำว่า “เผ่า” ที่ถูกคน
อื่นเรียกอย่างผิดๆ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา (ประสิทธิ์, อัดสำเนา)

เล็กน้อย ส่วนใหญ่ยังคงมีการยึดถือปฏิบัติตามประเพณี วัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง โดยเฉพาะความสัมพันธ์ทางสังคมของพวกม้งที่ยึดถือเช่สกุลหรือตระกูลเป็นหลักคือม้งแซ่เดียวกันที่เป็นกลุ่มย่อยต่างๆถือว่าเป็นพี่น้องกันนั้น (ทรงวิทย์, 2542)

ตารางที่ 1. การกระจายตัวของประชากรม้งในประเทศไทย

จังหวัด	หมู่บ้าน	ครัวเรือน	ชาย	หญิง	รวม
เชียงใหม่	54	2,089	9,242	9,030	18,272
เชียงราย	52	3,592	12,923	12,537	25,460
ตาก	48	3,305	12,448	11,417	23,865
น่าน	32	2,396	11,093	11,150	22,243
แม่ฮ่องสอน	16	408	2,124	1,937	4,061
เพชรบูรณ์	16	1,307	5,997	6,164	12,161
พะเยา	12	797	2,930	3,179	6,109
พิษณุโลก	8	845	3,144	3,162	6,306
กำแพงเพชร	7	399	1,642	1,568	3,210
แพร่	4	212	1,073	1,017	2,090
สุโขทัย	3	96	339	359	698
เลย	1	120	397	411	808
รวม	266	15,704	63,869	62,431	126,300

ที่มา: สถาบันวิจัยชาวเขา 2541

การตั้งถิ่นฐานหรือหมู่บ้านของชาวม้งมักจะอยู่ทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยที่มีลักษณะภูมิประเทศที่เป็นภูเขาสูง ซึ่งอาจเป็นเหตุผลเนื่องมาจากระบบนิเวศดังกล่าวมีความคล้ายคลึงกับถิ่นฐานเดิมที่ชาวม้งได้อาศัยอยู่มาก่อนทั้งในประเทศจีนและเส้นทางการอพยพ และอีกประการหนึ่งคือระบบการผลิต และพันธุ์พืชที่ปลูกที่ต้องอาศัยระบบนิเวศที่เหมาะสม สำหรับบริบททางกายภาพในการตั้งถิ่นฐานของชาวม้งนั้นมักจะตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยในระดับความสูงเหนือน้ำทะเลมากกว่า 1,400

เมตร ขึ้นไป เป็นพื้นที่ที่อยู่บนพื้นฐานเศรษฐกิจแบบปลูกฝิ่นเข้มข้น และเป็นพื้นที่ในเขตป่าดิบเขาระดับสูง ซึ่งซูพินิจ (2527 : 8) ได้กล่าวไว้ว่าการตั้งบ้านเรือนยอดเขาสูงประมาณ 3,000 – 5,000 ฟุต จากระดับน้ำทะเลเป็นผลมาจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่มีการปลูกฝิ่นเป็นพืชเศรษฐกิจและเหตุผลเพื่อการป้องกันตนเองและความจำเป็นทางเศรษฐกิจ

2. ความสัมพันธ์ทางสังคมและระบบเครือญาติชาวม้ง

สังคมของชาวม้งเป็นสังคมที่ยึดจารีตประเพณี ที่มีความเชื่อมโยงของระบบเครือญาติ และเป็นความสัมพันธ์ที่มีสถานภาพและบทบาทในการควบคุมไม่ให้ชาวม้งมีความประพฤติเบี่ยงเบนไปจากปทัสถานและจารีตดั้งเดิมที่ยึดถืออย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ชาวม้งมีความสัมพันธ์ทางสายเลือดที่สืบทอดสายตระกูลทางฝ่ายบิดา (Patrilineal Descent) ประกอบกับวิถีคิดการกำเนิดผู้หญิงผู้ชายของชาวม้งที่ผู้หญิงเป็นสมบัติของผู้ชาย (เสถียร, 2544 : 37) ด้วยความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ทำให้สถานภาพทางสังคมของผู้ชายม้งสูงกว่าผู้หญิง บทบาทการตัดสินใจในเรื่องต่างๆผู้ชายจึงเป็นใหญ่สำหรับความเป็นเครือญาตินั้น รัตน (2541 : 110 -111) ได้แบ่งถึงความสัมพันธ์ทางเครือญาติของชาวม้งออกเป็น 3 ระดับ คือ

ประการแรก "ตัวรู้เซ่ง" หมายถึงคนแซ่เดียวกัน ชาวม้งถือว่าผู้ที่มีแซ่สกุลเดียวกับกลุ่มตนเองเป็นพี่น้องกัน ซึ่งประมาณกันว่าในประเทศไทยมีแซ่สกุลของชาวม้งทั้งหมด 16 แซ่ ที่พบมาก เช่น แซ่ลี แซ่ย่าง แซ่จาง แซ่ว่าง แซ่หาง แซ่มัว แซ่เฮ้อ แซ่ท้อ แซ่หวือ แซ่กือ แซ่ซัง ฯลฯ เป็นต้นซึ่งม้งที่มีแซ่กือที่เขียนรายชื่อจะถือว่าม้งแซ่กือที่อยู่จังหวัดตาก เป็นพี่น้องกัน ถึงแม้ว่าไม่ใช่ญาติกันโดยตรง เพราะอยู่ในกลุ่มแซ่เดียวกัน และการถือแซ่ดังกล่าวยังเป็นการกำหนดไม่ให้ชายหญิงที่มีแซ่เดียวกันแต่งงานกัน

ประการที่สอง "ก้อตี" หมายถึง เป็นกลุ่มที่มีแซ่สกุลเดียวกัน และเป็นญาติพี่น้องกัน เป็นความสัมพันธ์อีกระดับหนึ่งที่มีความใกล้ชิดกันมากกว่าระดับคนแซ่เดียวกัน ความสัมพันธ์ระดับก้อตีสามารถปรึกษาหารือให้คำแนะนำซึ่งกันและกันได้ แต่ในระดับก้อตีนี้บางกลุ่มถึงแม้จะมีแซ่เดียวกันแต่ก็อาจจะทำพิธีกรรมบางอย่างร่วมกันไม่ได้ เพราะนับถือผีบรรพบุรุษไม่เหมือนกัน

ประการที่สาม "ตัวตุ่กลั้ง" หมายถึง เป็นความสัมพันธ์ทางสายเลือดที่ใกล้ชิดกันมากที่สุด เพราะนับถือผีบรรพบุรุษเดียวกัน และเป็นการนับถือญาติกันที่เป็นความสัมพันธ์ที่เข้มข้นให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันอย่างเต็มที่และจริงใจ เช่น ให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ แรงงาน หรือการหยิบยืมทรัพย์สินต่างๆ รวมทั้งการช่วยเหลือเมื่อมีการประกอบพิธีกรรม และถือว่าเป็นผู้ที่นับถือผีบรรพบุรุษเดียวกันสามารถที่จะตายและจัดงานศพในบ้านของกันและกันได้

จากความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติทำให้ชาวม้งให้ความสำคัญกับผู้อาวุโสหรือกลุ่มผู้นำเครือญาติในการตัดสินใจเรื่องสำคัญๆ รวมทั้งการกำหนดสถานภาพทางสังคมในชุมชนที่จะพิทักษ์สิทธิและการเจรจาต่อรองเชิงอำนาจกับชนเผ่าตระกูลอื่นๆ ในชุมชนและการติดต่อสมาคมกับบุคคลภายนอก รวมทั้งยังเป็นสิ่งกำหนดสิทธิของสมาชิกที่จะสามารถเข้าร่วมพิธีกรรมสำคัญของครอบครัวของครอบครัวที่จะอำนวยความสะดวกในการคุ้มครองหรือให้ความมั่งคั่ง เช่น พิธีดู่ซู่ (รัลนา, 2538) นอกจากนี้ความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนม้งยังขึ้นอยู่กับผู้นำตามจารีตประเพณี เช่น หมอผี หมอยา หมอตำแย ที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือที่จะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของชุมชนและช่วยรักษาพยาบาลเมื่อยามเจ็บป่วย

3. ความเชื่อ พิธีกรรมและประเพณี ในวิถีชีวิตชาวม้ง

หากมองถึงความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติสิ่งที่ต้องทำความเข้าใจคือระบบโครงสร้างทางจักรวาลวิทยา ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของระบบความเชื่อที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์เครือญาติ ตลอดจนวิถีชีวิตของชาวม้งตั้งแต่เกิดไปจนถึงตายแล้วชาวม้งมีความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมที่สำคัญคือความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณและการบูชาผีบรรพบุรุษ ซึ่งอาจจะถือได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ของโครงสร้างทางจักรวาลวิทยาที่ม้งถือว่ามีอำนาจต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและครอบครัวซึ่งลักษณะโครงสร้างดังกล่าว ชูพินิจ (2527 : 22-26) ได้จัดระดับไว้ดังนี้

1. มีระดับเทวดา หรือเทวดา ที่สำคัญ คือ ไชว หรือ เฮยฮอไชว จัดได้ว่าเป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง ทั้งปวงและเป็นผู้ดูแลโลกทั้งหมด ยุว่าดัวะเต่ง เป็นผู้อนุญาตให้คนมาเกิด ตัดสินชีวิตคนและกำหนดอายุคนเปรียบเสมือนพระยามัจจุราช ผีทั้งสองมีลักษณะเด่นและชัดเจนมาก ส่วนผีอื่นๆ ในระดับเดียวกันมีลักษณะคลุมเครือ เช่น หยงฮ้อเลห่าฮ์ เป็นผู้ดูแลให้มนุษย์ปฏิบัติตามกฎระเบียบที่กำหนดไว้ ถือเซ็งถือติหรือ เซ็งเต้ เซ็งเซอ เป็นผีเจ้าที่เจ้าทาง ฮั้งไต้ เป็นกษัตริย์ผู้คอยดูแลปกครองมนุษย์ เจ็งซ้อ เป็นผู้รักษาระเบียบจารีตประเพณีข้อกฎหมายต่างๆ กะฮั้ง เป็นผีฟ้าผู้หญิงผู้ให้ลูกแก่สามีภรรยาที่ต้องการและร้องขอลูก

2. เน้ง จัดเป็นผีฝ่ายที่คอยต่อสู้กับผีร้าย มีบทบาทสำคัญในการรักษาคนเจ็บป่วยที่เกี่ยวข้องเรื่องขวัญวิญญาณ แบ่งได้เป็น 2 พวกใหญ่ๆ คือ เน้งเท่อ เป็นผีประเภทที่เข้าทรงร่างมนุษย์ กับอีกพวกหนึ่งคือ เน้งเกอะ เป็นผีที่เรียนท่องคำคาถาอา

3. ดัว จัดเป็นผีเรือนต่างๆไป ซึ่งอาจจะให้ได้ทั้งคุณและโทษ แบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

ประการแรก คือ “ผีเรือน” เรียกว่า ดัวไหวเจ้ หรือ ดิว่วา ดิวาเจ ประกอบด้วยผีที่สำคัญดังนี้ “ผีประตู” เรียกว่า ดัวซงซงตริง ผีประตูผู้ปกป้องรักษาทั้งคนและสัตว์ในครัวเรือนให้สมบูรณ์แข็งแรงและแพร่ลูกหลาน ผีประตูอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า ดิวาตริงฮ์ หรือ ดิวาซอตริง เป็นผีประตูห้องนอนในบ้านแต่ละ

หลังอาจะมี 2 - 3 ครอบครัวเมื่อมีสมาชิกของครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งเจ็บป่วยและผู้รู้ระบุว่าจะต้องเลี้ยงผีประตูลูกของครอบครัวนั้น ก็จะต้องมีการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีขึ้นที่ประตูลูกนอนของครอบครัวนั้น "ผีเสาะ" เรียกว่า ดูดิด้า มักจะเป็นบริเวณตรงหน้าห้องนอนของผู้อาวโละในบ้านจะเป็นที่ตั้งเสากลางบ้าน และเป็นที่สิงสถิตย์อยู่ของดูดิด้า "ผีเตาไฟใหญ่" เรียกว่า ดัวซอซ้อ ชาวม้งถือว่าเตาไฟใหญ่มีบุญคุณต่อชีวิต เป็นที่เลี้ยงชีวิตจนเติบโตใหญ่ขึ้นมาได้ "ผีเตาไฟเล็ก" เรียกว่า ดัวซอจี เป็นผู้ให้ความอบอุ่นแก่คนในบ้านทำให้ผู้อาศัยมีความสุข "สีเก๊ะ" เป็นผีที่ชาวม้งไปขอขมาเงินมาเลี้ยง สีเก๊ะ ช่วยให้ทำมาหากินเจริญ ลูกหลานเพิ่มพูน สัตว์เลี้ยงและพืชผลออกงาม คำขานดีมีเงินทอง สีเก๊ะจะมีกระดาษสีเหลืองสีขาวแผ่นขนาดฝ่ามือหรือใหญ่กว่าเล็กน้อยปิดตรงบริเวณข้างฝาบ้าน และ "ผีบรรพบุรุษ" ป้อกั้งเหยอฮสสี พ่อแม่ ปู่ย่า หรือบรรพบุรุษในสายผู้ชายที่ล่วงลับไปจะเป็นส่วนหนึ่งของผีเรือนด้วย ซึ่งอาจจะสิงสถิตย์ที่คานซึ่งพาดระหว่างเสาด้านห้องนอนที่อยู่ติดประตูหน้ากับเสาด้านตรงข้ามหรือด้านข้างผีและเป็นคนที่ใช้เป็นที่วางพาดชั้นลอยเหนือหัวหรืออาจจะอยู่ที่ส่วนปลายของเสา

ประการที่สองคือ ผีทั่วไป ผีจำพวกนี้จะสิงสถิตย์อยู่ทั่วไป เช่น ผีป่า ผีน้ำ ผีจอมปลวก เป็นต้น และยังมีผีเร่ร่อน ซึ่งถูกจัดว่าเป็นพวกคอยอยากหิวโหยตะกละกิน คนที่ตายลงโดยไม่มีญาติพี่น้องทำพิธีศพให้หรือตายในแบบผีไม่มีญาติขาดการทำพิธีวิญญูณาก็จะล่องลอยไปเรื่อยๆ ไม่สามารถไปเกิดใหม่ได้ นอกจากนี้มีผีชื่อ หย่งฮั หรือ ดัวซ้อหย่งฮั ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผีที่มาคร่าเอาชีวิตมนุษย์โดยการพรากขวัญวิญญูณออกจากร่างกายไป

จากความเชื่อเรื่องผีในมโนทัศน์ของชาวม้งจึงต้องมีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เพื่อเป็นเช่นไหว้และเชื่อมโยงอำนาจระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติที่จะช่วยให้มีความมั่นคงทางด้านจิตใจในการดำเนินวิถีชีวิต และเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วย และยังเชื่อมโยงไปถึงวิธีคิดที่มีต่อการจัดการทรัพยากรทั้งในระบบการผลิต เช่น การเช่นไหว้ผีไร่ข้าวเพื่อให้อำนาจเหนือธรรมชาติดังกล่าวได้ช่วยให้ได้รับผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ และการจัดการป่า เช่น ดงแซ่ ป่าช้า และป่าต้นน้ำ เป็นต้น ซึ่งเราจะทำความเข้าใจในบทต่อไป

สำหรับการประกอบพิธีกรรมของชาวม้งนั้นมักจะเป็นการประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้ผีเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลหรืองานประเพณีประจำปีตามวัฏจักรของเวลาที่หมุนเวียนมาครบกำหนด ซึ่งหากจะแบ่งประเพณีที่สำคัญของชาวม้งนั้นอาจแบ่งได้เป็น 2 ระดับคือ ประเพณีระดับครอบครัว/เครือญาติ และประเพณีระดับชุมชนมีดังนี้

ประเพณีระดับครอบครัวและเครือญาติ จะเป็นประเพณีที่ครอบครัวจะเป็นผู้ดำเนินการเมื่อมีสมาชิกในครอบครัวเกิดขึ้นหรือล้มตายจากไป นั่นคือ ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด ประเพณีเกี่ยวกับการตาย และประเพณีเกี่ยวกับการแต่งงานโดยประเพณีเกี่ยวกับการเกิดนั้นจะเป็นการทำพิธีกรรมให้กับ

แม่ที่คลอดและลูกที่คลอดออกมาและมีชีวิตรอด หัวหน้าครัวเรือนแต่ละครอบครัวก็จะประกอบพิธีกรรมเรียกขวัญผูกข้อมือและตั้งชื่อให้กับเด็กทารก ผู้เฒ่าผู้แก่และเครือญาติก็จะมาช่วยกันเรียกขวัญให้กับสมาชิกใหม่ของตระกูล ส่วนประเพณีเกี่ยวกับการตายนั้นเป็นการประกอบพิธีกรรมให้กับคนตายที่ล่วงลับ มักจะมีพิธีการจัดการศพและการอุทิศวัตถุไปยังผู้เสียชีวิต เช่น การสวด การตีฆ้อง การยิงปืน และการฆ่าควายหรือวัวเพื่อให้วิญญาณผู้ตายได้นำไปใช้ยังปรโลก ซึ่งชาวม้งเชื่อว่าวิญญาณจะยังคงมีการเวียนว่ายตายเกิด และบางส่วนยังได้มาทำหน้าที่ปกป้องรักษาสมาชิกในครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุข ขณะที่ประเพณีเกี่ยวกับการแต่งงานนั้นเป็นประเพณีที่อยู่บนความสัมพันธ์ของเครือญาติของทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย แต่ส่วนมากแล้วมักจะทำพิธีแต่งงานหลังจากที่มีการอยู่กินจนมีบุตรแล้วจึงจะทำพิธีแต่งงาน และสถานภาพของผู้หญิงจะถูกตัดขาดจากผีของครอบครัวมานับถือผีของฝ่ายชายแทน

ประเพณีระดับชุมชน ที่เป็นประเพณีสำคัญคือประเพณีฉลองปีใหม่ “น่อเป่ใจว๋ย” เป็นประเพณีที่ชาวม้งถือว่าเป็นช่วงเวลาสำคัญของวิถีชีวิตที่ได้ผ่านคลายหลังจากตรากตรำทำงานในระบบการผลิตมาตลอดปีจะเป็นช่วงเวลาที่ได้เก็บเกี่ยวผลผลิตจากไร่เรียบร้อยแล้ว โดยชาวม้งจะนับช่วงเวลาตามจันทรคติ คือนับขึ้น 1 ค่ำไปจนถึง 30 ค่ำ เป็นหนึ่งเดือน วันสุดท้ายคือ 30 ค่ำของเดือนที่ 12 ของปีจึงถือว่าเป็นวันสิ้นปี (ฐพินิจ, 2527 : 32) ซึ่งจะอยู่ในช่วงประมาณเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนมกราคมของแต่ละปี พิธีปีใหม่จะเริ่มต้นขึ้นนับจากวันสิ้นปี สมาชิกในชุมชนจะพากันหยุดทำงาน มีการประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้ผีบรรพบุรุษด้วยข้าวใหม่ อาหารคาวหวาน มีพิธีการส่งเคราะห์เพื่อขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้ายที่จะทำให้เกิดความเจ็บป่วย นอกจากนี้จะเป็นเวลาที่ชาวม้งนำเอาชุดแต่งกายเสื้อผ้าใหม่ที่เย็บปักถักร้อยมาแรมปีมาสวมใส่สีสันสวยงาม มีการละเล่นของหนุ่มสาว เช่น การโยนลูกช่วง การร้องเพลง การเล่นลูกข่างของเด็กๆ อย่างสนุกสนาน หนุ่มๆก็จะพากันออกไปเที่ยวเกี่ยวพาราสินหญิงสาวยังต่างหมู่บ้าน ระยะเวลาของการเฉลิมฉลองประมาณ 7 – 10 วัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับข้อตกลงร่วมกันของคนในชุมชนว่าจะขยายเวลาออกไปกี่วันเพื่อให้สมาชิกของชุมชนได้ใช้เวลาผ่อนคลายอย่างเต็มที่

4.ฝืน ข้าวโพดและข้าวไร่ กับระบบการผลิตบนยอดดอย

ไร่ฝืน ฝืนจะเป็นพืชเศรษฐกิจที่มั่งให้มีความสำคัญในยุคแห่งการล่าอาณานิคมและการส่งเสริมการปลูกฝืนที่ถูกกฎหมาย ในอดีตฝืนจึงเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของชนพื้นที่สูง เพราะเป็นแหล่งที่มาของรายได้ที่สำคัญของครัวเรือน ฝืนเป็นพืชที่ต้องอาศัยการเจริญเติบโตในบริเวณที่มีอากาศเย็น พื้นที่ที่มีความเหมาะสมจึงมีความสูงมากกว่า 1,000 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลขึ้นไป จึงมักเป็นบริเวณของพื้นที่ป่าดิบเขาในระดับสูง โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีการขึ้นของพืชตระกูลข่าป่า ชาวม้งเรียกว่า “ฮขงล้า” หรือมีต้นไม้พวกตะไคร้ต้นขึ้น และการพิจารณาพื้นที่ที่มีการขึ้นของป่าไผ่บางชนิดในพื้นที่ระดับสูง เช่น ป่าไผ่

ข้อดหรือไม้ล่ออ จะ เป็นไม้ที่มีลักษณะลำต้นเล็กใบใหญ่ ลักษณะเนื้อไม้บางและเบาเมื่อโตเต็มที่ จะ โนมลงสู่ดิน ป่าไผ่ชนิดนี้จะอยู่ในระดับสูงมากกว่า 1,200 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลขึ้นไป สภาพดินของ ป่าเหล่านี้ปลูกฝิ่นจะเจริญเติบโตและให้ผลผลิตสูง

ชาวม้งมีการเลือกพื้นที่สำหรับปลูกฝิ่นที่นอกเหนือจากการพิจารณาสภาพป่าและอากาศแล้ว ยังพิจารณาสภาพของดิน ดินที่เรียกว่า “เป่งทือ” จะมีลักษณะของดินที่ร่วนซุยมีดินเหนียวปนน้อยและ มีพรรณไม้บางชนิดขึ้น เช่น เข็กแดง หรือหาญเคือในภาษาที่คนไทยวนเรียก จะเป็นพื้นที่ที่มีอากาศ เย็นสามารถปลูกฝิ่นได้ดีและให้ผลผลิตสูง (จันทบูรณ์, 2 539) การทำไร่ฝิ่นจะเริ่มต้นประมาณเดือน กันยายนถึงตุลาคมหลังจากที่เก็บเกี่ยวข้าวโพดแล้ว ซึ่งเป็นปลายฝนต้นหนาวอันเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมกับการเจริญเติบโตของฝิ่น การเตรียมพื้นที่สำหรับปลูกฝิ่นก็ไม่ต่างไปจากการเตรียมพื้นที่สำหรับ ปลูกข้าวและข้าวโพด แต่สิ่งสำคัญของการปลูกฝิ่นคือขั้นตอนการดูแลตลอดระยะเวลาการเจริญเติบโต ไปจนถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิต ที่ต้องพิถีพิถันเป็นพิเศษ

ฝิ่นนั้นมีการจำแนกชนิดตามพื้นที่การปลูก ซึ่งทรงวิทย์ (2542 : 27 – 28) ได้กล่าวถึงพันธุ์ฝิ่น ว่ามีหลายสายพันธุ์จะมีดอกสีต่างๆ เช่น แดง ขาว บานเย็น สีม่วง เลือดหมู บางชนิดดอกเป็นรูปแฉก โดยแบ่งออกเป็นสองลักษณะคือ ประการแรก พื้นที่ที่มีแสงแดดมาก จะเป็นพื้นที่ที่แสงแดดสามารถ ส่องได้อย่างทั่วถึงตลอดทั้งวันจะปลูกฝิ่นชนิดที่โตเร็ว อายุการเก็บเกี่ยวสั้น เรียกว่าฝิ่นดอ ฝิ่นชนิดนี้ คุณภาพจะด้อยกว่าฝิ่นที่มีอายุการเก็บเกี่ยวยาวนานกว่า ประการที่สอง พื้นที่แสงแดดรำไรหรือแสง แดดน้อย จะเป็นพื้นที่ที่มีภูเขาบังอาจเป็นบริเวณไหล่เขาที่จะรับแสงแดดในตอนเช้าหรือครึ่งบ่าย จะ เป็นฝิ่นที่ให้คุณภาพดี รสชาติดี มีความเหนียวสูง ซึ่งฝิ่นพันธุ์ที่ดีที่สุดของชาวม้งคือพันธุ์ดอกสีเลือดหมู

นอกจากนี้ไร่ฝิ่นนับว่าเป็นแหล่งความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืชในระบบการผลิตอีกระบบ หนึ่งซึ่งไร่ฝิ่นของชาวม้งมิได้มีเพียงการปลูกฝิ่นชนิดเดียวแต่หากยังมีการปลูกพืชเพื่อเป็นอาหาร พืช สมนุนไพร และพืชใช้สอยอีกหลากหลายชนิดพันธุ์ เช่น ผักกาด กะหล่ำปลี กระบี่ ผักชี ถั่ว ผักกาดหัว ผัก ลิ้นงู ผักผ้าชีรัว ผักดอยช้าง มันเทศ พัก เป็นต้น พืชที่ปลูกแซมกับไร่ฝิ่นจะมีรสชาติอร่อย หอมหวานเมื่อ นำมาปรุงรับประทาน

ไร่ข้าวโพด เป็นอีกหนึ่งระบบการผลิตของชาวม้งบนยอดดอย ข้าวโพดของม้งนั้นมีสองพันธุ์คือ พันธุ์ข้าวเหนียวกับพันธุ์ข้าวเจ้า ซึ่งเป็นพันธุ์ดั้งเดิมของชาวม้ง การปลูกข้าวโพดมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อ ใช้เป็นอาหารสัตว์คือ หมู ไก่ เป็ด ม้า แพะและวัว ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญทั้งเป็นแหล่งอาหาร โปรตีนและใช้ประกอบพิธีกรรมในรอบปี และการเช่นไหว้เมื่อยามเจ็บป่วย เป็นสิ่งแลกเปลี่ยนทางการ ค้ากับสิ่งของอื่นๆ และยังใช้เป็นสินสอดสำหรับการสู่ขอหญิงสาวและการแต่งงาน ตลอดจนเป็นแรง งานในระบบการผลิต เช่น การใช้ม้า และวัวบรรทุกขนผลิตผลจากไร่ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีข้าวโพด

พันธุ์ที่ปลูกไว้สำหรับบริโภคหลายพันธุ์ที่ชาวมังมักจะปลูกได้ตามริมขอบไร่ข้าว สำหรับการเตรียมพื้นที่ปลูกข้าวโพดนั้นไม่แตกต่างกันกับการเตรียมพื้นที่สำหรับปลูกฝิ่นและข้าวไร่ซึ่งแต่ละครัวเรือนจะมีพื้นที่สำหรับปลูกข้าวโพดประมาณ 4 – 5 แปลงๆละประมาณ 7 – 8 ไร่ เพื่อใช้หมุนเวียนสลับพื้นที่ในการปลูก พันธุ์ข้าวโพดที่ชาวมังนิยมปลูกคือพันธุ์สีขาว

ไร่ข้าว เป็นระบบการผลิตเพื่อการยังชีพ ซึ่งทุกครัวเรือนจะมีพื้นที่ไว้สำหรับการปลูกข้าวไว้เพื่อบริโภค พื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ป่าที่บุกเบิกใหม่และให้ปลูกข้าว 1 – 2 ปีก็จะปล่อยให้ทิ้งไว้ 3 – 4 ปีก็จะวนกลับมาใช้ใหม่ ซึ่งมักจะเลือกพื้นที่ที่มีการขึ้นของป่าไม้ที่มีดินลักษณะร่วนปนเหนียว เนื้อดินแน่น ครัวเรือนหนึ่งจะมีพื้นที่สำหรับปลูกข้าวประมาณ 3 – 4 แปลงๆละ 7 - 8 ไร่ เพื่อหมุนเวียนพื้นที่และให้ดินมีระยะพักฟื้นตัว พันธุ์ข้าวที่ปลูกนั้นมีทั้งพันธุ์ข้าวเหนียวเรียกว่า “แบล่ปลา” และข้าวเจ้าเรียกว่า “แบล่จั่ว” ซึ่งมังบริโภคข้าวเจ้าเป็นหลัก พันธุ์ข้าวของชาวมังมีหลากหลายพันธุ์พันธุ์ที่มีอายุเก็บเกี่ยวสั้นเรียกว่า “แบล่เจ้า” และพันธุ์ข้าวที่มีอายุเก็บเกี่ยวที่ยาวกว่า ข้าวเหนียวส่วนมากจะปลูกไว้สำหรับทำขนมและการใช้ประกอบในพิธีกรรม นอกจากนี้ไร่ข้าวยังปลูกพืชอาหารอีกหลายชนิด เช่น พืชตระกูลแตง ตระกูลผัก ถั่ว พริก มันเทศ บวบ โดยหากเป็นพวกไม้เลื้อยหรือเป็นเถาก็จะปลูกได้ตามริมขอบไร่ ทำให้ชาวมังมีอาหารการกินที่อุดมสมบูรณ์ตลอดปี ระบบการผลิตของชาวมังทั้งการทำไร่ฝิ่น ไร่ข้าวโพดและไร่ข้าวนั้นจึงเป็นแบบตัดฟันโค่นเผา (shifting cultivation or slash and burn) โดยใช้พื้นที่ป่าผืนใดผืนหนึ่งจนหมดความอุดมสมบูรณ์แล้วจึงย้ายพื้นที่เพาะปลูก (จันทบูรณ์, 2539) ซึ่งรูปแบบการทำไร่ดังกล่าวเป็นการใช้ที่ดินเพื่อทำการเพาะปลูกเป็นระยะเวลานานแล้วทิ้งที่ดินเป็นระยะเวลานานเพื่อให้ฟื้นคืนสภาพเป็นป่าซึ่ง Khunstadter (1978) จัดการทำไร่หรือระบบการผลิตของชาวมังว่าเป็นรูปแบบ long cultivation – very long cultivation or abandonment

5.การล่าสัตว์และการเก็บของป่า

การเก็บของป่าและการล่าสัตว์เป็นกิจวัตรปกติของกลุ่มชาติพันธุ์ที่พึ่งพิงทรัพยากรจากป่า ชาวมังเองก็เช่นเดียวกันเมื่อว่างเว้นจากภารกิจการทำไร่ผู้ชายก็จะทำหน้าที่ในการหาอาหารจากป่าด้วยการล่าสัตว์ ส่วนผู้หญิงมักจะทำหน้าที่เก็บหาของป่า เช่น หน่อไม้ ผักป่า และเห็ด มาประกอบอาหารสำหรับการล่าสัตว์ป่าของมั้งนั้นหากล่าได้สัตว์ประเภท กวาง เก้ง หมูป่า ก่อนที่นำมาบริโภคจะมีการประกอบพิธีเช่นไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเจ้าป่าเจ้าเขาที่คุ้มครองดูแลป่าและมีการเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษก่อน มังมีจารีตเกี่ยวกับการล่าสัตว์ป่าที่ควบคุมพฤติกรรมการล่าสัตว์ไม่ให้มีการล่าสัตว์ป่ามากเกินไป โดยเชื่อว่าหากผู้ใดมีการล่าและฆ่าสัตว์ป่ามาก วันหนึ่งหากผู้นั้นเข้าป่าล่าสัตว์ตัวคนล่าจะกลายเป็นสัตว์ไปชั่วขณะหนึ่งและจะถูกผู้อื่นฆ่าทิ้งเพราะคิดว่าเป็นสัตว์ป่า ดังนั้นจึงมีการล่าสัตว์ป่าเพียงจำนวนที่นำ

มาบริโภคภายในครัวเรือนเท่านั้น และจะมีการเผาะกระดาดเงินกระดาดทองเพื่อส่งส่งวิญญาณของสัตว์ที่ถูกล่าให้ไปเกิดใหม่

6. การติดต่อและการค้ากับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น

ชุมชนม้งแม้ว่าจะตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่สูงแต่มีได้หมายความว่าชุมชนม้งจะอยู่อย่างโดดเดี่ยวและตัดขาดจากโลกภายนอก เพราะม้งเป็นกลุ่มชนที่มีการค้าขาย แลกเปลี่ยนกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เช่น ลีซู จินฮ่อ ชมุ และไทลื้อ ไทยวนพื้นราบอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะการค้าขายผืนที่เป็นพืชเศรษฐกิจของกลุ่มชนบนที่สูง ผืนเป็นผลผลิตที่ไม่ต้องมีการนำไปเร่ขายแต่หากพ่อค้าจากภายนอกจะเป็นผู้ที่เข้ามาหาซื้อในหมู่บ้านเอง รายได้จากการขายผืนจะเป็นสิ่งที่ชาวม้งนำไปซื้อหาสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันยังพื้นราบ เช่น เกลือ ผ้า ตะกั่ว ดินประสิว และเหล็กเพื่อทำมีด เป็นต้น

7. สรุป

วิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ของกลุ่มชนบนพื้นที่สูงมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรเพื่อการยังชีพด้วยการทำไร่ข้าว ปลูกพืชอาหาร ข้าวโพดและเลี้ยงสัตว์ รวมทั้งปลูกผืนเพื่อขายในยุคสมัยที่ผืนเป็นสิ่งที่ถูกกฎหมายด้วยเทคโนโลยีพื้นบ้าน ด้วยการคมนาคมที่ลำบากและการขยายอาณาเขตของรัฐบาลและกระบวนการพัฒนาที่ยังค้ำคานเข้าไม่ถึงชุมชนม้งในพื้นที่ต่างๆจึงมีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติและอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมในครอบครัว และเครือญาติเป็นแรงงานปัจจัยหลักในการผลิต ชีวิตความเป็นอยู่จึงขึ้นอยู่กับจัดการทรัพยากรที่จะนำมาเป็นอาหารในชีวิตประจำวัน ดังนั้นพืชผักในไร่จึงเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญรวมทั้งการเก็บหาของป่า และสมุนไพรในการบำบัดรักษาความเจ็บป่วยแบบพื้นบ้าน วิถีชีวิตที่เคยปฏิบัติได้เปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาต่อมาเมื่อเขตแดนได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐบาลและการขยายการควบคุมประชากรด้วยกระบวนการพัฒนาและการผสมกลมกลืนทางชาติพันธุ์ของรัฐกลุ่มชาติพันธุ์ม้งจะมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร

บทที่ 2

บทสำรวจ :

นโยบายและการพัฒนาของรัฐกับผลกระทบต่อชุมชนม้ง

เกือบสิบห้าปีที่ผู้เขียนได้สัมผัสคลุกคลีและทำงานชุมชนที่แวดล้อมด้วยชุมชนชาวม้งทำให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงทั้งเชิงโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมืองและสภาพแวดล้อมกับกระบวนการพัฒนาของรัฐที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง นอกจากนี้งานศึกษาลายชั้นได้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการพัฒนาของรัฐและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับกลุ่มชนบนพื้นที่สูงโดยเฉพาะประเด็นที่แสดงถึงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และการปรับตัวกับการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูง เช่น งานศึกษาของ George A. Binney (1968); William R. Geddes (1976); Gar Yia Lee (1981); Robert G. Cooper (1984); และ Nicholas Tapp (1989) เป็นต้น เนื้อหาของบทนี้จึงเป็นการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อแสดงให้เห็นถึงนโยบายการพัฒนาระบบพื้นที่สูงของรัฐกับผลกระทบที่มีต่อการเปลี่ยนแปลง การปรับตัวเพื่อดำรงชีพของชาวม้ง และได้แยกประเด็นวิเคราะห์ดังนี้ 1) ภาพลักษณ์ม้งที่มีต่อการกำหนดนโยบายรัฐเพื่อการพัฒนาพื้นที่สูง 2) นโยบายเพื่อความมั่นคงและการผสมกลมกลืนชนกลุ่มน้อยเข้ากับรัฐชาติ 3) การพัฒนาของรัฐกับการปรับตัวและการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูงของชุมชนชาวม้ง 4) ผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐกับการผลิตซ้ำภาพลักษณ์ม้งในสถานการณ์ปัจจุบัน

1.ผู้ร้ายบนยอดดอย : ภาพลักษณ์ม้งที่มีต่อการกำหนดนโยบายรัฐเพื่อการพัฒนาพื้นที่สูง

ม้งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์พื้นที่สูงกลุ่มหนึ่งที่ถูกตีตราจากคนในสังคมไทยและรัฐบาลไทยว่าเป็นกลุ่มชนอันตรายที่สุดมากกว่ากลุ่มอื่นๆต่อความมั่นคงของชาติโดยเฉพาะในช่วงทศวรรษที่ 2490 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการเคลื่อนไหวและการขยายตัวของคอมมิวนิสต์จีน (Kammerer 1989: 282 – 283; Tapp 1989 : 32) ดังที่อดีตรัฐมนตรีมหาดไทย จอมพลประภาส จารุเสถียร ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า

“ชาวเขาเผ่าที่เป็นปัญหาสำคัญอย่างเร่งด่วนนั้นคงจะเป็นพวกแม้ว (ม้ง) พวกนี้อยู่ในเขตที่ไกลและอยู่สูงที่สุดในเขตชายแดนพวกนี้อพยพโยกย้ายมากที่สุดทั้งยังเป็นพวกที่ยุ่งเกี่ยวกับการปลุกปั่นมากที่สุด ดังนั้นพวกนี้จึงมักจะตกเป็นเหยื่อของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้โดยง่ายด้วยโอกาสที่เสนอให้อย่างบิดเบือนและมีเจตนาร้าย” (Geddes 1976: 259)

นับตั้งแต่นั้นมาภาพพจน์ของชาวม้งก็ถูกมองจากรัฐบาลไทยว่าเป็นกลุ่มชนที่อันตรายโดยเฉพาะในช่วงกลางทศวรรษที่ 2500 ถึง 2510 เมื่อมีการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยการเคลื่อนย้ายของชาวม้งไม่เพียงแต่ถูกตีตราว่าเป็นการแสวงหาความเป็นเอกเทศทางการเมืองเท่านั้นหากแต่ยังเป็นการแสดงออกถึงการต่อต้านต่อนโยบายการกลืนกลายของรัฐ (Tapp 1989) ขณะเดียวกันชาวม้งก็ถูกประณามตราว่าเป็นผู้ปลูกฝิ่น และค้ายาเสพติดทั้งๆที่ฝิ่นเคยเป็นพืชที่รัฐเองเคยเป็นผู้สนับสนุนกลุ่มชาติพันธุ์พื้นที่สูงปลูก (ประสิทธิ์, 2541: 145) และการทำลายป่าด้วยการทำไร่เลื่อนลอยไปพร้อมๆกันมาจนถึงปัจจุบัน

มายาคติที่ถูกตีตราจากคนในสังคมและรัฐบาลไทยเกี่ยวกับชาวเขาที่ผ่านมาโดยเฉพาะชาวม้งจึงมีอยู่ 3 ประการในเวลาเดียวกัน คือ เป็นภัยต่อความมั่นคงของประเทศ เป็นผู้ปลูกฝิ่นและค้ายาเสพติดและเป็นผู้ที่ทำลายป่าด้วยการทำไร่เลื่อนลอย (Cooper 1979; Mckinnon 1987; ชูพินิจ, 2530) แม้ว่า Cooper, Mckinnon และ ชูพินิจ รวมทั้ง นักวิชาการอีกหลายท่านได้พยายามชี้ให้เห็นจากผลการศึกษาว่าภาพเหล่านี้เป็นมายาคติที่ถูกสร้างขึ้นมาจากขาดความชัดเจนของข้อมูลที่จะทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งกับกลุ่มชนบนพื้นที่สูง ขณะเดียวกันรัฐเองก็ได้กำหนดนโยบายเพื่อพยายามที่จะลบภาพเหล่านี้ให้หายไปจากประเทศไทยโดยมีการดำเนินนโยบาย 3 ประการคือ 1) นโยบายความมั่นคงแห่งชาติ (National Security Policy) 2) นโยบายการพัฒนาด้านสังคม เศรษฐกิจ และการผสมกลมกลืนชนกลุ่มน้อย (Socio-economic development and integration of ethnic minority group policies) และ 3) นโยบายการพัฒนาพื้นที่เพาะปลูกฝิ่นในภาคเหนือของไทย (Development of the opium cultivation region of Northern Thailand Policy) (Prathaung 1997)

นโยบายเหล่านี้ได้สร้างผลกระทบต่องิ๊ตชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรม ทั้งในระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่รัฐรวมศูนย์อำนาจเพื่อควบคุมคนและทรัพยากรบนพื้นที่สูงพร้อมกับนำกระบวนการพัฒนาพื้นที่สูงด้วยการการอพยพโยกย้ายคนออกจากป่า การจำกัดพื้นที่ในระบบการผลิตไร่หมุนเวียนและส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ เป็นการดึงระบบการผลิตยังชีพเข้าสู่ระบบตลาดทำให้สูญเสียศักยภาพในการพึ่งพาตนเองและต้องตกอยู่ใต้ลัทธินิยมต้องพึ่งพาเทคโนโลยีจากภายนอก และกลไกตลาด ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่อยู่เหนือการควบคุมของตนเองสิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดปัญหาต่างๆตามมามากมาย ได้แก่ ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาการล่มสลายของครอบครัวและการเสื่อมทรามของสังคม เช่น การอพยพสู่เมือง การเพิ่มขึ้นของโสเภณีชาวเขา เป็นต้น

เราจะเห็นว่านโยบายรัฐเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการปฏิบัติที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนจากกระบวนการพัฒนาของรัฐในกลุ่มชาติพันธุ์ม้งดังนั้นเพื่อฉายภาพลักษณะของความเปลี่ยนแปลง การต่อสู้ การต่อรอง และการดำรงวิถีชีวิตในยุคสมัยของการเปลี่ยนผ่านมาจนถึงปัจจุบันที่ยังคงมีการผลิตซ้ำภาพลักษณ์ผ่านการสร้างวาทกรรม (Discourses) หรือปฏิบัติการทางภาษาเป็นกระบวนการ

การหนึ่งของความพยายามในการสร้างความเป็นอัตลักษณ์ของชาติ (National Identity) ของรัฐไทย นั้นได้กระทำโดยการขีดเส้นแบ่งพรมแดนความเป็น "พวกเขา" (Otherness) และ "พวกเรา" (Selfness) (ไชยรัตน์, 2545) ทั้งโดยวิธีการตอกย้ำประวัติศาสตร์ความขัดแย้งของประเทศไทยกับ ประเทศเพื่อนบ้านและโดยวิธีการกีดกันกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนน้อยภายในประเทศที่มีวัฒนธรรมแตกต่าง จากกลุ่มวัฒนธรรมหลักให้กลายเป็นคนชายขอบ

ด้วยมุมมองที่มีต่อ "พวกเขา" และ "พวกเรา" และวิธีการแก้ปัญหาที่ถูกกำหนดเป็นนโยบาย ของรัฐจึงมุ่งเน้นไปที่กระบวนการพัฒนาเพื่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิมของกลุ่ม ชาติพันธุ์พื้นที่สูง ด้วยการนำเอาสิ่งใหม่ที่รัฐเห็นว่าดีและเหมาะสมเข้าสู่ชุมชน ปัญหาหลักของกลุ่มชน บนพื้นที่สูงในสายตาของรัฐและผู้เชี่ยวชาญรวมทั้งนักพัฒนานั้น ชัจจ์กัญ (2518 : 100 - 102) และวันส (2539) ได้สรุปไว้ดังนี้

1. ปัญหาชีวิตและระบบการผลิตที่ล้าหลังของชาวเขา มีการตั้งข้อสมมุติฐานว่ารูปแบบการ เกษตรมีอิทธิพลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การที่ชาวเขาทำไร่เลื่อนลอยหรือการทำไร่แบบย้ายที่ ทำให้ ชาวเขาต้องอพยพโยกย้ายถิ่นเสมอ จะต้องให้ชาวเขาได้เรียนรู้และเริ่มทำการเกษตรแผนใหม่ที่เป็น การเกษตรแบบถาวรเพื่อแก้ไขปัญหการอพยพย้ายถิ่นและตัดไม้ทำลายป่า ให้ชาวเขาได้รับการศึกษา แบบสมัยใหม่ในระบบเดียวกับคนอื่นๆทั่วประเทศ และส่งเสริมการรักษาสุขภาพอนามัยสมัยใหม่เพื่อ ให้ชาวเขานำไปปรับปรุงครอบครัวและชุมชนของตนเอง

2. ปัญหาการปลูกฝิ่น ต้องกำหนดมาตรการกระตุ้นให้ชาวเขาเลิกปลูกฝิ่น ส่งเสริมการปลูกไม้ ยืนต้นชนิดอื่นๆเป็นการหารายได้เสริมทดแทนรายได้จากฝิ่น

3. ปัญหาการปกครองและความมั่นคงชายแดน เกิดจากชาวเขาเร่ร่อนย้ายที่อยู่ต้องให้ชาวเขา เห็นประโยชน์ของการตั้งถิ่นฐานถาวรแบบคนพื้นราบให้อยู่ติดที่ไม่อพยพเร่ร่อนจนเกิดปัญหาในการ ปกครอง ควบคุมและความสงบบริเวณชายแดน

4. ปัญหาความมั่นคงเนื่องจากชาวเขาอาศัยอยู่บริเวณชายแดนซึ่งเป็นรอยตะเข็บที่ติดต่อกัน ระหว่างประเทศไทยกับประเทศอื่นๆซึ่งมีอุดมการณ์ทางการเมืองแตกต่างกันไป จึงมีความจำเป็นที่ต้อง ปลูกฝังความรักภักดีประเทศชาติที่ตนเองอาศัยอยู่ไม่ให้ชาวเขาเอาใจฝักใฝ่ขบวนการใดๆที่เป็นภัย ทางการเมือง ที่สำคัญรัฐต้องการให้ชาวเขาเป็นหูเป็นตาและเป็นการกำลังในการป้องกันความสงบเรียบร้อยบริเวณชายแดน

5. ปัญหาความยากจนของชาวเขาจะต้องเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาวเขาโดยให้ เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเพื่อให้ชาวเขามีรายได้มากขึ้นเพื่อจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

2. นโยบายเพื่อความมั่นคงและการผสมกลมกลืนชนกลุ่มน้อยเข้ากับรัฐชาติ

ด้วยภาพลักษณ์ของกลุ่มชนบนพื้นที่สูงที่ถูกเรียกว่าชาวเขา ได้ทำให้รัฐไทยให้ความสนใจที่จะดำเนินนโยบายในระยะแรกคือประเด็นเกี่ยวกับความมั่นคงของชาติ ที่เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2495 และมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาชาวเขาที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณที่ห่างไกลให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (ขจิตภัย, 2526) ปัญหาชาวเขาเริ่มเป็นประเด็นที่รัฐเริ่มให้ความสำคัญเมื่อเกิดความขัดแย้งในอินโดจีนและการขยายตัวของอิทธิพลคอมมิวนิสต์จีนบริเวณชายแดนจึงถูกกำหนดเป็นเขตอ่อนไหวทางยุทธศาสตร์เพื่อความมั่นคงรัฐจึงตั้งหน่วยงานเข้ามาควบคุมกำกับรับผิดชอบโดยตรงคือกองบัญชาการตรวจตะเวนชายแดนตั้งแต่ปี พ.ศ.2496 ที่มีการกึ่งเพื่อรักษาความมั่นคงและสอดแนมทางข้อมูลในพื้นที่ห่างไกล และการสร้างมวลชนสัมพันธ์ในเขตภูเขาและการจัดตั้งโรงเรียนชาวเขาหรือโรงเรียนตำรวจตะเวนชายแดนขึ้นในปี พ.ศ.2498 (Tapp 1989; 1990) และต่อมากระทรวงมหาดไทยได้ตั้งคณะกรรมการสงเคราะห์ประชาชนไกลคมนาคมขึ้นมาดำเนินงานพัฒนาชาวเขากลุ่มต่างๆ และในปี พ.ศ.2502 ที่รัฐได้ตั้งคณะกรรมการสงเคราะห์ชาวเขาเพื่อดำเนินงานเกี่ยวกับชาวเขาและแก้ปัญหาการปลูกฝิ่น และกลายมาเป็นกองสงเคราะห์ชาวเขา สังกัดกรมประชาสงเคราะห์ขึ้นในปี พ.ศ.2506 และมีศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาขึ้นในสี่จังหวัดภาคเหนือคือ เชียงใหม่ เชียงราย ตากและแม่ฮ่องสอน รวมทั้งการถือกำเนิดของสถาบันวิจัยชาวเขาในปี พ.ศ.2508 เพื่อศึกษาวิจัยและสำรวจข้อมูลทางสังคม เศรษฐกิจของชาวเขา

ช่วงสองทศวรรษที่ 2500 ถึง 2520 นับเป็นช่วงเวลาที่ยกเลิกชาติพันธุ์เริ่มถูกเพ่งเล็งจากรัฐเป็นพิเศษเนื่องการอพยพเคลื่อนย้ายเพื่อหาพื้นที่ทำกินและการขยายอิทธิพลและการเข้ามาเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์บริเวณแถบชายแดน สถานการณ์ทางการเมืองบนที่สูงเริ่มรุนแรงขึ้นเมื่อชาวเขาบางกลุ่มได้เข้าร่วมขบวนการต่อต้านรัฐเนื่องมาจากการถูกกดขี่และข่มเหงจากเจ้าหน้าที่รัฐที่ใช้กิจกรรมทางการเมืองที่ผิดกฎหมายคือการปลูกฝิ่นมาเป็นเครื่องมือในการดำเนินการปราบปรามดังเช่น การเผาทำลายหมู่บ้านม้งที่ดอยขมภู จังหวัดเชียงราย ในเดือนมีนาคม พ.ศ.2510 ที่ตำรวจตะเวนชายแดนได้เข้ามายังหมู่บ้านเพื่อเก็บส่วยฝิ่นแต่ถูกชาวบ้านปฏิเสธ เจ้าหน้าที่จึงทำการเผาหมู่บ้านโดยอ้างว่าเป็นแหล่งที่ให้แก่ฝิ่นแก่คอมมิวนิสต์ ชาวม้งจึงหนีเข้าป่าและบางส่วนได้จับอาวุธลุกขึ้นต่อสู้ (Tapp 1986: 38 - 39) และเข้าร่วมมือกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเพื่อหาที่พักพิงและหน่วยเกรงจะถูกเจ้าหน้าที่รัฐรังแก และความรุนแรงของการปะทะเริ่มระหว่างรัฐกับคอมมิวนิสต์เพิ่มมากขึ้นในปี พ.ศ.2511 และดำเนินขยายวงกว้างในเวลาต่อมา โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณแนวชายแดนไทย-ลาว ของสันเขาดอยยาว ดอยผาหม่น ดอยผาจิ ตั้งแต่จังหวัดเชียงราย พะเยา น่าน ไปจนถึงเขาค้อ จังหวัดพิษณุโลกและเพชรบูรณ์ ดังนั้นการดำเนินของรัฐเพื่อพัฒนาชาวเขาจะสอดคล้องหรือกำหนดโดยนโยบายเพื่อความมั่นคงของชาติเป็นหลักที่รัฐมอบให้หน่วยงานทางการทหารเข้ามาดำเนินการโดย

เฉพาะในช่วงเวลาดังกล่าวรัฐได้พยายามดำเนินโครงการพัฒนาต่างๆโดยมุ่งไปที่การจำกัดพื้นที่ของชาวเขากลุ่มต่างๆไม่ให้อพยพเคลื่อนย้าย มีการดำเนินการจัดตั้งนิคมชาวเขาทั้งในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือขึ้น โครงการพัฒนาที่รัฐดำเนินการนั้นมุ่งเน้นเกี่ยวกับโครงการสงเคราะห์ชาวเขา เช่น การพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยการส่งเสริมการสาธารณสุขและการศึกษา โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การปลูกป่าและการพัฒนาต้นน้ำ โครงการพัฒนาอาชีพเพื่อส่งเสริมรายได้ เช่น การส่งเสริมอาชีพทางการเกษตรแบบถาวรโดยให้ทำการปลูกไม้ผล การเพาะปลูกพืชเชิงพาณิชย์ ส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์ ส่งเสริมหัตถกรรมและอุตสาหกรรมครัวเรือน เป็นต้น และนอกจากนี้งานพัฒนาชาวเขาดังกล่าวยังได้รับความสนพระราชนุเคราะห์จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงจัดตั้งโครงการหลวงขึ้นทางภาคเหนือปฏิบัติงานประสานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยมีนโยบายหลักอยู่ 4 ประการคือ 1) เพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ 2) เพื่อป้องกันและต่อต้านการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ด้วยการยกฐานะทางเศรษฐกิจของชาวเขาให้สูงขึ้น 3) เพื่อรักษาไว้ซึ่งทรัพยากรของประเทศโดยการป้องกันการตัดไม้ทำลายป่าและ 4) ป้องกันและปราบปรามยาเสพติดซึ่งเป็นปัญหาทั้งภายในและภายนอกประเทศ (รัตนพร และคณะ, 2546 : 176) ซึ่งทรงเป็นเสมือนสะพานเชื่อมกับชนกลุ่มน้อยทางภาคเหนือของไทย เพื่อดึงให้กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้เข้ามาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับรัฐชาติสมัยใหม่ (Tapp 1990)

หลังจากสถานการณ์ทางการเมืองเริ่มคลี่คลายลงในปี พ.ศ.2519 รัฐได้เริ่มนโยบายเพื่อผสมกลมกลืนชุมชนชาวเขาให้เข้ากับรัฐชาติและสังคมไทยอย่างเข้มข้น มีการดำเนินการนโยบายทางการศึกษาโดยการจัดตั้งโรงเรียนเพื่อพัฒนาให้เป็นพลเมืองไทย โครงการสงเคราะห์ชาวเขาด้วยหน่วยพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาเคลื่อนที่ และดำเนินโครงการพระธรรมจาริก โดยมีพื้นฐานทางความคิดเพื่อเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตแบบดั้งเดิมของชาวเขา และนำนโยบายการพัฒนาทางสังคม และเศรษฐกิจที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมการปลูกพืชทดแทนฝิ่น รวมทั้งได้มีตั้งคณะกรรมการขึ้นมาดำเนินการพิจารณาปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าต้นน้ำลำธารเพื่อกันพื้นที่ที่เป็นเขตอุทยานแห่งชาติและเขตป่าสงวนคุ้มครองสัตว์ป่า จึงมีการดำเนินการอพยพโยกย้ายคนลงจากพื้นที่สูงเพื่อให้ตั้งถิ่นฐานถาวร สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรบนพื้นที่สูงในเวลาต่อมา

3.การพัฒนาของรัฐกับการปรับตัวและการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูงของชุมชนชาวม้ง

การวิเคราะห์ถึงพัฒนาการและการปรับตัวในการจัดการทรัพยากรของชนบนพื้นที่สูงนั้นจำเป็นต้องทำความเข้าใจวิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิมก่อนที่จะถูกแทรกแซงจากพลังภายนอกและอำนาจรัฐ งานศึกษาเรื่อง "Social and Economic Organization of Two White Meo Community in Northern Thailand" ของ Binney (1968) ซึ่งอาศัยมุมมองของแนวคิดโครงสร้างนิยม (Structuralism) มาทำการศึกษาชุมชนม้งงานดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นว่าม้งนั้นมีครอบครัวและเครือญาติเป็นหน่วยการจัดองค์กรโครงสร้างทางสังคมหรือเป็นตัวอธิบายความสัมพันธ์ของส่วนต่างๆ ชุมชนจึงเป็นการรวมกลุ่มของเครือญาติทั้งโดยสายเลือดและการแต่งงาน และจัดความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าวเป็นตัวกำหนดการตั้งถิ่นฐานและเป็นหลักประกันในการถือครองที่ดินว่าจะไม่ถูกแย่งชิงและเป็นพันธมิตรในการต่อสู้เมื่อยามเกิดความขัดแย้งกับกลุ่มเครือญาติอื่นๆ เพื่อปกป้องที่ดินทำกินของครอบครัวไว้ให้เพียงพอต่อการเพาะปลูก และขณะเดียวกันก็สามารถดำรงอยู่ในชุมชนได้อย่างปลอดภัย

แม้ว่างานดังกล่าวจะขาดมุมมองที่วิเคราะห์ถึงความเคลื่อนไหว การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชุมชนพื้นที่สูงแต่งานชิ้นนี้ได้ทำให้เราเรียนรู้ถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิมและความเป็นอยู่ของชาวม้งก่อนการเข้ามาของพลังภายนอกและการแทรกแซงของรัฐ ซึ่ง รัตนพร และคณะ (2546 : 168) ได้สรุปว่าชุมชนพื้นที่สูงอดีตนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานเศรษฐกิจและสังคมอยู่ 4 ประการคือ

ประการแรก ระบบการผลิตเพื่อการยังชีพของครัวเรือนที่มีการใช้แรงงานในครัวเรือนและชุมชนในการทำเกษตร การเลี้ยงสัตว์ และการเก็บหาของป่า เป็นระบบเศรษฐกิจธรรมชาติที่เน้นการผลิตเพื่อบริโภค เช่น ชาวม้งในแต่ละครอบครัวจะร่วมกันปลูกข้าวไร่เพื่อบริโภคเพราะข้าวมีความสำคัญยิ่งแต่ในการปลูกฝิ่นจะเป็นเรื่องของแต่ละคนเพราะรายได้จากฝิ่นนั้นเป็นรายได้เสริม การขาดแคลนแรงงานบนที่สูงในฤดูกาลเพาะปลูกทำให้การแลกเปลี่ยนแรงงานในชุมชนที่มีความสำคัญต่อระบบการผลิต

ประการที่สอง ระบบการใช้ที่ดินที่ได้รับการรับรองสิทธิโดยชุมชนเพื่อทำการผลิตเพื่อการยังชีพที่สำคัญได้แก่ การปลูกข้าวไร่ ข้าวโพด ฝิ่นและการเลี้ยงสัตว์ ที่แต่ละครัวเรือนแต่ละชุมชนจะมีอาณาเขตพื้นที่สำหรับการทำการผลิตของตนเอง หากจะมีการใช้ที่ดินของผู้อื่นจะต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าของก่อน

ประการที่สาม วัฒนธรรมชุมชนที่เป็นปึกแผ่นเนื่องจากอิทธิพลของจารีตประเพณีที่สั่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษ คติความเชื่อต่างๆทำให้วัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ดำรงอยู่ และจะเปลี่ยนแปลงไปก็ต่อเมื่อเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์

ประการที่สี่ การมีความสัมพันธ์กับรัฐทางด้านการเมืองและกับชุมชนอื่นๆทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมเพื่อความอยู่รอดของชุมชน

ทศวรรษที่ 2510 – 2520 นับว่าเป็นทศวรรษที่ชุมชนบนพื้นที่สูงเริ่มมีปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน เนื่องจากการเคลื่อนย้ายและการเพิ่มขึ้นของประชากรบนพื้นที่สูงของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆมีมากขึ้น ประกอบการเริ่มเข้ามาแทรกแซงของหน่วยงานรัฐที่พยายามเข้ามาควบคุมการใช้ที่ดินบนภูเขา นักมานุษยวิทยาอย่าง William R. Geddes (1976) ได้ทำการศึกษาเรื่อง "Migrants of the Mountains" โดยทำการศึกษาในชุมชนม้งที่อยู่ในสถานการณ์ความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรที่ดินกับชุมชนกะเหรี่ยงใกล้เคียง และการเข้ามาของรัฐในการควบคุมการใช้ที่ดินบนภูเขา ที่มีความขัดแย้งระหว่างแนวทางการถือครองที่ดินและการใช้ที่ดินที่แตกต่างกัน โดยฝ่ายรัฐที่ยึดหลักกฎหมาย ชุมชนกะเหรี่ยงถือครองที่ดินตามจารีตประเพณีที่ยึดแนวทางจัดการที่ดินด้วยหลักสิทธิการใช้และสิทธิในน้ำหมู ส่วนม้ง (ม้ง) มีหลักสิทธิการใช้เป็นแนวทาง

ซึ่งก็พยายามนำเอาแนวคิดนิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecology) มาอธิบายเพิ่มเติมจากแนวคิดโครงสร้างนิยมของการศึกษาชุมชนว่าภายใต้เงื่อนไขของการขาดแคลนที่ดินของคนม้ง (ม้ง) จะเลือกปลูกฝิ่นเป็นพืชหลักเพื่อเป็นแนวทางในการปรับตัว ดังนั้นการเคลื่อนย้ายแต่ละครั้งจึงมักคำนึงถึงที่ดินที่เหมาะสมกับการปลูกฝิ่นมากกว่าปลูกข้าว เพราะว่าผลผลิตข้าวไร่น้ำดำมากอันเนื่องมาจากสาเหตุ 2 ประการคือ ประการแรก ที่ดินที่เหมาะสมสำหรับการปลูกข้าวไร่น้ำดำอยู่ในการถือครองของชาวกะเหรี่ยงและไร่น้ำดำบางแห่งถูกปลูกฝิ่นมาก่อนแล้วหลายปี แต่อย่างไรก็ตามการปลูกข้าวไร่น้ำดำก็ยังมี ความจำเป็นเพราะเป็นพืชยังชีพ ประการที่สอง แรงจูงใจของการตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ฝิ่นมากกว่าข้าวเนื่องจากชาวม้ง (ม้ง) เชื่อว่าหากดินคุณภาพดีเหมาะสมกับการปลูกฝิ่นจะไม่เป็นปัญหา แต่ถ้าเป็นดินที่เหมาะสมทั้งปลูกฝิ่นและปลูกข้าวจะใช้ปลูกฝิ่นเป็นอันดับแรก โดยอธิบายถึงความมั่นคงของระบบการปลูกฝิ่นอยู่ 3 ระดับ คือ ระดับแรกระดับกายภาพหรือระบบนิเวศของฝิ่น หากที่ดินอุดมสมบูรณ์ดีจะสามารถปลูกฝิ่นซ้ำที่เดิมได้ยาวนานกว่าการทำไร่น้ำดำ ระดับที่สองคือการแย่งชิงทรัพยากรที่ดินที่เหมาะสมในการปลูกฝิ่นจะอยู่ที่ระดับความสูงประมาณ 3,000-5,000 ฟุตจากระดับน้ำทะเล ส่วนระดับที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวไร่น้ำดำคือ 2,000 – 3,500 ฟุต การเลือกระบบการปลูกฝิ่นจึงเป็นการแย่งชิงเพื่อเข้าถึงและใช้ทรัพยากรที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ให้เร็วกว่ากลุ่มอื่น ระดับที่สามคือ ระบบทุนหรือความสัมพันธ์ทางการผลิตในการทำไร่ฝิ่นที่มีการจ้างแรงงานกะเหรี่ยงที่อยู่ใกล้เคียงทำให้ปลูกฝิ่นได้เป็นพื้นที่ขนาดใหญ่

การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตตามแนวทางการพัฒนาของรัฐได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนพื้นที่สูง ซึ่งงานศึกษาเรื่อง "Effects of Development Measures on the Socio-Economy of the White Hmong" ของ Gar Yia Lee (1981) นักวิชาการชาวม้งได้สะท้อนภาพของกระบวนการพัฒนาชาวเขาและความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและชุมชนชาวม้ง โดยได้วิพากษ์วิจารณ์ถึงแนวทางของแผน

งานส่งเสริมการปลูกพืชทดแทนผืนว่าเป็นเพียงแผนงานสำรวจข้อมูลหมู่บ้านชาวเขาเพื่อให้รู้ว่ามีพื้นที่ปลูกผืนจำนวนเท่าใดแล้วนำข้อมูลเหล่านี้ไปทำแผนโดยไม่ได้อาศัยศึกษาปัญหาที่แท้จริงบนที่สูงเท่านั้น โดยที่กระบวนการเหล่านี้รัฐมีข้อสรุปอยู่ก่อนแล้วว่าระบบการเพาะปลูกหมุนเวียนและการปลูกผืนเป็นระบบที่ทำให้เกิดปัญหาต่อสิ่งแวดล้อม โดยการจับเอาปรากฏการณ์ของการตัด ฟืน โคน และเผาต้นไม้ที่ชาวเขาทำก่อนลงมือเพาะปลูกในพื้นที่ป่าต้นน้ำกับภาวะที่เกิดน้ำท่วมและการขาดแคลนน้ำในที่ราบโยงเข้าด้วยกัน ซึ่งที่จริงแล้วปัญหาเหล่านี้ล้วนเกิดจากสาเหตุที่สลับซับซ้อนอย่างมาก การเกษตรถาวร การตัดถนนผ่านพื้นที่ป่า การปลูกพืชไร่พื้นที่ขนาดใหญ่ การให้สัมปทานป่าไม้แก่เอกชนและการเกษตรหมุนเวียนอย่างไม่มีทักษะของคนพื้นราบที่อพยพไปแย่งใช้ที่ดินบนที่สูงล้วนมีส่วนในการทำลายป่าและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอื่นๆ ไม่น้อยเช่นกัน

ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการมีอคติทางชาติพันธุ์กับการไม่ได้ศึกษาให้เข้าใจระบบการเพาะปลูกของชาวเขาอย่างถ่องแท้ทำให้ทิศทางการพัฒนาชาวเขาถูกกำหนดจากเบื้องบน ชาวเขากลายเป็นแพะรับบาปเป็นผู้ร้ายที่ต้องรับผิดชอบต่อปัญหาการทำลายป่าเมื่อเกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรซ้อนทับลงมาและปัญหายาเสพติดที่ส่งผลกระทบต่อส่วนร่วม ปัญหาที่สูงจึงถูกนำไปผูกติดกับปัญหาระหว่างประเทศ การประหัตประหารป่าแก่ชาวเขาจึงเป็นการสร้างความชอบธรรมแก่รัฐที่จะรวมศูนย์อำนาจเพื่อเข้าไปจัดการและควบคุมการใช้ทรัพยากรบนที่สูงเพียงฝ่ายเดียวโดยที่ชาวเขาไม่มีโอกาสที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการกับปัญหาของตนเอง (Lee 1981: 170 - 178) และยังเห็นว่าปัญหาหลักของงานพัฒนาที่สูงคือ ปัญหาถูกควบคุมการใช้ที่ดินโดยรัฐ ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐและชาวเขาอยู่ตลอดเวลา และเสนอว่าการพัฒนาชาวเขาต้องแก้ปัญหาดินทำกินของชาวเขาให้ได้

ขณะเดียวกันก็ยังชี้ให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในหมู่บ้านที่รัฐเข้าไปจัดโครงสร้างการปกครองตามระบบราชการว่าเป็นอีกหนึ่งปัญหาของกระบวนการพัฒนาที่มักจะใช้อำนาจการจัดการผ่านทางผู้นำชุมชนที่แต่งตั้งซึ่งบางเรื่องนั้นการยอมรับของชาวเขาต่อผู้นำมีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะภาวะผู้นำในตัวของผู้ประกอบพิธีกรรม หรือช่างฝีมือบางประเภทเท่านั้นที่มีความสามารถเหนือกว่าคนอื่น สำหรับในทางการเกษตรแล้วพวกเขาก็ถือว่าไม่มีใครเก่งกว่าใครทุกคนมีความรู้ในการเพาะปลูกไม่แตกต่างกัน ความแตกต่างในฐานะทางเศรษฐกิจไม่ได้เกิดจากการมีความรู้ไม่เท่ากันแต่อยู่ที่ความอุดมสมบูรณ์ของดิน การจัดการแรงงานในครัวเรือน สภาพอากาศและโรคหรืออำนาจเหนือธรรมชาติมากกว่า ดังนั้นการปฏิบัติตามโครงการพัฒนาของรัฐที่ติดรูปแบบของระบบราชการจึงประสบปัญหาเพราะว่าโครงสร้างอำนาจของสังคมชาวเขาไม่ได้มีลักษณะเบ็ดเสร็จและรวมศูนย์และไม่อยู่ในรูปแบบของระบบอุปถัมภ์แบบระบบราชการไทย (Lee 1981: 261-263)

การพยายามทำความเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนม้งในสถานการณ์ที่มีทรัพยากรจำกัดเพื่อจะดูแบบแผนการเคลื่อนย้าย การตั้งบ้านเรือน และมีการใช้ทรัพยากร

แตกต่างกันในการปรับตัวหรือตอบสนองต่อสถานการณ์ที่มีการแย่งชิงทรัพยากรของชาวม้ง นักมานุษยวิทยาอย่าง Robert G. Cooper (1984) ได้ศึกษาเรื่อง "Resource Scarcity and the Hmong Response" ซึ่งคุปเปอร์ได้พยายามนำเสนอแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองผสมผสานกับแนวคิดมานุษยวิทยาเศรษฐกิจเพื่ออธิบายในประเด็นของการตั้งถิ่นฐานและการเคลื่อนย้ายว่า เมื่อหมู่บ้านขยายตัวใหญ่ขึ้นจะเกิดความขัดแย้งกันระหว่างการตั้งถิ่นฐานกับเทคโนโลยีการเพาะปลูกแบบหมุนเวียน คนม้งจึงไม่อาจหลีกเลี่ยงการเคลื่อนย้ายได้แต่ด้วยข้อจำกัดด้านทรัพยากรที่ดิน การเคลื่อนย้ายเป็นกลุ่มขนาดใหญ่เพื่อบุกเบิกไปตั้งชุมชนใหม่จึงเป็นไปได้อีกต่อไปทำให้ครอบครัวม้งต้องตัดสินใจเลือกว่าแบบแผนการเคลื่อนย้ายแบบไหนจึงจะเหมาะสม

ซึ่งคุปเปอร์เห็นว่าความขัดแย้งระหว่างการตั้งถิ่นฐานเป็นหมู่บ้านกับระบบการไร่หมุนเวียนในการปรับตัวในครั้งนี้มีหลายรูปแบบ ซึ่งเขานำเสนอข้อค้นพบว่ามี 3 รูปแบบคือ รูปแบบแรก เป็นการเคลื่อนย้ายเป็นกลุ่มของเครือญาติเดียวกัน (lineal movement) ไปตั้งบ้านเรือนให้ใกล้กับพื้นที่ปลูกผืนใหม่ซึ่งเป็นการเคลื่อนย้ายตามอุดมคติ รูปแบบที่สอง เป็นการเคลื่อนย้ายแบบกระจายไปทุกทิศทุกทาง (explosive movement) เกิดขึ้นในกรณีที่ถูกล้อมด้วยชุมชนอื่นๆ จนไม่เหลือที่ว่างให้มีการบุกเบิกที่ดินแห่งใหม่หรือไม่อาจเคลื่อนย้ายตามแบบอุดมคติได้ ที่ดินทำกินกับหมู่บ้านจึงต้องแยกกันอยู่อย่างกระจายที่ปลูกผืนจะอยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านมากนัก ที่ปลูกข้าวจะอยู่ไกลออกไปและจะมีการสร้างบ้านเรือนไว้อีกหลังหนึ่งสำหรับอยู่ฤดูทำไร่ข้าว รูปแบบที่สาม เป็นการตั้งถิ่นฐานแบบแบ่งชนชั้น (divisive movement) การเคลื่อนย้ายในลักษณะนี้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการปรับตัวของชาวเขาที่ไม่เท่าเทียมกันในสถานการณ์การขาดแคลนทรัพยากร โดยกลุ่มที่มีฐานะดีจะสามารถปรับตัวได้ดีกว่า มีการลงทุนปรับเปลี่ยนระบบการผลิต เช่น การทำนาขั้นบันได การทำสวนไม้ผล และเลี้ยงสัตว์ ทำให้สามารถตั้งถิ่นฐานถาวร ส่วนกลุ่มคนจนที่ไม่สามารถจะปรับระบบการผลิตของตนเองได้เนื่องจากไม่มีเงินทุนต้องทำการเกษตรแบบเดิมเนื่องจากไม่สามารถเคลื่อนย้ายพื้นที่ได้อีกผลผลิตจะลดลงเรื่อยๆจากการปลูกซ้ำพื้นที่เป็นเวลานาน จนต้องตกอยู่ในภาวะความยากจนและกลายเป็นแรงงานรับจ้างของหมู่บ้านใกล้เคียงไปในที่สุด

การพยายามปรับตัวของชุมชนม้งบนพื้นที่สูงเมื่อต้องเผชิญกับแรงกดดันจากระบบการพัฒนาของรัฐที่สอดแทรกเข้าไปถึงสำนักกรมทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้ศักยภาพของความเป็นชาติพันธุ์ถูกริดรอนลงซึ่ง Nicholas Tapp (1989) ได้ศึกษาเรื่อง "Sovereignty and Rebellion: The White Hmong of Northern Thailand" โดยใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองไปอธิบายความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างชุมชนกับรัฐและตลาดในมุมมองของชาวบ้านหรือผ่านมิติทางวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญของท้องถิ่นกับอำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่ชุมชนนำมาต่อสู้ ชัดขึ้นกระบวนการพัฒนาและอาศัยวิธีการตีความประวัติศาสตร์จากตำนาน นิทาน เพลง สุภาษิต เพื่อจะอธิบายถึงการปรับตัวในการสร้างสำนึก

ประวัติศาสตร์ของความเป็นชาติพันธุ์ไว้อย่างไรในกระแสการพัฒนารัฐและระบบการผลิตแบบตลาดที่ไม่สามารถควบคุมได้ ซึ่งแทบอธิบายว่า คนม้งมีระบบการผลิตที่ผสมผสานทั้งการทำไร่ผืน การปลูกข้าวไร่และข้าวโพด การเลี้ยงสัตว์และการเก็บหาของป่า แต่ขณะเดียวกันคนม้งมีการปรับตัวที่ดีมีการยอมรับพืชและแลกเปลี่ยนเทคนิคใหม่ๆจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่นและโลกภายนอกอยู่เสมอ แทบปีมองว่าการเลือกปลูกผืนของชาวม้งเป็นเพราะผืนในขณะนั้นเป็นพืชที่เหมาะสมกับระบบนิเวศและมีตลาดรองรับไม่ใช่เป็นพืชทางเลือกที่ดีที่สุด การเข้ามาทำลายระบบการปลูกผืนและการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ของรัฐเป็นการบีบบังคับให้ปลูกพืชเพื่อตอบสนองความต้องการของระบบตลาดโดยตรง ซึ่งเป็นการทำลายระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมของกลุ่มชนบนที่สูงทำให้ความสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจบนที่สูงและศักยภาพของความเป็นชาติพันธุ์เสียไป

การเข้ามาของกระบวนการพัฒนารัฐแม้ว่าจะทำให้รู้สึกไม่พอใจต่อแนวทางการพัฒนาที่มีเจ้าหน้าที่รัฐคอยเป็นผู้สั่งการและระบบการผลิตที่ไม่สามารถควบคุมได้ดังกล่าว ทำให้ชาวม้งเหมือนถูกจองจำขาดอิสรภาพ จึงอยากมีอำนาจอยากให้ลูกหลานได้เรียนจบสูงๆเพื่อจะได้มีอำนาจเหมือนเจ้าหน้าที่รัฐ และคาดหวังว่าจะมีผู้นำที่เข้มแข็งมานำพาและปลดปล่อยพวกเขาไปสู่การมีชีวิตที่ดีกว่าเมื่อเกิดความขัดแย้งเชิงโครงสร้าง และความเครียดในจิตใจจึงมีการผลิตซ้ำวัฒนธรรมบางอย่างในรูปแบบต่างๆ เช่น พิธีกรรม ตำนาน หรือขบวนการพระศรีอารย์ เพื่อรักษาสถานภาพหรืออำนาจในการดำเนินวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ตนเอง ซึ่งแทบปีมองนี่เป็นการปรับตัวของชาวม้งเพื่อรักษาสถานภาพอำนาจของกลุ่มชาติพันธุ์ไว้

เราเห็นว่าในช่วงเกือบห้าทศวรรษที่ผ่านมาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยเฉพาะการดำเนินการพัฒนาที่มีการพยายามส่งเสริมการเกษตรบนพื้นที่สูงของรัฐด้วยการปลูกพืชพาณิชย์ทดแทนการปลูกผืนได้ทำให้ชุมชนบนพื้นที่สูงมีการปรับเปลี่ยนไปสู่ระบบทุนนิยมเพิ่มมากขึ้นพืชที่นำมาปลูกทดแทนผืน เช่น พืชผักและผลไม้เมืองหนาว ข้าวโพด กระหล่ำปลี มะเขือเทศ ขิง ไม้ดอก เป็นต้น ซึ่งการปลูกพืชพาณิชย์ดังกล่าวทำให้ชนบนพื้นที่สูงเรียนรู้เข้าสู่ระบบเงินกู้ยืมในรูปแบบของเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและวัชพืช ที่มุ่งหวังแสวงหากำไร และนำไปสู่การแข่งขันมากกว่าช่วยเหลือซึ่งกันและกันและกันและเมื่อได้เงินมาก็จะนำไปซื้อเครื่องจักรทุนแรงเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกเพื่อเพิ่มผลผลิต (ซูพินิจ, 2534 : 39) การละทิ้งระบบการเกษตรดั้งเดิมไปสู่การเกษตรเพื่อการค้าทำให้เกิดภาวะความเสี่ยงที่ไม่สามารถควบคุมได้ เช่น กลไกของตลาดและราคาสินค้าทางการเกษตร หลายครัวเรือนบนพื้นที่สูงจึงเข้าสู่วงเวียนแห่งการเป็นหนี้สิน ประกอบกับการทุบเม็ดเงินของรัฐจากกองทุนหมู่บ้านยังเป็นการส่งเสริมขบวนการเข้าสู่ระบบหนี้ของชุมชนบนพื้นที่สูงเพิ่มมากขึ้น (เสถียร, 2546) ระบบการผลิตบนที่สูงที่มีอยู่อย่างจำกัดและถูกควบคุมการใช้ที่ดินโดยรัฐไม่สามารถตอบสนองความต้องการในการเลี้ยงชีพได้หลายกลุ่มชาติพันธุ์จึงเริ่มมีการอพยพเข้ามาสู่เมืองใหญ่ เพื่อทำงานเป็นแรงงานรับจ้าง เด็ก

ปัม เด็กร้านอาหาร คนขายสินค้าให้นักท่องเที่ยวและหญิงขายบริการ และการเกิดขึ้นของสลัมชาวเขาในเมือง เป็นต้น (ประจวบ และคณะ, 2539 ; ทวีช และคณะ, 2540)

4. ผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐกับการผลิตซ้ำภาพลักษณ์ม้งในสถานการณ์ปัจจุบัน

แม้ว่ากระบวนการพัฒนาของรัฐจะดำเนินการอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเกือบห้าทศวรรษแต่ภาพลักษณ์ของกลุ่มชนบนที่สูงโดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ม้งนั้นกลับถูกเพ่งเล็งเป็นพิเศษตลอดมาการพยายามสร้างมายาภาพเพื่อสร้างภาพตัวแทนของแพะรับบาปยังคงมีการผลิตซ้ำในกระบวนการพัฒนามาโดยตลอด ซึ่งภาพลักษณ์ดังกล่าวมักถูกรัฐและคนภายนอกเป็นผู้กำหนดและนิยามขึ้น

4.1 ผืนสู่ยาบ้า : การตีตราและกักขังภาพลักษณ์ม้ง

ผืนกลายเป็นตัวแทนภาพลักษณ์ของยาเสพติดที่ถูกผูกติดกับภาพของชาวเขาหรือกลุ่มชนบนพื้นที่สูงมาตลอดทั้งที่ผืนในอดีตมีมิติของความซับซ้อนที่หลากหลายซ้อนทับกันอยู่ อรัญญา (2546) ได้สะท้อนภาพลักษณ์ผืนกับคนม้งในบทความที่แสดงให้เห็นถึงปฏิบัติการทางภาษาเพื่อสร้างวาทกรรมในการจัดการของรัฐและการตอบโต้การกักขังของคนม้งที่แสดงออกทั้งในระดับปัจเจกและระดับชุมชน โดยเงื่อนไขสำคัญที่ชาวม้งตอบโต้ต่อการกักขังอัตลักษณ์ของชาวม้งคือ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างอำนาจเชิงสัญลักษณ์ในฐานะโครงสร้างที่รัฐสถาปนาอำนาจของตนผ่านระบบการศึกษา เศรษฐกิจ สังคม การเมืองลงสู่จิตสำนึกของชาวม้งที่แตกต่างกันไปตามวัยและประสบการณ์การเรียนรู้จึงทำให้ชาวม้งในแต่ละรุ่นวัยนิยามความหมายของผืนและการตอบโต้ การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่แตกต่างกันออกไป

แม้ว่าสถานการณ์เรื่องผืนในชาวม้งจะเริ่มเฉื่อยจางลงแต่ปัญหายาเสพติดชนิดใหม่ที่เกิดขึ้นในสถานการณ์ปัจจุบันคือ ยาบ้า ที่กลายมาเป็นประเด็นและภาพลักษณ์ใหม่แทนผืนในชาวม้งที่เรามักจะได้ยินและพบเห็นจากสื่อมวลชนทั้ง วิทย์ โทรทัศน์ และสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆพาดหัวข่าวถึงการจับกุมขบวนการค้ายาเสพติดโดยเฉพาะชาวม้ง

ปัญหายาเสพติดโดยเฉพาะยาบ้าในกลุ่มชาติพันธุ์ม้งนั้นมีชาวม้งทั้งหมดที่เข้าสู่กระบวนการค้ายาเสพติดแต่นักมีชาวม้งบางส่วนที่เข้าสู่กระบวนการดังกล่าวซึ่ง ประสิทธิ์ (2541 : 159 – 161) ได้วิเคราะห์กระบวนการเข้าสู่การค้ายาเสพติดของชาวม้งไว้สามประการว่า *ประการแรก* คือการเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในช่วงภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในกลางปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา ชุมชนม้งก็ไม่แตกต่างจากชุมชนอื่นในประเทศไทยที่ได้รับผลกระทบด้วยเช่นกันเนื่องจากกระบวนการผลิตการเกษตรของชาวม้งนั้นต้องพึ่งพาระบบการตลาดอย่างเต็มตัว ต้องอาศัยเทคโนโลยีสมัยเพื่อช่วยกระบวนการผลิตทั้งปุ๋ย สาร

เคมีกำจัดศัตรูพืช เครื่องทุนแรงเช่น เครื่องตัดหญ้า เครื่องพ่นยา และรถบรรทุกผลผลิต การเข้าสู่ภาวะการเป็นหนี้และการกู้เงินจากธนาคารเพื่อเกษตรและสหกรณ์ และสถาบันการเงินนอกระบบอื่นๆ และหากปีใดประสบภาวะวิกฤตทางธรรมชาติผลผลิตไม่ได้ตามต้องการก็จะเข้าสู่ภาวะอับจน หรือหากปีใดได้ผลผลิตดีบางที่ก็ถูกกดราคาเอาถูกเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง รับภาระการเป็นหนี้เพิ่มมากขึ้น ผสมกับภาวะปากท้องของครอบครัวที่อดยากจึงทำให้เข้าสู่กระบวนการค้ายาเสพติด

ประการที่สอง คือค่านิยมและความต้องการทางสังคมที่ได้รับการซึมซับจากกระแสสังคมภายนอกหรือกระแสโลกาภิวัตน์กลายเป็นแบบอย่างที่ชาวม้งค่อยๆรับเข้าไปอย่างไม่รู้ตัว เช่นค่านิยมทางวัตถุประเภทเครื่องแต่งกาย รถยนต์ บ้าน รวมถึงเกียรติยศชื่อเสียง การมีหน้าที่การงานที่ดีๆ สิ่งเหล่านี้เป็นวัฒนธรรมใหม่ที่เกิดขึ้นชุมชนม้งและเกิดการเลียนแบบเพื่อนบ้านและคนพื้นราบ ดังนั้นเพื่อให้ได้เงินมาหาซื้อสิ่งเหล่านี้ก็คือการเสี่ยงค้าของผิดกฎหมาย

ประการที่สาม คือการตั้งอยู่บนต้นทางของการลำเลียงยาบ้าของชุมชนม้งทำให้โอกาสในการที่จะเข้าร่วมขบวนการมีมาก การเข้ามาของนายทุนและตำรวจบางรายที่ชักจูงให้ชาวม้งเป็นเครือข่ายนำยาบ้ามาจากชายแดนโดยมีค่าขนส่งและรายได้ที่งดงามจึงทำให้ชาวม้งบางส่วนเข้าร่วมขบวนการค้ายาเสพติด

เราจะเห็นว่าภาพลักษณ์ที่พยายามกักขังอัตลักษณ์ของคนม้งให้กลายเป็นผู้ร้ายเกี่ยวกับยาเสพติดนั้นยังคงวนเวียนอยู่ในมโนสำนึกของเจ้าหน้าที่รัฐและสายตาของคนภายนอกที่ถูกครอบงำผ่านสร้างวาทกรรมในแต่ละชุดสลับเปลี่ยนหมุนเวียนกันขึ้นมาในแต่ละสถานการณ์เพื่อหาผู้รับผิดชอบหรือแพะรับบาปแทนความชอบธรรมในสังคมไทย แม้ว่าจะมีชาวม้งบางส่วนที่เข้าร่วมขบวนการค้ายาเสพติดดังเช่นที่ประสิทธิ์วีเคราะห์ไว้แต่เชื่อว่าจะเป็นชาวม้งทั้งหมดที่อยู่ในประเทศไทยจะเป็นผู้ค้ายาเสพติด

4.2 จากไร้เลือนลอยสู่การใช้สารเคมีกับปัญหาการทำลายสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูง

นอกจากปัญหายาเสพติดแล้วภาพลักษณ์ของชาวม้งยังถูกตอกตรึงเกี่ยวกับการปัญหาทำไร่เลื่อนลอย และปัญหาการตัดไม้ทำลายป่านำมาซึ่งการพยายามดำเนินนโยบายเพื่อควบคุมคนและการใช้ทรัพยากรบนพื้นที่สูงของรัฐ โดยเฉพาะนโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์เพื่อทดแทนการปลูกฝิ่นที่ชุมชนบนพื้นที่สูงจำนนและยอมรับนำเอาเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่เข้าทดแทนระบบการผลิตแบบดั้งเดิม ซึ่งมนัส (2533 : 24 – 25) สรุปถึงความสำเร็จของการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเกษตรของชาวเขาตามนโยบายรัฐที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันไว้ดังนี้

1. ชาวเขาจำนวนหนึ่งได้เรียนรู้การผลิตในรูปแบบการเกษตรถาวรแบบที่ทำกันในพื้นที่ราบบางกลุ่มถึงกับเปลี่ยนจากการทำไร่มาทำนาดำซึ่งให้ผลผลิตมากกว่าการทำไร่ในบางพื้นที่ส่งผลทำให้ชาวเขาหลายกลุ่มเริ่มขยายตัวลงสู่พื้นที่ราบและซื้อที่ดินจากชาวพื้นราบหากเป็นที่ดินเชิงเขาที่พอทำนาได้ก็

จะจ้างชาวพื้นราบมาปรับที่ดินให้เป็นนาแบบขั้นบันไดในพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมกับการทำนามีการส่งเสริมการปลูกไม้ยืนต้น การปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชาวเขาสามารถปรับวิถีการดำรงชีวิตของตนเองได้ตามเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลง

2. เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากที่ดินได้เต็มที่ในระยะเวลายาวนานเนื่องจากชาวเขาเริ่มทำการเกษตรแบบติดที่จึงส่งเสริมการปรับปรุงที่ดินโดยปล่อยให้พื้นที่ที่เคยเป็นไร่เลื่อนลอยมีการพักฟื้นหนึ่งปีก่อนจะกลับมาใช้เพาะปลูกในลักษณะไร่หมุนเวียน นอกจากนี้ได้ส่งเสริมระบบการปลูกพืชโดยแบ่งพื้นที่เพาะปลูกพืชชนิดต่างๆ เช่น ข้าว ข้าวโพดและถั่วเหลืองหรือพืชตระกูลถั่วชนิดอื่นๆสลับกันไปทุกปีเพื่อการบำรุงรักษาดินและเพื่อให้ชาวเขาสามารถเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงตนเอง บางพื้นที่ปลูกพืชสองชนิดหรือมากกว่านั้นในรอบปี เช่น ข้าวโพด ถั่วเหลือง หรือปลูกพืชชนิดเดียวกันสองครั้งติดกัน นอกจากนี้ยังมีการปรับปรุงความอุดมสมบูรณ์ของดินโดยใช้ปุ๋ยเคมี ปุ๋ยธรรมชาติและปลูกพืชตระกูลถั่ว มีมาตรการอนุรักษ์ดินและน้ำ ชะลอการไหลของดินบนพื้นที่ลาดชันด้วยการปลูกหรือสร้างแนวหญ้า แนวต้นไม้ยืนต้นและทำขั้นบันได

3. เพื่อให้ชาวเขามีรายได้พอเลี้ยงตัวเอง รัฐได้ส่งเสริมให้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ส่งเสริมให้ชาวเขาปลูกพืชชนิดเดียวเป็นพืชเศรษฐกิจบางหมู่บ้านให้ปลูกเฉพาะกะหล่ำปลีอย่างเดียวต่อเนื่องทั้งปีโดยรัฐหรือโครงการพัฒนาชาวเขาได้จัดให้มีระบบการจัดการตลาดที่ดีมีระบบขนส่งที่สะดวกและมีพื้นที่ที่เหมาะสมกับพืชชนิดนั้นๆโครงการพัฒนาพื้นที่สูงหลายโครงการส่งเสริมการปลูกพืชเมืองหนาวที่มีราคาดีในเขตที่มีอุณหภูมิต่ำเพื่อทดแทนการปลูกฝิ่น ขยายพื้นที่ปลูกพืชพิเศษที่ตลาดต้องการ เช่น มะแขว่นและกระวานซึ่งเป็นพืชที่มีราคาดีใช้พื้นที่น้อยแทนการปลูกข้าวไร่เพื่อลดพื้นที่การเกษตรในเขตป่า ชาวเขาบางแห่งให้เขาพื้นที่ปลูกพืชเพื่อส่งโรงงาน เช่น ฝัก มะเขือเทศ ซึ่งให้ผลตอบแทนดีกว่าข้าว เจ้าของสามารถรับจ้างผู้เช่าได้ด้วย

4. เริ่มมีการออกเอกสารสิทธิรับรองที่ดินทำกินสำหรับชาวเขาในเขตพื้นที่ชายขอบพื้นราบหรือบริเวณที่การคมนาคมสะดวกมีการออกเอกสารสิทธิ เช่น สทก.1 นส.3 ก โฉนด และสปก.4-01 ทำให้ราคาที่ดินเพิ่มสูงขึ้นและรัฐคาดหวังว่าชาวเขาตระหนักในคุณค่าของสิทธิในที่ทำกินของตน วิธีการนี้ทำให้สิทธิในการถือครองที่ดินเริ่มเปลี่ยนจากของชุมชนเป็นของส่วนบุคคลหรือกลุ่มเครือญาติมากขึ้น

การพยายามสรุปถึงความสำเร็จดังกล่าวอาจเป็นการสรุปที่พยายามเอาภาพปรากฏของความสำเร็จของพื้นที่ที่โครงการพัฒนาของรัฐเข้าถึงและมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง เช่น โครงการหลวง โครงการพัฒนาสงเคราะห์พื้นที่สูง เป็นต้น แต่ในความเป็นจริงชุมชนบนพื้นที่สูงมีความครอบคลุมและกว้างไกลเกินกว่าที่จะสรุปความสำเร็จแบบตายตัวได้ ชุมชนพื้นที่สูงหลายชุมชนถูกผลักดันเข้าสู่ระบบการผลิตแบบทุนนิยมเพื่อสนองตอบความต้องการของตลาด ชาวดอกไม้อันและอำนาจในการต่อรองและถูกเอารัดเอาเปรียบจากการกดราคาของพ่อค้าคนกลาง สิ่งเหล่านี้ทำให้ความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชน

ชนหลายแหล่งพังทลายลง ทำให้เกิดความขัดแย้งในครอบครัวและกระทบกระเทือนความสัมพันธ์ระหว่างเพศ (ทวิช, 2541) และก่อให้เกิดการอพยพเข้าสู่เมืองของชนบนพื้นที่สูงกลุ่มต่างๆ เพื่อแสวงหารายได้และที่ทำกินในเขตเมือง ปัญหาของการละทิ้งเกษตรแบบดั้งเดิมและการเข้าสู่ระบบการผลิตการเกษตรด้วยการปลูกพืชพาณิชย์แบบเข้มข้นได้กลายมาเป็นปัญหาความขัดแย้งแทนภาพลักษณ์เดิมของการทำไร่เลื่อนลอยและการตัดไม้ทำลายป่าเมื่อเกิดปัญหาการใช้สารเคมีจากการส่งเสริมของรัฐจนกลายมาเป็นคำกล่าวล้อเลียนการปลูกกะหล่ำปลีของชาวม้งที่เราคุ้นเคยเช่น

“กะหล่ำปลีของเราปลูกให้คนพื้นราบกินเราไม่กินหรอก หมูของเราก็กินยังไม่เอาให้มันกินกลัวอันตรายจากยาฆ่าแมลง”

ปัญหาสารเคมีบนพื้นที่สูงนั้นเป็นผลผลิตมาจากนโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์เพื่อทดแทนการปลูกฝิ่น ซึ่งซูพิณจ (2534 : 39, อ้างแล้ว) กล่าวว่า การปลูกพืชพาณิชย์แทนฝิ่นของชนบนที่สูงเป็นการก้าวเข้าสู่ระบบทุนนิยมอย่างเต็มที่ ชาวเขาเริ่มเรียนรู้ระบบการกู้ยืมเงินในรูปแบบต่างๆ ทั้งเงินยืม เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย สารเคมีและอื่นๆ เพื่อเน้นการผลิตที่มุ่งหวังให้ได้ผลผลิตและกำไรสูงสุด และนำเอารายได้ที่ได้มาซื้อหาเครื่องทุนแรงเพื่อเพิ่มผลผลิตและขยายพื้นที่เพาะปลูกพืชพาณิชย์เชิงเดี่ยวที่ใช้ต้นทุนมาก ระบบการผลิตดังกล่าวทำให้มีการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ย สารเคมีกำจัดวัชพืชและศัตรูพืชเกิดการตกค้างทั้งในระบบการผลิต สิ่งแวดล้อมและผลผลิตที่มีต่อผู้บริโภค

นอกจากปัญหาการใช้สารเคมีบนพื้นที่สูงแล้วปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะภาพลักษณ์การตัดไม้ทำลายป่าล้วนแล้วแต่เป็นภาพลักษณ์ที่ฝังแน่นต่อชาวม้งในสายตาของคนภายนอกที่เคยมองระบบการเกษตรแบบตัด ฟัน โค่น เผาในอดีตมาเชื่อมโยงและนำไปสู่ประเด็นความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรระหว่างคนต้นน้ำและคนปลายน้ำอย่างเช่น กรณีความขัดแย้งชาวม้งและคนพื้นราบที่อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดน่าน เป็นต้น ดังนั้นปัญหาภาพลักษณ์ชาวม้งไม่ว่าจะอยู่ในสถานการณ์ใดล้วนแล้วแต่ถูกโยงให้กลายเป็นแพะรับบาปของกระบวนการพัฒนาทั้งสิ้น ทั้งๆ ที่ปัญหาบางอย่างเช่นสารเคมีตกค้างในสิ่งแวดล้อมล้วนแล้วแต่เป็นผลผลิตที่เกิดจากการสนับสนุนด้วยนโยบายของรัฐ

4.3 คนออกรัฐกับปัญหาความมั่นคงของชาติ

ในช่วงประมาณกลางปี พ.ศ.2547 ที่ผ่านมามีเราจะเห็นและได้ยินข่าวประโคมดังขึ้นระยะหนึ่งเกี่ยวกับปัญหาสัญชาติและคนต่างด้าว ทั้งเด็กนักเรียนเชื้อชาติญวนที่สอบเข้าคณะแพทยศาสตร์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ แต่ติดปัญหาเรื่องสัญชาติ ปัญหาการถอดสัญชาติของชาวบ้านในอำเภอมะออยเกือบทั้งหมดทั้งหมู่บ้าน ทั้งที่ศาลปกครองมีคำสั่งให้ถอดอำนาจและคืนสัญชาติและความชอบธรรมให้กับราษฎร เป็นต้น นี่เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งประชาชนพื้นราบที่ถูกเลือกปฏิบัติยังไม่นับคนไร้รัฐและ

ประชากรบนพื้นที่สูงของภาคเหนืออีกนับไม่ถ้วนและเป็นความผิดพลาดของการดำเนินนโยบายรัฐที่ไม่ถูกต้อง อันสืบเนื่องมาจากการขาดความรู้เชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสังคมหลากหลายชาติพันธุ์ที่ดำรงอยู่ในประวัติศาสตร์อันยาวนานของดินแดนล้านนา การขาดความเข้าใจในวิถีการดำรงชีวิตและวัฒนธรรมของคนบนพื้นที่สูงและการมีอคติทางชาติพันธุ์ทำให้รัฐไม่ยอมรับความมีตัวตนและสิทธิชุมชนของคนบนพื้นที่สูง (รัตนพร และคณะ, 2546 : 269)

รัตนพรและคณะ (2546) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับสิทธิชุมชนท้องถิ่นชาวเขาในภาคเหนือของประเทศไทยได้เสนอว่าการไม่ยอมรับต่อการมีตัวตนของคนบนพื้นที่สูงทำให้เกิดปัญหาสิทธิชาติของชาวเขาอันเกิดจากนโยบายที่ไม่แน่นอนของรัฐในการให้สัญชาติแก่ชาวเขา การไม่ยอมรับความแตกต่างทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมของชาวเขาและการไม่ยอมรับว่าสังคมภาคเหนือตั้งแต่อดีตกาลเป็นสังคมพหุชาติพันธุ์ การชะลอการรายงานสัญชาติของชาวเขาที่เกิดขึ้นในผืนแผ่นดินไทยต้องถูกเพิกถอนสัญชาติไปเมื่อเกิดการอพยพของชาวเขาบริเวณประเทศเพื่อเข้ามาในช่วงหลังสงครามอินโดจีนและกลายมาเป็นปัญหาในปัจจุบันที่รัฐพยายามควบคุมเพื่อความมั่นคง นอกจากรัฐแล้วปัญหาของชาวเขาโดยเฉพาะม้งยังถูกสื่อมวลชนสร้างภาพลบที่รัตนพรและคณะหยิบยกมาเป็นตัวอย่าง เช่น หนังสือพิมพ์นครเชียงใหม่รายพาดหัวข่าว ฉบับวันที่ 21-30 เมษายน 2544

“ม้งเตรียมแยกดินแดนใหม่ “เป้า” ภาคเหนือฝัน 20 ปี ปกครองตนเอง”

เนื้อความกล่าวถึงชาวม้งที่กำลังเตรียมการแยกดินแดนภาคเหนือเพื่อปกครองตนเองไม่ขึ้นกับรัฐบาลไทยภายใน 20 ปี ชำนาญและเตือนว่าหากไม่รีบตัดไฟเสียแต่ต้นลมสงครามประชาชนรอบสองมีสิทธิ์ประวัติศาสตร์ซ้ำรอย นี่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการพยายามสร้างภาพลักษณ์ม้งให้เป็นผู้บ่อนทำลายความมั่นคงของชาติผ่านวาทกรรมของสื่อ นอกจากนี้งานศึกษาชิ้นนี้ได้ให้ความหมายสิทธิชุมชนของชาวเขว่าเป็นสิทธิพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคม และสิทธิร่วมเหนือทรัพยากรของชุมชน เป็นสิทธิร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมเพื่อให้โอกาสอย่างเท่าเทียมกันในการยังชีพของคนในชุมชน และให้ข้อเสนอแนะว่ารัฐต้องยอมรับสิทธิของชุมชนชาวเขาในการตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สูง ต้องยอมรับในการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูง มีพื้นที่จุติสำนึกของชุมชนและสร้างเสริมวัฒนธรรมชุมชนให้เข้มแข็ง การเผยแพร่วัฒนธรรมของชาวเขาให้เป็นที่ยอมรับของสังคมและให้มีการจัดตั้งหน่วยงานเฉพาะกิจของรัฐมาดูแลและแก้ไขปัญหาชาวเขา งานวิจัยชิ้นนี้ นับว่าเป็นประโยชน์ที่รัฐต้องหันมาทบทวนวิธีคิด มุมมอง บทบาท ภารกิจเพื่อแก้ไขปัญหากลุ่มชาติพันธุ์ที่เหมาะสม

4.4 วัฒนธรรมพื้นที่สูงภาพลักษณ์ที่แปรเปลี่ยนเพื่อการท่องเที่ยว

ทศวรรษที่ 2530 อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเริ่มเฟื่องฟู รัฐมีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อเป็นแหล่งหารายได้ที่สำคัญของประเทศ วัฒนธรรมของประชาชนในภาคเหนือกลายเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งที่ถูกผนวกเข้าไว้ในการกำหนดและดำเนินนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่มีความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ชาวเขาในภาคเหนือกลายเป็นสินค้าและจุดขายด้วยภาพที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรม ชาวเขาจึงถูกมองว่าเป็นสินค้าทางชาติพันธุ์ (ethnic commodity) ที่จะสร้างรายได้อันงดงามให้กับประเทศชาติ (ปิ่นแก้ว, 2541 : 126)

กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆได้ถูกทำให้เป็นเวทีแห่งการท่องเที่ยว เช่นเดียวกับความเป็นม้งได้ถูกเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวเพื่อสร้างภาพตัวแทนทางการเมืองของชาวม้งในฐานะเป็นชาวเขาที่มีวัฒนธรรมแตกต่างจากคนอื่น ภาพลักษณ์ของสินค้าทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวในฐานะ “ผู้ถูกท่องเที่ยว” (ชยันต์, 2538) จากนั้นรัฐได้กำหนดนโยบายการท่องเที่ยว จัดสถานที่ สร้างพิพิธภัณฑ์ ส่งเสริมให้ชาวม้งสวมใส่เครื่องแต่งกายและใช้วัฒนธรรมของตัวเอง รวมทั้งฝึกเพื่อแสดงเป็นสินค้าสำหรับการท่องเที่ยว (อรุณญา, 2546 : 36) เราจะเห็นว่าภาพลักษณ์สองด้านที่ถูกสร้างขึ้นผ่านวาทกรรมเกี่ยวกับชาวเขาบนความขัดแย้งของการดำเนินนโยบายของรัฐที่มองชาวเขาเพื่อผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจที่อาศัยวิถีชีวิตและวัฒนธรรมมาเป็นจุดขายด้วยการมองภาพที่ชาวเขาเป็นผู้ที่พึ่งพิงและมีความมั่งคั่งดั้งเดิมที่ควรค่าแก่การส่งเสริมเพื่อการท่องเที่ยว ขณะที่อีกด้านหนึ่งเป็นภาพด้านลบที่มองภาพลักษณ์ของชาวเขาเป็นผู้ร้ายและเป็นต้นตอของปัญหาต่างๆทั้งยาเสพติด ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าและปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคง ที่รัฐต้องดำเนินการนโยบายเพื่อการปราบปรามและการอพยพโยกย้ายคนออกจากป่า เป็นต้น

สรุป

จากการทบทวนแนวทางการกำหนดและดำเนินนโยบายของรัฐเราจะเห็นถึงพัฒนาการของการสร้างภาพลักษณ์ด้านลบที่มีต่อกลุ่มชาติพันธุ์พื้นที่สูงในด้านต่างๆเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเข้าไปควบคุม จัดการ ด้วยการนิยามความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์พื้นที่สูงให้เป็น “คนอื่น” ที่มีความแตกต่างออกไปจากความเป็น “พวกเรา” นโยบายที่ดำเนินการมาเกือบห้าทศวรรษที่มีต่อคนบนพื้นที่สูงจึงวนเวียนอยู่บนความหวาดระแวงทั้งปัญหาความมั่นคงและการให้สัญชาติ ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า ปัญหายาเสพติด เป็นต้น แม้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงจะถูกกระทำแต่ก็สะท้อนให้เราเห็นถึงความเปลี่ยนแปลง การปรับตัวเพื่อการดำเนินวิถีชีวิตให้อยู่รอดในสังคมได้ระดับหนึ่งโดยเฉพาะการจัดการทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพ ซึ่งเราจะทำความเข้าใจข้อมูลพื้นฐานทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชนม้งพื้นที่ศึกษาในบทถัดไป

บทที่ 3

พื้นที่ศึกษา :

ข้อมูลพื้นฐานทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจภายในชุมชนม้ง

สำหรับบทนี้นำเสนอข้อมูลพื้นฐานของชุมชนม้งทั้ง 4 แห่งเพื่อให้เห็นถึงความคล้ายคลึงและความแตกต่างของความเป็นชุมชนม้งที่ศึกษาจะทำให้เห็นถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนและเข้าสู่กระบวนการพัฒนาของรัฐ รวมทั้งการต่อสู้ดิ้นรนกับปัญหาสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงใหม่ๆที่มาจากภายนอกชุมชน โดยศึกษาถึงการเคลื่อนย้ายและการตั้งถิ่นฐาน ความเชื่อทางสังคม วัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลง ระบบการผลิตและระบบเศรษฐกิจกับความแตกต่างภายในชุมชน การจัดการทรัพยากร รวมทั้งการปรับตัวเข้ากับกระบวนการพัฒนาของรัฐ อำนาจ พื้นที่ทางสังคมของชาวม้งในชุมชนและการเมืองท้องถิ่นข้ามชาติพันธุ์เพื่อเป็นการทำความเข้าใจพื้นฐานทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองตลอดจนสภาพแวดล้อมของชุมชนในการแสดงออกถึงภูมิปัญญาในการปรับตัวและกำจัดการทรัพยากรต่อไป

1. การเคลื่อนย้าย การตั้งถิ่นฐานและความเปลี่ยนแปลงในชุมชนม้ง

พื้นที่ในแถบชายแดนไทย-ลาวบริเวณทางด้านตะวันออกของจังหวัดเชียงรายที่ลัดเลาะขอบริมน้ำโขงตั้งแต่สามเหลี่ยมทองคำ อำเภอเชียงแสน ไปจนถึงอำเภอเทิงจะเป็นเทือกเขาที่เป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆหลายกลุ่ม เช่น ม้ง เมี่ยน ขมุ จินฮ่อ ล่าหู่ อาข่า ส่วนพื้นที่ราบหุบเขาจะเป็นชาวไทยวน ไทลื้อ และไทลาวที่ข้ามแดนมาจากประเทศลาว ภูมิภาคแถบนี้จึงเต็มไปด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีการติดต่อปะทะประสาน แลกเปลี่ยนกันตลอดมาในอดีตกาล การอพยพเคลื่อนย้ายจึงเป็นการโยกย้ายเพื่อหาพื้นที่ทำกินที่กลุ่มชนบนพื้นที่สูงแถบนี้ถือว่าเป็นเรื่องปกติของวิถีชีวิต จนกระทั่งในหลังยุคของสงครามอินโดจีนการอพยพของกลุ่มชนบางกลุ่มเริ่มมีการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนจากประเทศลาวโดยเฉพาะชาวม้งมายังฝั่งไทยมากขึ้น ซึ่งรัฐไทยมีการกักกันโดยสร้างค่ายอพยพที่บ้านตอง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงรายเพื่อรอการอพยพไปสู่ประเทศที่สาม เราจึงพบว่าชาวม้งจำนวนไม่น้อยที่ไปอยู่ประเทศสหรัฐ และฝรั่งเศส ที่ปัจจุบันมีการกลับมาเยี่ยมเยียนพี่น้องในแต่ละปีของช่วงเทศกาลปีใหม่ม้ง ส่วนบางส่วนที่ไม่สมัครใจไปก็ได้ออกมาตั้งบ้านเรือนอยู่ร่วมกับญาติพี่น้องในชุมชนม้งแถบดอยยาว ดอยผาม่นดังกล่าว จนกระทั่งบริเวณพรมแดนดอยยาว ผาม่นได้กลายมาเป็นสมรภูมิรบเพื่อการปลดปล่อยประชาชนเมื่อมีการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

ไทยบริเวณดังกล่าวที่เรียกเป็นยุทธภูมิรบของกองทัพไทยคือ ดอยหลวง ดอยยาว ดอยผาหม่น และ ดอยผาจิ ครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่จังหวัดเชียงราย พะเยา น่าน ถึงภูหินร่องกล้าจังหวัดพิษณุโลกและเขาค้อ เพชรบูรณ์ ไปถึงจังหวัดเลย ดังนั้นยุคแห่งการเปลี่ยนผ่านของชุมชนม้งที่ศึกษาจึงแบ่งออกได้เป็น 3 ยุคคือ ยุคแห่งบ้านป่าบนดอยที่มีวิถีชีวิตกับระบบการผลิตเพื่อการยังชีพเป็นหลัก (ก่อนพ.ศ.2500) ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองบนที่สูง (พ.ศ.2500 – พ.ศ.2525) และยุคแห่งการเผชิญกับกระบวนการพัฒนาของรัฐ (พ.ศ.2525 – ปัจจุบัน)

ยุคบ้านป่าบนดอย (ก่อนพ.ศ.2500)

ยุคแห่งบ้านป่าบนดอยเป็นการแบ่งช่วงเวลาเพื่อพิจารณาถึงสถานการณ์ชุมชนบนพื้นที่สูงบริเวณแถบพรมแดนไทยและลาว พ่อเฒ่าแม่เฒ่าม้งได้เล่าย้อนถึงเส้นทางชีวิตของชาวม้งว่าสมัยก่อนไม่มีเส้นเขตแบ่งพรมแดนประเทศที่ขีดไว้ไม่ให้คนข้ามไปมาหาสู่กันเหมือนเช่นปัจจุบัน สมัยนั้นการตั้งบ้านเรือนขึ้นอยู่กับผู้นำชุมชนหรือผู้นำเผ่าตระกูลที่เห็นว่าที่ดินบริเวณใดมีความเหมาะสมสำหรับการทำไร่และการตั้งบ้านเรือนก็จะพากันอพยพเคลื่อนย้ายไปตั้งบ้านเรือนบริเวณดังกล่าว บริเวณที่ชาวม้งในแถบนี้ได้ใช้อาศัยในการผลิตเพื่อการยังชีพด้วยการทำไร่ฝิ่น ไร่ข้าวและข้าวโพด รวมทั้งการล่าสัตว์และเก็บหาของป่าเป็นพื้นที่รอยต่อทั้งของประเทศไทยและประเทศลาวในปัจจุบัน การข้ามไปมาหาสู่กันจึงเป็นเรื่องปกติของเครือญาติพี่น้องชาวม้งในแถบนี้ บริเวณที่ชาวม้งตั้งบ้านเรือนอยู่กันมากคือบริเวณยอดดอยเพ็ญซึ่งเป็นยอดดอยส่วนหนึ่งของดอยยาว ดอยผาหม่นเป็นชุมชนม้งดั้งเดิมของม้งห้วยด้ว ม้งห้วย หลู่และม้งหมู่บ้านใกล้เคียง ส่วนม้งห้วยแล้งและห้วยหานนั้นข้ามไปมาระหว่างไทยและลาวหมุนเวียนพื้นที่ทำกินบริเวณดอยดังกล่าวมาหลายชั่วอายุคน ขณะที่ม้งห้วยหานนั้นมีถิ่นฐานทำกินบริเวณพรมแดนทางตอนใต้ของดอยผาหม่นและม้งห้วยแล้งอยู่บริเวณห้วยส้านส่วนหนึ่งของดอยยาว

ดอยเพ็ญมิใช่มีเพียงชาวม้งเท่านั้นที่อาศัยอยู่ในถิ่นนี้แต่หากมีชาวขมุอีกเป็นจำนวนมากที่ทำมาหากินระแวกเดียวกันมีการติดต่อแลกเปลี่ยนทรัพยากรซึ่งกันและกันโดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนเชื้อพันธุ์พืชต่างๆ เช่น พันธุ์ข้าวไร่ พันธุ์เผือก เป็นต้น ยุคบ้านป่าบนดอยเป็นยุคแห่งการต่อสู้ดิ้นรนกับสภาพธรรมชาติแวดล้อมมากกว่าที่จะมีการแข่งขันในการเข้าถึงทรัพยากรเพราะเป็นยุคที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่มากพอสำหรับกลุ่มชนบนพื้นที่สูงและเป็นพื้นที่ห่างไกลจากอำนาจรัฐ การติดต่อค้าขายกับคนพื้นราบส่วนใหญ่เป็นชาวไทยวนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว และชาวไทยลื้อที่อพยพมาจากจีนตอนใต้เช่นเดียวกัน สินค้าที่แลกเปลี่ยนจึงมักเป็นสินค้าเพื่อการอุปโภคและบริโภค เช่น เกลือ และเครื่องใช้ต่างๆ เป็นต้น

การดำรงชีพในยุคบ้านปามีระบบการผลิตแบบดั้งเดิมคือ การตัด ฟัน โคน เผ เพื่อเปิดพื้นที่
ป่าสำหรับการทำไร่ แรงงานในครัวเรือนจึงเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญในระบบการผลิต ชาวมังจึงนิยมมี
บุตรมากเพื่อที่จะเพิ่มแรงงานในระบบการผลิตดังกล่าว คนมังเชื่อว่าสมัยก่อนต้องมีลูกให้มากไว้เพื่อ
เป็นหลักประกันความมั่นคงของแรงงานในระบบการผลิต เพราะต้องมีความเสี่ยงต่อการสูญเสียชีวิตได้
เนื่องจากการคุกคามของโรคภัยไข้เจ็บที่อาจจะมีสมาชิกล้มตายลงได้ และด้วยเหตุผลอีกประการหนึ่ง
คือการมีบุตรมากจะเป็นตัวช่วยในการประกอบพิธีกรรมงานศพหลังความตายให้กับพ่อแม่เพื่อไปสู่สุข
คติในปรโลก นอกจากแรงงานในครัวเรือนแล้วแรงงานผ่านเครือญาตินับว่าเป็นอีกทางหนึ่งของการ
ช่วยเหลือพึ่งพากันในระบบการผลิตด้วยการแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกันโดยเฉพาะการทำไร่ข้าว
ตั้งแต่การเปิดพื้นที่เพื่อเตรียมการเพาะปลูก การปลูกข้าว การดูแลและการเก็บเกี่ยว ในยุคนี้นแรงกดดัน
ต่อทรัพยากรโดยเฉพาะที่ดินทำกินนั้นมีน้อยเนื่องจากจำนวนประชากรที่เกิดขึ้นและการเคลื่อนย้าย
ของกลุ่มชนอื่นมีน้อยบริเวณดอยยาว ผาหม่นจึงสามารถหมุนเวียนพื้นที่เพื่อการทำไร่ข้าวและไถ่นวดได้

ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองบนที่สูง (พ.ศ.2500 – พ.ศ.2525)

ชีวิตบ้านปบบนดอยเริ่มแปรเปลี่ยนหลังจากเกิดการเคลื่อนไหวขยายมวลชนของพรรค
คอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่แทรกซึมผ่านพรมแดนทางประเทศลาวที่เริ่มตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 2500
และเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นในพื้นที่หลังจากการอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาของกองกำลังทหารจีนคณะ
ชาติ (ทกช.) หรือที่รู้จักในนามกองพล 93 บนดอยผาหม่น ดอยยาว บริเวณยอดดอยผาตั้งเมื่อปี
พ.ศ.2504 และเกิดความขัดแย้งบริเวณพรมแดนแห่งนี้เรื่อยมาจนถึงปี พ.ศ.2510 นายพลหวังเป่าผู้นำ
ชาวมังในการต่อต้านรัฐบาลลาวถูกลอบสังหารเสียชีวิตด้วยความโกรธแค้นให้กับชาวมัง และเกิดการ
ปลุกระดมด้วยการก่อความไม่สงบตามแนวชายแดน และการลอบสังหารเจ้าหน้าที่รัฐอันเนื่องมาจาก
ความโกรธแค้นที่มีต่อเจ้าหน้าที่รัฐที่แสวงหาผลประโยชน์บางรายเกี่ยวกับการเรียกเก็บส่วยฝิ่นและชาว
มังปฏิเสธจึงเกิดการต่อสู้และเข้าร่วมขบวนการต่อต้านรัฐของพรรคคอมมิวนิสต์ที่ได้รับการสนับสนุน
จากจีน ลาวและเวียดนาม ที่ขยายตัวและครอบคลุมพื้นที่แนวดอยยาว ดอยผาหม่น ซึ่งเหตุการณ์ที่
กลายมาเป็นจุดปะทุที่สำคัญเมื่อตำรวจตระเวนชายแดนที่ฐานปฏิบัติการบ้านม้งห้วยคูดถูกลอบสังหาร
12 นาย และการสังหารคณะข้าราชการจังหวัดเชียงรายที่นำทีมโดยผู้ว่าราชการจังหวัดเมื่อปี
พ.ศ.2512 จึงนำไปสู่การปราบปรามคอมมิวนิสต์ในพื้นที่บริเวณดังกล่าวอย่างเข้มข้น (กาญจนะ, 2537
: 34 - 36) วิกฤติการณ์ดังกล่าวจึงทำให้ชาวมังบางส่วนได้รับผลกระทบและเข้าร่วมเป็นแนวร่วมกับ
พคท. โดยเฉพาะชุมชนม้งห้วยหานและห้วยคู้ที่บางส่วนได้เข้าร่วมเป็นแนวรบกับ พคท. ทั้งในการส่ง
เสบียง การร่วมต่อสู้ ทำให้คนวัยหนุ่มบางส่วนที่มีความสนใจด้านการแพทย์ได้รับการช่วยเหลือให้ไป
อบรมที่ประเทศจีนทั้งการแพทย์สมัยใหม่และการฝังเข็มแบบจีนเพื่อนำเอาความรู้ดังกล่าวมาช่วยเหลือ

คนเจ็บจากการสู้รบและทำให้เกิดการเรียนรู้ระบบการแพทย์อื่นผสมผสานกับการแพทย์พื้นบ้านมั่งมาจนถึงปัจจุบัน

ความสงบบริเวณเทือกเขาดอยยาว ดอยผาหม่นและประชากรที่อาศัยที่ราบลุ่มหุบเขาได้แปรเปลี่ยนไปในช่วงระยะเวลาแห่งการต่อสู้ การดำเนินชีวิตโดยเฉพาะพื้นที่ติดกับชายเขาต้องระมัดระวังตัวเป็นพิเศษเนื่องจากอาจเกิดความเข้าใจผิดทั้งในเจ้าหน้าที่รัฐ และผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์เอง ความทรงจำเหล่านี้ยังคงได้รับการบอกเล่าถ่ายทอดให้กับลูกหลานฟังของคนเฒ่าคนแก่เมื่อเอ่ยถามถึงคอมมิวนิสต์ แต่ชาวบ้านในแถบบริเวณดังกล่าวเองก็เล่าว่าคอมมิวนิสต์ก็ไม่ได้คิดที่จะทำร้ายชาวบ้าน เพียงแต่บางครั้งก็ออกมาขออาหารจากชาวบ้านกิน หากจะมีการโจมตีเจ้าหน้าที่รัฐเมื่อไหร่ก็จะมีการเตือนให้ชาวบ้านทราบเพื่อจะได้หลบภัยก่อน การต่อสู้ของสงครามที่ขัดแย้งทางความคิดยังคงมีสืบต่อเนื่องมาเรื่อยๆจนการถอยร่นของสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ไปทางภาคอีสานและภาคเหนือตอนล่าง บริเวณดังกล่าวจึงมีการเข้ามาควบคุมของทหารและประกาศเป็นพื้นที่เสี่ยงภัยสิทธิมนุษยที่ต่องเฝ้าระวังเป็นพิเศษ และมีการอบรมพลชนและจัดตั้งหมู่บ้านพัฒนาและป้องกันตนเองตามแนวชายแดน (อพป. และ ปชด.) ของรัฐขึ้น ตลอดแนวพรมแดนดอยยาวดอยผาหม่นมาจนถึงปัจจุบัน

การเกิดความขัดแย้งและการสู้รบดังกล่าวได้ทำให้เกิดความตึงเครียดและนำไปสู่การเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนต่าง ๆ มากมายในพื้นที่ดอยยาว ดอยผาหม่นโดยเฉพาะกองกำลังทหารจีนคณะชาติ (ทจช.) หรือกองพล 93 ที่เข้ามาเป็นฐานกำลังของแนวร่วมกองทัพไทยในการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ และต่อมาเมื่อการต่อสู้สงบลงก็ได้ตั้งบ้านเรือนบริเวณยอดดอยผาตั้งมาจนถึงปัจจุบัน การดำเนินนโยบายเพื่อความมั่นคงทั้งระหว่างการต่อสู้และหลังการต่อสู้เริ่มสงบลงรัฐพยายามควบคุมการเคลื่อนย้ายของประชากรบนพื้นที่สูงแถบนี้โดยเฉพาะชาวม้งที่ถูกควบคุมเป็นพิเศษเนื่องจากเป็นกลุ่มที่ถูกระบุว่ามีการเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ ดังนั้นชุมชนม้งในพื้นที่ดังกล่าวจึงถูกโยกย้ายให้มาตั้งถิ่นฐานยังบริเวณที่รัฐกำหนดไว้ให้ และส่วนใหญ่จะเป็นบริเวณเชิงเขาใกล้กับที่ทำกินของคนพื้นราบที่อาศัยอยู่ก่อนแล้ว เช่น ม้งห้วยติ้ว ม้งห้วยหลู้ และม้งห้วยแล้ง ส่วนห้วยหานนั้นได้อาศัยอยู่ใกล้บริเวณที่เดิม นอกจากนี้รัฐยังได้ดำเนินการจัดตั้งหมู่บ้านให้กับทหารผ่านศึกที่ปลดประจำการกลายมาเป็นหมู่บ้านหลายแห่งตามตะเข็บชายแดนของดอยยาว ดอยผาหม่น มีการประจําการของทหารในช่วงเวลาดังกล่าวและผลัดเปลี่ยนเป็นกองกำลังตำรวจตระเวนชายแดนในช่วงต่อมา ชุมชนหลายแห่งเริ่มเข้าสู่ยุคแห่งการแย่งชิงทรัพยากรที่ดินซึ่งเดิมมีเพียงไม่กี่ชุมชนได้กลายมามีส่วนแบ่งจากหลายกลุ่มทั้ง ชาวจีนฮ่อ และชาวพื้นราบที่รัฐจัดตั้งและแบ่งพื้นที่ทำกินครัวเรือนละ 15 ไร่ เป็นต้น

ยุคแห่งการเผชิญกับกระบวนการพัฒนาของรัฐ (พ.ศ.2525 – ปัจจุบัน)

การเริ่มเข้าสู่กระบวนการพัฒนาของรัฐเริ่มเกิดขึ้นหลังจากที่ชาวม้งได้อพยพโยกย้ายมาตั้งถิ่นฐานยังพื้นที่ปัจจุบันที่นำไปสู่การแย่งชิงทรัพยากร การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจเพื่อให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของแต่ละชุมชนของม้งพื้นที่ศึกษาจึงนำเสนอข้อมูลพื้นฐานแต่ละชุมชนเพื่อวิเคราะห์ถึงความเปลี่ยนแปลงในลำดับถัดไป

1. ชุมชนม้งห้วยด้ว

ห้วยด้วเป็นกลุ่มม้งที่อพยพมาจากยอดดอยเพสิดิตพรมแดนไทยและลาวของดอยผาน่มตามนโยบายเพื่อการควบคุมชนบนพื้นที่สูงและปัญหาด้านความมั่นคงของชาติเพื่อให้อยู่ภายใต้อำนาจรัฐได้สะดวกจึงทำให้ชุมชนม้งแห่งนี้จึงจำเป็นต้องเคลื่อนย้ายโดยมีจำนวนครอบครัวประมาณ 25 ครอบครัวที่ปฏิบัติตาม บางส่วนได้อพยพกลับไปอยู่ยังฝั่งประเทศลาว มาตั้งถิ่นฐานอยู่ทางตอนใต้ของอำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย เมื่อปี พ.ศ.2519 ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านบริวารที่ขึ้นอยู่หมู่บ้านชาวกระเหรี่ยงของชาวไทยวนพื้นราบหมู่ที่ 5 ตำบลท่าข้าม ทิศเหนือติดกับชาวขมุบ้านป่าตึง ทิศใต้ติดกับชาวไทยวนบ้านชาวกระเหรี่ยง ทิศตะวันตกติดกับชาวไทยวนบ้านชาวกระเหรี่ยง ส่วนทิศตะวันออกเป็นผืนไร่ที่คนทำกินที่จรดไปถึงภูเขาที่เป็นเขตแดนไทยลาว สำหรับม้งที่อพยพมาอยู่ยังห้วยด้วนั้นนำโดยนายเลาซา แซ่เห่อที่เป็นทั้งหมอผีและหมอยาของชุมชนและนายเลาจ้อ แซ่ซัง ที่ต่อมาเมื่อตั้งบ้านเรือนเรียบร้อยแล้วชาวบ้านได้เลือกนายเลาซาให้เป็นหัวหน้าผู้นำชุมชนเพื่อประสานงานและต่อรองอำนาจในเรื่องต่างๆของชุมชนกับหน่วยงานรัฐและชุมชนอื่นที่อยู่ใกล้เคียง

ห้วยด้วมีเส้นทางเล็กๆที่เชื่อมต่อจากถนนใหญ่เข้าไปสู่ตัวหมู่บ้านประมาณ 1 กิโลเมตร ปัจจุบันห้วยด้วมีทั้งสิ้นจำนวน 68 หลังคาเรือน มีประชากรทั้งสิ้น 780 คน ด้วยความที่ห้วยด้วเป็นหมู่บ้านบริวารของชาวไทยวนพื้นราบทำให้สิทธิต่างๆที่พึงมีที่มาจากการสนับสนุนของรัฐต้องขึ้นอยู่กับการบริหารจัดการของหมู่บ้านหลักชาวม้งห้วยด้วจึงพยายามยื่นเรื่องขอจัดตั้งเป็นหมู่บ้านตามการปกครองของกระทรวงมหาดไทยเพื่อที่จะได้ไม่ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของชาวไทยวนพื้นราบ แต่ยังไม่ได้รับการอนุมัติ ส่วนภายในชุมชนเองก็จะมีการคัดเลือกผู้นำชุมชนขึ้นมาเป็นตัวแทนในการปกครองมีการจัดตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่างๆเพื่อทำงานตามกระบวนการพัฒนาของรัฐ เช่น กรรมการฝ่ายปกครอง ศึกษา สาธารณสุข เป็นต้น

ห้วยด้วตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างหมู่บ้านของชาวไทยวนพื้นราบแม้ว่าห้วยด้วจะตั้งอยู่เยื้องเข้าไปติดกับไหล่เขาแต่หากพื้นที่ทำกินมีจำกัดการขยายพื้นที่จึงทำได้ลำบาก จึงมีเพียงการทำกินในพื้นที่เดิมที่เคยจับจองไว้ตั้งแต่การเคลื่อนย้ายมาใหม่ๆ ครัวเรือนที่เกิดขึ้นใหม่ก็อาศัยจากการแบ่งปันจากครอบครัวพ่อแม่เป็นหลัก หลายครัวเรือนที่ไม่สามารถจัดการเกี่ยวกับระบบการผลิตเพื่อให้เพียงพอได้จึงมี

การเช่าที่ดินจากชุมชนอื่นเพื่อการปลูกข้าวไร่ และปลูกพืชเศรษฐกิจ ทำให้มีรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนต่อปีประมาณ 15,000 – 30,000 บาท ด้วยแรงกดดันจากที่ดินดังกล่าวจึงมีมติจากชุมชนให้รับคนต่างถิ่นหรือชาวเมืองที่อพยพมาจากที่อื่นเข้ามาตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ร่วมยกเว้นแต่หากเป็นการแต่งงานกันตามปกติ ดังนั้นการควบคุมจำนวนประชากรภายในชุมชนจึงมีมูลเหตุมาจากความจำกัดของที่ดินเป็นหลัก

ถึงแม้ว่าจะเป็นหมู่บ้านบริวารที่ตั้งอยู่ห่างออกไปแต่ไม่ได้ห่างไกลจากระบวนการพัฒนา การไหลบ่าของวัฒนธรรมจากภายนอกผ่านสื่อเมื่อชุมชนมีไฟฟ้าใช้และมีโทรทัศน์และวิทยุและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆตามมา รวมทั้งระบบทุนนิยม และระบบตลาดได้แทรกซึมอยู่ทุกพื้นที่ แม้ว่าโดยพื้นฐานแต่ละครัวเรือนจะปลูกพืชอย่างข้าวเพื่อการยังชีพเป็นหลัก แต่ในระยะเวลาที่ผ่านมาเราพบว่าการปลูกพืชพาณิชย์และไม้ผล เช่น ส้ม ลิ้นจี่ เงาะ ได้เพิ่มขึ้นทดแทนพื้นที่เดิมที่เคยใช้เป็นที่ปลูกข้าวไร่เป็นหลัก พืชเศรษฐกิจที่ปลูกเพื่อขายที่สำคัญ เช่น ทุเรียน ข้าวโพด กระหล่ำปลี ได้เข้ามามีอิทธิพลเพิ่มมากขึ้นในช่วงเวลาประมาณสิบกว่าปีที่ผ่านมา ขณะเดียวกันในหลายปีที่ผ่านมาหน่วยงานรัฐได้เข้ามาแนะนำและให้ความช่วยเหลือด้านต่างๆ เช่น ส่งเคราะห์ชาวเขาและปกครองอำเภอ หน่วยงานเกษตรองค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานทางด้านสาธารณสุข เป็นต้น

ขณะที่การจัดการทรัพยากรนั้นมีการแบ่งพื้นที่โดยใช้แนวสันเขาเป็นเขตแบ่งปันพื้นที่ป่าในการดูแลของชุมชนที่อยู่เยื้องไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปจรดพรมแดนไทย-ลาวโดยมีพื้นที่ไร่และสวนเป็นตัวเชื่อมระหว่างชุมชนกับพื้นที่ป่า ส่วนในด้านความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมนั้นในชุมชนห้วยด้วนยังคงมีการนับถือผีเกือบทุกครัวเรือน มีบางส่วนที่ให้ลูกชายไปบวชเป็นสามเณรเพื่อเรียนหนังสือ บางส่วนให้ลูกไปอยู่กับโบสถ์คริสต์อีกหมู่บ้านหนึ่งเพื่อแลกเปลี่ยนกับความช่วยเหลือในเรื่องการเรียน ห้วยด้วนจึงยังคงเป็นชุมชนที่ยึดมั่นอยู่บนจารีตประเพณีดั้งเดิมที่อาจจะแตกต่างจากชุมชนข้างบนซึ่งมีศาสนาอื่นแทรกปะปน ประเพณีที่สำคัญของชาวเมืองห้วยด้วนคือการชนวัวในช่วงเทศกาลปีใหม่ม้ง ซึ่งจะมีการนำวัวจากหมู่บ้านอื่นมาปะลองแข่งขันกัน

2. ชุมชนม้งห้วยหลู้

ห้วยหลู้เดิมทีนั้นชาวเมืองในหมู่บ้านนี้เคยตั้งบ้านเรือนอยู่บนยอดดอยของพื้นที่ตามแนวเขาตะเข็บชายแดนไทย - ลาว ก่อนที่จะอพยพลงมาอยู่ในพื้นที่ตั้งชุมชนปัจจุบันนั้นในช่วงประมาณปี พ.ศ.2518 เนื่องจากช่วงระยะเวลาดังกล่าวได้มีการเคลื่อนไหวและการต่อสู้ของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกับรัฐไทยในบริเวณแนวตะเข็บชายแดนดังกล่าว การถูกรบกวนจากผู้ก่อการร้ายทำให้ราษฎรที่อาศัยอยู่บริเวณนี้และหมู่บ้านม้งใกล้เคียงอีกหมู่บ้านหนึ่งไม่สามารถอยู่ที่เดิมได้ประกอบกับ

นโยบายการเคลื่อนย้ายเพื่อความมั่นคงของรัฐไทยจึงให้พากันอพยพลงมาตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ในบริเวณที่ราบและที่ราบเชิงเขาในปัจจุบัน โดยกระจายกันออกไปเป็นสองหมู่บ้าน

ชุมชนมั่งแห่งนี้มีทั้งมั่งชาวและมั่งดำหรือมั่งน้ำเงินอาศัยอยู่ร่วมกัน ขณะอพยพลงมาตั้งบ้านต่อนั้นมีประชากรจำนวน 654 คน ตั้งบ้านเรือนอยู่เชิงเขาเป็นบริเวณแนวตะเข็บพรมแดนไทย-ลาว ปัจจุบันมีประชากรจำนวน 1,294 คนและ 140 หลังคาเรือน มีพื้นที่ตั้งของชุมชนประมาณ 500 ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ไร่เก่าของชาวพื้นราบที่มีกำหนดที่ปกครองตำบลอยู่ในสมัยนั้นกำหนดพื้นที่ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยการเคลื่อนย้ายครั้งแรกนี้เป็นการเคลื่อนย้ายตามนโยบายรัฐและประกอบกับความต้องการของชุมชนซึ่งมีแรงจูงใจเคลื่อนย้ายเพื่อหาที่ทำกินที่เหมาะสมและมีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มเครือญาติไปด้วยกันเพื่อจะได้ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และเป็นการตัดสินใจเพื่อที่จะพยายามเข้าถึงบริการของรัฐและระบบตลาดในเรื่องของความสะดวกของการคมนาคม การรับบริการด้านสุขภาพอนามัย และการศึกษาในระบบโรงเรียน และประกอบกับแรงผลักดันที่สอดคล้องกับการเคลื่อนย้ายคือปัญหาแย่งชิงทรัพยากรบนภูเขาบริเวณนี้มีความเข้มข้นขึ้นเนื่องจากมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆอาศัยอยู่ด้วย เช่น ไทยวน เมี่ยน ขมุ ที่มีความสืบเนื่องของปัญหากระทบกระทั่งเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า กันมาจนถึงปัจจุบันที่มีการข้ามเขตไปใช้ทรัพยากรจากป่าชุมชนใกล้เคียงและต่อมาเมื่อพื้นที่ที่ตั้งบ้านเรือนดังกล่าวถูกแรงกดดันจากการเพิ่มขึ้นของประชากรจากชาวมั่งในพื้นที่ต่างๆจากหมู่บ้านในจังหวัดใกล้เคียงและชาวมั่งจากประเทศลาวมีการอพยพเครือญาติเข้ามาตั้งบ้านเรือนเพิ่มขึ้นจึงทำให้ในปี พ.ศ.2525 ได้มีอีกประมาณ 22 ครัวเรือนได้อพยพเคลื่อนย้ายอีกกระลอกหนึ่งไปตั้งบ้านเรือนแห่งใหม่ใกล้กับลำน้ำโขงพรมแดนไทย – ลาว ที่มีพื้นที่ทำกินที่พอเหลือในการทำกิน และการขยายตัวประชากรของชุมชนในเวลาต่อมาที่ปัจจุบันได้รับการยกฐานะเป็นหมู่บ้านมหาดไทยอีกหมู่บ้านหนึ่ง

จะเห็นว่าชุมชนมั่งแห่งนี้เป็นชุมชนที่มีการเคลื่อนย้ายมาจากพื้นที่สูงตามนโยบายเพื่อความมั่นคงของรัฐ และสถานการณ์ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรบนภูเขามีความเข้มข้นมากขึ้น ประกอบกับความต้องการของชุมชนที่มีแรงจูงใจเคลื่อนย้ายเพื่อหาที่ทำกินที่เหมาะสม และเป็นการตัดสินใจเพื่อที่จะพยายามเข้าถึงการบริการของรัฐและระบบตลาด ชุมชนแห่งนี้จึงมิได้ตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยวแต่หากมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงและมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกตลอดเวลา

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานได้เริ่มขึ้นหลังจากที่ชุมชนได้อพยพลงมาตั้งอยู่ในพื้นที่ปัจจุบัน และได้รับการยกฐานะหมู่บ้านเป็นหมู่บ้านตามประกาศกระทรวงมหาดไทยในปี พ.ศ.2542 ก็เริ่มมีการสร้างถนนคอนกรีตภายในหมู่บ้านโดยได้รับการจัดสรรงบประมาณผ่านองค์การบริหารส่วนตำบล ขณะที่ดินนเข้าสู่หมู่บ้านสายหลักที่เชื่อมต่อมาจากถนนลาดยางสายใหญ่กลับมีสภาพที่ทรุดโทรมเนื่องจากไม่

สามารถขยายแนวถนนได้เพราะสองข้างทางเป็นผืนไร่ของชาวเมียนที่อยู่ใกล้เคียงไม่ยอมให้ขยับขยายพื้นที่ถนนเข้ากินอาณาเขตผืนไร่ของตน จึงเป็นปัญหาการจราจรมาจนถึงปัจจุบัน

การศึกษา มีเพียงเด็กหนุ่มใหม่ที่มีอายุต่ำกว่า 25 ปีลงมาที่ได้เรียนหนังสือโดยคนรุ่นเหล่านี้ได้ไปเรียนหนังสือยังโรงเรียนหมู่บ้านใกล้เคียงและบางส่วนได้รับการสอนโดยการศึกษานอกโรงเรียน ขณะที่โรงเรียนของหมู่บ้านเริ่มทำการก่อสร้างเมื่อปี พ.ศ.2540 และเปิดทำการสอนในปี พ.ศ.2542 เด็กๆส่วนมากจึงเริ่มได้เข้าเรียนหนังสือตามระบบของรัฐที่จัดสรรให้ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 – 6 และเด็กๆบางส่วนก็ได้เข้าศึกษาต่อในโรงเรียนมัธยมประจำอำเภอ บางส่วนได้เข้าเรียนโรงเรียนขยายโอกาสของอีกตำบลหนึ่งที่อยู่ไกลออกไป หนุ่มสาวและเด็กบางส่วนได้รับการช่วยเหลือเกี่ยวกับการศึกษาโดยมาศึกษาอยู่ที่อยุธยา บางส่วนได้รับการช่วยเหลือจากบาทหลวงในกลุ่มที่ถือคริสต์ให้ทุนการศึกษาส่งมาเรียนยังกรุงเทพ ซึ่งปัจจุบันนับว่าชาวมังมีการส่งลูกหลานเรียนหนังสือกันเพิ่มมากขึ้น

ส่วนระบบสาธารณูปโภคเกี่ยวกับไฟฟ้านั้นได้มีการปักแนวเสาไฟและเปิดให้บริการเมื่อปี พ.ศ.2535 ขณะที่ปัญหาเรื่องน้ำอุปโภคบริโภคอดีตนั้นมีปัญหาเรื่องการนำน้ำจากลำห้วยมาสู่ตัวหมู่บ้านซึ่งได้รับการสนับสนุนการสร้างถังเก็บน้ำจากมูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทยแต่ปริมาณน้ำไม่เพียงพอกับการใช้อุปโภคบริโภคของชาวบ้านแต่ปัจจุบันปัญหาดังกล่าวได้หมดไปเมื่อทางรัฐโดยการสาธารณสุขได้จัดสรรงบประมาณในการก่อสร้างถังเก็บน้ำขนาดใหญ่ไว้เหนือหมู่บ้านเขตพื้นที่ของโรงเรียนซึ่งสามารถนำน้ำจากลำห้วยมาเก็บกักและแจกจ่ายเพื่อให้อุปโภคบริโภคได้ครอบคลุมทั่วหมู่บ้านเมื่อปี พ.ศ.2540

ศาสนาและความเชื่อ ความเชื่อของชาวมังพื้นที่ศึกษานั้นเดิมนับถือผีบรรพบุรุษทั้งหมดต่อมาลดลงเหลือ 106 หลังคาเรือน เพราะในปี พ.ศ.2530 มีคริสต์คาทอลิกเข้ามาเผยแพร่ และปัจจุบันมีนับถืออยู่ 18 หลังคาเรือน ปี พ.ศ.2537 มีคริสต์เตียนเข้ามาเผยแพร่ปัจจุบันมีนับถือ 2 หลังคาเรือน และปี พ.ศ.2538 คริสต์จักรเข้ามาเผยแพร่ปัจจุบันมีนับถือ 4 หลังคาเรือน ความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษในกลุ่มที่หันไปถือคริสต์ได้เปลี่ยนไปการบวงสรวงหรือเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษก็ถูกเลิกไปในกลุ่มดังกล่าวโดยหันมาทำพิธีเข้าโบสถ์วันเสาร์ อาทิตย์แทน และฉลองวันคริสต์มาสแทนวันปีใหม่แทน

ส่วนเศรษฐกิจนั้นยังยึดระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพเป็นหลัก โดยการทำข้าวไร่เป็นพืชหลักมีการปลูกข้าวโพดเป็นพืชอาหารสัตว์ ส่วนผู้หญิงก็จะจับกลุ่มทำงานเย็บปักผ้าเมื่อว่างเว้นจากการทำงานในไร่ โดยมีผู้มารับซื้อซึ่งจะเป็นรายได้เสริมให้กับครอบครัว และผู้ชายหัวหน้าครัวเรือนบางส่วนมีการอพยพไปขายแรงงานยังเมืองใหญ่ โดยเฉพาะคนหนุ่มสาวที่มักจะเข้าไปทำงานตามโรงแรม ร้านอาหาร และในกลุ่มพ่อบ้านบางส่วนเกือบ ได้ไปทำงานยังต่างประเทศ เช่น ไต้หวัน ที่หลายรายเมื่อกลับมาก็มีฐานะดีขึ้นมีทุนรอนกลับมาทำสวนไม้ผลเพิ่มจากการทำไร่ข้าว ไร่ฝ้าย ไร่ข้าวโพด เป็นต้น

3. ชุมชนม้งห้วยแล้ง

ห้วยแล้งตั้งอยู่ในตำบลท่าข้าม อำเภอเวียงแก่นเยื้องไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวอำเภอ ห่างออกไปประมาณ 15 เป็นกลุ่มชาวม้งที่อพยพมาจากบริเวณที่อยู่เดิมสันเขาตอยยาวที่เรียกว่าห้วย ล้าน และได้ถูกเคลื่อนย้ายให้ลงมาอยู่ที่ตั้งบ้านเรือนปัจจุบันในปี พ.ศ.2508 จำนวน 8 หลังคาเรือน ถัด มาอีก 2 ปีกลุ่มที่ยังค้างอยู่ที่ห้วยล้านได้อพยพลงมาเพิ่มและมีการอพยพของชาวม้งเข้ามาจากบ้าน ไกลเคียงได้แก่ ดอนเจดีย์ ห้วยกู่ก หวายทอง และมาจากกลุ่มที่ตั้งอยู่กระจัดกระจายตามสันเขาต่างๆ ทำให้มีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ในช่วงปี พ.ศ.2523 ทางราชการเข้าเข้ามาจัดรูปแบบการปกครอง และให้มีการเลือกผู้ใหญ่บ้านขึ้นมาปกครองหมู่บ้านเป็นครั้งแรกโดยมีนายเลาเน้ง แซ่นว่าได้เป็นผู้ใหญ่ บ้านคนแรกและกลายเป็นหมู่บ้านมหาดไทยในเวลาต่อมาชื่อว่าหมู่บ้านห้วยแล้งที่เรียกตามชื่อลำห้วย ที่ไหลผ่านชุมชน

ห้วยแล้งเริ่มเข้าสู่กระบวนการพัฒนาดังแต่เริ่มจัดตั้งเป็นหมู่บ้านมหาดไทยเมื่อหน่วยงานราช การได้เข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมกิจกรรมต่างๆเพิ่มมากขึ้น มีการตั้งโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน ชื่อโรงเรียนสมถวิลจิตมัยเพื่อให้เด็กในเข้าเรียนหนังสือตามกระบวนการพัฒนาของรัฐตั้งแต่ยุคแห่ง ความหวาดระแวงเรื่องความมั่นคงและภัยคอมมิวนิสต์ที่ปัจจุบันยังคงดำรงอยู่และมีตำรวจตระเวนชาย แดนเป็นครูสอนหนังสือ ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารีได้ทรงเสด็จเยี่ยม โครงการโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนจึงมีการพัฒนาถนนลาดยางขึ้นเพื่อเข้าสู่ตัวหมู่บ้านรวมทั้ง ระบบสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า ประปาภูเขา เป็นต้น

ในช่วงเศรษฐกิจฟองสบู่ปี พ.ศ.2539 – 2542 เป็นช่วงที่การค้าไม้เถื่อนเริ่มคึกคักเนื่องจากชาว ม้งบางกลุ่มได้ร่วมมือกับคนภายนอกในการเข้าไปตัดและเลื่อยไม้เพื่อขายมีการซื้อเครื่องยนต์เลื่อยไม้ ในชุมชนหลายเครื่อง ทำให้เกิดความขัดแย้งและนำไปสู่การกำหนดกฎเกณฑ์ของชุมชนในการจัดการ ป่าชุมชนและเกิดความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ของรัฐในเวลาต่อมา และต่อโครงการหลวงห้วยแล้ง ได้เข้ามาพัฒนาพื้นที่บริเวณห้วยลานซึ่งเป็นที่ตั้งหมู่บ้านเดิมในช่วงต้นปีพ.ศ.2540 เพื่อส่งเสริมการ เกษตรพื้นที่สูงในกับชุมชนใกล้เคียงและมีการจัดสรรที่ดินทำกินให้กับครัวเรือนชาวม้งบางส่วนที่ไปทำ ไร่ในเขตที่ใกล้กับโครงการหลวงได้ทำมาหากิน

ห้วยแล้งปัจจุบันมีประชากรทั้งสิ้น 1,221 คน จำนวน 175 หลังคาเรือน ส่วนใหญ่ประกอบ อาชีพทางการเกษตรด้วยการทำไร่ข้าวเป็นหลัก ทำไร่ข้าวโพด สวนไม้ผล เช่น ส้มโอ ส้มเขียวหวาน ปลุกพืชเศรษฐกิจ เช่น กะหล่ำปลี ผักกาด ชিং เป็นต้น และหากว่างเว้นจากการทำไร่ทำสวนก็จะรับจ้าง เป็นแรงงานในการเก็บเกี่ยวข้าวให้กับชาวไทลื้อใกล้เคียง ขณะที่คนหนุ่มสาวบางส่วนก็จะหางานทำใน เมืองและส่งเงินมาช่วยเหลือจุนเจือครอบครัว แม้บ้านบางส่วนก็จะเย็บปักถักร้อยผ้าในยามว่างจาก

ภารกิจประจำวันที่เป็นรายได้ส่วนหนึ่งของครอบครัว ส่วนศาสนาและความเชื่อส่วนมากจะนับถือผี มีครัวเรือนที่หันไปนับศาสนาคริสต์จำนวนประมาณ 20 ครัวเรือนที่มีทั้งคริสต์เตียนและคาทอลิก

4. ชุมชนม้งห้วยหาน

ห้วยหานเป็นชุมชนม้งที่มีตั้งบ้านเรือนอยู่เชิงเขาริมลำน้ำห้วยหานบริเวณสันเขาแห่งนี้เคยเป็นสมรภูมิรบและการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์มาก่อนหรืออาจกล่าวได้ว่าห้วยหานเป็นหมู่บ้านม้งที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดในชุมชนม้งพื้นที่ศึกษาทั้งสี่แห่ง การถูกเหมารวมว่าเป็นฝ่ายตรงข้ามกับรัฐอันเนื่องมาจากเจ้าหน้าที่รัฐถูกฆ่าที่หมู่บ้านห้วยคุซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับห้วยหานทำให้ชาวม้งในชุมชนเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ในการปกป้องตนเองจึงทำให้ชุมชนม้งแห่งนี้อยู่ในข่ายของการเข้าควบคุมและจัดการของรัฐ โดยเฉพาะคนรุ่นหนุ่มซึ่งหมอบ้านท่านหนึ่งที่เคยเข้าร่วมการต่อสู้ได้ชี้ให้ดูหลักฐานการหลบภัยเป็นถ้ำใกล้กับหมู่บ้านว่าเมื่อถูกโจมตีก็จะพากันมาหลบภัยยังถ้ำแห่งนี้

ห้วยหานตั้งขึ้นจากการรวมตัวกันของชาวม้งที่อยู่กระจัดกระจายทำไร่ตามแนวชายแดนไทยและลาวเมื่อปี พ.ศ.2525 ทางราชการได้เข้ามาจัดตั้งเป็นหมู่บ้านมหาดไทยและปกครองโดยผู้ใหญ่บ้านคนแรกชื่อลือ แซ่ลี ปัจจุบันห้วยหานมีจำนวน 231 หลังคาเรือนมีประชากรทั้งสิ้น 1,497 คน ชาวม้งห้วยหานเกือบทั้งหมดนับถือผีมีเพียง 2-3 ครัวเรือนเท่านั้นที่นับถือคริสต์ ห้วยหานตั้งอยู่ห่างไกลออกไปจากตัวอำเภอประมาณ 40 กิโลเมตร ห้วยหานเป็นชุมชนม้งขนาดใหญ่ทางราชการจึงพัฒนาด้วยการสร้างโรงเรียนระดับประถมศึกษาขึ้นและมีการสร้างสถานบริการสาธารณสุขในชุมชน ปัจจุบันกำลังได้รับการพัฒนาเส้นทางลาดยางเข้าสู่หมู่บ้านที่จะเชื่อมต่อไปยังโครงการหลวงที่บ้านร่มฟ้าทอง

โครงการหลวงอันเนื่องมาจากพระราชเสาวนีย์ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถในพื้นที่ดอยยาว ดอยผาหม่น ดอยผาจิ มีโครงการครอบคลุมรวมทั้งบ้านห้วยหาน ซึ่งมีหมอบาง เป็นชื่อที่ชาวม้งเรียกจนคุ้นปากและเป็นที่รู้จักของชาวม้งในแถบนี้เป็นผู้นำและเคยได้รับการเรียนด้านการแพทย์ที่ประเทศจีนในยุคการต่อสู้กับ พคท.ทำให้มีความรู้ความสามารถในเรื่องการแพทย์แผนจีน เรื่องสมุนไพรและรักษาพยาบาลของชาวม้ง หมอบางจึงเป็นที่นับถือของชาวม้งและยังเป็นล่ามเพื่อถวายนงานรับใช้เมื่อยามที่สมเด็จพระราชินีเสด็จทรงเยี่ยมโครงการและยังเป็นผู้ที่คอยประสานงานและผลักดันความร่วมมือของหน่วยงานพัฒนาพื้นที่สูงของโครงการเกี่ยวกับการดำเนินการเรื่องสมุนไพรและการรักษาพยาบาลของชาวม้งและนำไปสู่การทำป่าสมุนไพรชุมชนขึ้น

ชุมชนม้งห้วยหานประกอบอาชีพทางการเกษตรด้วยการทำไร่ข้าวเพื่อการยังชีพเป็นหลักปลูกข้าวโพดสำหรับเลี้ยงสัตว์ พืชเศรษฐกิจที่ปลูกในปัจจุบันได้แก่ การทำสวนไม้ผล เช่น ลิ้นจี่ ส้มเขียวหวาน และพืชผัก เช่น กะหล่ำปลี ขิง ผักกาด เป็นต้น รวมทั้งพืชจากการส่งเสริมของโครงการ

หลวง และยามว่างจากการทำไร่ผู้หญิงก็จะเย็บปักถักร้อยผ้าเพื่อขายและเป็นรายได้เสริมของครอบครัว ส่วนแรงงานนั้นคนหนุ่มสาวบางส่วนจะทำงานในเมืองและส่งเงินกลับไปช่วยเหลือครอบครัว นอกจากรายได้บางส่วนยังมาจากการส่งสมุนไพรมอบให้กับเครือญาติที่อยู่ต่างประเทศ

2. สังคม วัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงในชุมชนม้ง

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมเป็นผลมาจากการปรับเปลี่ยนตามกระบวนการพัฒนาของรัฐเมื่อชุมชนพื้นที่สูงได้ถูกผนวกให้เข้ากับแผนแม่บทเพื่อการพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อมและยาเสพติดบนพื้นที่สูงที่เริ่มต้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2535 มาจนถึงปัจจุบัน เช่น การส่งเสริมการเกษตรที่สูงเพื่อการปลูกพืชพาณิชย์ทดแทนการปลูกฝิ่นที่ส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตเพื่อยังชีพและความหลากหลายทางชีวภาพ การเข้ามาของหน่วยงานปกครองและทะเบียนราษฎรที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเพศตระกูล การเข้ามาของระบบการศึกษา และการเผยแพร่พุทธศาสนาและคริสต์ที่หลังไหลเข้าสู่ชุมชน สิ่งเหล่านี้มีทั้งส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างไร ชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้อย่างไรในที่นี้จึงนำเสนออยู่ 4 ประเด็นคือ

2.1 แรงงานและความสัมพันธ์ในระบบการผลิต

ชาวม้งเดิมมีระบบการผลิตเพื่อการยังชีพด้วยการปลูกข้าวไร่และการปลูกฝิ่นเพื่อขาย ประกอบกับการสามารถหมุนเวียนพื้นที่เพื่อการเพาะปลูกสามารถทำได้ และต้องอาศัยเทคโนโลยีพื้นบ้าน แรงงานจึงเป็นปัจจัยหลักในระบบการผลิต ความสัมพันธ์ของระบบแรงงานจึงเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนบ้านที่แลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน สถานการณ์เริ่มเปลี่ยนแปลงและส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางการผลิตมากขึ้นเมื่อชุมชนม้งเริ่มเข้าสู่กระบวนการผลิตเพื่อขายด้วยการปลูกพืชพาณิชย์จากการส่งเสริมของรัฐเพื่อทดแทนการปลูกฝิ่น การขยายตัวเข้ามาของระบบตลาดได้ทำให้ความสัมพันธ์ของแรงงานเริ่มเปลี่ยนแปลงไป การจ้างแรงงานและการกลายเป็นแรงงานรับจ้างในระบบการผลิตในชุมชนม้งเริ่มมีเพิ่มมากขึ้นเพื่อที่จะต้องแข่งกับเวลาในการเก็บเกี่ยวผลผลิต เช่น การทำสวนไม้ผล การปลูกชิง ข้าวโพด ที่ต้องอาศัยแรงงานเป็นจำนวนมาก การแลกเปลี่ยนแรงงานจึงถูกจำกัดลงเหลือแต่เพียงในกลุ่มของครอบครัวและเครือญาติที่ใกล้ชิดเท่านั้น

2.2 ศาสนาและการเปลี่ยนแปลงในชุมชนม้ง

ชาวม้งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่นับถือผี ซึ่งตามความเชื่อและโครงสร้างเรื่องผีในบทที่หนึ่งนั้นเราพบว่าผีเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติที่สามารถทำให้เกิดทั้งสุขและทุกข์ต่อมนุษย์ได้ ดังนั้นในวิถีชีวิตความเชื่อเรื่องผีจึงเกี่ยวพันเชื่อมโยงทั้งในเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ เรื่องสุขภาพ ระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร รวมทั้งโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรมของชาวม้ง เราพบว่าในชุมชนม้งทั้งสี่แห่งคือ ห้วยห่าน ห้วยติ้ว ห้วยแล้ง และห้วยหล้งนั้น ส่วนมากกว่าร้อยละ 95 ยังคงนับถือผี ส่วนการเข้ามาของ

ศาสนาคริสต์และพุทธนั้นเป็นความสัมพันธ์เชิงต่อรองและการแลกเปลี่ยนเพื่อผลประโยชน์ที่จะได้รับ เช่น ความช่วยเหลือในด้านต่างๆ การศึกษาของบุตร เป็นต้น จึงทำให้มีเพียงไม่กี่ครัวเรือนในแต่ละชุมชนที่หันไปนับถือศาสนาอื่นโดยเฉพาะศาสนาคริสต์ที่พบว่า ในห้วยห้านมีเพียง 2-3 ครัวเรือน ห้วยหลุ่มมีประมาณ 24 ครัวเรือน ห้วยแล้งมีประมาณ 10 กว่าครัวเรือน ส่วนห้วยตัวนั้นเกือบทั้งหมดนับถือผี การเปลี่ยนจากการถือผีไปเป็นคริสต์ในชุมชนม้งที่ศึกษานั้นเราพบว่าโดยเฉพาะการประกอบพิธีกรรม เช่นไหว้ผีในปีใหม่และผีในระบบการผลิตข้าวไร่เปลี่ยนแปลงไป โดยมีการไปบูชาพระเจ้าในโบสถ์แทน ซึ่งนัยของการเปลี่ยนแปลงการนับถือศาสนานั้น ประสิทธิ์ (2546 : 236-242) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบความเชื่อที่ยึดเหนี่ยวกลุ่มเครือญาติว่าการเปลี่ยนไปนับถือศาสนาพุทธและคริสต์นั้นเป็นนัยของการตัดขาดความเป็นพี่น้องไปโดยปริยายเพราะความสัมพันธ์เครือญาติของชาวม้งในแซ่สกุลเดียวกันจะแสดงผ่านในรูปแบบของการร่วมพิธีกรรมในการเลี้ยงเซ่นไหว้ผีและพิธีศพ โดยเฉพาะการเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์นั้นนอกจากจะเป็นการตัดขาดความเป็นพี่น้องของกลุ่มนับถือผีเดียวกันแล้ว ยังเป็นการปลีกตัวออกจากกลุ่มที่ยังคงมีความเชื่อเกี่ยวกับบรรพบุรุษในชุมชนโดยรวม ขณะที่กลุ่มที่หันไปนับถือพุทธนั้นยังมีความเปลี่ยนแปลงไม่มากนัก การเปลี่ยนไปนับถือศาสนาอื่นย่อมจะให้ความร่วมมือในการประกอบพิธีกรรมซึ่งกันและกัน และนำมาซึ่งความห่างเหินในการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันและจึงเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรมของความเป็นเครือญาติของชาวม้งที่จะถูกตัดขาดลง

2.3 แซ่ตระกูล เครือญาติโครงสร้างทางสังคมในชุมชนและอำนาจตามโครงสร้างรัฐ

การเข้ามาของหน่วยงานรัฐเพื่อการขึ้นทะเบียนราษฎรและผลพวงจากนโยบายการผสมกลมกลืนทางชาติพันธุ์ที่ปฏิบัติการผ่านระบบนามสกุลไทยได้ทำให้ชาวม้งหลายตระกูลได้เปลี่ยนแปลงแซ่ตระกูลเป็นนามสกุลไทย ตัวอย่างเช่นที่ห้วยห้าน มีนามสกุลยอคมณีบรรพต ที่ห้วยหลุ่มมีนามสกุลสมโนธรรม ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งการปรับเปลี่ยนรูปแบบ ความหมายและความสัมพันธ์ของกลุ่มแซ่ตระกูลม้งนั้น ประสิทธิ์ (2546) ได้ศึกษาและวิเคราะห์ถึงอัตลักษณ์ทางเครือญาติของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งว่าการเปลี่ยนแปลงนามสกุลจากแซ่มาเป็นนามสกุลไทยนั้นเป็นผลมาจากกระบวนการสร้างรัฐชาติและชาตินิยมของไทยโดยใช้ระบบทะเบียนราษฎรมาเป็นเครื่องมือในการสร้างระบบการสืบทอดความเป็นคนไทยในชาติผสมกับความกดดันที่ได้รับจากเจ้าหน้าที่รัฐในการติดต่อราชการที่ยุ่งยากและการถูกล้อเลียนเชิงดูถูกจากคนไทยพื้นราบโดยเฉพาะการล้อเลียนในสถานศึกษาการปรากฏแซ่สกุลบนปกเสื้อจึงเป็นสิ่งบ่งชี้ว่าไม่ใช่คนไทยจึงทำให้เปลี่ยนชื่อและสกุลเป็นไทยซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมม้งในอนาคตในเรื่องการแต่งงานของลูกหลานในแซ่สกุลเดียวกันเพราะการเปลี่ยนจากแซ่เป็นนามสกุลไทยนั้นมีทั้งที่เปลี่ยนและไม่ยอมเปลี่ยน ดังนั้นการเปลี่ยนนามสกุลจึงเป็นเรื่องของการ

ต่อรองและเป็นการสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางการเมืองรูปแบบหนึ่งกับรัฐและคนพื้นราบแต่ขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจของเครือญาติในชุมชนมั่ง

โดยปกติแล้วในชุมชนมั่งจะมีกลุ่มองค์กรทางสังคมเป็นกลุ่มองค์กรที่เป็นเครือญาติและการแต่งงานตามแซ่สกุลโดยมีหัวหน้าหรือผู้นำแซ่ที่จะเป็นผู้ตัดสินใจเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมต่างๆของแซ่สกุลและเป็นผู้ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทต่างๆภายในแซ่สกุลและระหว่างแซ่สกุลอื่นๆ ขณะที่กลุ่มองค์กรทางอาชีพก็มีการจัดรวมกลุ่มกันตามอาชีพเสริม เช่น กลุ่มตีเงิน กลุ่มตีเหล็ก กลุ่มช่างทำเตาเผา กลุ่มช่างตีหินโม่ กลุ่มปักผ้า หมอผี หมอยาสมุนไพร เป็นต้น นอกจากการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในพื้นที่แล้ว อำนาจตามโครงสร้างรัฐที่รัฐได้จัดตั้งเกี่ยวกับการดำเนินการปกครองในรูปของผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายต่างๆที่ปัจจุบันมักจะมีบทบาทในการประสานงานระหว่างหน่วยงานภาครัฐกับชุมชนในการนำนโยบายต่างๆที่ทางราชการมอบหมายให้มาปฏิบัติในชุมชน โครงสร้างเหล่านี้ทำให้ชุมชนต้องมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับอำนาจรัฐ ซึ่งแต่เดิมอำนาจในการตัดสินใจเป็นเรื่องของชุมชนเมื่อมีเหตุการณ์ที่ผิดปกติหรือความขัดแย้งในชุมชนมักจะลงเอยด้วยการพิจารณาตัดสินของตัวแทนแซ่สกุลในชุมชน ปัจจุบันเมื่อมีโครงสร้างอำนาจรัฐผ่านโครงสร้างอำนาจแบบใหม่ในชุมชนทำให้อำนาจในการต่อรองของชุมชนเริ่มลดลงเพราะบางกรณีที่เคยตกลงกันได้ในอดีตก็ไม่สามารถที่จะตัดสินและตกลงกันได้ในปัจจุบัน การส่งเรื่องให้กับทางราชการจึงเป็นที่มาของความขัดแย้งในชุมชน

2.4 ระบบการศึกษาและสื่อกับการเปลี่ยนแปลงในชุมชนมั่ง

ระบบการศึกษาเป็นนโยบายหนึ่งของกระบวนการพัฒนาของรัฐในการพัฒนาศักยภาพการอ่าน เขียนและพูดภาษาไทยรวมทั้งถูกผนวกเข้าเป็นยุทธศาสตร์ในการสร้างจิตสำนึกของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในการเข้าสู่กระบวนการเป็นคนไทย ซึ่งจัตถภัย (2526 : 279-280) ได้กล่าวถึงนโยบายรัฐผ่านปฏิบัติการของกรมประชาสงเคราะห์ว่า “การให้การศึกษาแก่ชาวเขาต้องทำเป็นกรณีพิเศษแตกต่างจากโรงเรียนประชากรในพื้นที่ราบทั่วไป โดยมีหลักสูตรพิเศษ และควรได้รับการอบรมพิเศษเพื่อมุ่งสร้างชาวเขาให้เกิดความจงรักภักดีต่อรัฐบาลไม่ใช่แต่อ่านออกเขียนได้แต่อย่างเดียว” การศึกษาของประสิทธิ์ (2546 : 231) ได้ช่วยตอกย้ำถึงระบบการศึกษาภาคบังคับของโรงเรียนส่งผลกระทบโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติมั่ง ในชุมชนมั่งที่ศึกษาก็เช่นเดียวกันโดยในห้วยหนานนั้นโรงเรียนได้ขยายเป็นโรงเรียนขยายโอกาส และห้วยหลุมมีโรงเรียนเกิดขึ้นหลังจากแยกมาเป็นหมู่บ้านมหาดไทย ส่วนห้วยแล้งนั้นเป็นโรงเรียน ตชด. และห้วยตัวต้องไปเรียนที่หมู่บ้านใกล้เคียง ระบบการศึกษาส่งผลกระทบมากที่สุดในกลุ่มเด็กและวัยรุ่นที่ได้เข้าสู่ระบบการศึกษาเพราะได้มีอิทธิพลต่อ

การเปลี่ยนแปลงความคิดและทัศนคติ นอกจากนี้การศึกษายังได้รับการสนับสนุนโดยกลุ่มเผยแพร่ศาสนาทั้งพุทธและคริสต์ที่ช่วยเหลือในการส่งเสียนบุตรชาวม้งที่เปลี่ยนศาสนาให้ได้เล่าเรียนในระดับที่สูงขึ้น ทำให้วัยรุ่นเริ่มเข้าสู่การทำงานในเมืองเพิ่มมากขึ้นเพราะมีความรู้และไม่อยากจะทำไร่ ทำสวน ประกอบกับการเข้ามาของสื่อทั้งวิทยุ โทรทัศน์ และสิ่งสิ่งพิมพ์ต่างๆ รวมทั้งวัฒนธรรมบริโภคนิยมของระบบทุนนิยมทำให้คนรุ่นหนุ่มสาวมีการอพยพแรงงานเข้าสู่ตลาดแรงงานมากยิ่งขึ้นซึ่งย่อมจะส่งผลกระทบต่อสังคม วัฒนธรรมดั้งเดิมที่ชาวม้งเคยถือปฏิบัติมา

3.ระบบการผลิต เศรษฐกิจชุมชนและความแตกต่างภายใน

ระบบเศรษฐกิจของชุมชนม้งนั้นยังยึดระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพเป็นหลัก โดยการทำข้าวไร่ เป็นพืชหลักมีการปลูกข้าวโพดเป็นพืชอาหารสัตว์ หากแต่ว่าสถานการณ์การทำไร่ในปัจจุบันบางครอบครัวไม่สามารถที่จะผลิตข้าวให้เพียงพอกับความต้องการบริโภคของสมาชิกในครอบครัวได้ตลอดปี เนื่องจากความจำกัดของที่ดินที่ไม่อาจจะหมุนเวียนและปล่อยให้พักตัวได้เช่นดังอดีต การหารายได้นอกภาคเกษตรจึงเป็นหนทางอีกหนทางหนึ่งโดยที่ผู้หญิงก็จะจับกลุ่มทำงานเย็บปักผ้าเมื่อว่างเว้นจากการทำงานในไร่ โดยมีผู้มารับซื้อซึ่งจะเป็นรายได้เสริมให้กับครอบครัว ขณะที่ผู้ชายมีทางออกในการประกอบอาชีพเสริมหลังจากฤดูการเก็บเกี่ยวแล้วน้อย การอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานจึงเป็นทางออกของผู้ชายอย่างเช่นที่ห้วยหลู้ที่พบว่าปัจจุบันมีการอพยพไปเป็นแรงงานรับจ้างยังเมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพฯ เชียงใหม่ เชียงราย การเข้าไปขายของตามไนท์บาร์ชาร์เชียงราย และในกลุ่มพ่อบ้านบางส่วนเช่นที่ห้วยหลู้ได้ไปทำงานยังต่างประเทศ เช่น ไต้หวัน ส่วนคนหนุ่มสาวมักจะเข้าไปทำงานตามโรงแรม ร้านอาหาร เป็นต้น

ระบบเศรษฐกิจของชาวม้งมีความสัมพันธ์โดยตรงกับการถือครองที่ดินเนื่องจากชาวม้งมีการทำไร่ เช่น ไร่ข้าว ไร่ข้าวโพด ไร่ฝ้าย เป็นหลักและบางส่วนที่ปลูกไม้ผล การถือครองที่ดินจึงเป็นองค์ประกอบหลักของปัจจัยในการผลิต เมล็ดพันธุ์พืชที่ปลูกจึงเป็นเมล็ดพันธุ์ที่เป็นพันธุ์ดั้งเดิมของชุมชนที่หมุนเวียนและแลกเปลี่ยนกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น เชื้อพันธุ์ข้าวที่หลากหลายพันธุ์ เชื้อพันธุ์ข้าวโพดทั้งที่ปลูกเป็นอาหารและพืชเลี้ยงสัตว์ การซื้อขายเมล็ดพันธุ์จากภายนอกจึงไม่ค่อยพบเห็นมากนักในชุมชนม้ง การถือครองที่ดินคนยากจนมีค่าเฉลี่ยต่ำกว่ากลุ่มชนชั้นอื่น กลุ่มคนยากจนจึงเลือกที่จะปลูกข้าวเป็นพืชหลัก การถือครองที่ดินมีผลต่อการเลือกชนิดข้าวในการปลูกที่ให้ผลผลิตสูง เพื่อที่จะเป็นประกันความมั่นคงในเรื่องอาหารของครัวเรือนในแต่ละปีจึงทำให้คนยากจนปลูกข้าวหลากหลายสายพันธุ์ (เสถียร,2546)

ถึงแม้ว่าการถือครองที่ดินจะส่งผลต่อระบบการผลิตและการเลือกชนิดพืชในการปลูก แต่การถือครองที่ดินไม่มีผลต่อสถานภาพทางสังคมของครัวเรือนและความสัมพันธ์ทางสังคมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของชาวม้งในชุมชนดังที่เราเห็นจากการให้พื้นที่เพื่อปลูกข้าวพริกกับครัวเรือนของญาติที่ไม่มีที่ดินทำกินในแต่ละปี แม้ว่าการถือครองที่ดินจะเป็นตัวบ่งบอกสถานภาพชนชั้นทางสังคมของคนจนกับคนรวย หรือคนที่มีฐานะกับคนด้อยฐานะ สิ่งที่เรพบเห็นคือการแลกเปลี่ยนแรงงานยังมีการปฏิบัติกันอยู่ในระบบการผลิตโดยเฉพาะครัวเรือน แม้ว่าจะบางส่วนโดยเฉพาะคนที่มีฐานะดีกว่าเลือกที่จะจ้างแรงงานช่วยในการผลิต

อาชีพและแหล่งที่มาของรายได้หลักของชุมชนม้งคือการทำการเกษตร รองลงมาคือการรับจ้างทั่วไป และอาชีพค้าขายจะอยู่ในกลุ่มคนที่มีฐานะร่ำรวย รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนประมาณ 15,000 – 30,000 บาทต่อปี ซึ่งความแตกต่างทางชนชั้นและความเชื่อมโยงกับการสะสมทุน และกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของความแตกต่างทางเศรษฐกิจระหว่างคนจนและคนรวยกับการเข้าถึงทรัพยากรที่ดินคนร่ำรวยมีการเข้าถึงที่ดินมากกว่าโดยเฉพาะม้งในชุมชนที่ถูกอพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับพื้นราบ แต่ความแตกต่างเหล่านี้มิได้ส่งผลกระทบต่อความเป็นชุมชนม้งมากนักเนื่องจากความสัมพันธ์ครัวเรือนที่แน่นแฟ้นอันเห็นได้อย่างชัดเจนในการแลกเปลี่ยนแรงงานในระบบการผลิต ขณะเดียวกันการรับจ้างเป็นทั้งอาชีพหลักและอาชีพรองเพราะครัวเรือนที่ทำการเกษตรหากว่างจากการทำไร่ของตนเองก็จะหารายได้จากการทำงานรับจ้างทั่วไป

ส่วนภาวะหนี้สินนั้นส่วนมากเป็นหนี้สินที่กู้ยืมจากกองทุนหมู่บ้านและหนี้ที่กู้ยืมจากหน่วยงานของรัฐ (ธกส.) บางส่วน ชาวม้งมีการก่อหนี้ที่น้อยมากทั้งจากหน่วยงานรัฐและเอกชนหากแต่หนี้สินที่เกิดขึ้นนั้นเนื่องมาจากนโยบายของรัฐที่ส่งเสริมนโยบายกองทุนหมู่บ้านซึ่งไม่ต่างจากการส่งเสริมให้ชาวบ้านมีการสร้างหนี้สินของตนเองเพิ่มมากขึ้นและอาจก่อให้เกิดผลกระทบต่างๆตามมาในอนาคต เพราะภาวะการผลิตดั้งเดิมของชาวม้งขึ้นอยู่กับปัจจัยการผลิตคือที่ดินและแรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก การสนับสนุนเงินทุนจึงเป็นนโยบายเร่งการผลิตเพื่อการเชิงพาณิชย์เพื่อนำผลผลิตมาเลี้ยงคนพื้นราบและในเมืองโดยเฉพาะการปลูกพืชเพื่อขาย เช่น ไม้ผล กะหล่ำปลี ข้าวโพด เป็นต้น พืชเหล่านี้ล้วนแต่เป็นตัวช่วยเร่งให้เกิดภาวะการเป็นหนี้มากยิ่งขึ้นเนื่องจากต้องอาศัยทุนที่เป็นเงินในการลงทุนที่สูงเสี่ยงต่อราคาผลผลิตที่อยู่นอกเหนือการควบคุม และทำให้การใช้ที่ดินมีความเข้มข้นและส่งผลกระทบต่อการใช้สารเคมีในการเกษตรเพิ่มมากขึ้น

4.ดิน น้ำ ป่า กับการจัดการทรัพยากร

ดิน น้ำ ป่า กับการจัดการทรัพยากร วิธีชีวิตของชาวม้งมีการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลักโดยการทำไร่ข้าวเป็นพืชหลัก ระบบการผลิตจึงต้องอาศัยที่ดินเป็นตัวกำหนดลักษณะของระบบการผลิต ซึ่งจากอดีตเป็นต้นมาการจัดการที่ดินของชาวม้งอยู่บนพื้นฐานเกี่ยวกับสิทธิการใช้ประโยชน์ และการหมุนเวียนพื้นที่เพื่อทำการเพาะปลูก และความเชื่อตั้งแต่การหาทำเลที่ตั้งหมู่บ้านเพราะเชื่อว่าทำเลที่ดีจะทำให้ทุกคนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านนั้นอยู่เย็นเป็นสุข ทำมาหากินได้ผลผลิตดี ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บที่ร้ายแรง จึงต้องมีการเสี่ยงทายเพื่อขออนุญาตเจ้าที่เจ้าทางเพื่อสร้างชุมชน มีการประกอบพิธีกรรม 2 พิธีคือ ประการแรกการใช้เมล็ดข้าวสารและเมล็ดถั่วทำนาย และประการที่สอง การใช้ไม้วัดวาทำนาย

ในสถานการณ์ที่ดินปัจจุบันชุมชนม้งก็ไม่แตกต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่อยู่ใกล้เคียงกัน ความจำกัดของที่ดินเนื่องจากไม่สามารถจะเคลื่อนย้ายหรือขยายพื้นที่ใหม่ได้ การปรับตัวในเรื่องการจัดการที่ดินจึงมีรูปแบบหลายรูปแบบ **ประการแรก** การจัดการที่ดินในลักษณะส่วนรวมของชุมชน มีการกำหนดพื้นที่ออกเป็นสัดส่วนในการใช้ประโยชน์สร้างหลักเกณฑ์ที่ชุมชนร่วมกันจัดทำขึ้น เช่น ที่ดินสำหรับการใช้ประโยชน์สาธารณะของชุมชน และป่าชุมชน เป็นต้น **ประการที่สอง** การปรับตัวในชุมชนที่มีฐานะดีกว่าได้ปรับเปลี่ยนมาปลูกไม้ผล เช่น ลิ้นจี่ ลำไย ส้มโอ เพิ่มมากขึ้น **ประการที่สาม** การปรับตัวในกลุ่มคนยากจนที่ขาดแคลนที่ดินก็จะขออาศัยแบ่งปันจากครัวเรือนญาติพี่น้องที่มีที่ดินมากกว่าในการเพาะปลูกข้าวหมุนเวียนแทนการปลูกข้าวในที่ดินของตนเอง และ **ประการสุดท้าย** การปรับตัวโดยการเช่าที่ดินของชุมชนใกล้เคียงในการทำการผลิตการปลูกข้าวไร่ และการปลูกเชิง โดยเฉพาะในชุมชนห้วยหลู้ และห้วยตั่วเป็นต้น

การกำหนดแนวทางการจัดการที่ดินมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการจัดการป่า ชาวม้งได้แบ่งประเภทของป่าและที่ดินไว้ดังนี้คือประเภทแรกคือป่าแก่หรือป่าที่อุดมสมบูรณ์เรียกว่า “ฮ้ายยัง” ประเภทที่สองคือป่าที่อยู่ถัดออกมาจากป่าใหญ่มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นเรียกว่า “ฮ้ายจ้อแย้ง” หากมีต้นไม้ขึ้นประปรายสลับเรียกว่า “ฮ้ายซัง” ซึ่งมักจะเป็นพื้นที่ที่เคยเป็นไร่เหล้าเก่าและถูกทิ้งไว้นานๆ หากเป็นป่าที่มีหินขรุขระเรียกว่า “ตงโปะโย/ชโยโย” ส่วน “ตงซัง” เป็นป่าที่อนุรักษ์ไว้สำหรับทำพิธีกรรม ประเภทที่สี่คือป่าช้าเรียกว่า “ต้อนฉ่า” เป็นป่าที่กันไว้สำหรับเป็นที่ฝังศพของชุมชน และประการสุดท้ายคือ ป่าที่ถูกแผ้วถางและเป็นไร่เรียกว่า “ภูเต๊ะ”

สำหรับการจัดการเรื่องน้ำในชุมชนม้งในกลุ่มที่มีการทำสวนไม้ผลและผักพอกกะหล่ำปลีก็อาศัยการต่อท่อน้ำจากลำห้วยของม้งห้วยหานและห้วยแล้ง ส่วนห้วยตั่วกับห้วยหลู้มักใช้ในพื้นที่สวนไม้ผล ส่วนในชุมชนใช้น้ำประปาภูเขาที่มีปริมาณที่เพียงพอตลอดปี ม้งมีความเชื่อเกี่ยวกับการดูแลรักษาต้นน้ำของตนเองบนพื้นฐานความเชื่อเรื่องผี การกล่อมเกลางานสังคมบนความเชื่อจึงเป็นสิ่งตอก

ย้าให้กับคนรุ่นหลังได้ช่วยกันดูแลรักษาต้นน้ำไว้ การรบกวนหรือการไปกระทำสิ่งใดที่ทำให้เกิดความเสียหายต่อต้นน้ำอาจทำให้มีไถ่โทษและทำให้เกิดความเจ็บป่วยได้ ป่าต้นน้ำจึงเป็นเขตหวงห้ามของชุมชนและเรียกป่าต้นน้ำนี้ว่า “ดั่งหย้า” หรือปามีผี

5.การพัฒนาและการปรับตัว อำนาจ พื้นที่ทางสังคมของชาวม้งในชุมชนและการเมืองท้องถิ่น ช่วงทศวรรษที่ผ่านมากระบวนการพัฒนาในพื้นที่ชายขอบได้เพิ่มความเข้มข้นโดยเฉพาะเมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 ทำให้ชุมชนต่างๆเริ่มมีบทบาทมากยิ่งขึ้นโดยการกระจายอำนาจผ่านการเลือกตั้งของท้องถิ่นทั้งในระดับตำบลและอำเภอ รวมทั้งการไหมโรงด้วยนโยบายต่างๆของรัฐทั้งเรื่องการทำเหมืองแร่เงินลงในหมู่บ้าน การประกาศสงครามกับยาเสพติด ทำให้ชุมชนม้งซึ่งมักถูกเพ่งเล็งจากรัฐมาโดยตลอดในฐานะแหล่งยาเสพติด ได้ถูกขึ้นมาทั้งการตอบโต้และการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ให้สอดคล้องกับไปการพัฒนาของรัฐและวาทกรรมครอบงำ และการเข้าสู่สนามการเมืองท้องถิ่นเพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มชาติพันธุ์ตนเองในเวทีสาธารณะ ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงถึงพื้นที่ทางสังคมที่ชาวม้งเพิ่มมากขึ้น

5.1 ยาเสพติดและการโอนอ่อนผ่อนตามนโยบายรัฐ

ด้วยภาพลักษณ์เกี่ยวกับยาเสพติดที่ถูกติดกับชาวม้งมาโดยตลอดผ่านวาทกรรมและการครอบงำของรัฐและสื่อต่างๆ การปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ปัญหายาเสพติดให้สอดคล้องกับการดำเนินนโยบายของรัฐจึงเป็นกระบวนการเพื่อเป็นเวทีเจรจาต่อรองกับอำนาจรัฐ ด้วยการประกาศเป็นชุมชนปลอดยาเสพติด มีการตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านขึ้นมาพิจารณาปัญหายาเสพติดประสานกับเจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐจากอำเภอ มีการวางระบบการตรวจตราและจัดเวรยามเฝ้าระวังของหมู่บ้านอย่างเข้มงวด มีป้อมยามจุดตรวจปิดเปิดทางเข้าหมู่บ้าน เพื่อป้องกันการลักลอบการค้ายาเสพติด หากมีเหตุการณ์ลักลอบค้าขายยาเสพติดก็จะถูกคณะกรรมการหมู่บ้าน เเวรยามเข้าไปจัดการปัญหาและนำตัวส่งให้กับเจ้าหน้าที่ตำรวจ ชุมชนปลอดยาเสพติดจึงเป็นยุทธวิธีหนึ่งของการการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของชาวม้งเกี่ยวกับยาเสพติด

นอกจากนี้หากคนใดในหมู่บ้านมีพฤติกรรมเกี่ยวข้องกับการค้าขายยาเสพติดก็จะถูกลงสังคมลงโทษไม่คบค้าสมาคมด้วย และจะถูกคณะกรรมการหมู่บ้านพิจารณาในเรื่องความสัมพันธ์และการช่วยเหลือต่างๆในชุมชนหากยังไม่เลิกพฤติกรรมดังกล่าวก็จะถูกขับออกจากชุมชน ดังเช่น ที่ห้วยหลุมมีรายหนึ่งที่ไม่สามารถจะอยู่ร่วมกับครอบครัวในหมู่บ้านได้ต้องไปสร้างกระท่อมคอยหลบหนีเจ้าหน้าที่รัฐอยู่ใกล้ไร่ชาของหมู่บ้าน ขณะที่ปัญหาเกี่ยวกับการเสพยาฝิ่นนั้นมักถูกจำกัดลงเพียงว่าเป็นปัญหาส่วนบุคคลที่ไม่ใช่เรื่องการค้าขายยาเสพติด ดังนั้นบุคคลที่สูบฝิ่นมักจะเป็นในกลุ่มผู้สูงอายุชายที่ไม่สามารถจะเลิกได้แต่ต่อมาเมื่อพื้นที่ปลูกฝิ่นถูกจำกัดลงประกอบกับรัฐมีนโยบายในการบำบัดผู้ติดยา

ในชุมชนจึงเกิดความร่วมมือของผู้นำชุมชนและหน่วยงานรัฐ ดังเช่นที่หน่วยหลัโดยมีองค์กรระหว่างประเทศ UNDCP รวมทั้งหน่วยงานรัฐให้ความช่วยเหลือเรื่องงบประมาณในปี 2540-2541 และสามารถให้พลังองค์กรชุมชนในการบำบัดผู้ติดยาได้ผลลงเหลือแต่เพียงในผู้สูงอายุบางคนที่มีอายุมากที่ยังไม่สามารถเลิกได้เท่านั้นการปรับตัวเพื่อลดล้างภาพลักษณ์ที่ถูกสถาปนาขึ้นจากวาทกรรมการครอบงำเชิงอำนาจของรัฐจึงเป็นยุทธวิธีแห่งการต่อรองที่ชาวม้งนำมาปรับใช้ในสถานการณ์ปัจจุบัน

5.2 การเมืองท้องถิ่นกับการเปิดศักราชความสัมพันธ์เชิงอำนาจข้ามชาติพันธุ์

การเมืองท้องถิ่นเริ่มเข้มข้นในช่วงตั้งแต่การประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 และการบังคับใช้กฎหมายการกระจายอำนาจของการปกครองส่วนท้องถิ่นได้สร้างกระแสความตื่นตัวในการเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการชุมชนท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในพื้นที่มากยิ่งขึ้น ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอ ซึ่งชาวม้งในพื้นที่ศึกษาที่เช่นเดียวกันที่มีการออกมาเคลื่อนไหวทางการเมืองในระดับท้องถิ่นอย่างคึกคักในช่วงเวลาที่ผ่านมามีปรากฏการณ์ดังกล่าวเช่น

1) การขอแยกตั้งหมู่บ้านมหาดไทย ในพื้นที่ศึกษาทั้งสี่แห่งมีหัวหน้าและหน่วยแล้งที่เข้าสู่ระบบการปกครองในรูปแบบหมู่บ้านของรัฐที่ยาวนานกว่าหน่วยหลั ซึ่งหน่วยหลัเพิ่งได้รับการแยกตัวออกมาจัดตั้งเป็นหมู่บ้านจากคนไทยวนพื้นราบเมื่อปี พ.ศ.2542 และเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นบ้านไทยสมบูรณ์ การได้รับการยกฐานะเป็นหมู่บ้านมหาดไทยดังกล่าวส่งผลถึงทรัพยากรที่สามารถนำเข้ามาพัฒนาสร้างและอำนวยความสะดวกในชุมชน เช่น ถนนคอนกรีต ฝายหรืออ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตร รวมทั้งการเข้าถึงกระบวนการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานรัฐด้านต่างๆ และยังเป็นการแสดงถึงการปลดแอกจากการอยู่ภายใต้อำนาจที่ไม่เท่าเทียมจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่นซึ่งในที่นี้คือชาวไทยวนพื้นราบที่มักเรียกกันว่า “แม่่ว” เนื่องจากที่ต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองในฐานะหมู่บ้านบริวารที่ขาดซึ่งอำนาจการต่อรองที่ไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงทรัพยากรที่ส่วนมากมักจะตกอยู่กับหมู่บ้านหลักก่อนเป็นอันดับแรก ขณะที่หน่วยตัวเป็นชุมชนม้งที่ยังอยู่ภายใต้การปกครองของหมู่บ้านที่เป็นชาวไทยวนและได้พยายามยื่นเรื่องเพื่อขอแยกตัวออกมาตั้งเป็นหมู่บ้านมหาดไทยใหม่แต่ยังไม่ได้รับการอนุมัติจากทางการปกครอง ชาวบ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านก็ยังยืนยันแนวคิดเดิมที่จะส่งเรื่องดังกล่าวทุกปีจนกว่าจะได้รับการแยกตัวและประกาศเป็นหมู่บ้านมหาดไทยใหม่ทั้งนี้ม้งมุ่งหมายหลักคือการเข้าถึงทรัพยากรและมีบทบาททางการเมืองท้องถิ่น เช่น การมีตัวแทนสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลของชุมชนเพื่อผลักดันงบประมาณการพัฒนาในด้านต่างๆของชุมชนตนเอง และการมีศักดิ์ศรีและความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เท่าเทียมในการเข้าถึงการจัดการทรัพยากรในรูปแบบของตัวแทนท้องถิ่นที่เสมอภาคกัน

2) การลงสมัครเลือกตั้งกำนันและสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนจังหวัด (สจ.) เราพบว่าในช่วงทศวรรษนี้นั้นเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในอดีตของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง โดยเฉพาะช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา ที่ชาวม้งได้มีการส่งตัวแทนในการลงการเลือกตั้งเป็นผู้นำท้องถิ่น โดยเฉพาะในเขตตำบลปอที่มีการเลือกตั้งกำนันแทนกำนันคนเดิมที่เป็นชาวไทลื้อได้เสียชีวิตลง ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าชาวม้งได้รับการเลือกเป็นกำนันคนใหม่ในตำบลปอ และเช่นเดียวกันในการบริหารจัดการองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น (อบต.) ตำบลปอ นายก อบต. ก็เป็นชาวม้งเช่นเดียวกันทั้งที่ในตำบลปอประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย เช่น ไทลื้อ จีนฮ่อ เมี่ยน ม้ง อาข่า ไทใหญ่ เป็นต้น ส่วนเวทีการเมืองระดับท้องถิ่นที่ใหญ่ในระดับอำเภอปรากฏว่าผู้สมัครตัวแทนที่เป็นชาวม้งได้คะแนนมาเป็นอันดับ 2 โดยแพ้ผู้ได้รับเลือกที่เป็นชาวไทยวนไม่กี่คะแนน จึงเป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นถึงการพยายามเปิดพื้นที่สาธารณะของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งเพื่อให้สังคมได้ยอมรับถึงศักดิ์ศรีและความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เท่าเทียมในการเข้าถึงทรัพยากรและการแสดงออกถึงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

3) การจัดประเพณีปีใหม่เครือข่ายกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง เราพบว่าประเพณีปีใหม่เดิมนั้นประเพณีปีใหม่ม้งมักจะจัดขึ้นเฉพาะในทุกชุมชนได้มีการรวมตัวกันเพื่อจัดแบบหมุนเวียนเป็นงานใหญ่ จัดขึ้นเป็นการพักผ่อนหลังจากได้ตรากตรำกับการทำงานในไร่มาตลอดระยะเวลาหนึ่งปี และเป็นประเพณีเพื่อการเซ่นไหว้บรรพบุรุษและอำนาจสิ่งศักดิ์ที่ได้ช่วยดูแลทั้งในเรื่องสุขภาพของสมาชิกในครอบครัวและผลผลิตในไร่ สวน ปัจจุบันในช่วงเวลาที่ผ่านมามีประเพณีปีใหม่ม้งได้พัฒนารูปแบบเป็นสองลักษณะคือ ประการแรกยังคงรักษารูปแบบประเพณีเดิมที่ปฏิบัติในชุมชนตนเองไว้อยู่ และประการที่สองมีการพัฒนาเป็นเครือข่ายทางชาติพันธุ์ในรูปแบบใหม่เพราะปัจจุบันกลายมาเป็นสมาคมม้งที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับ จารีต ประเพณีม้งในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง และประเพณีปีใหม่ได้กลายมาเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนม้งและการแสดงออกซึ่งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่เราพบว่าทั้งข้าราชการรวมทั้งนักการเมืองท้องถิ่นและระดับชาติมาร่วมในช่วงเทศกาลปีใหม่ม้งที่จะหมุนเวียนให้แต่ละหมู่บ้านเป็นเจ้าภาพตามมติของสมาคมชาวม้ง เครือข่ายการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในการเปิดพื้นที่เวทีสาธารณะโดยอาศัยวัฒนธรรมมาเป็นเครื่องมือ

6.สรุป

ความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์ และวิถีชีวิตดั้งเดิมที่ได้สืบทอด เรียนรู้ และปฏิบัติสืบทอดทั้งในด้านระบบการผลิต การจัดการทรัพยากรที่สอดคล้องกับธรรมชาติที่แวดล้อม เช่น การทำไร่ข้าว ไร่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ การทำมาหากินกับป่าเป็นองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาพื้นบ้านสิ่งเหล่านี้คือวัฒนธรรม

ของชุมชน เป็นระบบเศรษฐกิจที่พึ่งตนเอง ภูมิปัญญาพื้นบ้านเหล่านี้ล้วนอาศัยพึ่งพาความสัมพันธ์ของครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนบ้าน การแลกเปลี่ยนแรงงานเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงรูปธรรมที่ชัดเจนของความสัมพันธ์ดังกล่าวได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ความสัมพันธ์ดังกล่าวขององค์ความรู้ยังนำไปสู่การจัดความสัมพันธ์ทางสังคมในการจัดการทรัพยากร กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนทั้งในการประกอบ ประเพณี พิธีกรรม การดูแลสุขภาพอนามัย เป็นต้น

ความสงบของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อชุมชนได้กลายเป็นจุดยุทธศาสตร์ของการช่วงชิงอำนาจทางการเมืองและการทหารบนพื้นที่สูงตั้งแต่ พ.ศ.2500 – 2525 พื้นที่ดังกล่าวของแนวเขาดอยยาว – ผาหม่นกลายเป็นพื้นที่การสู้รบระหว่าง พคท.และรัฐไทย เหตุการณ์ดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อสังคมทั้งในด้านบวกและด้านลบ การปะทะ ประสานและการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้กับภายนอกได้เพิ่มมากขึ้นหลังจากเหตุการณ์แย่งชิงอำนาจทางการเมืองและทหารได้ผ่านพ้นไป รัฐได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในการจัดการชุมชนพื้นที่สูง กระบวนการพัฒนาได้กลายมาเป็นเครื่องมือของรัฐในการอ้างความชอบธรรม ชุมชนได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา การค้า การปลูกพืชพาณิชย์ได้เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็วจากการส่งเสริมของหน่วยงานรัฐ อำนาจทั้งในการปกครองและการจัดการทรัพยากรถูกควบคุมโดยรัฐ ทรัพยากรป่าไม้กลายเป็นของรัฐไม่ใช่ของชุมชนที่หลายคนพยายามชิงความได้เปรียบตักตวงเอาผลประโยชน์ การพัฒนาในด้านต่างๆได้หลั่งไหลเข้าสู่ชุมชน ทั้งการส่งเสริมสาธารณสุข การศึกษาภาคบังคับในโรงเรียน การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานสิ่งต่างๆเหล่านี้ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชุมชน ส่งผลต่อวิถีคิด ความเชื่อ พฤติกรรมของผู้นคนในชุมชนทั้งด้านการผลิตและการบริโภค ตลอดจนวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน

กระบวนการพัฒนาผ่านนโยบายในด้านต่างๆของรัฐดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนพื้นที่สูงอย่างต่อเนื่องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสังคมแบบดั้งเดิมเข้าสู่สังคมแบบใหม่ ประเด็นเกี่ยวกับวัฒนธรรมการกินและการดูแลสุขภาพอนามัยกับความหลากหลายทางชีวภาพพืชผักและสมุนไพรของชุมชนจึงเป็นสิ่งที่ต้องตั้งคำถามว่า วิถีการบริโภคและความหลากหลายของพืชผักพื้นบ้านจะเปลี่ยนไปอย่างไร องค์ความรู้หรือภูมิปัญญาเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพและการใช้พืชสมุนไพรที่เคยตอบสนองต่อความเจ็บไข้ได้ป่วยจะมีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร การปะทะประสานกับปัจจัยต่างๆทั้งภายในและภายนอกชุมชนจะส่งผลกระทบต่อสังคม วัฒนธรรมมั่งและการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพอย่างไร

บทที่ 4

วัฒนธรรมการบริโภค :

การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง

1. ความนำ

ทุกวัฒนธรรมของมนุษย์ไม่ว่ากลุ่มชาติพันธุ์ใดล้วนแล้วแต่ต้องดิ้นรนเพื่อการมีชีวิตอยู่รอด “การทำมาหากิน” จึงเป็นวิถีที่มีมาอยู่ทุกยุคสมัยนับตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ที่มนุษย์รู้จักการแสวงหาอาหารจากธรรมชาติและได้พัฒนามาสู่กระบวนการเรียนรู้ในการปลูกพืช การรักษาสายพันธุ์และการเลี้ยงสัตว์จนกลายมาเป็นสังคมเกษตรกรรมในรูปแบบต่างๆ เพื่อนำเอาผลผลิตมาเป็นอาหารในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะพืชที่เป็นอาหารเลี้ยงมนุษย์บนโลกมากกว่าร้อยละ 80 ของอาหารที่มนุษย์บริโภคและมีวิธีการหรือพฤติกรรมบริโภคที่แตกต่างหลากหลายกันออกไปตามสังคม วัฒนธรรม ดังนั้นอะไรเป็นอาหารและอาหารคืออะไรจึงเป็นเรื่องของความรู้ที่สืบทอดมาจากขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยมของคนร่วมในสังคม วัฒนธรรมเดียวกัน การบริโภคจึงเป็นความรู้เชิงวัฒนธรรม ซึ่ง ศ.น.พ.ประเวศ วะสี ได้กล่าวปาฐกถาในงานสัมมนาวิชาการสมุนไพรมะนิลาในยุคลูกโลกไร้พรมแดนในหัวข้อ “สมุนไพรรักษา-อาหารไทย : ศักยภาพของวัฒนธรรมไทยในการสมานเยียวยาประเทศไทย” ว่าความรู้เชิงวัฒนธรรมถือว่าเป็นฐานของสังคมทุกสังคมที่มีความรู้เชิงวัฒนธรรมหรือเป็นภูมิปัญญา ภูมิปัญญาคือปัญญาที่ติดกับแผ่นดิน คนที่อยู่แผ่นดินไหนๆก็จะเกิดปัญญาทางวัฒนธรรมขึ้นที่ย่อมแตกต่างกัน (อ้างในเพ็ญภา และคณะ 2538: 17)

ซึ่งประเด็นเดียวกันภูมิปัญญาเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ ศ.ดร.ยศ สันตสมบัติ ได้เสนอว่า สิ่งเหล่านี้เป็น “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” (cultural landscape) เป็นภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่แสดงให้เห็นถึงการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพในวัฒนธรรมของชนกลุ่มต่างๆซึ่งเป็นเรื่องของทางเลือกและการตัดสินใจที่ไม่ใช่เป็นเพียงผลมาจากการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติหรือเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อมเพียงอย่างเดียว แต่พวกเขาได้ร่วมสร้างขึ้นในบริบทของธรรมชาติแวดล้อมดังกล่าว การตีความและทำความเข้าใจสภาพแวดล้อมอย่างลึกซึ้งเหล่านี้สะท้อนออกมาอย่างชัดเจนในองค์ความรู้ของท้องถิ่นด้านอาหารและยา ระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร ความเชื่อ พิธีกรรม คติพื้นบ้าน ตลอดจนวิถีคิดเกี่ยวกับธรรมชาติ เป็นต้น (ยศ , 2542 : 20)

ดังนั้นเราอาจกล่าวได้ว่าความรู้เชิงวัฒนธรรมโดยเฉพาะเรื่องอาหารการกินของมนุษย์มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของมวลมนุษยชาติเพียงแต่แตกต่างกันออกไปตามสังคม วัฒนธรรมและระบบนิเวศที่ตนเองได้อาศัยอยู่เพราะระบบนิเวศจะเป็นตัวช่วยกำหนดชนิดของอาหารทั้งพืชและสัตว์ที่จะนำมาปรุงและประกอบอาหาร ความหลากหลายทางชีวภาพของพืชและสัตว์มิได้เกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ได้ทั่วไปในทุกระบบนิเวศของโลกแต่หากมีความจำเพาะเจาะจงในระบบนิเวศชุดใดชุดหนึ่งหรือคาบเกี่ยวกับบ้างเล็กน้อยที่เรียกว่าอีโคโทน (Ecotone) เท่านั้น ถึงแม้ว่าในยุคกระแสโลกาภิวัตน์การไหลเข้าและออกของทรัพยากรจะไร้พรมแดนแต่หากพิจารณาองแล้วจะพบเพียงกระพี้มีไข่แก่นแท้หรือสารัตถะที่เป็นหัวใจของความรู้เชิงวัฒนธรรม ทรัพยากรหรือสินค้าส่งออกเป็นเพียงวัตถุดิบที่ส่งขายแลกเปลี่ยนในระบบเงินตราภายใต้การครอบงำของระบบทุนนิยมนั่นเอง ในบทนี้เราจึงหันมาพิจารณาถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้เชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับการกินและความสัมพันธ์ที่มีต่อความหลากหลายทางชีวภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งในระบบนิเวศชุดหนึ่งว่ากลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวมีความรู้และการจัดการอย่างไรท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงและการเข้ามาของกระบวนการพัฒนาของรัฐ และชุมชนมีการปรับตัวอย่างไรกับวิถีชีวิตและการจัดการทรัพยากรชีวภาพที่เป็นสิ่งสำคัญหรือปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต การจัดการทรัพยากรชีวภาพในบทนี้มุ่งเน้นที่การให้ประโยชน์ว่ามีวิธีการอย่างไรบ้าง

2. วิถีสังขารชีวิตกับวิถีการบริโภคของชาวม้ง

เมื่ออาหารกลายเป็นปัจจัยพื้นฐานของการดำรงชีพของมนุษย์แต่อาหารแต่ละชนิดมิได้มีไว้ให้กับทุกเพศทุกวัยได้บริโภคทุกคนทั้งนี้ด้วยระบบของร่างกายมนุษย์ได้มาเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์การบริโภคในแต่ละวัยว่าควรจะกินอะไรที่บริโภคอะไรที่มีความเหมาะสมกับวัยแต่ทั้งนี้ความรู้ที่เกิดขึ้นเหล่านี้มิได้เกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ได้ด้วยตัวของมันเองแต่หากเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ด้วยกระบวนการเรียนรู้ การสืบทอดมาอย่างยาวนานและต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันและไม่ใช่ว่าสิ่งที่ยุดนิ่งแต่หากมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเพราะความรู้เรื่องอาหารการกินมิได้ถูกติดหรือยึดอยู่กับที่ว่าเป็นของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งแต่หากมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น อาหารของไทยที่กลายมาเป็นสินค้าส่งออกที่มีชื่อเสียงและรสชาติติดปากของชาวต่างชาติและรัฐบาลถึงกับประกาศจะทำให้ประเทศไทยเป็นครัวของโลก หรือแม้กระทั่งภายในประเทศที่มีร้านอาหารของต่างชาติมากมายให้คนไทยได้ลิ้มลอง เป็นต้น ดังนั้นคุณลักษณะของอาหาร วิธีการปรุงและการประกอบอาหารจึงเป็นอัตลักษณ์ที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมการบริโภคของชนชาตินั้นๆ

ชาวม้งเองก็เช่นเดียวกันมีวิถีการบริโภคที่เป็นอัตลักษณ์ของตนเองแต่มิได้หมายความว่าชาวม้งจะปิดกั้นการเรียนรู้แลกเปลี่ยนความรู้เรื่องอาหารการกินกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น โดยเฉพาะในสถานการณ์ปัจจุบันที่แตกต่างจากในอดีตซึ่งการติดต่อสื่อสารและการคมนาคมสามารถติดต่อถึงกันได้อย่างรวดเร็ว

การเรียนรู้แลกเปลี่ยนด้านข้อมูลข่าวสารและวัฒนธรรมต่างๆจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว เราจึงจำเป็นต้องศึกษาว่าโดยพื้นฐานแล้วกลุ่มชาติพันธุ์ม้งมีวิถีการบริโภคของตนเองอย่างไรบ้างและมีความสัมพันธ์กับความหลากหลายทางชีวภาพอย่างไร รวมทั้งปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรโดยมองผ่านวงจรชีวิตหรือวัฏสังขารตั้งแต่เกิดเป็นทารก วัยเด็ก วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ วัยสูงอายุจนถึงตายจากไป

ซึ่งในทางศาสตร์ชีววิทยาจุดเริ่มต้นของชีวิตมนุษย์เกิดขึ้นเมื่อมีการปฏิสนธิของอสุจิจากผู้ชายกับไข่ของผู้หญิงและฝังตัวอยู่ในมดลูกเจริญเติบโตเป็นทารกในครรภ์มารดา ซึ่งระยะเวลาในการตั้งครรภ์มารดาต้องมีการดูแลสุขภาพและบริโภคอาหารเพื่อการเจริญเติบโตของทารกในครรภ์ ซึ่งแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ก็จะมีวัฒนธรรมและความเชื่อเกี่ยวกับการบริโภคและการปฏิบัติตนเพื่อสุขภาพและการคุ้มครองลูกน้อยในครรภ์ ชาวม้งเองก็เช่นเดียวกันที่มีวิธีการเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองในการดูแลสุขภาพของหญิงตั้งครรภ์และหลังคลอดที่สัมพันธ์กับอาหารการกินที่เหมาะสมกับสุขภาพและการเลี้ยงดูทารกด้วยน้ำนมแม่ซึ่งเป็นอาหารที่สำคัญที่สุดที่หญิงชาวม้งใช้เลี้ยงดูลูก ดังนั้นแม่ที่เลี้ยงดูลูกน้อยจะต้องระมัดระวังอาหารการกินที่อาจจะส่งผลกระทบต่อลูกน้อยผ่านทางน้ำนมแม่ได้ ชาวม้งจึงมีข้อปฏิบัติด้านอาหารการกินสำหรับหญิงตั้งครรภ์และหลังคลอดที่เลี้ยงลูกด้วยน้ำนมแม่ โดยพืชที่นิยมนำมาเป็นอาหารสำหรับบำรุงสุขภาพของหญิงตั้งครรภ์และหลังคลอดที่ให้นมลูกได้แก่

- 1) กัวเบรียดี นำมาสับหั่นเป็นชิ้นเล็กแล้วผสมคลุกเคล้ากับไข่ไก่หนึ่งหรือตุนให้สุกนำมาเป็นอาหารบำรุงสุขภาพสำหรับหญิงตั้งครรภ์และหลังคลอด
- 2) นิ่วตาลีเยะนำเอาใบมาต้มใส่ไก่บำรุงสุขภาพ
- 3) หอไลฮู นำมาต้มใส่ไก่บำรุงสุขภาพ
- 4) น้ำนมราตรี นำมาต้มใส่ไก่บำรุงสุขภาพ
- 5) จินจูไฉ่ นำมาต้มใส่ไก่บำรุงสุขภาพ
- 6) โสเมเกาหลี นำมาต้มใส่ไก่บำรุงสุขภาพ
- 7) บุรพาแดงนำมาต้มใส่ไก่บำรุงสุขภาพและขับน้ำคาวปลาและขับรกออก
- 8) ตองกัวมี นำมาต้มใส่ไก่บำรุงสุขภาพ
- 9) ก่อเตอเฮ่อ นำมาต้มใส่ไก่ช่วยขับน้ำนม
- 10) ซีเล้งปะ นำมาต้มใส่ไก่ช่วยขับน้ำนม

นอกจากพืชผักสมุนไพรที่บำรุงสมุนไพรที่นำมาปรุงพิเศษด้วยการตุ๋นหรือนึ่งกับไก่ที่กล่าวมาแล้วพืชผักอีกหลากหลายชนิดที่บริโภคเป็นปกติในชีวิตประจำวัน ซึ่งส่วนมากจะเป็นพืชผักสีเขียวที่ปลูกได้ตามไร่ สวนรอบบ้าน เช่น ผักปลั่ง ผักกาด ผัก แดง เป็นต้น ขณะเดียวกันพืชผักที่มีรสเปรี้ยวเป็นข้อห้ามสำหรับหญิงหลังคลอดเพราะจะทำให้ทารกถ่ายเหลวหรือท้องเสีย รวมทั้งอาหารรสจัด เช่น เผ็ดจัด เค็มจัด หรือการรับประทานอาหารแสลง เป็นต้น ส่วนความเชื่อเรื่องการรับประทานอาหารมีความเชื่อ

ว่าผลไม้ที่ติดกันสองลูกหรือผลไม้ที่เป็นแผ่นกันจะห้ามรับประทานหรือขนุนแผ่นเพราะเชื่อว่าจะทำให้คลอดลูกออกมาเป็นแผ่นหรือคลอดยากจึงห้ามหญิงมีครรภ์รับประทานสำหรับสัตว์ที่นำมาปรุงและประกอบอาหารเพื่อหญิงตั้งครรภ์นั้นจะนิยมให้รับประทานไก่ตุ๋นและรับประทานอาหารได้ตามปกติทั่วไป ยกเว้นหญิงหลังคลอดจะห้ามทำงานหนักควบคู่กับการห้ามรับประทานพวกเนื้อสัตว์ เช่น เนื้อวัว เนื้อควาย เนื้อกวาง เนื้อหมูแก่ ข้าวที่แข็ง จะต้องรับประทานอาหารอ่อนที่ย่อยง่าย เช่น ข้าวต้มอ่อนๆ ให้กินพวกเนื้อไก่ตุ๋นผสมพืชผักสมุนไพรข้างต้น รวมทั้งพวกเครื่องในสัตว์ และไข่ พืชผักสีเขียวเพื่อช่วยเสริมสร้างสุขภาพของแม่และให้นมที่เพียงพอสำหรับการเลี้ยงดูแลดูบุตร หากหญิงหลังคลอดมีอาการผิดปกติวิงเวียนศีรษะ ไม่สบายมักจะนำเอาสมุนไพรเช่น กัวโบรติ ข้าวเจ้า มาต้มใส่ไก่กินแก้ลมผัดเดือนเป็นต้น ซึ่งวิธีปฏิบัติต่อหญิงตั้งครรภ์และหญิงให้นมบุตรนั้นสอดคล้องกับการดูแลสุขภาพของหญิงตั้งครรภ์และหลังคลอดของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆทางภาคเหนือของประเทศไทยที่มีการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพทั้งพืชและสัตว์ เช่น ไทยวน ชมุ อาข่า เป็นต้น (ยิ่งยงและธราฯ, 2537 ; เสถียร, 2542 ; ยศ, 2542; กมลภรณ์และคณะ, 2544 ; ยิ่งยงและคณะ, 2546)

สำหรับอาหารในวัยเด็กถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในการช่วยการเจริญเติบโตและการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันให้ร่างกาย ชาวม้งมีการนำเอาพืชที่เรียกว่า “เหົ้าเจ้าเนง” มาเป็นพืชที่ช่วยในการป้องกันโรคหรือเป็นการเพื่อเสริมสร้างภูมิคุ้มกันให้กับร่างกายของคนในครัวเรือนโดยเฉพาะเด็กๆเมื่อถึงช่วงเวลาของการเปลี่ยนฤดูซึ่งจะเป็นช่วงเวลาที่ทำให้ร่างกายต้องปรับสภาพมึนนั้นจะทำให้เจ็บป่วย เป็นไข้ไม่สบาย ชาวม้งจึงนิยมนำเอาใบเหົ้าเจ้าเนงมาหั่นเป็นชิ้นเล็กๆผสมกับไข่ไก่และขี้ผึ้งหนึ่งหรือตุ๋นให้สุกนำมาแบ่งให้เด็กๆและคนในครอบครัวกิน นอกจากนี้ยังเป็นสูตรหรือตำรับสมุนไพรที่นำมาใช้รักษาอาการแก้ปวดท้อง ท้องอืดแน่นเฟ้อ หรือแก้กินผิด เป็นต้น ซึ่งการนำมาเอาพืชมากินเพื่อเป็นการเพิ่มภูมิคุ้มกันโรคให้กับร่างกายนั้นมีในชาวอีสานด้วยเช่นกันที่มีการนำเอาดอกแคที่มักจะบานในช่วงรอยต่อของฤดูปลายฝนต้นหนาวมาปรุงเป็นอาหารที่มีสรรพคุณช่วยในการตัดไขมันโดยเฉพาะในเด็กซึ่งเป็นการป้องกันไขมันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศในช่วงเปลี่ยนฤดู (โกมาตร, 2535 : 2) นอกจากนี้โดยปกติชาวม้งจะปล่อยให้เด็กได้เล่นตามพื้นดินทั่วไปหากเด็กมีอาการเป็นตุ่มคันตามร่างกายที่มักจะเกิดขึ้นบ่อยๆก็จะนำเอาพืชจำพวกรากไม้เหลือง คั่วมาคั่วเนย และม้าหยั่ว มาเป็นสมุนไพรต้มอาบให้กับเด็กและควบคู่กับการนำเอาพืชดังกล่าวมาผสมกับไข่ไก่ตุ๋นบำรุงร่างกายและสร้างภูมิคุ้มกันของเด็กให้ร่างกายแข็งแรง เป็นต้น

เมื่อเริ่มย่างเข้าสู่วัยรุ่นและวัยผู้ใหญ่แล้วนั้นอาหารการกินก็จะเน้นอาหารปกติในชีวิตประจำวันทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฤดูกาลที่หมุนเวียนในรอบปีเพราะความหลากหลายของอาหารจะขึ้นอยู่กับช่วงเวลาหากเป็นฤดูฝนก็จะมีอาหารการกินที่อุดมสมบูรณ์เนื่องจากพืชผักที่ปลูกในไร่ สวน นั้นเจริญงอกงามและมีหลากหลายชนิด หากเข้าสู่ฤดูแล้งความหลากหลายของพืชผักอาหารก็จะลดลง แต่ในสถานการณ์ปัจจุบัน

ความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการบริโภคอาหารและพืชผักในชุมชนม้งโดยเฉพาะชุมชนที่ตั้งใกล้กับพื้นราบและการเข้าถึงตลาดได้ง่ายได้ทำให้มีการซื้อขายค้าขายจับจ่ายกับคนนอกชุมชนเพิ่มมากขึ้น อาหารหลายชนิดชาวม้งเริ่มเรียนรู้และได้ลิ้มรสอาหารของกลุ่มชนอื่นทั้งการหาซื้อจากตลาดในตัวอำเภอ ตลาดหมู่บ้านใกล้เคียง การรับประทานอาหารจากกลุ่มชนอื่นเริ่มมีมากขึ้นในกลุ่มของวัยรุ่น โดยเฉพาะเด็กที่เข้าสู่ระบบการศึกษาที่สูงขึ้นทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนรู้เกี่ยวกับการบริโภคเพิ่มมากขึ้น สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อพฤติกรรมกรรมการบริโภคของชาวม้งในกลุ่มคนรุ่นใหม่ตามมา แต่ทั้งนี้ภายในชุมชนม้งเองก็ยังมีวิถีการบริโภคที่ยังคงรูปแบบเดิมของตนเองไว้ โดยเฉพาะเรื่องการดูแลสุขภาพเราพบว่าในวัยผู้ใหญ่เป็นวัยทำงานเลี้ยงดูครอบครัวจำเป็นต้องมีการบำรุงร่างกายให้แข็งแรง ชาวม้งมีการนำเอาพืชผักและสมุนไพรพื้นบ้านมาเป็นตัวช่วย เช่น มีการนำเอาขมิ้นชันมาต้มน้ำดื่ม ช่วยขับลม แก้ท้องอืด และตำน้ำเลี่ยนมาประคบตามร่างกายเพื่อแก้ปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ เป็นต้น ดังนั้นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อพฤติกรรมการบริโภคจึงเกิดกับคนรุ่นใหม่ในวัยรุ่นที่มีโอกาสออกมานอกชุมชนมากกว่ากลุ่มอื่นๆ

ส่วนในวัยสูงอายุนั้นเราพบว่ากรรมการบริโภคอาหารของชาวม้งโดยเฉพาะคนเฒ่าคนแก่มีค่านิยมบริโภคอาหารประเภทต้มจืดพืชผักที่ปลูกเองตามไร่ ในสวนข้างบ้าน และพืชผักที่เก็บจากป่าที่ไม่ต้องใช้เครื่องปรุงแต่งรสอะไรเลย คนเฒ่าคนแก่ที่มีอายุมากกว่า 60 ปีมีสุขภาพที่แข็งแรงและสามารถแบกหามไม้ฟืน และขนย้ายผลผลิตจากไร่ หรือพืชผักอาหารสัตว์ได้อย่างสบาย นอกจากนี้เราพบว่าคนม้งที่มีอายุมากในชุมชนจะเจ็บป่วยก็เนื่องมาจากวัยชราที่มีอายุมากเท่านั้นส่วนโรคภัยไข้เจ็บอื่นนั้นพบได้น้อย คนเฒ่าคนแก่มีอธิบายว่าการที่มีสุขภาพแข็งแรงเพราะกินอาหารธรรมชาติมีการดื่มน้ำดื่มและทำงานในไร่เป็นปกติทุกวันจึงทำให้ไม่ค่อยป่วยไข้ หากมีการปวดเมื่อยตามร่างกายก็จะนำเอาสมุนไพรมาต้มดื่มเพื่อช่วยลดอาการปวดเมื่อยมากกว่าจะไปหาหมอที่โรงพยาบาลหรือไปซื้อยาแผนปัจจุบันมากนัก ดังนั้นหากไม่เจ็บป่วยจนล้มหมอนนอนเสื่อจริงๆก็จะรักษาด้วยตนเองแบบพื้นบ้านมากกว่า

3.อาหารพื้นบ้านม้ง : วัฒนธรรมการกินและการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ

การศึกษาถึงวัฒนธรรมการกินของชาวดาย และคณะ (2543) เรื่อง "วัฒนธรรมการกินของคนเมือง : น้ำพริกและผักพื้นบ้านล้านนา" ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตวัฒนธรรมการบริโภคของคนเมืองหรือไทยวนนั้นมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับความหลากหลายทางชีวภาพโดยเฉพาะการใช้ประโยชน์ด้านอาหารที่มนุษย์ได้รังสรรค์ปรับปรุง แต่งกลิ่น รส ประยุกต์อาหารการกินให้มีความสอดคล้องกับสุขภาพอนามัย อุดมด้วยคุณค่าทางโภชนาการ มีการนำพืชผักพื้นบ้านที่ขึ้นเองภายในท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ เพียงอาหารที่ชาวบ้านได้บริโภคประเภทเดียวอย่างเช่น "น้ำพริก" ก็แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างหลากหลายของเทคนิควิธีการ รวมทั้งพืชผักที่นำมาปรุงและเป็นผักแกล้มในชีวิตประจำวัน วิถีชีวิตที่

ผูกพันแนบแน่นกับพืชพันธุ์ธรรมชาติเหล่านี้จึงทำให้รู้จักเรียนรู้การขยายพันธุ์ การเก็บรักษาเชื้อพันธุ์ เพื่อให้พืชพรรณดำรงอยู่ตลอดไป

เช่นเดียวกันวัฒนธรรมการบริโภคอาหารของชาวอีสานที่พบว่าชาวอีสานมีสูตรอาหารพื้นบ้านเฉพาะถิ่นที่รวบรวมได้ถึง 126 รายการและในการบริโภคอาหารของชาวอีสานนั้นมีลักษณะเฉพาะถิ่น 4 ประการคือ *ประการแรก* การบริโภคมีบทบาททางสังคมที่เป็นกิจกรรมแสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับผี และคนกับพระ โดยแสดงออกในพฤติกรรมการบริโภคในโอกาสพิเศษตามประเพณีพิธีกรรม รวมทั้งงานมงคล และยังเป็นการแสดงถึงสถานภาพทางสังคมของผู้บริโภคและเจ้าภาพผู้ทำให้เกิดการบริโภคในโอกาสพิเศษต่างๆ *ประการที่สอง* อาหารพื้นบ้านของอีสานมีคุณค่าด้านสมุนไพรคือสามารถรักษาอาการโรคและบำรุงร่างกายได้ด้วยสรรพคุณของพืชผักธรรมชาติ *ประการที่สาม* สิ่งที่น่ามาบริโภคเป็นอาหารแม้หาได้ง่ายแต่มีคุณค่าทางอาหารสูงโดยเฉพาะอย่างยิ่งอาหารประเภทแมลงและผักพื้นบ้าน *ประการที่สี่* การถนอมอาหาร การปรุงแต่งอาหารของชาวอีสานมีรสมีกลิ่น และสีสันที่ดึงดูดใจผู้บริโภคที่แสดงถึงภูมิปัญญาของชาวบ้าน คุณค่าที่เด่นดังกล่าวทำให้ต่างประเทศและในประเทศมีธุรกิจร้านค้าอาหารอีสานเช่นเดียวกับภาคอีสานจึงเป็นการสืบสานภูมิปัญญาและมรดกจากธรรมชาติ (จารุวรรณ, 2540)

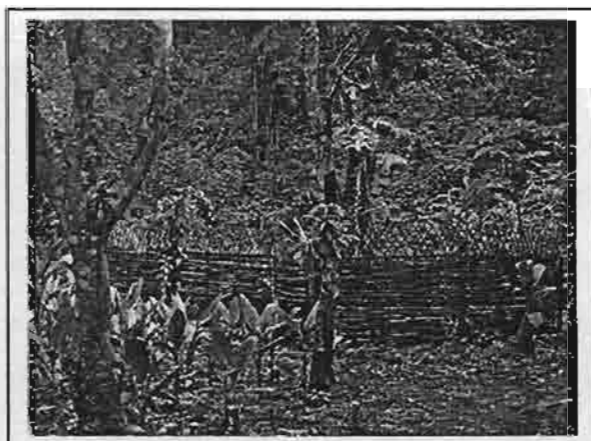
สำหรับชาวมังแล้วชนิดของอาหารและวิธีการปรุงแต่งอาหารนั้นอาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกับชาวจีน ประกอบกับชาวมังบริโภคข้าวเจ้าเป็นอาหารหลัก ดังนั้นอาหารการกินที่ประกอบและปรุงส่วนมากจึงเป็นอาหารประเภทต้มและผัดมากกว่าประเภทอื่นและจะมีรสจัดไม่นิยมรับประทานเผ็ดแต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับรสนิยมการบริโภคของแต่ละครัวเรือนด้วย อาหารจึงมิใช่สิ่งที่หยุดนิ่งแต่หากมีการเปลี่ยนแปลงตามรสนิยมการบริโภคเป็นหลัก ขณะเดียวกันยังขึ้นอยู่กับช่วงเวลาของฤดูกาลอีกด้วยตัวอย่างชนิดของอาหารและการประกอบและปรุงอาหารพื้นบ้านของชาวมังมีดังนี้

3.1 ชนิดอาหารที่บริโภค

1) ข้าว พืชผัก และผลไม้ อาจกล่าวได้ว่าข้าวและพืชผักเป็นอาหารหลักในชีวิตประจำวันของชาวมัง ข้าวของชาวมังมีทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้าแม้ว่าจะบริโภคข้าวเจ้าเป็นอาหารหลักมากกว่าข้าวเหนียว และพันธุ์ข้าวทั้งหมดเป็นข้าวไร่ การนำข้าวมาปรุงเป็นอาหารนั้นมีทั้งการหุง การนึ่ง และการต้ม นอกจากนี้ข้าวเหนียวยังใช้เป็นส่วนประกอบที่สำคัญในการทำขนมในเทศกาลและพิธีกรรมต่างๆ จึงทำให้ชาวมังมีการปลูก และเก็บรักษาสายพันธุ์ข้าวไว้หลากหลายพันธุ์ ส่วนพืชผักนั้นเป็นอาหารที่ควบคู่กับการนำมาประกอบและปรุงอาหารสำหรับรับประทานกับข้าว เราพบว่ามีพืชผักทั้งที่ปลูกในไร่ สวน หลากหลายชนิด เช่น ผักกาด กะหล่ำปลี มะเขือ ถั่ว แตง พริก บวบ ฟัก มัน เผือก และพืชผักที่เก็บหาจากป่าและริมห้วย เช่น ผักกูด ผักบัวบก เห็ด หน่อไม้ ม้ากั่วจ้อ (hmab Kuav txob) ม้าเห้ (hmab qej) เตื่อ

การนำเอาข้าวมาทำแป้งและขนมของผู้หญิงม้งในเทศกาลปีใหม่

การปลูกพืชผักและสมุนไพรระบบนิเวศขนาดเล็ก
หรือหย่อมสวนที่มีความหลากหลายของพืชมาก
กว่า 40 ชนิด

ข้าวปล้อง (daub qab nplooj) เปลือกตอง หล้า (plawv toov laj) เปลือกจ้อง (plawv txoob) เปลือกกำ
แท่ง (plawb 'kav theej) ม้ายั่ว (h mab zuam) จัวะซ้อง (ntsuag qoov) จัวะเต้า (ntsuag tauj)
จัวะซา (ntsuag sas) จัวะซ่า (ntsuag qas) เล้าวะ (lauj vag) เป็นต้น ส่วนผลไม้ที่ไม่นั้นมีการปลูกและ
ทำสวนผลไม้กันมากขึ้น เช่น มะม่วง ส้มเขียวหวาน ส้มโอ ลิ้นจี่ และผลไม้จากป่า เป็นต้น

หากเราจำแนกพืชผักและผลไม้ที่ชาวม้งนำมาบริโภคเป็นอาหารอาจจำแนกได้ดังนี้คือ พืชหลักที่
เป็นอาหาร ได้แก่ ข้าวที่ชาวม้งเรียกว่า "แบล" พืชผักม้งเรียกว่า "เย้า" มี เย้าเจ้งเหล้า เย้าป่า เย้าจัวะ
เย้าออ เย้าปล้อง เย้าเคล้าหล้า เย้าเจ้อ เย้าป้อ เย้าซ้อ เย้าซ้อโก๋ เย้าซ้อหนู เป็นต้น พืชเครื่องเทศที่ใช้ปรุง
แต่งกลิ่น รสอาหาร เช่น พริก หอม กระเทียม มะแขว่น ผักไผ่ สารชะแนน ตะไคร้ เป็นต้น และผลไม้จากป่า
เช่น จี่ไฉ่ฮ่อ (Txiv txhais txho) จี่ไฉ่แฮะ (Txiv txhais qe) จี่ไฉ่เค้าเจ้ง (Txiv txhais khaub tseeb)
จี่ไฉ่เต้อ (Txiv txhais taub) จี่ไฉ่ซ้าตรอ (Txiv txhais qab rog) จี่ไฉ่จิว (Txiv txhais ntsuab) จี่ไฉ่
เลี้ยเกีย (Txiv txhais liab qia) จี่ไฉ่จือฮา (Txiv txhais tsw ha) เป็นต้น

2) เนื้อสัตว์ ได้แก่ เนื้อสัตว์ เช่น วัว ควาย หมู แพะ ม้า เป็ด ไก่ และสัตว์ป่า ซึ่งส่วนมากจะนำ
มาปรุงสุก เช่น ต้ม แกง ปิ้งย่าง รับประทาน อาหารประเภทเนื้อสัตว์จะนิยมทำกันในช่วงเทศกาลหรือพิธี
กรรมต่างๆ ของครอบครัวและชุมชน นอกจากสัตว์บกแล้วชาวม้งยังมีการบริโภคสัตว์น้ำ เช่น ปลา ปู กุ้ง
หอย กบ เขียด เช่นเดียวกับคนพื้นราบ สัตว์น้ำนั้นมักจะจับได้จากลำห้วยที่ไหลผ่านชุมชน นอกจากนี้ยัง
ซื้อหาจากตลาดภายนอก เป็นต้น

3) แมลง มีหลายชนิดที่ชาวม้งนำมาเป็นอาหารได้แก่ กะเจี้ย (Kab rhiab) นำไปคั่วแห้ง ปิ้ง
หรือเผาในกระบอกไม้ไผ่ กะเลี้ย (Kab lia) นำไปคั่ว ปิ้ง ต้มหรือทอด กะซ้อง (Kab xyoob) กะม้าของ
(Kab Hmab Xyoo) กะเตาะ (Kab taum) กะเปินู (Kab peanu) กะเยี้ย (Kab yias) กะก้อพอง (Kab
Kos phoo) กะซัวตือ (Kab quav twm) เจาะตรอ (ntsauv rog) กะฮัวซี (Kab haub txib) กะไต้
เจี้ย (Kab tais txiab) กะเล้าจ้อ (Kab laug tsov) กะเด (Kab deg) นำไปคั่ว ปิ้งหรือทอด ซึ่งจะขึ้น
อยู่กับฤดูกาล จะมีมากในช่วงฤดูฝน

4) น้ำ สำหรับน้ำแล้วนั้นมีการบริโภคน้ำโดยนิยมการดื่มน้ำดื่มโดยเฉพาะในคนสูงอายุ ส่วนใน
คนรุ่นใหม่ปัจจุบันเริ่มมีการดื่มน้ำเย็นและน้ำที่ไม่ดื่มเพิ่มมากขึ้น ส่วนน้ำอีกประเภทหนึ่งคือเหล้าซึ่ง
ชาวม้งจะดื่มในช่วงเทศกาลสำคัญ เช่น ปีใหม่ การแต่งงาน การประกอบพิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น การดื่ม
เหล้าในช่วงวันเวลาปกติจึงไม่ค่อยพบเห็นในวิถีชีวิตม้ง

3.2 ตัวอย่างการรับประทานอาหารและวิธีการปรุง

สำหรับการปรุงและประกอบอาหารของชาวม้งนั้นมีหลากหลายรูปแบบทั้งการผัด ต้ม
แกง นึ่ง ตุ่น ปิ้งย่าง ต้าหรือยำ น้ำพริก และลาบ เป็นต้น ซึ่งชาวม้งมีการนำเอาทั้งพืชและสัตว์มาเป็น

อาหารที่หลากหลายตามกรรมวิธีการปรุงแต่งที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในที่นี้จึงหยิบยกอาหารของชาวม้งมาเป็นตัวอย่างเพื่อให้เห็นถึงวิถีการบริโภคเบื้องต้นเท่านั้น ซึ่งในวิถีชีวิตความเป็นจริงมีการใช้ความหลากหลายทางชีวภาพมาบริโภคเป็นอาหารที่มากมายหลายชนิดและประเภท ดังเช่น

3.2.1 **อาหารประเภทผัด/คั่ว** เป็นวิธีการประกอบอาหารปรุงสุกวิธีหนึ่งโดยใช้น้ำมันเป็นตัวช่วยในการทำให้สุก ชาวม้งนิยมใช้น้ำมันหมู ซึ่งจะเก็บสัณที่เก็บมันจากการฆ่าหมูในเทศกาลปีใหม่หรือมีพิธีกรรมต่างๆ จะนำเอามันหมูดังกล่าวมาเก็บแขวนไว้เหนือเตาไฟซึ่งสามารถเก็บไว้ได้นานและเมื่อจะประกอบอาหารที่ต้องใช้น้ำมันช่วยก็จะตัดเอามันหมูที่เก็บไว้มาใช้ประโยชน์ วิธีการผัดอาหารก็จะเตรียมส่วนประกอบต่างๆ ของอาหารที่จะผัดจากนั้นตั้งกะทะให้ร้อนใส่น้ำมันหมูลงไปพอมันหมูแตกตัวน้ำมันออกและร้อนก็จะนำเอาส่วนประกอบของอาหารใส่ลงไปตามลำดับผัดจนสุก ส่วนการคั่วแมลงนั้นไม่ได้ใช้น้ำมัน ใช้น้ำแทนน้ำแมลงมาใส่ลงในกะทะพร้อมเติมน้ำและเกลือคั่วจนน้ำแห้งแมลงสุกจึงนำมารับประทาน ส่วนตัวอย่างของการผัดเช่น

1) ผัดหน่อไม้ (กิ๊กจั่ว)

เครื่องปรุง หน่อไม้ พริกแห้ง น้ำมันหมู เกลือ ตะไคร้ กระเทียม

วิธีการปรุง 1) นำเอาหน่อไม้ต้มมาซอยหั่นเป็นชิ้นเล็ก

2) โขลกกระเทียมและพริก ตะไคร้

3) ตั้งกะทะใส่น้ำมันหมูพอร้อนนำเอาหน่อไม้ที่หั่นเรียบร้อยแล้วมา

ผัดและใส่เครื่องปรุงกระเทียม พริก ตะไคร้ เกลือลงไปพร้อมกันจนสุก

ฤดูกาล ฤดูฝน ประมาณเดือนมิถุนายน – สิงหาคม

2) ผัดยอดผักทอง (กิ๊กจิดา)

เครื่องปรุง ยอดผักทอง พริกชี้หนู น้ำมันหมู เกลือ

วิธีการปรุง 1) นำเอายอดผักทองมาซอยหั่นเป็นชิ้นเล็ก

2) โขลกพริกหรือหักให้เป็นชิ้นเล็ก

3) นำเอายอดผักทองที่หั่นเรียบร้อยแล้วมาผัดและใส่เครื่องปรุงเกลือ

พริก ลงไปพร้อมกับผัดจนสุก

ฤดูกาล ฤดูฝน ประมาณเดือนมิถุนายน – สิงหาคม

3) ผัดผักกาด (กิ๊กเย้าจั่ว)

เครื่องปรุง ผักกาด พริก น้ำมันหมู เกลือ กระเทียม

วิธีการปรุง 1) นำเอาผักกาดมาซอยหั่นเป็นชิ้นเล็ก

- 2) โขลกพริกหรือหักให้เป็นชิ้นเล็ก
- 3) ตั้งกะทะใส่น้ำมันพอร้อนนำเอากะเทียมที่หั่นเรียบร้อยแล้วมาผัดและใส่เครื่องปรุงเกลือ พริก ลงไปพร้อมกับผัดจนสุก

ฤดูกาล ทุกฤดู

4) ผัดเผ็ดเห็ดหูหนู (กิกแจ่มอิลลือ)

เครื่องปรุง เห็ดหูหนู พริกชี้ฟ้า น้ำมันหมู เนื้อหมู เกลือ กระเทียม

- วิธีการปรุง
- 1) นำเอาเห็ดหูหนูมาล้างทำความสะอาด
 - 2) นำพริกมาผ่าหรือหักให้เป็นชิ้นเล็ก และทุบหรือโขลกกระเทียม
 - 3) สับเนื้อหมูหรือหั่นเป็นชิ้นเล็ก
 - 4) ตั้งกะทะน้ำมันให้ร้อนเจียวกระเทียมและนำเอาเนื้อใส่ลงไปผัดใส่เครื่องปรุงเกลือ พริก และใส่เห็ดหูหนูผัดจนสุก

ฤดูกาล ฤดูฝน

5) ผัดมะระ (กิกดีเอียะ)

เครื่องปรุง มะระ พริกชี้ฟ้า น้ำมันหมู เนื้อหมู เกลือ กระเทียม ตะไคร้

- วิธีการปรุง
- 1) นำเอามะระมาหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ
 - 2) นำพริกมาผ่าหรือหักให้เป็นชิ้นเล็ก และทุบหรือโขลกกระเทียม ตะไคร้
 - 3) สับเนื้อหมูหรือหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ
 - 4) ตั้งกะทะน้ำมันให้ร้อนเจียวกระเทียมและนำเอาเนื้อใส่ลงไปผัดใส่เครื่องปรุงเกลือ พริก และใส่มะระผัดจนสุก

ฤดูกาล ฤดูฝน

6) ผัดผักขม (กิกเย้าเก้า)

เครื่องปรุง ผักขม พริกชี้ฟ้า น้ำมันหมู เกลือ กระเทียม

- วิธีการปรุง
- 1) นำเอาผักขมมาล้างทำความสะอาด
 - 2) นำพริกมาผ่าหรือหักให้เป็นชิ้นเล็ก และทุบหรือโขลกกระเทียม
 - 3) ตั้งกะทะน้ำมันให้ร้อนเจียวกระเทียมและนำเอาผักขมใส่ลงไปผัดใส่เครื่องปรุงเกลือ พริก ผัดจนสุก

ฤดูกาล ฤดูหนาว

7) คั่วเครื่องในหมู (หมูกึ๋)

เครื่องปรุง เครื่องในหมู พริกสดหรือแห้ง น้ำมันหมู เกลือ กระเทียม พริกไทย ผักชี ต้นหอม ขิง

วิธีการปรุง 1) นำเอาเครื่องในหมูมาล้างทำความสะอาด และหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ
2) ตั้งกะทะน้ำมันให้ร้อนเจียวกระเทียมและนำเอาเครื่องในมาผัดกับ
ขิงก่อนเติมปรุงเกลือ พริก พริกไทย ผัดจนสุก ใส่ผักชีและต้นหอม
เพิ่มกลิ่นหอมดับคาว

ฤดูกาล ทุกฤดูแต่ทั้งนี้จะทำกินกันในช่วงที่มีเทศกาลและการประกอบพิธีกรรม
เช่นไหว้ผีที่จำเป็นต้องฆ่าหมูเลี้ยง

3.2.2 อาหารประเภทต้มและแกง ชาวม้งนิยมประกอบและปรุงอาหารด้วยการต้ม โดยเฉพาะพืชผักมากกว่าการแกงที่ต้องใช้เครื่องเทศ เครื่องปรุงมากกว่าต้ม อาหารของชาวม้งจึงคล้ายคลึงกับการต้มน้ำแกงของคนจีนที่มีการใช้น้ำต้มผักและปรุงด้วยขิงและกระเทียมเพื่อเพิ่มรสชาติ และกลิ่นหอม ส่วนการแกงจะมีการเพิ่มเครื่องปรุงที่เพิ่มรส เช่น พริก เนื้อ ปลา เป็นต้น

1) ต้มจืดแดง (เฮาตี้)

เครื่องปรุง แดงไทย หรือแดงกว่า น้ำมันหมู เกลือ

วิธีการปรุง 1) นำเอาแดงไทยหรือแดงกว่ามาซอยหั่นเป็นชิ้น
2) ตั้งหม้อให้น้ำเดือด
3) นำเอาแดงที่หั่นเรียบร้อยแล้วใส่ลงไปพร้อมเติมเกลือเล็กน้อย
ตั้งไฟไว้จนสุก

ฤดูกาล ฤดูฝน ประมาณเดือนมิถุนายน – สิงหาคม

2) ต้มมันผัก (เฮาเต้าดา)

เครื่องปรุง พักทองที่แก่จัด เกลือ พริกสด ตะไคร้ กระเทียม

วิธีการปรุง 1) นำเอาพักทองมาปอกเปลือกและซอยหั่นเป็นชิ้น โขลกกระเทียม
2) ตั้งหม้อให้ร้อนแล้วใส่น้ำมันเล็กน้อย ใส่กระเทียมเจียวพอกลิ้น
หอมเติมน้ำลงรอจนเดือด
3) ใส่พักทองและตะไคร้ที่ทุบเรียบร้อยแล้วและพริกสดที่หั่นหรือหัก
และเกลือปรุงรสรอจนสุก

ฤดูกาล ทุกฤดู

3) ต้มปลาหัวปลี (เฮาป่าเจ้าเซอเจ้า)

เครื่องปรุง ปลา หัวปลีกล้วย เกลือ พริกสด ตะไคร้ ผักชี

วิธีการปรุง 1) นำเอาหัวปลีมาปอกเปลือกและซอยหั่นเป็นชิ้น และปลาที่เตรียมเรียบร้อยแล้ว
2) ตั้งหม้อใส่น้ำรอจนเดือด
3) ใส่ปลาก่อนตามด้วยตะไคร้ เกลือ พริก และหัวปลีที่หั่นรอจนสุกโรยด้วยผักชี

ฤดูกาล ทุกฤดู

4) ต้มส้มผักกูด (เฮาเจ้าเก้า)

เครื่องปรุง ยอดผักกูด เกลือ พริกสด ตะไคร้ ปลาแห้งหรือสด มะนาว

วิธีการปรุง 1) นำเอาผักกูดมาเด็ดหั่นให้มีขนาดพอดีคำ
2) ตั้งหม้อให้ร้อนแล้วใส่เครื่องปรุง เกลือ พริก ตะไคร้
3) ใส่ผักกูดลงไปรอจนใกล้สุกจึงนำเอาปลาที่เตรียมไว้ใส่ลงไปรอจนสุกปรุงรสเปรี้ยวด้วยมะนาว

ฤดูกาล ทุกฤดู

5) แกงหน่อไม้ (เฮาจั่วจี)

เครื่องปรุง หน่อไม้ เกลือ พริกสด ตะไคร้ หอมแดง ยอดผักชะอม ยอดแมงลัก เนื้อหมู

วิธีการปรุง 1) นำเอาหน่อไม้มาต้มสุก จากนั้นนำมาแกะเปลือกออกหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ และนำเอามาบีบน้ำออกเพื่อช่วยลดความเค็ม
2) ตั้งหม้อเติมน้ำให้ร้อนแล้วใส่เนื้อหมูพร้อมเครื่องปรุง เกลือ พริก ตะไคร้ หอมแดง จากนั้นนำเอาหน่อไม้ที่เตรียมไว้ใส่ลงไป
3) รอจนสุกใส่ยอดผักชะอมและผักแมงลักลงไปเพื่อช่วยปรุงแต่งกลิ่น

ฤดูกาล ฤดูฝน

6) แกงเผือก (เฮาม่อชะ)

เครื่องปรุง เผือก ผักกาด เกลือ พริกสด ตะไคร้

วิธีการปรุง 1) นำเอาหัวเผือกมาปอกและหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ

- 2) ตั้งหม้อเติมน้ำให้ร้อนแล้วใส่เผือกพร้อมเครื่องปรุง เกลือ พริก
ตะไคร้ จากนั้นนำเอาผักกาดเตรียมไว้ใส่ลงไปรอจนสุก

ฤดูกาล

ทุกฤดู

3.2.3 อาหารประเภทเผาะ,ปิ้ง,ย่างและหมก อาหารประเภทนี้มักจะทำกับอาหารจากเนื้อสัตว์ มากกว่าพืช เช่น การปิ้งย่างเนื้อ หมู ไก่ ปลา และสัตว์อื่นที่นำมาเป็นอาหาร ส่วนพืชผักนั้นส่วนมากจะนำมาเผาหรือปิ้งเป็นผักแกล้ม เช่น หน่อขม เผาะเป็นผักจิ้มน้ำพริก หรือการเผาเผือก มัน ในช่วงหน้าหนาวเวลานั่งผิงไฟ เป็นต้น ส่วนหมกนั้นเป็นการนำเอาอาหารมาห่อด้วยใบตองแล้วหมกไฟ เช่น การหมกไข่ ส่วนตัวอย่างอาหารพืชผักประเภทนี้ที่มักจะนำมาปรุงประกอบเครื่องเทศ

- 1) ยอดมะละกอเผา (จี๊เหมาแก้ว)

เครื่องปรุง ยอดมะละกอ พริก เกลือ ผักชี ต้นหอม

- วิธีการปรุง
- 1) นำเอายอดมะละกออ่อนมาเผาให้สุกและซอยหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ
 - 2) ตำและผสมเครื่องปรุงพริก เกลือ ผักชี ต้นหอม โขลกให้ละเอียด
 - 4) นำเอายอดมะละกอที่เตรียมไว้มาโขลกหรือตำผสมกับเครื่องปรุง

ฤดูกาล

ทุกฤดู

3.2.4 อาหารประเภทน้ำพริก เป็นอาหารที่ประกอบและปรุงขึ้นโดยใช้พริกเป็นพืชหลักแต่จะเรียกชื่อตามสิ่งที่นำมาเป็นส่วนประกอบ เช่น น้ำพริกผักชี น้ำพริกมะเขือ น้ำพริกปู เป็นต้น พริกที่นำมาปรุงมีทั้งพริกแห้งและพริกสด น้ำพริกจะเป็นอาหารที่ใช้พืชผักหลากหลายชนิดที่นำมาจากไร่สวน ป่ามาเป็นผักแกล้มซึ่งขึ้นอยู่กับรสนิยมการบริโภคของแต่ละปัจเจกและครอบครัว น้ำพริกที่นิยมรับประทาน เช่น

- 1) น้ำพริกผักชี (กัวจั๋อเย้าซือ)

เครื่องปรุง พริกสดหรือแห้ง ผักชี เกลือ

- วิธีการปรุง
- 1) นำเอาพริกมาปิ้งไฟหากเป็นพริกสดจะต้องลอกเปลือกออก
 - 2) นำเอาผักชีที่ความสะอาดแล้วมาหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ
 - 3) นำเอาทั้งพริกและผักชีมาโขลกรวมกันให้ละเอียดเติมเกลือปรุงรส

ฤดูกาล

ทุกฤดู

พืชผักจิ้ม น้ำพริก ยอดผักเขียว ยอดผักทอง ยอดตำลึง ผักกาด กะหล่ำปลี บวบก
นำมาลวกหรือนึ่ง

2) น้ำพริกมะเขือเปราะ (สือจือแก้วจือ)

เครื่องปรุง มะเขือเปราะ พริกสด ผักชี เกลือ

- วิธีการปรุง
- 1) นำเอามะเขือเปราะและพริกมาปิ้งไฟหากเป็นพริกสดจะต้องลอกเปลือกออก
 - 2) นำเอาผักชีที่ความสะอาดแล้วมาหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ
 - 3) นำเอาทั้งหมดมาโขลกรวมกันให้ละเอียดเติมเกลือปรุงรส

ฤดูกาล ทุกฤดู

พืชผักจืดน้ำพริก ยอดผักเขียว ยอดผักทอง ยอดตำลึง ผักกาด กะหล่ำปลี บวบ
ยอดมะม่วงนำมาลวกหรือนึ่งหรือแกลั่มสด

3) น้ำพริกหอมแดง (แก้วจือจือจิว)

เครื่องปรุง หอมแดง พริกสด ผักชี เกลือ

- วิธีการปรุง
- 1) นำเอาหอมแดงและพริกมาปิ้งไฟแกะเปลือกออก
 - 2) นำเอาผักชีที่ความสะอาดแล้วมาหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ
 - 3) นำเอาทั้งหมดมาโขลกรวมกันให้ละเอียดเติมเกลือปรุงรส

ฤดูกาล ทุกฤดู

พืชผักจืดน้ำพริก ยอดผักเขียว ยอดผักทอง ยอดตำลึง ผักกาด กะหล่ำปลี บวบ
ยอดมะม่วงนำมาลวกหรือนึ่งหรือแกลั่มสด หน่อขมต้มซึ่งชาววังเชื่อว่า
เป็นพืชที่ช่วยลดความดันได้

4) น้ำพริกปู (ตัวเต้าตี)

เครื่องปรุง ปูภูเขาตัวใหญ่ ตะไคร้ พริกสดหรือแห้ง ผักชี เกลือ หอมพาด ต้นหอม

- วิธีการปรุง
- 1) นำเอาปูมาปิ้งไฟให้สุกแกะเปลือกออกเอาเนื้อปู
 - 2) นำเอาเครื่องปรุงทั้งหมดมาโขลกรวมกันให้ละเอียด ใส่ปูลงไปเติมเกลือปรุงรส
 - 3) นำเอาผักชีและต้นหอมที่ความสะอาดแล้วมาหั่นเป็นชิ้นเล็กๆใส่ลงไปช่วยเพิ่มกลิ่นหอม

ฤดูกาล ก่อนหน้าฤดูฝน

พืชผักจืดน้ำพริก ยอดผักเขียว ยอดผักทอง ยอดตำลึง ผักกาด กะหล่ำปลี บวบ
ยอดมะม่วงนำมาลวกหรือนึ่งหรือแกลั่มสด

5) น้ำพริกมะเขือเทศ (ตัวสี่หรือข้าว)

เครื่องปรุง มะเขือเทศ พริกสดหรือแห้ง ผักชี เกลือ ต้นหอม หอมแดง

วิธีการปรุง 1) นำเอามะเขือเทศมาปิ้งไฟให้สุกแกะเปลือกออก
2) นำเอาเครื่องปรุงทั้งหมดมาโขลกรวมกันให้ละเอียด ใส่มะเขือเทศ
3) นำเอาผักชีและต้นหอมที่ความสะอาดแล้วมาหั่นเป็นชิ้นเล็กๆใส่ลงไปช่วยเพิ่มกลิ่นหอม

ฤดูกาล ฤดูหนาว

พืชผักจืดน้ำพริก ยอดผักเขียว ยอดผักทอง ยอดตำลึง ผักกาด กะหล่ำปลี บวบ
ยอดมะม่วงนำมาลวกหรือหนึ่งหรือแกล้มสด

3.2.5 อาหารประเภทตำ เป็นการประกอบอาหารที่มีการนำเอาส่วนผสมและเครื่องปรุงต่างๆมาตำหรือโขลกรวมกันคล้ายกับการทำอาหารประเภทน้ำพริกแต่ มักจะใช้พืชหลักจำนวนมากกว่าพริก เช่น การใช้ยอดอ่อนต้นหวาย มะเขือคูน เป็นต้น

1) ตำยอดหวาย (จิกำแพง)

เครื่องปรุง ต้นหวายอ่อนหรือยอด เกลือ พริก ตะไคร้ ผักชี ต้นหอมสด

วิธีการปรุง 1) นำเอายอดหวายมาเผาให้สุกปอกเปลือกและเอาเนื้อหวายซอยหั่นเป็นชิ้นเล็ก
2) ผสมเครื่องปรุงพริก เกลือ ตะไคร้ ต้นหอม โขลกให้ละเอียด
3) นำเอาหวายที่เตรียมไว้มาโขลกหรือตำผสมกับเครื่องปรุงแล้วโรยด้วยผักชี

ฤดูกาล ฤดูแล้ง

2) ตำคูน (ตัวกำยั้ง)

เครื่องปรุง ต้นคูน เกลือ พริก ตะไคร้

วิธีการปรุง 1) นำเอาก้านต้นคูนปอกเปลือกและซอยหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ
2) บีบคั้นเอาน้ำออกและนำเอามาคั้นคลุกเคล้ากับเกลือบีบเอาน้ำออก
3) ผสมเครื่องปรุงพริก เกลือ ตะไคร้ โขลกให้ละเอียด
4) นำเอาคูนที่เตรียมไว้มาโขลกหรือตำผสมกับเครื่องปรุง

ฤดูกาล ทุกฤดู

3) ตำมะเขือ (ตัวสี่เต๋)

วิธีการปรุง มะเขือ เกลือ พริก ตะไคร้

- 1) นำเอามะเขือมาเผาไฟจากนั้นแกะเปลือกออก
- 2) นำมะเขือมาตำผสมเครื่องปรุงพริก เกลือ ตะไคร้ โขลกให้ละเอียด

ฤดูกาล ฤดูฝน

3.2.6 อาหารประเภทดอง อาหารประเภทดองส่วนใหญ่จะเป็นการนำเอาผักดองมาประกอบหรือปรุงอาหาร ผักที่นิยมนำมาดองเพื่อเป็นอาหารของชาวม้งคือผักกาด ซึ่งชาวม้งนิยมปลูกเป็นพืชผักไว้บริโภคทั้งในสวนข้างบ้านและไร่

1) ผักกาดดอง (เย้าป่อ)

เครื่องปรุง ผักกาด พริกแห้ง เกลือ

- วิธีการปรุง
- 1) นำเอาผักกาดมาซอยหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ
 - 2) นำพริกแห้งมาคั่วให้พอมีกลิ่นหอมและกรอบ โขลกให้ละเอียด
 - 3) นำเอาผักกาดดองและเครื่องปรุงมาผสมให้คลุกเคล้ากัน

ฤดูกาล ทุกฤดู

3.2.7 อาหารประเภทลาบ อาหารประเภทลาบเป็นอาหารที่ชาวม้งจะประกอบและปรุงรับประทานกันในช่วงเทศกาลปีใหม่หรือเวลาที่มีการประกอบพิธีกรรมที่ต้องฆ่าหมู วัวหรือควายเช่นไหว้ แต่ในปัจจุบันเริ่มมีการประกอบบริโภคมากขึ้นเมื่อบางครั้งเรือนสามารถหาซื้อเนื้อวัวเนื้อหมูได้ง่ายขึ้นจากการอยู่ใกล้กับคนพื้นราบและมีตลาดที่หาซื้อได้ง่ายขึ้น แต่ในภาพรวมแล้วอาหารประเภทลาบจะประกอบและปรุงกันในช่วงเทศกาลและการประกอบพิธีกรรมมากกว่า

1) ลาบเนื้อ, หมู

เครื่องปรุง เนื้อหรือหมู พริก เกลือ ผักชี หอมแดงหรือหอมหัวใหญ่ กระเทียม ข้าวคั่ว พริกไทยป่น

- วิธีการปรุง
- 1) นำเอาเนื้อหรือหมูมาล้างให้ละเอียด
 - 2) นำเอาเครื่องเทศพริก หอมแดง กระเทียมมาเผาและนำมาโขลกให้ละเอียดผสมคลุกเคล้ากับข้าวคั่ว พริกไทย เกลือ
 - 3) นำเอาเนื้อหรือหมูที่ล้างละเอียดมาผสมกับเครื่องปรุง ที่เตรียมไว้ จนได้รสชาติที่พอใจ

พืชผักแกล้ม ยอดมะม่วง ผักกาด กะหล่ำปลี

3.2.8 อาหารประเภทต้นและกิ่ง อาจกล่าวได้ว่าไก่เป็นสัตว์สำคัญที่ชาวม้งนิยมเลี้ยงเพื่อนำมาเป็นอาหารและการประกอบพิธีกรรม ในแง่ของการนำมาเป็นอาหารนั้นมักนิยมนำมาเป็นอาหารบำรุงสุขภาพให้กับคนเจ็บป่วยที่ฟื้นไข้ รวมทั้งเป็นอาหารบำรุงสุขภาพให้กับหญิงตั้งครรภ์และหลังคลอดดื่มน้ำที่กล่าวมาข้างต้น นอกจากนี้ไก่แล้วเนื้อหมูและเครื่องในก็จะเป็นที่นิยมนำมาประกอบอาหารประเภทต้นเพื่อบำรุงสุขภาพ โดยชาวม้งเชื่อว่าการตุ๋นไก่และหมูผสมกับการนำเอาพืชผักสมุนไพรมาเป็นเครื่องเทศเครื่องปรุงจะเป็นทั้งอาหารและยาในการบำรุงสุขภาพ

1) ต้นไก่

เครื่องปรุง

ไก่ เกลือ พืชผักสมุนไพร

วิธีการปรุง

1) นำเอาไก่ที่เตรียมไว้มาตัดเป็นชิ้นหรืออาจตุ๋นทั้งตัวก็ได้ใส่ลงในหม้อเติมน้ำตุ๋น

2) นำเครื่องปรุงและพืชผักสมุนไพรใส่ลงไป รอจนสุก

ฤดูกาล

ทุกฤดู

2) ต้นหมู

เครื่องปรุง

เนื้อหมู/เครื่องใน เกลือ พืชผักสมุนไพร

วิธีการปรุง

1) นำเอาเนื้อหมู/เครื่องในที่เตรียมไว้มาตัดเป็นชิ้นหรืออาจตุ๋นทั้งตัวก็ได้ใส่ลงในหม้อเติมน้ำตุ๋น

2) นำเครื่องปรุงและพืชผักสมุนไพรใส่ลงไปรอจนสุก

ฤดูกาล

ทุกฤดู

เราจะเห็นว่าชาวม้งมีวิธีการประกอบและปรุงอาหารที่หลากหลายวิธีเช่นเดียวกันอาหารเหล่านี้ยังขึ้นอยู่กับช่วงเวลาหรือการเปลี่ยนผ่านของฤดูกาล ซึ่งสอดคล้องกับการเลือกสรรทรัพยากรชีวภาพที่จะนำมาปรุงเพื่อบริโภคแล้วขณะเดียวกันก็ยังเป็นการดูแลสุขภาพ ซึ่งแนวทางการบริโภคพืชผักพื้นบ้านตามฤดูกาลนั้น สำนักงานสาธารณสุขมูลฐานและสถาบันการแพทย์แผนไทย (2540) กล่าวว่าเป็นการบริโภคที่สอดคล้องกับธรรมชาติโดยในช่วงฤดูร้อนนั้นความร้อนในธรรมชาติจะเพิ่มขึ้นทำให้ร่างกายต้องปรับตัวและมักเป็นสาเหตุที่ทำให้ธาตุไฟภายในร่างกายกำเริบขึ้น ทำให้เกิดอาการตัวร้อน ปวดศีรษะ อ่อนเพลีย กระหายน้ำ คอแห้งปากแห้ง ร้อนใน ท้องผูก ปัสสาวะน้อย หรืออาการผดผื่นคันตามร่างกาย อาการดังกล่าวสามารถป้องกันได้ด้วยอาหารรสขมเย็น รสเปรี้ยว รสจืด ที่จะช่วยผ่อนคลายความร้อนลง ผักพื้นบ้านที่ควรรับประทานคือ มะระขี้นก อ้วนหมู ผักเอือด ส้มป่อย ผักกูด ผักปลัง ตำลึง ชะอม มะขาม ผักหวาน เป็นต้น ส่วนฤดูฝนนั้นธาตุลมเป็นธาตุที่เป็นสาเหตุสำคัญ ความเย็นที่มีมากเกินไปจะทำให้ธาตุ

ลมเกิดอาการท้องอืด ท้องเฟ้อ ครั่นเนื้อครั่นตัว เป็นไข้ อาการดังกล่าวควรรับประทานอาหารรสสุขุม รสเผ็ดร้อน ผักพื้นบ้านรสเผ็ดร้อนคือ ยอดพริก โหระพา ยี่หระ กะเพรา หูเสือ ผักไผ่ พลูดาว ชিং ช่า ผักคราด กระเทียม กระเจียว เป็นต้น ส่วนฤดูหนาวนั้นอากาศหนาวมีอิทธิพลต่อธาตุน้ำทำให้เกิดอาการผิวน้ำแห้ง มีนํ้าคั่ง น้ำมูกไหล ขัดเยือก ท้องอืด อาหารที่ควรรับประทานคืออาหารรสขมร้อน รสร้อนและรสเปรี้ยว ผักพื้นบ้านที่ควรรับประทานคือ ช่าอ่อน กระชาย พริกไทย ยอดพริก ขมิ้น ผักไผ่ ผักแพวและผักที่มีรสเผ็ดร้อนทุกชนิด เป็นต้น

3.3 การถนอมอาหาร

การถนอมอาหารของชาวม้งนั้นที่นิยมทำมีอยู่ 3 วิธีคือ ประการแรกการถนอมอาหารด้วยการรมควันซึ่งจะมีการทำหิ้งที่สานด้วยไม้ไผ่แขวนไว้เหนือเตาไฟในครัวเรือน ก็จะนำเอาอาหารที่มีมารับประทานไม่หมดมาเก็บไว้ อาหารที่นิยมนำมาถนอมได้แก่พวกเนื้อสัตว์ เช่น การเก็บมันหมูที่ฆ่าในช่วงเทศกาลต่างๆสามารถเก็บไว้กินได้ตลอดปี เป็นต้น ประการที่สองการถนอมอาหารด้วยการตากแห้งมักจะนำเอาพืชผักที่ปลูกมาทำเป็นผักตากแห้งเพื่อเก็บไว้บริโภค เช่น ผักกาดตากแห้ง หรือพืชเครื่องเทศต่างๆ เช่น พริก ชিং เมล็ดผักชี กระเทียม หอมแดง เป็นต้น ประการที่สามคือการดอง จะใช้เกลือเป็นตัวช่วยในการถนอมอาหาร เช่น การดองผักกาด ดองหน่อไม้ เป็นต้น

4. ข้าว : บทสะท้อนวัฒนธรรมการบริโภคและการใช้ประโยชน์ธัญพืชของชาวม้ง

วัฒนธรรมการบริโภคเป็นตัวสะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์ในการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะทรัพยากรชีวภาพที่เป็นแหล่งอาหารหลักในวิถีชีวิต ข้าวเป็นธัญพืชที่ชาวม้งบริโภคเป็นอาหารหลักจึงเป็นทรัพยากรชีวภาพที่บ่งบอกถึงความสำคัญที่มีต่อความเป็นอยู่ของการมีชีวิตรอด การมีข้าวบริโภคที่เพียงพอในแต่ละปีจึงเป็นสิ่งสำคัญและมีความหมายเป็นอย่างยิ่งต่อครัวเรือน ชาวม้งจึงมีการจัดการความหลากหลายพันธุ์ข้าวเพื่อตอบสนองต่อชีวิตความเป็นอยู่โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากข้าวมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการปลูกข้าวที่หลากหลายพันธุ์ ในที่นี้เราจึงมุ่งศึกษาถึงการใช้ประโยชน์จากข้าวเป็นหลัก ซึ่งชาวม้งมีการจำแนกสายพันธุ์ข้าวออกเป็นสองชนิดคือพันธุ์ข้าวเจ้าเรียกว่า “แบล่จั่ว” และพันธุ์ข้าวเหนียวเรียกว่า “แบล่เปล่า”

ชนิดของข้าวมีผลต่อรูปแบบและวิธีการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เนื่องจากชาวม้งบริโภคข้าวเจ้าเป็นอาหารหลัก ส่วนข้าวเหนียวนอกจากปลูกไว้เพื่อบริโภคแล้วยังเป็นข้าวที่ปลูกเพื่อใช้ทำขนม องค์ความรู้เรื่องข้าวเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์นั้นนับว่าผู้หญิงเป็นผู้ที่มีความรู้ในการจำแนกแยกแยะชนิดและวิธีการใช้ประโยชน์มากกว่าผู้ชาย ผู้หญิงจะเป็นผู้ที่คลุกคลีกับข้าวตั้งแต่การเริ่มคัดเลือกเชื้อพันธุ์ การปลูกหรือหยอดเมล็ดข้าว การดูแลรักษาต้นข้าวเมื่อเจริญเติบโต การเก็บเกี่ยว และการนำมาใช้

ประโยชน์ในครัวเรือน แม้ว่ากระบวนการต่างๆผู้ขายจะมีบทบาทคอยช่วยเหลือแต่ความชำนาญผู้หญิงจะมีมากกว่า

การใช้ประโยชน์จากข้าวของชาวม้งขึ้นอยู่กับเหตุผลหลายประการที่แตกต่างหลากหลายกันไปของแต่ละครัวเรือนและรสนิยมของปัจเจก เช่น ความนุ่ม ความหอม รสชาติดี หุงขึ้นหม้อ เป็นต้น การเลือกใช้ประโยชน์จากข้าวมีความสัมพันธ์บนพื้นฐานของความเชื่อและคุณสมบัติหรือคุณลักษณะของข้าวแต่ละชนิดที่ชาวม้งได้อธิบายในมุมมองของชาวม้งเองว่าข้าวแต่ละชนิดนั้นมีคุณลักษณะและกำรเลือกใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกันของแต่ละปัจเจกและครัวเรือน เช่น แบล่จั่วลิยะ ที่นิยมปลูกกันมากเนื่องจากให้ผลผลิตดี มีความนุ่มเมื่อบริโภค รองลงมาคือแบล่เปลาเดือะ และแบล่เปลาฉ่า ซึ่งเป็นข้าวเหนียวขาวและข้าวเหนียวดำ เป็นต้น ดังนั้นครัวเรือนหนึ่งจึงมีการปลูกข้าวมากกว่าหนึ่งสายพันธุ์

หากพิจารณาจากมิติทางสังคม วัฒนธรรมแล้วข้าวแต่ละชนิดพันธุ์จะมีการอธิบายถึงคุณลักษณะที่สัมพันธ์กับการดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายพันธุ์ข้าว ดังเช่นคุณลักษณะของพันธุ์ข้าวแต่ละพันธุ์ ตัวอย่างพันธุ์ข้าวเจ้า เช่น แบล่จั่วลิยะจือฮา หมายถึงข้าวเจ้าเปลือกแดงที่มีกลิ่นหอม แบล่จั่วกูเต๊ะ หมายถึงข้าวที่ปลูกในไร่เกายังงักก็ได้ผลผลิตข้าวที่ดีและพอเพียง แบล่จั่วทุ่งฮ่าว หมายถึง ข้าวที่มีเปลือกลายดำ แม้กินไม่ค่อยอร่อยแต่เวลาหุงจะขึ้นหม้อทำให้ได้ปริมาณมาก แบล่จั่วคั่วใจดู้จือฮา และแบล่จั่วคั่วเดือจือฮา เป็นพันธุ์ข้าวที่เมื่อหุงแล้วจะมีกลิ่นหอมคล้ายกับข้าวหอมมะลิ เป็นต้น นอกจากข้าวเจ้าแล้วในข้าวเหนียวเอง เช่น แบล่เปลาหลือดำเป็นข้าวที่มีเปลือกเหลืองเมล็ดใหญ่ อร่อยและนุ่ม แบล่เปลาจ้อเดือ มีเปลือกเหลืองข้าวที่เมื่อหุงแล้วจะมีลักษณะมัน กินอร่อย เป็นต้น ขณะที่พันธุ์ข้าวดอกที่นิยมปลูกเพื่อเป็นหลักประกันในกรณีที่ประมาณการณ์ปริมาณข้าวในยังไม่เพียงพอกับการบริโภคในปีนั้น ครัวเรือนแต่ละครัวเรือนก็จะปลูกข้าวดอกควบคู่ไปกับการปลูกข้าวปีด้วย ข้าวดอก เช่น แบล่เจ้าคั่วแกล่ หรือ หมายถึงข้าวเปลือกไซ้ เป็นข้าวที่เมื่อนิยมนำมาทำข้าวต้มเพราะมีกลิ่นหอมรสเหมือนไข่ไก่ เป็นต้น ความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างข้าวกับมนุษย์และเป็นมิติทางสังคม วัฒนธรรมที่ไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ซึ่งหากประมวลการใช้ประโยชน์จากข้าวของชาวม้งแล้วมีดังนี้คือ

ประการแรก การใช้ประโยชน์เพื่อเป็นอาหาร ชาวม้งบริโภคทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้า แต่ส่วนใหญ่ในวิถีชีวิตแล้วจะบริโภคข้าวเจ้าเป็นอาหารหลักมากกว่าที่จะบริโภคข้าวเหนียว วิธีการนำข้าวมาหุงหรือหนึ่งนั้นจะแตกต่างจากคนไทยวนและไทลื้อพื้นราบคือข้าวเจ้าของม้งจะนำมาหุงให้ข้าวสุกพอประมาณก่อนแล้วจึงนำไปนึ่งเมื่อสุกแล้วจะเหนียวนุ่มคล้ายข้าวเหนียว ไม่แฉะ และไม่ทำให้บูดเสียง่าย สะดวกในการใช้มือหยิบจับเวลารับประทาน ซึ่งม้งเมื่อรับประทานอาหารจะเทข้าวใส่ไว้ในถาดหรือภาชนะที่แบนเรียบเพื่อที่สมาชิกในครัวเรือนจะได้รับประทานและเพิ่มข้าวได้สะดวกตามต้องการ และนอกจากนี้ชาวม้งยังมีการนำเอาข้าวที่ยังไม่แก่เต็มที่มาทำข้าวเม่า และทำนํ้านมข้าวไว้สำหรับการบริโภคในต้นฤดูการเก็บเกี่ยวอีกด้วย รวมทั้งการใช้ข้าวเป็นส่วนประกอบในการปรุงอาหาร เช่น ข้าวคั่ว เป็นต้น

นอกจากนี้องค์ความรู้เกี่ยวกับการการนำข้าวมาใช้ประโยชน์ก่อนที่จะข้าวจะสุกหรือแก่จัดหรือที่เรียกว่า“กิแบล” คล้ายกับการทำข้าวเม่าแต่ข้าวกิแบลนั้นจะนำมาหุงรับประทานเหมือนข้าวทั่วไปแต่จะมีคุณลักษณะพิเศษเพราะจะทำให้ข้าวมีกลิ่นหอม การทำกิแบลมีเหตุผลอยู่สองประการคือ ประการแรกเป็นการแก้ไขภาวะการขาดแคลนข้าวสำหรับครัวเรือนที่ข้าวหมดก่อนที่จะถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยว และประการที่สองเป็นการเฉลิมฉลองการกินข้าวใหม่ของครอบครัวและเป็นการเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษ และการทำกิแบลมีบางคนยังบอกว่าเป็นเพิ่มมูลค่าของข้าวเพราะบางครัวเรือนที่ไม่ได้ปลูกข้าวก็ต้องซื้อจากครัวเรือนที่ปลูกในชุมชนและราคาจะแพงกว่าข้าวทั่วไปมากเนื่องจากขั้นตอนการผลิตที่ต้องอาศัยเทคนิคและความชำนาญที่เป็นองค์ความรู้พื้นบ้านของชาวม้ง และองค์ความรู้เหล่านี้ส่วนมากจะเป็นผู้หญิงที่เป็นคนทำ กิแบลเมื่อทำเสร็จแล้วจะเป็นข้าวที่มีกลิ่นหอมเมื่อยามหุงชอนกิน และการทำก็ต้องใช้ข้าวที่มีอายุที่เหมาะสมหรือที่ม้งเรียกว่า “ถั่วดำถั่วจ๊ะ” การเลือกสรรจึงเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่มีกระบวนการเทคนิคการผลิตเฉพาะ

ประการที่สอง การใช้ประโยชน์เพื่อทำขนม การทำขนมของชาวม้งจะมีการทำปีละครั้งในช่วงเทศกาลปีใหม่ จะมีการนำเอาข้าวเหนียวมานึ่งให้สุกแล้วนำมาตำกับครกหรือกะบะไม้ที่เรียกว่าหวู่ (ม้งตำ) และจ้อ (ม้งขาว) ขนมแต่ละชนิดจะใช้ข้าวต่างกัน เช่น หากต้องการให้ขนมมีสีสรรก็จะใช้ข้าวเหนียวดำหรือที่เรียกว่าแบลดำมาทำ ข้าวเหนียวบางชนิดมีกลิ่นหอมก็อาจจะถูกเลือกมาทำขนม เช่น แบลป่อเนี้ยะ ที่หมายถึงข้าวผู้หญิง เป็นต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความชอบของแต่ละครัวเรือน เมื่อนำมาตำจนละเอียดแล้วก็จะนำมาปั้นเป็นแผ่นขนาดฝ่ามือ นำมาผึ่งตากในกระดังที่ใช้ไผ่ต้ม (ไผ่แดง) อุณหภูมิกระดังเพื่อไม่ให้แผ่นขนมที่ปั้นติดกับกระดัง จากนั้นก็จะแจกจ่ายให้กับสมาชิกและเก็บไว้บริโภค การนำมามบริโภคจะนำไปปิ้งไฟก่อนพอให้กรอบและมีกลิ่นหอมชวนรับประทาน

ประการที่สาม การใช้ประโยชน์เพื่อประกอบพิธีกรรม ชาวม้งให้คุณค่าต่อข้าวที่สำคัญต่อชะตาชีวิตที่เราพบเห็นได้จากหลายพิธีกรรมที่มีผลต่อการตัดสินใจในการกระทำหรือไม่กระทำบางสิ่งบางอย่างในชีวิต การใช้ข้าวเป็นสิ่งช่วยในการประกอบพิธีกรรมและการตัดสินใจเหล่านี้มีทั้งในพิธีกรรมระดับปัจเจก ครอบครัวและชุมชน ซึ่งในระดับปัจเจกและครอบครัวแล้วมักจะเป็นเรื่องของการทำนายเสี่ยงทายและการตัดสินใจเกี่ยวกับความเจ็บป่วยของสมาชิกในครัวเรือน ซึ่งหมอผีหรือผู้นำประกอบพิธีกรรมจะเป็นผู้เสี่ยงทายและบอกกล่าวถึงวิธีการต่างๆที่จะช่วยให้แนวทางการแก้ไขปัญหาของสมาชิกในครัวเรือน ขณะเดียวกันในการประกอบพิธีกรรมในครอบครัวเราจะพบเห็นในช่วงเทศกาลปีใหม่ที่มีการประกอบพิธีกรรมเรียกขวัญข้าวเพื่อขอให้ขวัญข้าวมาอยู่กับครอบครัวและอยู่ข้างที่ตนเองเก็บข้าวไว้ ทั้งในกลุ่มที่นับถือผี และกลุ่มที่นับถือคริสต์ ส่วนพิธีกรรมระดับชุมชนจะเห็นว่ามีการใช้ข้าวเป็นตัวช่วยเสี่ยงทายและตัดสินใจในการเลือกทำเลที่ตั้งของชุมชน และการสร้างบ้านเรือนว่าจะให้หันด้านหน้าประตูไปทางทิศไหน เพื่อที่คนในครัวเรือนดังกล่าวจะได้อยู่เย็นเป็นสุข เป็นต้น

ประการที่สี่ การใช้ประโยชน์เพื่อเลี้ยงสัตว์ ชาวบางส่วนจะถูกกันไว้สำหรับเลี้ยงสัตว์ ซึ่งมักจะเป็นข้าวที่เมื่อทิ้งไว้นานแล้วแข็งหรือเป็นข้าวเก่าที่กินไม่หมดจากปีก่อนก็จะถูกนำมาเป็นอาหารเลี้ยงสัตว์ พวกเป็ด ไก่ หมู เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันในชุมชนม้งแห่งนี้มีโรงสีข้าว เศษเปลือกเมล็ดข้าวพวกกลบ รำ และปลายข้าวจะถูกนำไปใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ที่มักใช้ผสมกับข้าวโพดที่บดจากไม้หินนำมาคลุกปนกันใช้เลี้ยงสัตว์

ประการที่ห้า การใช้ประโยชน์เพื่อการแลกเปลี่ยน พันธุ์ข้าวแต่ละสายพันธุ์มีได้มีอยู่ในครัวเรือนใดครัวเรือนหนึ่งแต่หากอยู่ประปรายกระจายกันไปทั้งในชุมชนและนอกชุมชน การแลกเปลี่ยนเชื้อพันธุ์จึงเป็นปกติวิสัยในการเลือกพันธุ์ข้าวที่จะนำมาปลูกในผืนไร่ของตนเอง นอกจากนี้แล้วข้าวยังเป็นปัจจัยสำคัญในการนำไปแลกเปลี่ยนสิ่งของและอาหารภายในเครือญาติและเพื่อนบ้าน ซึ่งบางครัวเรือนอาจมีความต้องการข้าวเหนียวดำหรือแบล่เปล่าหรือข้าวชนิดอื่นแต่ตนเองมิได้ปลูกไว้ก็อาจจะใช้ข้าวชนิดที่ตนเองมีอยู่ไปแลกกับเครือญาติหรือเพื่อนบ้านที่มีอยู่เป็นต้น

ประการที่หก การใช้ประโยชน์เพื่อเป็นสมุนไพร ชาวม้งนำเอาพันธุ์ข้าวชนิดหนึ่งที่เรียกว่าแบล่เปล่าดำยั่ว หรือข้าวเหนียวดำพันธุ์หนึ่งมีเมล็ดกลมป้อมคล้ายตัวเห็บสุนัขที่ปัจจุบันหาพบได้น้อยในชุมชน พันธุ์ข้าวชนิดนี้นั้นในอดีตชาวม้งนิยมนำมาใช้เป็นสมุนไพรรักษาอาการท้องร่วง นอกจากนี้ชาวม้งยังใช้ข้าวเปลือกเป็นตัวย้อมประสานให้สมุนไพรมีสรรพคุณในการบำบัดโรคที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ชาวม้งยังมีการนำเอาข้าวที่เริ่มแก่แต่ยังไม่แข็งหรือมีลักษณะเป็นน้ำนมมาทำนํ้านมข้าวที่เรียกว่าข้าวยาคู่สำหรับให้สมาชิกในครัวเรือนรับประทานเพื่อบำรุงสุขภาพ

ประการที่เจ็ด การใช้ประโยชน์เพื่อทำเหล้า การทำเหล้าของชาวม้งนั้นมีการนำพืชสองชนิดมาเป็นตัวหมักในการทำเหล้าคือข้าว และข้าวโพด ปัจจุบันมีการทำเหล้าน้อยลง แต่จะหาซื้อจากคนพื้นราบมากกว่าในอดีต การทำเหล้าของชาวม้งนั้นมักจะทำเพื่อนำมาใช้ประกอบพิธีกรรมในช่วง เทศกาลปีใหม่ และการประกอบพิธีกรรมในการเซ่นไหว้ผี เทพนั้น

ประการที่แปด การใช้ประโยชน์จากฟางข้าว ในกรณีที่มีการเก็บเกี่ยวโดยใช้เคียวเกี่ยวและฟาดเอาเมล็ดข้าวเรียบร้อยแล้ว ม้งจะมีการเก็บฟางข้าวเพื่อนำมาใช้ประโยชน์คือเป็นอาหารเลี้ยงสัตว์ โดยเฉพาะวัว ควาย ในยามหน้าแล้ง นอกจากนี้ฟางข้าวยังถูกนำมาใช้สำหรับการคลุมดินปลูกพืช จากปีที่ผ่านมามีพบว่าฟางข้าวนั้นไม่พอกับความต้องการใช้ บางครอบครัวที่ลงทุนปลูกพืชหลายไร่ก็หาซื้อมาจากข้างนอกชุมชน

5.วัฒนธรรมการบริโภคกับการอนุรักษ์ความหลากหลายพืชผักอาหารของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง

วัฒนธรรมการบริโภคได้ส่งผลต่อการรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพของพืชผักพื้นบ้านที่หลากหลายชนิดที่ชาวม้งได้ใช้ในการดำรงชีพ ความสำคัญดังกล่าวชาวม้งจึงให้ความสำคัญและเคารพน้อมนอบต่อทรัพยากรชีวภาพผ่านความคิด ความเชื่อเรื่องผีหรืออำนาจเหนือธรรมชาติและถ่ายทอดผ่านประเพณี พิธีกรรม สิ่งเหล่านี้เป็นจริยศาสตร์ทางการผลิตของกลุ่มชาติพันธุ์ที่พึ่งพาทรัพยากรทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีพ ซึ่งการให้คุณค่าดังกล่าวมีผลต่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพดังนี้

5.1 จริยศาสตร์ทางการผลิตกับการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ

จริยศาสตร์ทางการผลิตมักจะอยู่ควบคู่กับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ที่พึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ และมักจะแสดงออกผ่านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อต่างๆ เช่น การเซ่นไหว้ผีขุนน้ำ ผีป่า ของชาวไทยยวน ไทลื้อพื้นราบที่มีการทำนา หรือแม้กระทั่งอาช้ที่อยู่บนพื้นที่สูงที่ทำนา การไหว้ผีไร่ของกลุ่มชนที่มีระบบการผลิตในการทำไร่เป็นหลัก เป็นต้น ชาวม้งเองก็เช่นเดียวกันที่มีระบบการผลิตด้วยการทำไร่ข้าวเป็นหลักและด้วยที่ข้าวเป็นพืชที่มีความสำคัญในการดำรงชีพ ชาวม้งนั้นมีตำนานเล่าขานเกี่ยวกับข้าวว่ามีกำเนิดมาพร้อมกับการกำเนิดมนุษย์ของชาวม้งหลังจากที่ตงจ่าสร้างเก้าเอี้ยะและซีเดอฮยัง แล้วตงจ่าได้มอบพันธุ์พืชให้ทั้งสองมาปลูกโดยลำดับเป็นอ้อย ไร่เป็นมัน ผักเป็นข้าวโพด และดอกเป็นข้าวจำนวนหนึ่งต้น พืชดังกล่าวออกดอกและผลผลิตไม่พร้อมกัน ทั้งสองจึงร้องขอให้ตงจ่าแบ่งพืชออกเป็นชนิดต่างๆเฉพาะคือ ข้าว อ้อย มัน และข้าวโพด หลังจากนั้นจึงแบ่งเชื้อพันธุ์ข้าวออกเป็นข้าวเหนียว ข้าวเจ้า ข้าวเปลือกแดง เปลือกดำ มีขน และไม่มีขน เป็นต้น

มีเหวตาคือว่า “ข้าว” เป็นผู้ที่ยกย่องให้ความช่วยเหลือสรรพสิ่งต่างๆ มนุษย์จึงไปปรึกษาเทวดาว่าทำอย่างไรจึงจะมีอาหารกิน เทวดาจึงแนะนำว่ามีพืชชนิดหนึ่งที่เรียกว่าข้าวสามารถนำมาเป็นอาหารของมนุษย์ได้แต่อยู่ในดินแดนที่ห่างไกลไม่สามารถไปถึงได้ เทวดาจึงแนะนำให้มนุษย์ไปขอความช่วยเหลือจากนกชนิดหนึ่งที่มีตัวเล็ก สีออกดำๆ ให้ช่วยบินไปนำเอาข้าวมาให้ นกจึงบินข้ามน้ำข้ามภูเขาไปเสาะแสวงหาข้าวแต่ไปไม่ถึง ใจสั่นก่อน บางตัวถูกลมพัดปลิวตายไป พวกที่เหลือจึงกลับมาบอกว่าหาข้าวไม่เจอ มนุษย์จึงขอให้สุนัขไปนำเอาข้าวมาให้ สุนัขได้ไปเสาะหาเป็นเวลานานและได้พบข้าวจึงนำเอามาอยู่ 3 ลูก และมนุษย์จึงนำข้าวทั้งสามลูกไปปลูกขยายพันธุ์ได้ 3 ต้น และขยายพันธุ์เป็นเวลา 3 ปี คนจึงนำเอาข้าวมากินเป็นอาหารได้ โดยสมัยก่อนนั้นข้าวเป็นสิ่งมีชีวิตและจะมายังอยู่ข้างที่บานได้ด้วยตนเองวันหนึ่งเมื่อข้าวสุกเต็มที่และได้เดินทางมายังอยู่ข้างที่บาน มาเจอกับน้องสาวเจ้าของบ้านที่เป็นคนชู้เกียจฉนนตื่นสาย เมื่อข้าวมาถึงบ้านแล้วจึงเรียกให้น้องสาวเจ้าของบ้านตื่นเพื่อเปิดประตูข้างให้ แต่น้องสาวชู้เกียจฉนเปิดประตูจึงตะโกนบอกข้าวไปว่ามาทำไมให้กลับไปอยู่ที่ไร่ซะ หากต้องการเมื่อไหร่ก็

จะไปเก็บเอาเอง ข้าวได้ฟังจึงโกรธ และกล่าวว่านับตั้งแต่ต่อไปจะไม่มายังฉางเองอีกแล้ว อยากได้ก็ให้ไปขนเอาเองข้าวจึงกลับไปอยู่ที่ไร่ตั้งแต่นั้นมา

อีกเกร็ดตำนานหนึ่งได้กล่าวถึงเทวดาที่ชื่อว่า "ชื่อหยี่" ซึ่งเป็นผู้ที่ต้องนำเอาข้าวไปแพร่พันธุ์ ชื่อหยี่ถูกใช้ให้เด็ดเอาใบข้าวเพื่อเอาไปแพร่พันธุ์โดยการเป่า แต่ชื่อหยี่เข้าใจผิดไปเด็ดเอาใบหญ้าคามาเป่าแทนใบข้าวจึงทำให้หญ้าคามแพร่พันธุ์มาจนถึงทุกวันนี้ส่วนต้นข้าวต้องปลูกจึงจะแพร่พันธุ์ นอกจากนี้ยังมีเกร็ดนิทานความเป็นมาเรื่องข้าว มนุษย์กับสุนัขว่า เมื่อสุนัขได้นำเอาข้าวมาให้แล้วเทวดาได้สั่งสุนัขว่าให้กินข้าววันละหนึ่งมือเท่านั้น แต่ตอนที่คาบข้าวมาสุนัขได้สะดุดและล้มจึงบอกให้มนุษย์ว่ากินข้าววันละสามมือ คุณไม่เชื่อว่าเทวดาบอกให้กินวันละสามมือจึงไปถามเทวดา เพราะกินแล้วถ่ายอุจจาระมันเยอะ เทวดาจึงโกรธและลงโทษสุนัขให้กินอุจจาระของมนุษย์ตั้งแต่นั้นมาแต่คนก็สำนึกในบุญคุณของสุนัขที่ได้นำเอาข้าวมาให้ข้าวที่เหลือกินจึงต้องแบ่งให้สุนัขกินเป็นการตอบแทน

ชาวม้งให้ความสำคัญและมีความเชื่อต่อข้าวว่าเป็นพืชที่มีชีวิต ตำนานข้าวของชาวม้งกล่าวถึงข้าวว่ามีขวัญและเมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวเสร็จแล้วต้องทำพิธีเรียกขวัญข้าวก่อนที่จะนำมาบริโภค ช่วงเวลาแห่งการประกอบพิธีกรรมเรียกขวัญข้าวจะทำในเทศกาลปีใหม่ของทุกปีเมื่อวันสิ้นปีเก่ามาถึงและเริ่มวันขึ้นปีใหม่ชาวม้ง ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมของชาวม้งที่นี้นั้นแยกเป็นสองกลุ่มคือ กลุ่มแรกและเป็นส่วนใหญ่ของชุมชนคือกลุ่มที่ถือผี หัวหน้าครัวเรือนจะนำเอาไก่ตัวเมียหนึ่งตัวอุ้มไปยังทางเดินไปไร่ปากทางเข้าหมู่บ้านพร้อมกับจุดธูปหนึ่งดอก จากนั้นหันหน้าไปทางไร่ที่ตนเองปลูกข้าวอยู่พร้อมกับกล่าวคำเชิญผีไร่ให้มากินเครื่องเซ่นไหว้คือไก่ ก่อนจะเอาไก่ไปทำพิธีกรรมเสี่ยงทายให้กับคนในครอบครัวในลำดับถัดไป จากนั้นจะเรียกขวัญข้าว " ถึงเวลาปีใหม่แล้วมีไก่ มีไข่ มาเรียกขวัญเจ้า อยู่ที่ไหนให้มากินปีใหม่มาเน้อมาเน้อ" เป็นภาษาม้ง

เมื่อทำพิธีบอกกล่าวขอบคุณผีไร่และเรียกขวัญข้าวแล้วจะนำข้าวใหม่ที่เก็บเกี่ยวและตำหรือสีข้าวแล้วมาหุงให้สุกและนำไถ่ต้มสุกหรือหมูต้มสุกแล้วตักเป็นช้อนขึ้นมาเพื่อเรียกผีบรรพชนที่เสียชีวิตและญาติที่เสียชีวิตมาร่วมกินข้าวใหม่หนึ่งช้อนต่อหนึ่งชื่อเรียกมากินข้าวใหม่ร่วมกันรวมทั้งขอให้ช่วยปกป้องรักษาคนในครอบครัวให้อยู่ดีมีสุขและช่วยดูแลพืชผลที่เพาะปลูกให้มีความอุดมสมบูรณ์ให้ได้รับผลผลิตที่ดี หลังจากนั้นก็จะตักข้าวใหม่สุกและไก่หรือหมูที่ต้มไว้อีกหนึ่งช้อนออกมาที่ประตูหน้าบ้านแล้วเรียกเจ้าที่เจ้าทางทั้งในไร่ และสวนให้มาร่วมพิธีกินข้าวใหม่และขอให้ช่วยดูแลคนในครอบครัวไม่ให้เจ็บไข้ได้ป่วยและช่วยดูแลทรัพย์สิน สัตว์ พืชไร่ต่างๆ ซึ่งพิธีกินข้าวใหม่จะต้องเชิญเจ้าที่เจ้าทางเสร็จก่อนคนในครอบครัวจึงจะลงมือกินข้าวใหม่และอาหารต่างๆได้

ขณะที่กลุ่มครัวเรือนที่นับถือคริสต์จะมีการให้คุณค่าต่อข้าวที่มีวิธีปฏิบัติที่แตกต่างออกไปคือแต่ละครัวเรือนจะมีการเอาข้าวสารและไข่ต้มใส่ถ้วยชามไปรวมกันที่โบสถ์เพื่อประกอบพิธีกรรมบูชาข้าว

โดยมอบข้าวให้กับพระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้าผู้สวดนำทางศาสนาเป็นคนประกอบพิธีให้พร้อมทั้งอธิฐานให้พระเจ้าช่วยดูแลปกป้องคนในครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุขให้ทำการผลิตในปีต่อไปให้ได้ผลดียิ่งๆขึ้น

นอกจากนี้ชาวม้งยังให้คุณค่าต่อขวัญข้าวโดยเชื่อและถือปฏิบัติว่าข้าวที่อยู่ในยุ้งฉางในแต่ละปีหากกินไม่หมดในปีนั้นก็จะปล่อยให้ยุ้งฉางตามนั้นเมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวข้าวใหม่มาก็นำเอาข้าวใหม่เททับลงไปยังข้าวเก่า จะไม่ตักเอาข้าวเก่าที่เหลือจากปีที่แล้วออกหมดเพราะเชื่อว่าจะทำให้ขวัญข้าวหนีไป และข้าวในปีนั้นจะไม่เพียงพอกับการบริโภค การให้คุณค่าต่อข้าวของชาวม้งเป็นการแสดงความกตัญญู และความเคารพต่อข้าวที่นัยสัมพันธ์กับความสัมพันธ์ของเครือญาติทั้งที่เสียชีวิตไปแล้วในการที่ให้มีบรรพชนได้กินข้าวใหม่ก่อนเพื่อที่จะได้ช่วยคุ้มครองและช่วยให้ได้ผลผลิตที่ดีในปีต่อไป ขณะที่ความสัมพันธ์ของเครือญาติที่ยังมีชีวิตอยู่แสดงออกในเรื่องการเฉลิมฉลองการกินปีใหม่ร่วมกันหลังจากเสร็จภารกิจตรากตรำทำงานในไร่มาหลายเดือน โดยเฉพาะในชาวม้งชาวจังหวัดสุรินทร์ที่เครือญาติลูกหลานทุกคนจะมาทำพิธีกรรมเรียกขวัญร่วมกันเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุข นอกจากนี้ความสัมพันธ์ดังกล่าวยังแสดงออกในเรื่องของการช่วยเหลือแลกเปลี่ยนแรงงานในช่วงวิกฤตของการทำการผลิต เช่น การปลูกข้าว การเก็บเกี่ยวข้าว เป็นต้น

เราจะเห็นว่าแม้ชาวม้งบางส่วนจะเปลี่ยนความเชื่อจากการถือผีไปถือศาสนาคริสต์แต่วิถีชีวิตที่มีต่อข้าวยังคงอยู่ การแสดงออกต่อข้าวผ่านพิธีกรรมทั้งในกลุ่มที่ถือคริสต์และถือผีแม้จะต่างในกระบวนการของวิธีปฏิบัติแต่ความคิด ความเชื่อที่มีต่อข้าวยังคงปฏิบัติและแสดงออกไม่ว่าจะนับถือศาสนาใดระบบคิดดังกล่าวจึงเป็นการผลิตซ้ำทางความคิด และการให้คุณค่าที่มีต่อข้าวของชาวม้งและคุณค่าที่มีต่อความเชื่อในระบบการผลิตและเป็นการสร้างสำนึกและการให้คุณค่าต่อทรัพยากรชีวภาพผ่านการผลิตซ้ำสำนึกทางวัฒนธรรมของชาวม้ง

5.2 การใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพพืชผักพื้นบ้านม้ง

กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในภาคเหนือตอนบนนั้นชาวม้งมีแบบแผนการใช้ประโยชน์จากพืชผักพื้นบ้านมี 4 ด้านคือ การใช้เป็นอาหารและยารักษาโรค ด้านประโยชน์ใช้สอย ด้านประเพณีพิธีกรรม และ การใช้ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งชาวม้งได้ใช้ประโยชน์จากพืชผักพื้นบ้านที่ขึ้นอยู่ตามธรรมชาติตั้งแต่สวนหลังบ้าน ตามหนอง ริมห้วยไปจนถึงราวป่าที่ให้ชาวม้งได้เลือกเก็บเป็นอาหารได้ตามฤดูกาลตลอดทั้งปี พืชผักเหล่านี้จึงมีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของชาวม้ง ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับธรรมชาติจึงไม่เพียงสร้างสรรค์ธรรมเนียมในการบริโภค วิธีการคัดเลือกพืชผัก การเลือกสรรอาหารที่เป็นประโยชน์และสอดคล้องกับวิถีชีวิต ตัดทอนพืชบางชนิดที่เกิดโทษออกไป และยังพัฒนาเทคนิควิธีในการนำเอาสมุนไพรเครื่องเทศมาใช้ในการปรุงรสรวมทั้งการประกอบอาหารตามฤดูกาลเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันโรค

การนำเอาพืชและผลไม้จากป่ามาขายเป็นพืชเศรษฐกิจเพื่อเสริมรายได้ครัวเรือนของผู้หญิงม้ง

การเก็บพืชผักอาหารและพืชอาหารสัตว์ผู้หญิงจะเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญของครัวเรือน

ภูมิปัญญาเหล่านี้ผ่านการกลั่นกรองจนตกผลึกและกลายมาเป็นวัฒนธรรมการบริโภคที่แตกต่างกันออกไปตามภูมิภาคและกลุ่มชาติพันธุ์ (ยศ , 2542)

เช่นเดียวกันในสังคมไทยที่พบว่าผักพื้นบ้านนั้นมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตมาตั้งแต่อดีตในแง่ของระบบคิดและคุณค่าของพืชผักพื้นบ้านนั้นมีแบบแผนการใช้ประโยชน์ทั้งในด้านเป็นอาหาร ยารักษาโรค ประโยชน์ใช้สอย ใช้ประกอบประเพณี พิธีกรรมความเชื่อและประโยชน์ด้านเศรษฐกิจ และงานดังกล่าวยังได้สะท้อนให้เห็นภาพของพืชผักพื้นบ้านในแง่ของคุณค่าทางอาหารและสุขภาพที่สอดคล้องกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมของแต่ละภูมิภาครวมทั้งได้รวบรวมลักษณะของพืชผักพื้นบ้านทางพฤกษศาสตร์และประโยชน์ไว้ด้วย (สำนักงานคณะกรรมการการสาธารณสุขมูลฐาน, 2540) ซึ่งในกลุ่มชาติพันธุ์ม้งก็เช่นเดียวกันนอกจากจะใช้พืชผักพื้นบ้านเพื่อการบริโภคแล้วยังมีการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันอีกมากมายได้แก่

1) คุณค่าทางด้านประโยชน์ใช้สอย ด้วยวิถีชีวิตที่พึ่งพิงธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยของชาวม้งทำให้การเรียนรู้ที่จะนำเอาพืชต่างๆมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันทั้งเครื่องใช้สอยต่างๆ การสร้างที่อยู่อาศัย เครื่องมือ ภาชนะ เช่น การใช้ไม้ไผ่ทำตอกสำหรับใช้มัดสิ่งของต่างๆ ทำกระบอกน้ำ ทำบ้านที่อยู่อาศัย ทำอุปกรณ์จับสัตว์ รวมทั้งหวายที่นำมาทำเครื่องจักสานต่างๆ การใช้หญ้าคามุงหลังคาบ้าน การใช้ใบตองห่อสิ่งของ พืชบางชนิดนำมาเป็นอาหารสัตว์ เช่น บอน คุน ยอดปอสา ผักขมหนาม ต้นกล้วย ข้าวโพด เป็นต้น บางชนิดนำมาเป็นส่วนประกอบพิธีกรรม เช่น ต้นปอหล่อเจียะ ไม้ดอกต่างๆ เป็นต้น พืชบางชนิดนำมาเป็นพืชย้อมสีผ้า เป็นต้น

2) คุณค่าด้านประเพณีและพิธีกรรม ในชาวม้งแล้วพืชผักหลายชนิดเป็นพืชที่ชาวม้งนำมาเป็นส่วนประกอบพิธีกรรม เช่น ปอจ้อเจียะ และหญ้าคาในม้งชาวม้งที่นำมาเป็นองค์ประกอบในการทำพิธีกรรมสงเคราะห์ให้กับสมาชิกในแซตระกูลในช่วงปีใหม่ การใช้ไม้ต่อสะพานสำหรับพิธีกรรมต่อชีวิต การใช้เมล็ดข้าว เมล็ดถั่ว และข้าวโพดทำนายหรือเสี่ยงทาย เป็นต้น นอกจากนี้พืชผักหลายชนิดยังมีความเชื่อเกี่ยวกับการบริโภค เช่น พืชผักที่ควรกินและห้ามกินในหญิงตั้งครรภ์ หญิงหลังคลอด เป็นต้น

3) คุณค่าทางด้านเศรษฐกิจ ในแง่เศรษฐกิจแล้วพืชผักพื้นบ้านม้งหลายชนิดเป็นที่นิยมและต้องการบริโภค เช่น ผักกาด ที่หลากหลายพันธุ์ เพราะมีรสชาติที่หวาน อร่อย ผลของพืชบางชนิดที่นำมาจากป่าเพื่อขายที่พบได้ตามตลาดในตัวอำเภอ รวมทั้งพืชที่ปลูกเอง เช่น สับปะรด ข้าวโพดสาลี แดง ที่มักวางขายริมทางให้กับคนเดินทางที่ผ่านไปมา

5.3. การอนุรักษ์และเก็บรักษาสายพันธุ์พืชผักพื้นบ้านม้ง

ด้วยความสำคัญของพืชผักพื้นบ้านของชาวม้งจึงทำให้มีการเก็บรักษาสายพันธุ์พืชผักเหล่านี้สืบทอดกันมาอย่างช้านาน เราพบว่าผู้หญิงม้งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ไว้ซึ่งความหลากหลาย

ของพันธุ์พืชผักพื้นบ้านเพราะผู้หญิงมักจะเป็นผู้ที่คลุกคลีและเป็นผู้จัดการอาหารการกินในครัวเรือนจึงรู้ว่าพืชผักชนิดใดมีคุณสมบัติ คุณลักษณะเป็นอย่างไร การปรุงอาหารย่อมต้องใช้พืชผักหลักและพืชผักที่เป็นเครื่องเทศปรุงรส ขณะเดียวกันการปลูก การดูแล รักษาและเก็บเมล็ดพันธุ์ล้วนแต่เป็นบทบาทที่ผู้หญิงมีความรู้ความชำนาญมากกว่าผู้ชาย นอกจากพืชอาหารแล้วในชุมชนม้งพื้นที่ศึกษาเรายังพบว่าในกลุ่มหมอยาพื้นบ้านมีผู้หญิงเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรที่นำมาใช้ประโยชน์ที่ไม่ได้ด้อยกว่าหมอยาพื้นบ้านม้งที่เป็นผู้ชาย และบางคนยังเป็นผู้ที่มีความรู้มากกว่าผู้ชายด้วยซ้ำ แต่ต่างกันตรงที่หมอยาพื้นบ้านม้งชายมักจะเป็นหมอผีควบคู่ไปด้วยเท่านั้น

การเก็บรักษาสายพันธุ์พืชผักพื้นบ้านของผู้หญิงมักจะสอดคล้องกับระบบการผลิตอาหารในชีวิตประจำวันเพราะพืชเกือบทั้งหมดที่นำมาเป็นอาหารล้วนแล้วแต่นำมาจากพืชที่ตนเองและครัวเรือนได้ปลูกไว้เกือบทั้งสิ้น เช่น พืชตระกูลผักกาด พืชตระกูลพริก ตระกูลมะเขือ พืชตระกูลถั่ว ตระกูลแตง ตระกูลฟัก ตระกูลข้าวและข้าวโพด และพืชผักที่เก็บหามาจากป่า ริมห้วย เช่น หน่อไม้ เห็ดชนิดต่างๆ และผลไม้ป่า เป็นต้น นอกจากนี้การเก็บรักษาสายพันธุ์พืชผักพื้นบ้านยังขึ้นอยู่กับระบบนิเวศ เช่น ไร่สวนข้างบ้าน สวน และป่า ซึ่งเราจะทำความเข้าใจรายละเอียดในเรื่องการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพในลำดับถัดไป

6.สรุป

วัฒนธรรมการบริโภคได้สะท้อนให้เห็นถึงการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการดำรงชีพทั้งในเรื่องของอาหารและยาสมุนไพร ประโยชน์การใช้สอยในด้านต่างๆ การใช้เพื่อประกอบพิธีกรรมและประโยชน์ของพืชในทางเศรษฐกิจ ชาวม้งจึงให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการจัดการ การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งการอนุรักษ์และการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพนั้นจะเป็นอย่างไรในบริบทของความเปลี่ยนแปลงที่ไหลบ่าเข้าสู่ทุกชุมชนรวมทั้งชุมชนม้งผ่านกระบวนการพัฒนาของรัฐและระบบตลาดแบบทุนนิยม ชุมชนม้งจะปรับตัวและจัดการทรัพยากรชีวภาพเหล่านี้อย่างไรเพื่อให้ดำรงอยู่กับการดำรงชีพที่ยั่งยืนเราจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบ และวิธีการจัดการของชาวม้งที่มีต่อความหลากหลายทางชีวภาพในบทที่ 6 ต่อไป

บทที่ 5

ระบบการแพทย์พื้นบ้านกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง :

มิติทางสังคม วัฒนธรรมของการดูแลสุขภาพและการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ

การดูแลสุขภาพในมิติทางสังคม วัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งที่มีความซับซ้อนควบคู่กับการดำรงชีวิตของมวลมนุษยชาติที่ได้จำกัดว่าอยู่ในเผ่าพันธุ์ใด หากแต่ระบบการแพทย์พื้นบ้านชาติพันธุ์ หรือการแพทย์ดั้งเดิม (Traditional medicine) เป็นวิวัฒนาการทางความรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆบนโลก มนุษย์ในการดูแลสุขภาพความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นกับร่างกายชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง รวมทั้งครอบครัวและชุมชนเมื่อต้องเผชิญหรือถูกคุกคามจากความเจ็บป่วย ดังนั้นจึงเป็นเรื่องปกติที่เรามักจะพบเห็นทั้งวิธีการที่แตกต่างกันและความเหมือนหรือความคล้ายคลึงกันของวิธีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วย และวิธีการบำบัดความเจ็บป่วย กลุ่มชาติพันธุ์ม้งนับได้ว่าเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพอนามัยของตนเองและขณะเดียวกันก็มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้องค์ความรู้จากภายนอกกลุ่มเพื่อนำมาปรับใช้กับการดูแลสุขภาพทั้งของตนเอง ครอบครัวและชุมชน จนหล่อหลอมกลายมาเป็นวิถีชีวิตชุมชน

ซึ่งในบทนี้เราจะทำความเข้าใจโดยอาศัยมุมมองด้านวัฒนธรรมสุขภาพ (Health Culture) และแนวคิดเกี่ยวกับองค์ความรู้การแพทย์พื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง (Ethnomedicine) ทั้งแบบดั้งเดิมและการหยิบยืมนำความรู้จากที่อื่น เช่น การแพทย์สมัยใหม่ การแพทย์แผนจีน เป็นต้น มาประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ปัจจุบันทั้งในเชิงการผสมผสานและการต่อสู้ขัดแย้งหรือได้แย้งกับการแพทย์กระแสหลักเพื่อเป็นพื้นฐานในการสร้างความเข้าใจมิติทางสุขภาพและการวิเคราะห์ถึงการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพสมุนไพรในการดูแลสุขภาพว่ามีวิธีการใช้ประโยชน์อย่างไรบ้าง

1.แนวคิดเกี่ยวกับวิถีการดูแลสุขภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง

วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ล้วนแล้วแต่ต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อมีชีวิตรอด และดำรงไว้ซึ่งเผ่าพันธุ์ของตนเอง การถูกคุกคามต่อชีวิตจากสภาพแวดล้อมต่างๆจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้และพยายามที่จะหยุดอันตรายต่างๆที่จะเกิดขึ้นกับความเป็นอยู่ของคนในสังคม เกิดการสังสมประสบการณ์ผ่านการสังเกต การวิเคราะห์ตีความ และการสังเคราะห์จนตกผลึกเป็นองค์ความรู้ของกลุ่มและท้องถิ่นแต่ละแห่งจากนามธรรมสู่รูปธรรมเพื่อนำกลับมาเป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับภัยคุกคามชีวิต ความเป็นอยู่เกิดเป็นระบบการดูแลสุขภาพของแต่ละสังคม ชาวม้งเองก็เช่นเดียวกันที่มีการเรียนรู้ การจัดการ การปรับตัวให้สอดคล้องกับความผันแปรของสภาพทางธรรมชาติ สภาพทางสังคม วัฒนธรรม

เศรษฐกิจ และการเมืองอยู่ตลอดเวลา จึงทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การดูแลสุขภาพของตนเอง จนเกิดกระบวนการดูแลสุขภาพทั้งของปัจเจก ครอบครัว และชุมชนที่เชื่อมโยงกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับ “ผี” และได้หล่อหลอมมาเป็นแนวคิดการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านภายใต้บริบททางสังคมวัฒนธรรมของชาวม้งที่เกิดขึ้นผ่านกระบวนการของพิธีกรรมต่างๆในแต่ละรอบปี และพิธีกรรมในรอบวัฏจักรของชีวิตที่มีการผลิตซ้ำอุดมการณ์ทางความคิดของชาวม้งครั้งแล้วครั้งเล่าในแต่ละช่วงเวลา เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด พิธีกรรมเกี่ยวกับความเจ็บป่วยและการบำบัด พิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย หรือแม้กระทั่งพิธีกรรมในระบบการผลิต เป็นต้น

รากเหง้าของปรัชญาหรือแนวคิดที่มีต่อความเจ็บป่วยและวิธีการตีความ ตลอดจนวิธีการบำบัดนั้นมาจากแนวคิดการกำเนิดมนุษย์ของชาวม้ง ที่มีความเชื่อมโยงกับอำนาจเหนือธรรมชาติอันเป็นจุดเริ่มต้นของการกำเนิดมวลมนุษยชาติรวมทั้งชาวม้งเองที่มีเรื่องเล่าปรัมปราสืบทอดกันมาเกี่ยวกับน้ำเต้าที่หลายกลุ่มชาติพันธุ์กล่าวถึงรวมทั้งชาวม้งเองก็กล่าวถึงว่าเป็นต้นกำเนิดของกลุ่มชาติพันธุ์ตนเอง แต่ก่อนที่มนุษย์ชาวม้งจะถือกำเนิดมาในโลกนี้นั้นแต่ก่อนนั้นบนโลกนี้ยังไม่มีมนุษย์อาศัยอยู่ เทวดาชายและหญิง จึงสร้างมนุษย์ขึ้นมาโดยเพศชายเรียกว่าชิดอฮยัง “*txiv nraug zoo*” เพศหญิงเรียกว่า เก้าเอียะ “*nkau iab*” โดยอาศัยน้ำเต้าด้วยเหตุผลเนื่องจากน้ำเต้ามีเมล็ดมากจะขยายแพร่พันธุ์ได้อย่างรวดเร็ว เมื่อสร้างมนุษย์เกิดขึ้นในน้ำเต้าเสร็จ มนุษย์จึงทุบแยกเปลือกน้ำเต้าเพื่อจะออกมาภายนอก และอาศัยอยู่บนโลกและขยายเผ่าพันธุ์ต่อมา (เสถียร, 2544 : 36-37)

การถือกำเนิดมนุษย์ขึ้นของชาวม้งจึงเป็นการกำเนิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ และการที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไปได้ต้องมีขวัญหรือวิญญาณที่ม้งเรียกว่า “ปลี” ซึ่งจะเป็นแกนหลักของการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ ดังนั้นพื้นฐานของการกำเนิดมนุษย์ของชาวม้งจึงมีสององค์ประกอบคือ ร่างกายที่ประกอบขึ้นด้วยอวัยวะต่างๆกับวิญญาณ 3 ตน เมา 7 ตนและขวัญ 3 ขวัญ และขวัญนี้ชาวม้งยังเชื่อกันนอกจากมนุษย์แล้วสัตว์ต่างๆ เช่น วัว ควาย ม้า หมู หรือสัตว์ป่า ล้วนแล้วแต่มีขวัญซึ่งหมายถึงการมีชีวิตอยู่นั่นเอง หากขวัญหายหรือมีเหตุให้ขวัญหนีไปย่อมทำให้เจ้าของร่างกายดังกล่าวเกิดความเจ็บป่วยและหากตายไปขวัญก็จะออกจากร่างกายไปกลายเป็นวิญญาณที่เรียกว่า “(ท)ซูปลี” ดังนั้นเมื่อทารกทุกคนที่เกิดมาและอยู่รอดครบสามวันก็จะทำพิธีกรรมเรียกขวัญและการตั้งชื่อให้ จึงจะถือว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ซึ่งหากทารกดังกล่าวเสียชีวิตก่อนครบสามวันก็จะไม่มีพิธีกรรมงานศพแต่อย่างใดมีเพียงนำร่างที่ไร้วิญญาณไปฝังเท่านั้นแต่หากผ่านพิธีกรรมเรียกขวัญและตั้งชื่อแล้วเสียชีวิตจึงจะมีการจัดพิธีกรรมงานศพให้ ขวัญจึงเป็นแกนสำคัญของชีวิตที่บ่งบอกถึงสถานะสุขภาพและการมีชีวิตอยู่รอดของชาวม้ง การบำรุงขวัญและผนวกกับความเชื่อเกี่ยวกับผีจึงเป็นแนวคิดที่ถูกหล่อหลอมมาเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านของชาวม้ง

จากความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องขวัญและผีรวมทั้งวิญญาณหลังความตายได้ทำให้ชาวม้งนำมาอธิบายถึงสาเหตุและการดำรงอยู่ของชีวิตมนุษย์ได้อย่างเป็นองค์รวมในบริบททางสังคมวัฒนธรรมม้ง โดยเชื่อว่าอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและเป็นสิ่งที่ช่วยควบคุมพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ ชาวม้งจึงต้องมีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เพื่อช่วยสร้างกำลังใจ และอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติเพื่อขอให้ช่วยดูแลปกป้องรักษาอันเป็นสัญชาตญาณการอยู่รอดของมนุษย์

นอกจากนี้วิถีชีวิตที่มีสุขภาพดีของบุคคลยังมีความผูกพันและเชื่อมโยงกับวิถีการดำเนินชีวิตของครอบครัว ชุมชน สังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างแยกกันไม่ออก เริ่มตั้งแต่เกิดและการมีชีวิตอยู่รอดจึงมีปัจจัยและเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิต เช่น อาหารอุดมสมบูรณ์ มีครอบครัวอบอุ่นปลอดภัย มีการตั้งบ้านที่อยู่อาศัยและชุมชนที่เหมาะสมดังจะเห็นได้จากการทำพิธีกรรมเสี่ยงทายทำนายด้วยข้าวสารหรือเมล็ดถั่วเพื่อตั้งชุมชนและปลูกสร้างบ้าน เป็นต้น เงื่อนไขและปัจจัยสนับสนุนเหล่านี้จะช่วยให้ชีวิตมีการดำเนินไปอย่างราบรื่น จนถึงวัยชราตามเงื่อนไขของชีวิตแม้ว่าในแต่ละช่วงเวลาอาจจะต้องเผชิญกับภาวะการคุกคามของโรคภัยและความเจ็บป่วย แต่ก็เป็นไปตามครรลองธรรมชาติของชีวิตที่มนุษย์ได้สั่งสมประสบการณ์และภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมตามอัตภาพและเป็นปกติสุขจนกว่าจะหมดลมหายใจ

2. การอธิบายความเจ็บป่วยของชาวม้ง

ชาวม้งมีระบบคิดเกี่ยวกับการอธิบายความเจ็บป่วยบนพื้นฐานความเชื่อเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติอันเป็นที่มาของการกำเนิดสรรพสิ่งมีชีวิตบนโลก และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติซึ่งเป็นที่มาของความผิดปกติของร่างกายเมื่อสภาพแวดล้อมธรรมเปลี่ยนแปลงไป ขณะเดียวกันความเจ็บป่วยยังเกิดขึ้นจากความผิดปกติของสัมพันธ์ภาพระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ในสังคมทั้งระดับปัจเจก ครอบครัว และชุมชน โดยมีการแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่คือ ความเจ็บป่วยที่มองเห็นได้ (ปูดุ้ม้อ) และความเจ็บป่วยที่มองไม่เห็น (จือปูดุ้ม้อ) ทั้งสองประเภtnั้นชาวม้งมีวิธีอธิบายความเจ็บป่วยดังนี้

2.1 ความเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจของผี (ดลั้งฮั่ว)

โครงสร้างทางจักรวาลวิทยาชาวม้งนั้นถือว่าผีเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตในการเวียนว่ายตายเกิดและเป็นสิ่งที่อำนาจเหนือมนุษย์ซึ่งมนุษย์จะต้องสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการต่อรอง ช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อให้การดำเนินวิถีชีวิตเป็นไปตามครรลองธรรมชาติ ด้วยการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น ให้อั่วในเทศกาลสำคัญของครอบครัวและชุมชน ชาวม้งได้แบ่งประเภทของผีไว้ 2 ประเภท

ใหญ่ๆคือ ผีดี เป็นผีที่คอยปกป้องคุ้มครองให้สมาชิกในครัวเรือนมีสุขภาพดี กับผีร้ายที่อาจทำร้ายให้เกิดความเจ็บป่วย (ดูโครงสร้างเรื่องผีในบทที่ 1)

ชาวม้งเชื่อว่าทุกหนทุกแห่งล้วนมีผีหรืออำนาจเหนือธรรมชาติสิงสถิตย์อยู่ทั้งในบ้านเรือนที่มีทั้งผีบรรพบุรุษซึ่งเป็นวิญญาณคนที่ตายไปแล้ววิญญาณจะแบ่งออกเป็นสี่ส่วน วิญญาณส่วนที่หนึ่งจะไปอยู่กับวิญญาณของผีบรรพบุรุษที่ตายไปก่อนในโลกของวิญญาณบนสวรรค์หรือเมืองผี วิญญาณส่วนที่สองจะเป็นวิญญาณที่เฝ้าหลุมศพของตนเอง วิญญาณส่วนที่สามจะเป็นวิญญาณที่จะไปเกิดใหม่ ซึ่งชาวม้งจะทำพิธีกรรม "จอปลี" หมายถึงการปลดปล่อยวิญญาณให้ไปเกิดใหม่โดยจะทำพิธีกรรมในช่วงเทศกาลปีใหม่ จะทำพิธีกรรมให้กับวิญญาณแบบรวมแซ่สกุลเดียวกันในชุมชนพร้อมกัน และวิญญาณส่วนที่สี่จะเป็นวิญญาณที่จะคอยดูแลสมาชิกแซ่สกุลในบ้านเดิมเพื่อคุ้มครองให้ลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุขซึ่งสมาชิกจะทำการเชิญวิญญาณกลับมาถึงสถิตย์ที่บ้านหลังจากตายไปแล้ว 13 วัน วิญญาณผีบรรพบุรุษตนนั้นจะเป็นผีที่คอยช่วยเหลือสมาชิกในครอบครัวชาวม้งจะทำพิธีกรรมเช่นไหว้เพื่อขอความช่วยเหลือเมื่อยามที่ตกอยู่ในภาวะของความเครียดหรืออันตรายก็จะทำ"พิธีผีเหย้ง" บนบานและขออำนาจจากผีบรรพบุรุษเพื่อขอช่วยให้พ้นภัยและจะทำพิธีกับ "พิธีเป่าเหย้ง" ตอบแทนให้กับผีบรรพบุรุษ แม้ว่าผีบรรพบุรุษจะเป็นผีที่คอยคุ้มครองสมาชิกในครัวเรือนแต่สมาชิกในครัวเรือนต้องคอยดูแลและเช่นไหว้อย่างสม่ำเสมอ ซึ่งหากครัวเรือนใดที่ปล่อยปะละเลยหรือไม่สนใจก็จะทำให้ผีบรรพบุรุษอดอยากหรือโกรธและอาจทำให้ลูกหลานเจ็บป่วยและต้องทำพิธีขอขมา

สำหรับผีประเภทที่สองนั้นชาวม้งเชื่อว่าเป็นผีร้ายหรือเป็นอำนาจที่มักจะทำให้เกิดความเจ็บป่วยได้เมื่อมีมนุษย์เข้าไปล่วงล้ำก้าเกินในบริเวณที่ผีร้ายสิงสถิตย์อยู่ซึ่งผีที่ร้ายนั้นมี ผีจอมปลวก จะเป็นผีเฝ้าอยู่บริเวณจอมปลวกโดยเฉพาะจอมปลวกขนาดใหญ่หากมีการกระทำใดๆกับจอมปลวกจะทำให้ผีโกรธและทำร้ายให้เจ็บป่วย ผีต้นไม้ใหญ่ มักจะสิงสถิตย์อยู่ตามต้นไม้ใหญ่เป็นผีเจ้าป่าเจ้าเขาที่คอยดูแลต้นไม้ในป่าไม่ให้ถูกทำลาย เมื่อมีการเข้าไปทำลายหรือตัด ฟัน โค่นต้นไม้จะทำให้ผีโกรธและทำร้ายให้เจ็บป่วย ดังนั้นการทำอะไรของชาวม้งก็จะทำการขออนุญาตผีป่าผีดอยก่อน ผีต้นน้ำ เป็นผีที่อยู่ประจำต้นน้ำลำห้วย การเข้าไปทำลายหรือกระทำการใดๆที่ส่งผลเสียต่อต้นน้ำลำธารหรือไม่เหมาะสมจะทำให้ผีโกรธและทำร้ายให้เจ็บป่วย ผีแผ่นดินแยก เป็นผีที่อยู่บริเวณที่มีการแตกของแผ่นดินเป็นร่องลึกหรือเป็นเหวจะเป็นเขตหวงห้ามที่ไม่ให้มนุษย์เข้าไปใกล้โดยเฉพาะผู้หญิงตั้งครรภ์เพราะผีจะทำร้ายและเกิดการแท้งลูกได้ และ ผีที่อยู่ทั่วไป มักจะเป็นบริเวณที่รกร้างว่างเปล่าหรืออาจจะเป็นผีที่เกิดจากคนตายโง่ ซึ่งอาจจะทำให้เกิดความเจ็บป่วยได้เมื่อพลัดหลงเข้าไปยังบริเวณที่มีผีเหล่านี้สิงสถิตย์อยู่หรือผีที่เรียกว่า "หย่งยี่" เป็นผีที่คอยมาพรางเอาวิญญาณของมนุษย์ เป็นต้น

ผีในมโนทัศน์ของชาวม้งจึงเป็นสิ่งที่อำนาจทั้งในเรื่องการช่วยเหลือเกื้อกูลชีวิตความอยู่เย็นเป็นสุขของมนุษย์และขณะเดียวกันก็อาจทำให้เกิดความเจ็บป่วยและอาจถึงเสียชีวิตได้หากมนุษย์มี

เคารพนบถน้อมต่อธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ การสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างมนุษย์และอำนาจเหนือธรรมชาติจึงต้องกระทำผ่านพิธีกรรมเพื่อเป็นการต่อรอง คะคานระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติให้มีความสมดุล มนุษย์ก็จะมีวิถีชีวิตที่เป็นสุข

2.2 ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการเสียขวัญ (ปลีปึง)

ชาวม้งเชื่อการกำเนิดของคนเรานั้นประกอบไปด้วยสองส่วนคือส่วนที่เป็นร่างกายและส่วนที่เป็นจิตวิญญาณหรือขวัญที่เรียกว่า "ปลี" ซึ่งเป็นแกนสำคัญของการมีชีวิตที่เราจะเห็นจากการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญของชาวม้ง เช่น พิธีกรรมเรียกขวัญและตั้งชื่อเด็กทารก "ฮูปลี" หรือแม้กระทั่งการตายก็จะมีพิธีการปลดปล่อยวิญญาณทำพิธีกรรม "จอบลี" ขวัญจึงเป็นเสมือนสัญญาการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์และรวมถึงสิ่งมีชีวิตอื่น เช่น สัตว์ พืช ที่เราจะเห็นจากการเรียกขวัญข้าว เป็นต้น หากมนุษย์สูญเสียขวัญหรือขวัญหายจะด้วยสาเหตุใดก็ตาม เช่น การตกใจหรือการเสียใจ น้อยใจของคนที่ถูกดูถูกเหยียดหยาม ถูกดูด่าว่าร้ายทำให้เสียใจหรือการถูกผีทำร้ายและเอาขวัญไป ก็จะทำให้คนๆ นั้นเกิดความเจ็บป่วยและอาจถึงเสียชีวิตไปในที่สุดหากไม่ได้รับการแก้ไขช่วยเหลือเพื่อนำเอาขวัญกลับคืนมา การแก้ไขจะต้องอาศัยการประกอบพิธีกรรมของหมอผีที่เป็นผู้มีอำนาจเชื่อมต่อกับอำนาจของผีต่างๆ ได้และจะมีการเซ่นไหว้ด้วยสัตว์แทนเพื่อแลกขวัญผู้ป่วยเช่น การเซ่นไหว้ด้วย ไก่ หมู วัว เป็นต้น เมื่อขวัญกลับมายังผู้ป่วยก็จะทำให้หายจากการเจ็บป่วย

2.3 ความเจ็บป่วยที่เกิดจากความไม่สมดุลของร่างกายกับสภาพแวดล้อม

ความเจ็บป่วยที่เกิดจากความไม่สมดุลของร่างกายกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงนั้นชาวม้งเรียกว่า "ฟัวจัวฮอง" หมายถึงความเจ็บป่วยที่เกิดจากสภาพดินฟ้าอากาศเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนฤดูกาลของธรรมชาติซึ่งอาจจะทำให้เกิดการเจ็บป่วยได้เมื่อร่างกายไม่แข็งแรง เช่น เป็นหวัด เป็นไข้ เป็นต้น ชาวม้งจึงมักปลูกสร้างบ้านที่พื้นติดกับพื้นดินและสร้างหลังคาให้มีลักษณะที่สามารถปิดบังสายลมเมื่อยามหน้าฝนและหน้าหนาวได้ พื้นบ้านที่เป็นดินจะทำให้ได้รับไอน้ำเมื่อยามหน้าหนาวและสามารถก่อไฟผิงในบ้านเพื่อให้ความอบอุ่นได้ ความเจ็บป่วยประเภทนี้จะต้องใช้สมุนไพรในการรักษา

2.4 ความเจ็บป่วยที่เกิดจากความผิดปกติของร่างกายและอาหารการกิน

ความเจ็บป่วยที่เกิดจากความผิดปกติของร่างกายนั้นชาวม้งเชื่อว่าเกิดขึ้นจากเลือดไม่ดีเรียกว่า "จั้งตือยง" อยู่ในร่างกายทำให้ร่างกายอ่อนแอไม่สมบูรณ์เกิดความเจ็บป่วย การที่จะทำให้หายจากความเจ็บป่วยจะต้องทำให้เลือดเสียนั้นออกจากร่างกาย ซึ่งจะมีวิธีการรักษาความเจ็บป่วยโดยใช้วิธีการบีบหรือดูดเอาเลือดเสียออก ความผิดปกติอีกประการหนึ่งที่เกิดที่ก่อให้เกิดความเจ็บป่วยคือลมไหลย้อนกลับเรียกว่า "จัวตจ้อ" เนื่องมาจากร่างกายของคนเรามีลมหรืออากาศอยู่ภายในร่างกายที่ไหลไปทิศทางเดียวกันหากเมื่อใดที่ลมนี้มีการไหลย้อนกลับก็จะทำให้เกิดการปะทะกันและเกิดความผิดปกติต่อร่างกายทำให้เกิดความเจ็บป่วยขึ้น เช่น การปวดท้องจุกเสียดเนื่องมาจากลมในกระเพาะ

อาหาร การหดเกร็งของกล้ามเนื้อทำให้เกิดความเจ็บปวด เป็นต้น และความเจ็บป่วยที่เกิดจากอาหาร การกินหรือการกินผิดเรียกว่า “น่อจือฮุ” ซึ่งมักจะเกิดขึ้นกับบางคนที่ร่างกายไม่รับอาหารชนิดนั้น เช่น หญิงตั้งครรภ์ การกินอาหารที่มีพิษ การดื่มน้ำเย็นในขณะที่ร่างกายอ่อนเพลียจัด หรืออากาศร้อนจัด บางรายก็อาจแพ้อาหาร เช่น เนื้อสัตว์ เป็นต้น หรือแม้กระทั่งความเชื่อเกี่ยวกับการกินของแต่ละแซ่ สกุลที่มีข้อห้ามการกินอวัยวะสัตว์บางชนิด เช่น ห้ามกินม้าม ห้ามกินหัวใจสัตว์ เป็นต้น ความเจ็บป่วยประเภทนี้นั้นมักจะให้หมอสมุนไพรเป็นผู้รักษา

2.5 ความเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจทางไสยศาสตร์

ความเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจไสยศาสตร์และคาถาอาคมเรียกว่า “จอตลิ่ง” ความเจ็บป่วยประเภทนี้ชาวม้งเชื่อว่าเป็นความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นจากการกระทำของคนที่ยังมีใจไว้หรือเรียนคาถาอาคมมาจากชาวม้ง คนที่ยังมีใจไว้จะทำการปล่อยผีให้ไปทำร้ายผู้คนในชุมชนเมื่อเกิดความเจ็บป่วยญาติพี่น้องของคนป่วยก็จะมาเชิญผู้ปล่อยผีไปทำพิธีทอดถอนใจซึ่งจะต้องตอบแทนการทำพิธีให้กับเจ้าของผี นอกจากนี้ญาติผู้ป่วยจะต้องฆ่าหมู ไก่ เช่น ไหว้ผี ซึ่งหากเจ้าของไม่ปล่อยให้ผีออกไปทำร้ายคนอื่น ผีนั้นก็จะกลับมาทำร้ายเจ้าของเอง ดังนั้นจึงมีการปล่อยผีดังกล่าว ซึ่งส่วนมากชาวบ้านมักจะไม่นับหาสมาคมด้วยกับคนที่เลี้ยงผีชนิดนี้ จึงมักจะแยกตัวเองออกจากชุมชน

2.6 ความเจ็บป่วยที่เกิดจากผีที่เป็นอันตรายเข้าสู่ร่างกาย

ความเจ็บป่วยที่เกิดจากผีที่เป็นอันตรายเข้าสู่ร่างกายนั้นชาวม้งเชื่อว่ามีสาเหตุมาจากผีสิ่งแปลกปลอมที่ทำให้เกิดความไม่สบายเข้าสู่ร่างกายแล้วทำให้เกิดความเจ็บป่วย สิ่งแปลกปลอมที่เข้าสู่ร่างกายเรียกว่า “กั้งม้อ” เช่น การกินอาหารที่ไม่สะอาด อาจทำให้ปวดท้อง ท้องเสีย หรือความเจ็บป่วยที่เกิดจากโรคผู้หญิง เช่น หนองใน เรียกว่า “ม้อฮั่ว” หรือการติดเชื้อเอดส์ เรียกว่า “ม้อเอดส์” เป็นต้น นั่นคือความเจ็บป่วยที่เทียบได้กับการแพทย์สมัยใหม่ที่มีแนวคิดความเจ็บป่วยที่เกิดจากเชื้อโรค ความเจ็บป่วยประเภทนี้นั้นจะต้องให้หมอสมุนไพรเป็นผู้รักษา

2.7 ความเจ็บป่วยที่เกิดจากอุบัติเหตุและเคราะห์ร้าย

ความเจ็บป่วยที่เกิดจากอุบัติเหตุมักเกิดจากความประมาทและมักเป็นความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นทันทีทันใด เช่น อุบัติเหตุ มีดบาด หกล้ม ซึ่งนอกจากความประมาทแล้วชาวม้งเชื่อว่าความเจ็บป่วยเหล่านี้นั้นมาจากการมีเคราะห์ของผู้ที่บาดเจ็บเองด้วย ซึ่งในแต่ละปีก็จะมีการทำพิธีสะเดาะเคราะห์ เช่น ชาวม้งชาวม้งมีการทำพิธีกรรมส่งเคราะห์ประจำปีช่วงปีใหม่ที่มีการนำเอาไก่และต้นมามาปักตรงกลางลานกว้างลูกหลานทุกคนจะมาร่วมกันในพิธีกรรมดังกล่าว และยังมีการนำเอาทรัพย์สินมาร่วมในพิธีด้วยเช่น จักรยานยนต์ เป็นต้น

3.การวินิจฉัยความเจ็บป่วยของชาวม้ง

ความเจ็บป่วยในวิถีคิดของชาวม้งนั้นมีวิธีการวินิจฉัยหรือการตีความความเจ็บป่วยที่มีลักษณะทั้งความเจ็บป่วยที่ซับซ้อนและความเจ็บป่วยที่สามารถดูได้จากภายนอก ดังนั้นสาเหตุความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นจึงเป็นทั้งความสัมพันธ์เชิงเดี่ยวและความสัมพันธ์เชิงซ้อนที่เชื่อมโยงกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ การที่จะอธิบายสาเหตุความเจ็บป่วยจึงขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ที่เกิดการเจ็บป่วย เช่น หากเป็นความเจ็บป่วยภายนอกที่สังเกตได้คนในครอบครัวหรือปัจเจกเองก็สามารถที่จะวินิจฉัยและเฝ้าระวังความเจ็บป่วยนั่นเองซึ่งมักจะเป็นความเจ็บป่วยที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติ แต่หากเป็นความเจ็บป่วยที่มีความซับซ้อนจำเป็นจะต้องอาศัยผู้รู้ในชุมชนทั้งหมดคือ หมอยา เป็นผู้วินิจฉัยและบำบัดรักษาความเจ็บป่วยให้และมักจะเป็นความเจ็บป่วยที่เกิดจากความสัมพันธ์ทั้งสามระดับคือมนุษย์ ธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ สำหรับวิธีการตีความหรือวินิจฉัยความเจ็บป่วยนั้นมีอยู่สองลักษณะตามการจำแนกความเจ็บป่วยออกเป็นความเจ็บป่วยภายนอกหรือความเจ็บป่วยที่มองเห็นได้และความเจ็บป่วยภายในหรือความเจ็บป่วยที่มองไม่เห็นที่สามารถสรุปได้ดังนี้

3.1 การแตะ หมายถึงการจับชีพจรและตรวจดูระบบการไหลเวียนของโลหิตและการเต้นของหัวใจและการตรวจดูอุณหภูมิของร่างกายซึ่งเป็นวิธีการที่หมอพื้นบ้านม้งใช้ตรวจดูสภาพร่างกายของผู้ป่วย การแตะจะจับบริเวณข้อมือของผู้ป่วย นอกจากนี้ยังใช้เป็นวิธีการตรวจวินิจฉัยเกี่ยวกับการพยากรณ์ความเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจของผีที่จะทำพร้อมกับการเสี่ยงทายหรือการทำพิธีกรรมทำนายเมื่อดูไปพร้อมๆกัน หากเป็นความเจ็บป่วยที่เกิดจากสภาพร่างกายหรือสภาพแวดล้อมธรรมชาติก็จะแนะนำวิธีการรักษาให้หรือชี้แนะให้ไปรักษากับผู้ที่มีความรู้ แต่หากเป็นความเจ็บป่วยที่เกิดจากผีหรืออำนาจเหนือธรรมชาติก็จะทำพิธีกรรมเช่นไหว้ เป็นต้น

3.2 การคลำ นับว่าเป็นอีกวิธีการหนึ่งของการตรวจวินิจฉัยความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้านม้งซึ่งจะนำมาใช้วินิจฉัยความเจ็บป่วยที่มองเห็นได้จากภายนอก เช่น การฟกช้ำ การปวดบวม การรักษากระดูกหัก กระดูกโคง หรือการปวดท้อง โดยเฉพาะหมอตำแยมักจะใช้กับหญิงคลอดลูก เป็นต้น ซึ่งหมอพื้นบ้านม้งจะใช้มือคลำตรวจสอบดูอาการความหนักเบาเพื่อหาที่มาของความเจ็บป่วยและเพื่อประกอบการรักษา เช่น การคลำบีบเส้นเอ็น คลำดูก้อนในท้อง เป็นต้น

3.3 การซักถามอาการและประวัติผู้ป่วย เป็นวิธีการที่หมอพื้นบ้านม้งจะใช้เป็นวิธีการเริ่มต้นเพื่อที่จะช่วยในการประกอบการวินิจฉัย ซึ่งมักจะมีการประมวลประวัติการเจ็บป่วยและประสบการณ์ที่ผู้ป่วยและครอบครัวเคยประสบมาประกอบกับความเชื่อของชาวม้งที่มีพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผีที่อาจเป็นสาเหตุแห่ง

ความเจ็บป่วย และความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำของตนเอง อาหารการกิน การเดินทางที่อาจส่งผลกระทบต่อความเจ็บป่วย เช่น การเดินทางไปในที่ที่เป็นเขตหวงห้ามหรือบริเวณที่มีผีอาศัยอยู่ เป็นต้น

3.4 การสังเกตจากอุจจาระและปัสสาวะผู้ป่วย เป็นวิธีการที่หมอพื้นบ้านม้งบางคนนำมาประกอบการพิจารณาความเจ็บป่วยของผู้ป่วย ซึ่งมักจะเป็นหมอพื้นบ้านม้งที่เคยผ่านการอบรมแลกเปลี่ยนความรู้สมัยใหม่ในอดีตจากยุคแห่งการต่อสู้ทางการเมืองบนพื้นที่สูงที่ชาวม้งบางส่วนได้เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยและถูกส่งไปเรียนที่ประเทศจีนและบางส่วนได้รับการอบรมจากหมอทหารฝรั่งเศส อเมริกา ในยุคสงครามอินโดจีน จึงมีการสืบทอดวิธีการเหล่านี้มาประยุกต์ใช้ในปัจจุบันที่จะช่วยบอกอาการผู้ป่วยว่ามีอาการหนักเบาอย่างไรบ้าง เกิดจากความผิดปกติภายในร่างกายอย่างไรบ้าง เป็นต้น ดังนั้นเราจะเห็นว่าความรู้เหล่านี้จึงเป็นความรู้ที่มีได้หยุดนิ่งแต่หากมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และนำมาประยุกต์ใช้ในชุมชนม้ง

3.5 การสังเกตจากอาการผู้ป่วย เป็นการดูลักษณะอาการความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นจากภายนอกและภายใน โดยภายนอกนั้นจะเป็นการสังเกตหรือดูลักษณะความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้น เช่น บาดแผล ฝี ตุ่ม อาการบวม เป็นต้น ส่วนภายในนั้นจะดูลักษณะท่าทางการเดินเข้ามารับการรักษา เช่น การเดินตัวโก่งตัวงอ การเดินสะดุ้งสะดือ เป็นต้น ประกอบกับการซักถามอาการของผู้ป่วยเพื่อวินิจฉัย

3.6 การดูจากสภาพแวดล้อม ซึ่งส่วนมากจะเป็นการอาศัยสภาพแวดล้อมมาประกอบการวินิจฉัยความเจ็บป่วยโดยเฉพาะภูมิอากาศ และส่วนมากจะเป็นความเจ็บป่วยที่มีอาการชัดเจนที่เกิดขึ้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เช่น ฝนตก หน้าหนาว ที่มักจะเป็นหวัด น้ำมูกไหล ไอ เป็นไข้ เป็นต้น

3.7 การทำนายหรือการเสี่ยงทาย เมื่อวิธีการวินิจฉัยความเจ็บป่วยข้างต้นที่กล่าวมาไม่สามารถบอกกล่าวถึงสาเหตุความเจ็บป่วยและการรักษาประสพความล้มเหลววิธีการที่ชาวม้งนิยมนำมาอธิบายถึงสาเหตุความเจ็บป่วยคือการทำนายเมื่อหรือเสี่ยงทาย โดยชาวม้งเชื่อว่าสาเหตุของความเจ็บป่วยเกิดจากจิตวิญญาณ ร่างกาย ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่เด็กคลอดออกจากท้องแม่แล้วเด็กก็จะมีวิญญาณแล้วก็มีจิต การเจ็บป่วยมาจากจิตและวิญญาณที่ไม่สมดุลอันอาจเกิดมาจากความผิดปกติอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะอำนาจที่เกิดจากการกระทำของผี จึงมีการรักษาโดยการเรียกขวัญให้ผู้เจ็บป่วย และหากเป็นความเจ็บป่วยที่เกิดจากสิ่งภายนอก เมื่อรักษาไม่หายต้องมีการใช้ยาและประกอบพิธีกรรมในการรักษา สำหรับการเสี่ยงทายนั้นจะต้องอาศัยผู้ชำนาญการคือหมอทำนายจะเป็นผู้ที่มีความรู้พิเศษในการติดต่อสื่อสารกับภูตผีหรือวิญญาณว่าสาเหตุของการเจ็บป่วยนั้นมาจากการกระทำของผีหรือวิญญาณตนใด และจะต้องมีการทำพิธีกรรมเช่นไหว้ การสู่ขวัญ และการผูกข้อมือให้กับผู้ป่วยอย่างไร หมอทำนายประเภทนี้เรียกว่า “ใช้ใหญ่” ส่วนหมอทำนายเกี่ยวกับการสอบถามถึง

สิ่งของที่สูญหายหรือการคาดคะเนเหตุการณ์ต่างๆล่วงหน้านั้นเรียกว่า "ชั่วสติ" การทำนายหรือเสี่ยงทายของชาวม้งมีอยู่ 7 วิธีได้แก่

(1) การเสี่ยงทายจากไก่ จะทำนายจากส่วนต่างของไก่ เช่น ขานอก ขาใน หัวไก่ และลิ้นไก่ หรือการเสียบกระดูกไก่เพื่อทายสาเหตุของการเจ็บป่วย นอกจากนี้ยังมีการเสี่ยงทายจากการเชือดไก่แล้วปล่อยตรงประตูเข้าบ้านเพื่อจะทำนายลักษณะที่ไก่ตื่นจนหยุดว่าตรงไหนมีลักษณะอย่างไรจะทำนายตามลักษณะดังกล่าวว่าจะมีความเจ็บป่วยหนักเบาอย่างไร และต้องรักษาอย่างไร เช่น หากไก่ตื่นแล้วหันหัวไปทางประตูบ้านแสดงว่าคนป่วยจะไม่รอด เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการเสี่ยงทายและทำนายจากการกินเมล็ดถั่วหรือข้าวโพด โดยการนำเอาเมล็ดถั่วหรือเมล็ดข้าวโพดมาทำพิธีแล้วให้ไก่กิน ซึ่งเมล็ดถั่วหรือเมล็ดข้าวโพดเมล็ดแรกจะหมายถึงวิญญาณของผู้ป่วยเมล็ดที่สองจะเป็นยาหรือสมุนไพรที่จะนำมารักษาหากไก่กินเมล็ดข้าวโพดเมื่อทำพิธีเสร็จแล้วก็นำไก่อ้นั้นไปฆ่าแล้วผ่าดูว่าเมล็ดถั่วหรือข้าวโพดที่แทนวิญญาณของผู้ป่วยนั้นอยู่ที่ใด หากเมล็ดแรกนั้นผ่านรูทวารของไก่แสดงว่าผู้ป่วยนั้นมีอาการหนักที่ไม่สามารถจะรักษาให้หายได้และเชื่อว่าคนป่วยนั้นจะตายเนื่องจากหมดอายุขัย

(2) การเสี่ยงทายจากไข่ไก่ จะใช้ไข่ทำนายโดยการไข่ด้วยจำนวน 1 ใบ และไข่ไก่จำนวน 1 ฟอง วางด้วยในลักษณะตะแคงเอาไข่วางตั้งไว้บนถ้วยที่ตะแคง แล้วทำพิธีบนบานเรียกผีที่ละตนว่าผีใดมาทำให้คนผู้นั้นเจ็บป่วยก็ให้มาจับไข่ตั้งไว้บนถ้วยไม่ให้ไข่ล้ม เมื่อผีจับไข่แล้วก็บอกกล่าวหรือเรียกให้ผีปล่อยไข่ ด้วยตะแคงนี้จะวางอยู่บนถาดข้าวสาร หากผีปล่อยไข่ ไข่จะตกลงบนถาดข้าวสาร ไข่จะไม่แตก ทำซ้ำกัน 3 ครั้งในลักษณะเดียวกัน เพื่อให้แน่ใจว่าเป็นผีตนใดที่ทำให้คนผู้นั้นป่วยก็จะมีพิธีต้อนเพื่อทำพิธีเช่นไหว้วางจะต้องการสัตว์ชนิดใด เช่น ไก่ หมู เช่นไหว้ เป็นต้น หมอบางรายก็อาจจะทำนายโชโดยการนำเอาไข่ดิบไปปล่อยลงในน้ำเพื่อดูการจมของไข่และจะทำนายจากลักษณะฟองอากาศที่เกิดขึ้น

(3) การเสี่ยงทายจากเขาควาย (กั๊วะ) การเสี่ยงประเภทนี้จะใช้เขาควายที่ตัดเอาจากปลายเขาแล้วผ่าครึ่งให้สามารถประกบกันได้สนิท มักจะทำในพิธีกรรมช่วงปีใหม่และกรณีที่มีความเจ็บป่วย ซึ่งการเสี่ยงทายนั้นจะทำความคู่กับการสั่นกระดิ่งที่ทำมาจากการร้อยเหรียญหรือแหวนที่ทำให้เกิดเสียงได้เมื่อสั่น จะมีการโยนเขาควายลงบนพื้นในขณะที่ทำพิธีเพื่อเสี่ยงทายและพยากรณ์ดูทั้งในเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของคนในครัวเรือน การทำการผลิตในปีต่อไปว่าจะอุดมสมบูรณ์พอเพียงกับการบริโภคตลอดปีหรือไม่ การเสี่ยงทายเพื่อวินิจฉัยสาเหตุความเจ็บป่วย เป็นต้น

(4) การเสี่ยงทายจากรูป มักจะใช้ทำนายเกี่ยวกับการหาของหรือทรัพย์สินที่สูญหาย และทำนายเกี่ยวกับความเจ็บป่วยซึ่งจะนำมาเอารูปมาแล้วทำการวัดที่ละ 3 นิ้วของฝ่ามือเลื่อนขึ้นไปจนสุดความยาวของรูปและวกกลับมาอีกหนึ่งรอบแล้วจะทำนายตามลักษณะการสั้นยาวของรูป

(5) การเสี่ยงทายจากข้างขึ้นข้างแรม จะมีการทำนายจากวัน เดือน ปีที่หมอดูผู้ทำนายจะเป็นนับวันจากการขึ้นข้างขึ้นข้างแรมและการนับวันจากสัตว์ประจำวันเพื่อทำนายหากไปตรงกับวันไหนก็จะทำนายตามวันที่ปรากฏตามความรู้ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

(6) การเสี่ยงทายจากตะเกียบ โดยการใช้ตะเกียบจำนวน 1 อัน แก้วหรือถ้วยจำนวน 1 ใบ เอน้ำใส่ลงไปใ้ในแก้วหรือถ้วยพอประมาณ แล้วเอาตะเกียบปักลงไปใ้ในน้ำบริเวณกลางถ้วยหรือแก้วทำพิธีบนบานเรียกผี ให้ผีที่ทำให้คนเจ็บป่วยมาจับตะเกียบไม่ให้ล้ม การเรียกผีมาจับตะเกียบจะเรียกให้จับตะเกียบ 3 ครั้ง และให้ล้ม 3 ครั้ง เช่นเดียวกับการใช้ไข่ทำนาย

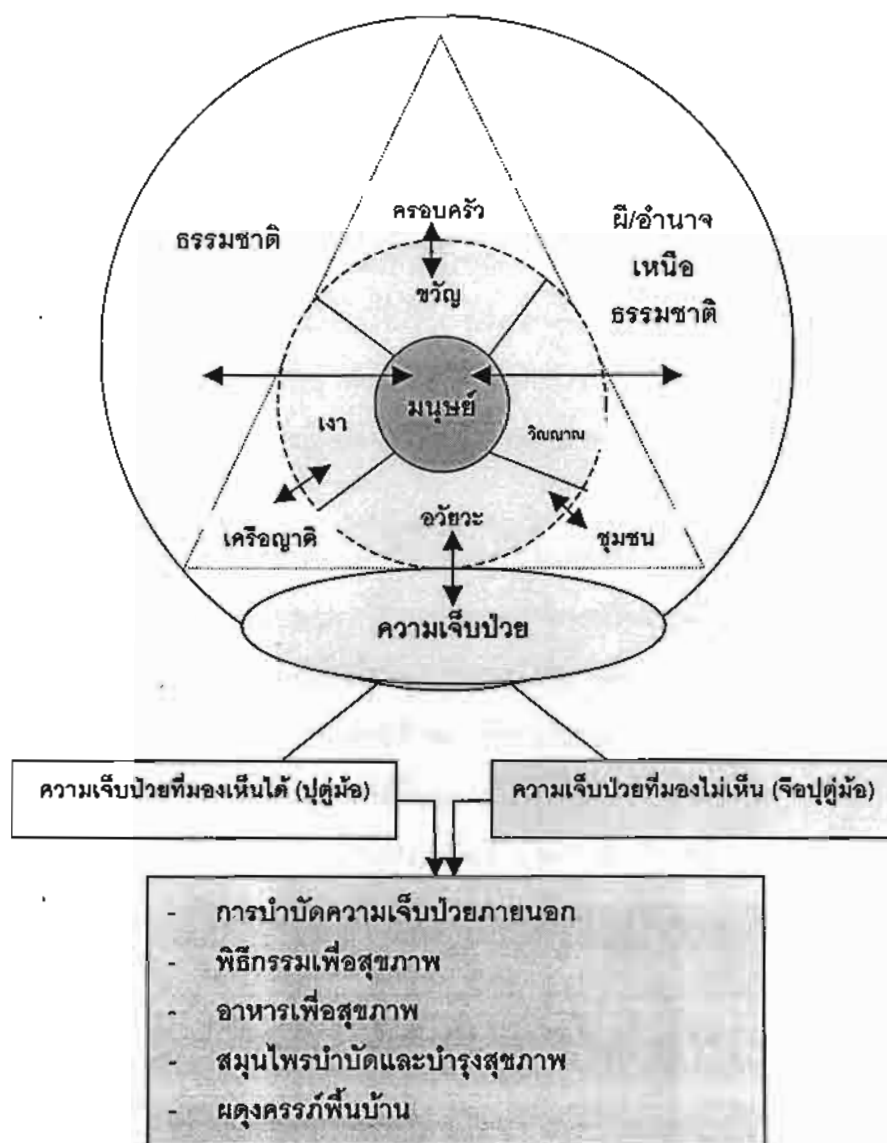
(7) การเสี่ยงทายจากเมล็ดข้าว โดยการใช้เมล็ดข้าวทำนาย นิยมใช้ถ้วยเหลืองจำนวน 3 เมล็ดวางลงไปใ้ในถ้วยทำการบนบานเรียกผีที่ทำให้คนเจ็บป่วยมาทำให้เมล็ดข้าวทั้ง 3 เมล็ดอยู่ในลักษณะ 3 แฉกให้ทำซ้ำ 3 ครั้ง ถ้าเมล็ดข้าวอยู่ในลักษณะ 3 แฉก ให้ทำซ้ำ 3 ครั้ง แสดงว่ามีคนนั้นเป็นผู้ทำให้คนคนนั้นเจ็บป่วยการทำนายเป็นการนำไปสู่การทำพิธีกรรมรักษาและเซ่นไหว้ผีที่ทำให้คนผู้นั้นเจ็บป่วย

เราจะเห็นว่าชาวม้งมีวิธีการตีความหรือวินิจฉัยความเจ็บป่วยที่พยายามอธิบายถึงสาเหตุแห่งการเจ็บป่วยและวิธีการที่จะนำมาเยียวยารักษาความเจ็บป่วย ทั้งที่เกิดจากภายนอกและมองเห็นได้ ขณะที่ความเจ็บป่วยภายในนั้นก็จะใช้วิธีการทำนายหรือเสี่ยงทายจากวิธีปฏิบัติที่ได้รับการสืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษเพื่อเป็นกุศโลบายช่วยในการอธิบายในการสร้างขวัญกำลังใจให้กับผู้ป่วยและยังช่วยในการตัดสินใจของหมอผู้ทำการรักษาว่าจะต้องทำการรักษาอย่างไรซึ่งอาจสรุปวิธีการวินิจฉัยได้ดังนี้

วิธีการวินิจฉัยภายนอก	วิธีการวินิจฉัยภายใน
1. แมะ	1.การทำนาย/เสี่ยงทาย
2. คล้ำ	2.เคราะห์กรรมที่ทำให้เจ็บป่วยหรือเกิดจากบรรพบุรุษ
3. ชักประวัติผู้ป่วย	
4. ดูจากฤดูกาลและสภาพแวดล้อม	
5. สังเกตจากอุจจาระและปัสสาวะ	
6. ดูจากอาการเจ็บป่วย	

4.กระบวนการป้องกัน การรักษาและการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมของชาวม้ง

สำหรับกระบวนการป้องกัน และการรักษาเกี่ยวกับสุขภาพของชาวม้งนั้นอาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะซับซ้อนไม่สามารถที่จะแบ่งแยกออกจากกันได้ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สังคมของครอบครัว เครือญาติและชุมชนที่เริ่มต้นตั้งแต่การกำเนิดมนุษย์ของทารกซึ่งเราจะพบเห็นถึงวิถีคิดและวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีกรรมต่างๆของการดำรงชีพอยู่จนกระทั่งพิธีกรรมหลังความตาย ที่มนุษย์หนึ่งคนถือกำเนิดขึ้นท่ามกลางความสัมพันธ์ทางสังคมของครอบครัวและชุมชน ดังนั้นกระบวนการดูแลสุขภาพจึงมิได้ถูกจำกัดเพียงแต่ปัจเจกแต่หากมีความเกี่ยวพันเชื่อมโยงทั้งระบบของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ หากเราประมวลเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมที่นำไปสู่การจัดการวิถีชีวิตกับสุขภาพแล้วอาจเขียนเป็นตัวแบบได้ดังนี้

ตัวแบบที่ 1 แบบจำลองแนวคิดการเจ็บป่วยและการดูแลสุขภาพพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง

จากตัวแบบดังกล่าวจึงเป็นมิติทางสังคม วัฒนธรรมของชาวม้งที่นำมาอธิบายถึงความเจ็บป่วยและการดูแลสุขภาพรวมทั้งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เชื่อมโยงกับอำนาจเหนือธรรมชาติทั้งในระบบการผลิต เช่น ไร่ข้าว ป่าชุมชน และการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพที่นำมาเป็นอาหารเพื่อบำรุงสุขภาพ และยาสมุนไพรบำบัดความเจ็บป่วย ซึ่งเราอาจแบ่งกระบวนการป้องกันและการดูแลสุขภาพพื้นบ้านม้งออกได้เป็น 5 ประเภทคือ¹

- 1) การบำบัดความเจ็บป่วยภายนอก เช่น การนวด จูเกลา (การย่ำขา) การบีบเลือด การปล่อยเลือด และการเช็ดเหงก เป็นต้น
- 2) การประกอบพิธีกรรมเพื่อสุขภาพ ได้แก่ พิธีกรรมเรียกขวัญ พิธีกรรมเซ่นไหว้ผี พิธีกรรมเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย และการใช้คาถารักษาผู้ป่วย เป็นต้น
- 3) อาหารเพื่อบำรุงสุขภาพ เช่น อาหารบำรุงสุขภาพตามวิถีชีวิต เป็นต้น
- 4) การใช้สมุนไพรบำบัดและบำรุงสุขภาพ เช่น สมุนไพรบำรุงเลือด บำรุงประสาท เป็นต้น
- 5) ผดุงครรภ์พื้นบ้าน เช่น การดูแลครรภ์ การคลอด การดูแลหลังคลอด เป็นต้น

4.1 การบำบัดความเจ็บป่วยภายนอก

การบำบัดความเจ็บป่วยภายนอกเป็นวิธีการรักษาความเจ็บป่วยทั้งที่มองเห็นได้ เช่น การบาดเจ็บของกล้ามเนื้อ ปวดเมื่อย เป็นอัมพฤกษ์อัมพาต กระตุกหัก และความเจ็บป่วยที่มองไม่เห็น เช่น ปวดท้อง ปวดหัว เป็นไข้ เป็นต้น ซึ่งวิธีการบำบัดนั้นได้แก่ การนวด การย่ำขา การบีบเลือด การปล่อยเลือด การเช็ดเหงก การเข้าเผือก เป็นต้น

4.1.1 การนวด (หมอนวดภาษาม้ง เรียกว่าเซ็กกัวเตือจ้อง) รักษาอาการชาและปวดเมื่อยตามร่างกาย หรือเป็นอัมพฤกษ์อัมพาต โรคกระเพาะอาหารหรือการอักเสบของลำไส้ ปวดแน่นท้อง เอ็นพลิก กล้ามเนื้อที่ทับกัน เลือดลมไม่ดีหรืออาการปวดข้อ เมื่อรู้สาเหตุของการเกิดโรคหมอนวดพื้นบ้านม้งจะนวดตามจุดที่จะช่วยในการรักษาให้นาย หรือบรรเทาอาการเจ็บปวด วิธีการรักษา เช่น โรคกระเพาะ หมอนจะนวดบริเวณจุดกระเพาะใต้ลิ้นปี่ แล้วนวดตรงกลางและข้างๆ บริเวณท้อง และนวดตามมือและเท้าได้ดาดุ่ม บางครั้งจะใช้น้ำมันผืนหรือน้ำมันงา น้ำมันละหุ่ง ปัจจุบันจะใช้น้ำมันงาและน้ำมันละหุ่งนำมาเคี่ยวให้ได้น้ำมันหลังจากนั้นนำมารักษาโดยวิธีการนวดทาบริเวณที่ปวดหรือมี

¹ การบำบัดความเจ็บป่วยนั้นชาวม้งแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ การบำบัดความเจ็บป่วยภายนอก และการบำบัดความเจ็บป่วยภายใน เนื่องจากการอธิบายของชาวม้งนั้นจะอธิบายบนความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเป็นองค์รวมไม่แยกขาดออกจากกันซึ่งในที่นี้จึงได้ประยุกต์แนวคิดสุขภาพของม้งแล้วนำมาจัดเป็นกลุ่มหรือระบบเพื่อความชัดเจนในการทำความเข้าใจและการเขียนอธิบายโดยแบ่งออกเป็น 5 กลุ่มดังกล่าว

อาการเจ็บป่วยหลังจากนั้นทำการนวดบริเวณที่ปวดเพื่อให้ตัวยาเข้าซึมบริเวณผิวหนังดังกล่าวอุปกรณ์ในการประกอบการรักษา ได้แก่ เทียน ชีผึ้งแผ่น นำมาเผารมเพื่อใช้ประกอบการนวดจะช่วยให้การนวดสะดวกขึ้นและมักจะใช้ในกรณีของคนป่วยที่มีอาการตัวเย็น มือเท้าเย็น การนวดนั้นจะมีอยู่สองลักษณะคือ การนวดทั้งตัว และการนวดเฉพาะจุดดังที่กล่าวมาขึ้นอยู่กับลักษณะความเจ็บป่วยและการรักษาของหมอ อย่างเช่น กรณีการนวดท้องเนื่องจากกินอาหารผิดเวลาหรือกินแบบเร่งรีบเกินไปทำให้ท้องอืด หมอจะทำการนวดโดยให้นอนหงายและเริ่มนวดจากชายโครงทั้งสองข้างก่อนและต่อด้วยนวดแขนขาจากต้นแขนไปจนสุดปลายนิ้วกลางแล้วนำเอาด้วยมามัดปลายนิ้วแล้วเจาะด้วยเข็มตรงปลายนิ้วสามครั้งเพื่อปั๊มเอาเลือดสามหยดลงในขันน้ำที่เตรียมไว้เพื่อดูว่าอาการท้องอืดนั้นเกิดจากสาเหตุใด หากเลือดจมลงในน้ำแสดงว่าท้องอืดนั้นเกิดจากน้ำ หากเลือดลอยแสดงว่าท้องอืดนั้นเกิดจากน้ำมันในอาหารที่กินเข้าไป

4.1.2 จูเกลลา/โทรก้อเท่าสู (คล้ายคลึงการย่ำขาของหมอเมืองภาคเหนือ) โรคที่รักษาด้วยวิธีนี้ได้แก่กลุ่มโรคปวดเมื่อย ขาตามร่างกาย อาการปวดท้องอย่างรุนแรง อัมพฤกษ์อัมพาต วิธีการรักษามิอุปกรณ์ประกอบการรักษาคือ เหล็กแผ่น คีมที่ใช้คีบตีมีด น้ำสมุนไพรร และน้ำเปล่า กรณีใช้สมุนไพรรในการรักษาจะเป็นการรักษาผู้ป่วยที่เกิดจากการเจ็บป่วยโดยไม่รู้สาเหตุ ส่วนการใช้น้ำเปล่าประกอบการรักษาจะรักษาผู้ป่วยที่เกิดจากการเจ็บป่วยจากจิตวิญญาณหรือมีสิ่งที่ทำให้ป่วยที่ไม่ทราบสาเหตุ หมอจะทำพิธีกรรมก่อนทำการรักษา หลังจากนั้นถึงจะมีการทำวิธีการรักษาจูเกลลาโดยการใช้เท้าเหยียบสมุนไพรรที่นำมาตำยาหรือน้ำเปล่าแล้วเหยียบแผ่นเหล็กที่วางตั้งอยู่บนเตาไฟหลังจากนั้นก็เหยียบตรงจุดบริเวณที่ผู้ป่วยมีอาการเจ็บปวด วิธีการรักษาขึ้นอยู่กับประเภทความเจ็บป่วย เช่น หญิงตั้งครรภ์วิธีการรักษาก็จะใช้น้ำเปล่าประกอบพิธีการรักษา แต่หากเป็นบุคคลทั่วไปที่เจ็บป่วยมีร่างกายแข็งแรง เช่น ปวดท้อง ปวดหลัง จะใช้สมุนไพรร พวก ไพล ว่านมหาเมฆ เจตมูลเพลิงแดง ประกอบการรักษาให้ขนาดเท่ากันตำผสมกันหรือใช้อย่างใดอย่างหนึ่งตำผสมน้ำแล้วใช้ในบริเวณที่ผู้ป่วยมีอาการ วิธีการรักษานี้ยังใช้รักษาเกี่ยวกับการลดไข้ และการรักษาหัวนมของหญิงหลังคลอดที่มีน้ำนมมากแต่ลูกดูดนมแม่ไม่ได้เนื่องจากการอุดตัน

การรักษาวิธีนี้มีข้อห้ามสำหรับผู้ป่วย บุคคลที่มีร่างกายอ่อนแอ มีอาการซีดเซียว หมอจะไม่รักษาให้ และหญิงตั้งครรภ์ปกติหมอจะไม่รักษาเพราะจะทำให้เกิดการแท้งลูกได้ ส่วนข้อปฏิบัติของผู้ป่วยหลังจากรักษาเสร็จห้ามผู้ป่วยไปออกแรง และหญิงมีลูกให้ออกจากบ้านเป็นระยะเวลา 3 วัน ตามปกติการป่วยที่มีอาการปวดมากๆ จะห้ามรับประทานอาหารที่ย่อยยากหรือสัตว์ที่มีเขาห้ามรับประทาน และห้ามทานผักเขียว บอน ขุน ผักประเภทหัว และข้าวเหนียว นอกจากนี้ในส่วนตัวหมอเองก็จะมีข้อห้ามคือหมอจะไม่เดินลอดเสื้อผ้าที่ตากไว้ของผู้หญิงที่กำลังคลอดใหม่ หรือสตรีที่กำลังมีประจำเดือนเพราะจะทำให้เกิดการเสื่อมและทำการรักษาผู้ป่วยจะไม่หาย

4.1.3 การบีบเลือด หรือเรียกว่าวิธีการเค้นเลือด ตามปกติใช้กับคนไข้ที่มีอาการปวดท้อง ปวดหัว และมีไข้สูง กินอาหารเป็นพิษอย่างรุนแรง วิธีการรักษาต้องเริ่มจากการบีบตั้งแต่ส่วนบนลงล่าง เริ่มจากไหปลาร้าเอามือแต่ละไว้ที่เส้นเลือดคอถ้าไม่แตะที่คออาจจะทำให้คนป่วยเกิดอาการช็อคได้ ถ้าเป็นเส้นเลือดใหญ่ให้บีบไปเรื่อยๆแล้วแตะลงไปข้างกระดูกสันหลัง ถ้าผู้ป่วยมีอาการหนักหมอมจะบีบตามข้อพับขาแล้วค่อยๆ ปล่อยเลือดออก แต่คนไข้บางรายหมอมอาจจะใช้มีดขีดตามเล็บมือและเล็บเท้า การบีบเลือดนี้มีการใช้สมุนไพรส่วนประกอบ เช่น ใบท้อ ใบยาสูบ ผักไผ่ กระเทียม นำมาใช้โดยเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วนำมาตำผสมกับพริกหรือน้ำเปล่า หรือน้ำมันนำมาบีบนวดบริเวณผิวหนังเพื่อช่วยผ่อนคลายและไล่เลือดลมให้ดีขึ้น การรักษาวิธีนี้มีข้อห้ามคือหมอมเมื่อทำการบีบหรือนวดต้องทำด้วยวิธีที่นุ่มนวล ไม่ลงน้ำหนักมาก หญิงตั้งครรภ์ห้ามใช้วิธีการนวด คนที่มีร่างกายอ่อนเพลีย ชีตเฉียวจะไม่รักษาโดยวิธีการบีบเลือดหรือเค้นเลือดนี้

นอกจากนี้ยังมีบางกรณีที่มีการใช้วิธีการรักษาล้ำยกับการบีบเลือดแต่เป็นการใช้อุปกรณ์คือ ถ้วยหรือแก้วขนาดเล็กช่วยมักจะทำในกรณีที่มีไข้สูงมาก โดยล้างให้สะอาดแล้วเตรียมกระดาษขนาดกว้างยาว 2 นิ้วไว้จุดไฟเผากระดาษแล้วหย่อนลงในถ้วยหรือแก้วรอจนไฟดับแล้วนำมาครอบและกดลงบนหน้าผาก 1 ครั้ง และทำที่บริเวณแผ่นหลังอีก 2 – 3 ครั้ง หากรอยกดนั้นช้ำมากแสดงว่าเป็นไข้สูงมาก หลังจากทำแล้วอาการไข้ก็จะลดลง

ส่วนข้อปฏิบัติของผู้ป่วยหลังจากทำการรักษาแบบวิธีการบีบเลือดหรือเค้นเลือดแล้วต้องพักเป็นระยะเวลาประมาณอย่างน้อยหนึ่งวัน เพื่อไม่ให้ถูกแสงแดดหรือถูกฝน สำหรับผู้ป่วยที่มีอาการหายใจไม่ออกหรือเป็นโรคหอบหืดมักจะใช้วิธีการรักษาแบบวิธีการบีบเค้นเลือดเพราะจะเป็นวิธีการที่ช่วยคลายเส้นและไม่ให้เสมหะคั่งค้างในปอด วิธีการรักษานี้จะใช้เวลาประมาณ 20 นาทีสำหรับการรักษากรณีที่ผู้ป่วยมีอาการไออย่างต่อเนื่องจะรักษาไม่หาย เมื่อรักษาบีบเลือดแล้วจะทำให้ผิวหนังช้ำวิธีการรักษาแบบนี้จะทำการรักษาเพียงครั้งเดียวหากไม่หายจะทำการรักษาโดยวิธีการอื่น

4.1.4 การรักษาแบบการปล่อยเลือด สาเหตุของการรักษามาจากการที่ผู้ป่วยมีอาการปวดท้องอย่างรุนแรง เช่นเกิดจากโรคกระเพาะอาหารอักเสบ วิงเวียนศีรษะ หมอมจะสังเกตดูจากอาการเจ็บปวดของผู้ป่วยเป็นหลัก วิธีการรักษาแบบบีบปล่อยโดยมีเชือกรัดจุดดังนี้คือ ข้อพับมือ เท้า หรือบริเวณที่เป็นกล้ามเนื้อเป็นมัดๆ การปล่อยเลือดจุดที่ปล่อยต้องปล่อยคือจุดที่ปลายนิ้วมือ วิธีการคือจะล้างทำความสะอาดเสร็จแล้วลูบบริเวณจุดต่างๆที่กล่าวมาหลังจากนั้นก็ใช้เศษแก้วที่นำมามัดไว้กับไม้ไผ่ ใช้เทียนหยดลงบนผิวหนังเพื่อช่วยให้เกิดการชา หลังจากนั้นใช้เศษแก้วเจาะไปที่ปลายนิ้วมือ ปัจจุบันมีการประยุกต์ใช้เข็มฉีดยาแทนเศษแก้ว และอัลกอฮอล์เช็ดแทนการล้างด้วยน้ำ ตัวอย่างของการรักษาวิธีนี้เช่น การรักษาโรคกระเพาะจะปล่อยเลือดที่ท้องแขน และการขูดเล็บมือและเล็บเท้า วิธี

การรักษาอาการปวดอย่างอื่นจะปล่อยเลือดที่ข้อพับมือ ตามลำตัว ขา และข้อพับขา วิธีการรักษาอาการปวดหัว ได้แก่ การดื่งผงกระซก ถอนเส้นผม 1 เส้นจนกระทั่งให้เลือดออก เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการใช้วัสดุอื่นประกอบการรักษา เช่น ไข่ไก่และสมุนไพร การรักษาแต่ละอย่างถ้ามีไข้ให้ใช้ไข่ไก่ทาหรือไข่ไก่ที่จะฟักเป็นตัวออกมาให้ทำการผ่าครึ่งซีกแล้วนำมาทาบริเวณที่ทำการปล่อยเลือด ซึ่งจะใช้แทนสมุนไพรในการพอกหรือทายา สมุนไพรที่ใช้ในการรักษา เช่น ผักไผ่ ใบยาสูบ ใบท้อ วิธีการนำสมุนไพรทั้งสามชนิดมาตำผสมกันให้ละเอียด แล้วนำมาทาบริเวณผิวหนังจากนั้นจะทำการรัดตรงบริเวณข้อพับมือ เท้า หรือบริเวณที่เป็นกล้ามเนื้อ แล้วมัดที่ปลายนิ้วมือนิ้วกลาง แล้วทำการแทงเลือดให้ออก การรักษาวิธีนี้มีข้อห้ามสำหรับผู้ป่วยที่ตั้งครรภ์และคนที่ร่างกายอ่อนเพลียหมดจะไม่ทำการรักษา แต่ผู้ป่วยที่ตั้งครรภ์แล้วเกิดเป็นโรคกระเพาะหมอมจะทำการรักษาให้แต่จะรักษาอย่างระมัดระวังเพราะอาจเกิดอันตรายกับเด็กในท้องได้ ส่วนข้อปฏิบัติของผู้ป่วยให้ผู้ป่วยพักผ่อนมากๆ และห้ามทำงานหนัก

นอกจากนี้เราจะพบว่าหมอพื้นบ้านมักจะใช้วิธีการบีบเลือดและปล่อยเลือดในกรณีที่จะช่วยคนป่วยฉุกเฉินหรือเจ็บพลัน ซึ่งหมอพื้นบ้านมักจะอธิบายว่าเป็นการช่วยเหลือเบื้องต้นเพื่อให้ผู้ป่วยรู้สึกตัวมีสติสัมปชัญญะ เช่น ผู้ป่วยที่ชัก หหมดสติ เล็บมือเล็บเท้าจะดำ เลือดจะแข็งตัว เป็นต้น ซึ่งวิธีการรักษาความเจ็บป่วยเจ็บพลันที่หมอพื้นบ้านมักใช้คือการสกัดพิษโดยที่เมื่อผู้ป่วยมีอาการปรากฏของผิวหนังในลักษณะที่ช้ำและหากวินิจฉัยว่ามีสาเหตุมาจากพิษก็จะทำการกระตุ้นพิษเพื่อช่วยเหลือนเบื้องต้นก่อนโดยการปล่อยเลือดเสียเหล่านั้นออกมา มีการใช้สมุนไพรบางชนิดประกอบที่สามารถทำให้เกิดการกระตุ้นพิษออกได้ เช่น พริก ตะไคร้ ใบยาสูบ ใบท้อ ใบส้มโอ วิธีการรักษาจะใช้ยาสมุนไพรพอกกระตุ้นพิษหรือทากระตุ้นพิษ หมอบางรายอาจมีการใช้คาถาประกอบ บางรายที่หมดสติอาจใช้ของนิ่มช่วยทุบนวตบริเวณฝ่ามือฝ่าเท้าหรือบริเวณตรงขวัญกลางศีรษะ จากนั้นดึงเส้นผมหนึ่งเส้นตรงกลางศีรษะหรือสะกดหนังศีรษะบริเวณขวัญอยู่เพื่อช่วยกระตุ้นให้ผู้ป่วยรู้สึกตัว จากนั้นจะเจาะหรือบีบเพื่อเอาเลือดเสียออกตามปลายนิ้ว ก่อนที่จะมีการส่งต่อผู้ป่วยมารับการรักษากับการแพทย์ปัจจุบัน และชาวม้งยังมีข้อห้ามว่าผู้ป่วยที่หมดสติเป็นผู้ป่วยที่มีอาการหนักเมื่อฟื้นตัวแล้วห้ามหญิงชานอนด้วยกันเป็นเวลาหนึ่งเดือนเพราะว่าเลือดลมในร่างกายมีอาการบกพร่อง การรักษาแบบบีบเลือดและปล่อยเลือดจึงแตกต่างกันตรงที่การบีบเลือดเป็นการบีบและดึงธรรมชาติ ส่วนการปล่อยเลือดจะบีบและมีการเจาะเพื่อปล่อยเลือดเสียออกจากร่างกาย

4.1.5 การรักษาโดยวิธีเข็ดแหนก การรักษาโดยวิธีการนี้จะใช้รักษากับผู้ป่วยที่มีอาการปวดศีรษะข้างเดียว ปวดศีรษะรุนแรง ลมผัดเดือน หรือบุคคลที่มีอาการที่นอนไม่ค่อยหลับ สำหรับอุปกรณ์ที่ใช้รักษาประกอบด้วยเขาเลียงผา ขวด กระดาษ น้ำต้ม (ปัจจุบันใช้อัลกอฮอล์แทนน้ำต้มและหากไม่มีเขาเลียงผาก็อาจใช้เหรียญแทน)

ตำแหน่งที่ทำการรักษาจะมีการกำหนดไว้เฉพาะสำหรับความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นมีดังต่อไปนี้

1. บริเวณเนินหน้าผาก ใช้รักษาโรคลมผิดเดือน
2. บริเวณแนวชายผมตรงกับหูซ้าย ใช้รักษาโรคลมผิดเดือน
3. บริเวณใต้ไหปลาร้า กึ่งกลางหน้าอก ใช้รักษาโรคหอบหืด
4. บริเวณด้านหลัง ช่วงกระดูกคอข้อที่ 7 ข้างละ 1 นิ้ว ใช้รักษาโรคหอบหืด
5. บริเวณกระดูกสันหลังข้อที่ 7 และข้อที่ 8 ใช้รักษาโรคลมผิดเดือน
6. บริเวณสะดือข้างละ 2 นิ้ว ตรงกับระดับสะดือ ใช้รักษาโรคลมผิดเดือนและโรคกระเพาะและลำไส้ไม่ทำงาน

วิธีการเข็ดแหวกใช้เขาเลียงผาหรือเหรียญบาทในการกดและครูดตามจุด เพื่อแก้อาการปวดตามจุดต่างๆ ลักษณะการครูดจะครูดจากบนล่างทางเดียวใช้เทียนขี้ผึ้งช่วยเสริมในการครูดเพื่อลดการเสียดทานและทำให้ลื่น จะเริ่มจากบริเวณที่มีอาการเจ็บอาการที่แสดงพิษออกมาผิวหนังจะเริ่มแดงและชี้แสดงว่าในร่างกายมีพิษ สำหรับขั้นตอนวิธีการรักษานั้นมีดังนี้

1. ใช้น้ำต้มสุกหรือปัจจุบันใช้แอลกอฮอล์เช็ดบริเวณผิวหนังที่มีอาการเจ็บหรือที่ไม่สบาย
2. ใช้เข็มแทงให้เป็นแผลเล็กๆ
3. ทำการเผากระดาษใส่ลงในขวดแล้วใช้น้ำต้มสุกหรือแอลกอฮอล์เช็ดปากขวด
4. นำขวดวางกดลงบนผิวหนัง กรณีรักษาอาการปวดศีรษะจะวัดจากหัวคิ้วประมาณครึ่งเซนติเมตรและกด ถ้าปวดหลังก็ให้ทำการรักษาที่หลัง กดให้เลือดออกมาอยู่ในขวดจำนวนเล็กน้อยพอประมาณจุดประสงค์ในการกดเพื่อให้เลือดออกมานั้นก็เพื่อการที่จะได้ดูดเอาพิษออกจากร่างกาย

การเข็ดแหวกนั้นมีการใช้สมุนไพรประกอบการรักษาได้แก่ การบูร พิมเสน โพล เพื่อช่วยกระตุ้นการไหลเวียนของเลือดและคลายกล้ามเนื้อ ส่วนข้อปฏิบัติของหมอผู้ทำการรักษานั้นต้องระมัดระวังเรื่องที่ต้องลงน้ำหนักในการครูดหรือทำให้เกิดการเสียดทานเพื่อป้องกันการเกิดรอยถลอกให้น้อยที่สุด การเจาะรูให้เลือดออกนั้นห้ามจี้หรือแทงให้เป็นรูแผลใหญ่เพื่อป้องกันการเกิดการแผลอักเสบ

4.1.6 การรักษาเกี่ยวกับกระดูกและบาดแผล สำหรับการรักษาเกี่ยวกับกระดูกของหมอชาวม้งนั้นจะทำการรักษาทั้งกระดูกหักและกระดูกโองงอแขนขาของเด็ก การรักษามีกการใช้เฝือกที่ทำจากไม้มาประกบกับบริเวณแขน ขา ที่หักหรือบริเวณที่โองงของแขน ขาเด็กและใช้สมุนไพรพอกจากนั้นใช้ผ้าพันโดยรอบเพื่อยึดไม่ให้เกิดการเคลื่อนไหวของบริเวณดังกล่าวและจะมีการเปลี่ยนสมุนไพรและผ้าเพื่อให้ตัวยาช่วยซึมและทำให้กระดูกเชื่อมต่อกันเร็วขึ้น การรักษานี้จะมีการใช้คาถาประกอบการรักษาด้วยการเป่าควบคู่ไปด้วย ซึ่งการรักษากระดูกหักของหมอม้งพื้นบ้านนั้น ยิ่งยง และธารา (2537 : 10 - 29) ได้ศึกษาหมอเมืองหรือไทยวนพบว่า วิธีการรักษากระดูกหักของหมอม้งนั้นยังคงมีบท

บาทต่อการดูแลสุขภาพของคนในชุมชนโดยเฉพาะผู้ป่วยกระดูกหักที่ปฏิเสธการรักษาแบบการแพทย์สมัยใหม่ ส่วนบาดแผลนั้นมักเป็นความเจ็บป่วยที่เกิดจากอุบัติเหตุในชีวิตประจำวัน เช่น มีดบาด หกล้ม ซึ่งมักจะใช้สมุนไพรสดนำมาล้างแล้วใช้โลกสมานแผล

4.2 การประกอบพิธีกรรมเพื่อสุขภาพ

พิธีกรรมด้านสุขภาพเป็น “สื่อ” และ “สาร” หรือสัญลักษณ์การแสดงออกของวิถีคิดเกี่ยวกับอำนาจ หรืออาจกล่าวได้ว่าพิธีกรรมเป็นเครื่องมือสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการต่อรองกับอำนาจเหนือธรรมชาติที่เชื่อมโยงกับความเชื่อความเชื่อของมนุษย์ สิ่งต่างๆ เหล่านี้พบเห็นได้ทั่วไปในวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เช่นเดียวกันกับกลุ่มชาติพันธุ์ม้งในแถบภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย หรือที่เรียกว่า “ล้านนา” ที่ผู้คนในภูมิภาคนี้ได้สร้าง สิ่งสม องค์ความรู้วิถีชีวิตหรือที่เรียกว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับอำนาจเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์เหล่านี้มีความเป็นพลวัต เลื่อนไหล แปรเปลี่ยนไปตามวิถีคิดของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มีการปรับเปลี่ยน ทดแทน และสร้างหรือฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ในบริบทของสังคม วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป

สำหรับชาวม้งนั้นนับตั้งแต่อดีตกาลผ่านมาจนถึงปัจจุบันมีแนวความคิดการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านในบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นเป็นการหลอมเอาแนวความคิดความเชื่อดั้งเดิมที่เกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติในเรื่องของ “ผี” ที่เป็นอำนาจเหนือธรรมชาติที่มนุษย์จะต้องบนอบและยำเกรงมาอธิบายเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องความเจ็บป่วย สิ่งต่างๆ เหล่านี้ได้หล่อหลอมเป็นวิถีชีวิตที่สามารถอธิบายวัฏจักรสังขาร การเวียนว่ายตายเกิด และความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งต่างๆ บนโลกที่สัมพันธ์กับมนุษย์ และจากองค์ความรู้ความเชื่อเหล่านี้ จึงจำเป็นต้องมีผู้รู้ที่อธิบายให้กับผู้คนในชุมชนได้เรียนรู้และเข้าใจถึงความสัมพันธ์ดังกล่าว โดยเฉพาะวิถีชีวิตที่เกี่ยวกับสุขภาพตั้งแต่การก่อเกิดจนถึงตายจากไปซึ่งอาจกล่าวได้ว่าบุคคลที่สามารถอธิบายเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพเหล่านี้และเป็นที่ยอมรับนับถือของคนในชุมชนคือ “หมอพื้นบ้านม้ง”

หมอพื้นบ้านม้งเป็นผู้รู้และสามารถอธิบายเกี่ยวกับวิถีชีวิตด้านสุขภาพของชาวม้งตั้งแต่การก่อเกิดตัวขึ้นมาของโลกรมนุษย์ที่แฝงอยู่ในเรื่องเล่า ตำนาน บทสวดของพิธีกรรม ความเชื่อความเชื่อดั้งเดิมเหล่านี้จึงซึมซับ ถ่ายทอดผ่านบรรพชนมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้สามารถอธิบายถึงสาเหตุการดำรงอยู่ของชีวิตมนุษย์ได้อย่างเป็นองค์รวม โดยเชื่อถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางใจและนำมาใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติที่ไม่สามารถเข้าใจได้ จึงทำให้มีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เพื่อบวงสรวงเช่นไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ดูแลปกป้องรักษาให้มีชีวิตร่มเย็นเป็นสุขทั้งในปัจจุบันครอบครัว ชุมชน และสิ่งแวดล้อมโดยรวม

ชาวมังจึงมีการมองสุขภาพอย่างเป็นองค์รวมที่เชื่อมโยงทั้งทางร่างกาย จิตวิญญาณ และ สิ่งแวดล้อม โดยมีความเชื่อบนพื้นฐานว่าร่างกายของคนเรานั้นประกอบไปด้วยร่างกายหรืออวัยวะ และส่วนจิตวิญญาณหรือขวัญที่ถือเป็นจุดกำเนิดของชีวิตมนุษย์ที่ผสมผสานกับความเชื่อเรื่องการ เวียนว่ายตายเกิดหรือเรื่องกฎแห่งกรรมของมนุษย์ ดังนั้นสุขภาพในความหมายของชาวมังจึงมิใช่ ความเจ็บป่วยหรือสิ่งที่เกิดขึ้นกับร่างกายในปัจจุบันเท่านั้นแต่หากมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับกรรม หรือการกระทำที่เกิดขึ้นทั้งในปัจจุบันและกรรมที่ได้กระทำหรือสั่งสมมาจากอดีตชาติ การมีสุขภาพที่ดี ของบุคคลจึงเป็นเรื่องความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตทั้งในระดับปัจเจกตนเอง รวมทั้งครอบครัว เครือญาติ ชุมชนและสิ่งแวดล้อมที่ไม่สามารถจะแบ่งแยกออกจากกันได้ สิ่งต่างๆเหล่านี้จึงเป็นเรื่องของวิถีคิดที่ เป็นมิติทางสังคมวัฒนธรรมของการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านม้ง ที่ต้องมีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เพื่อเป็นการต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติดังนี้

4.2.1 พิธีกรรมอ้วนัง เป็นพิธีกรรมสำคัญในวิถีชีวิตชาวมังที่ประกอบขึ้นเพื่อเป็นการเชื่อมโยง ระหว่างโลกมนุษย์กับโลกของจิตวิญญาณโดยมีเป้าหมายเพื่อการช่วยเหลือมนุษย์และแก้ปัญหาทาง โลกกับทางจิตวิญญาณให้ถูกต้องสมดุลและเป็นการช่วยต่อชีวิตของมนุษย์ พิธีกรรมอ้วนังมีอยู่สอง ระดับคือพิธีกรรมอ้วนังที่มีการประกอบพิธีกรรมเล็กโดยหมอผีที่เรียนมาหรือที่เรียกว่า “เน้งหมั่วเต๋อ” และพิธีกรรมอ้วนังที่ต้องอาศัยหมอผีที่ต้องทำพิธีเข้าทรงหรือเรียกว่า “เน้งหมั่วดู” ซึ่งจะมีรายละเอียด ขั้นตอนพิธีกรรมที่แตกต่างกัน การทำพิธีกรรมอ้วนังโดยเน้งหมั่วดูจะเป็นพิธีกรรมที่ใหญ่กว่าซึ่งจะมีการ จัดเตรียมอุปกรณ์ที่ประกอบไปด้วย โต๊ะ 1 ตัวและเก้าอี้เป็นสัญลักษณ์แทนม้าขาวหรือพาหนะ กระดาษ เงินกระดาษทองแทนเงินที่ใช้ในการเดินทางใช้จ่ายหรือซื้อขายในอีกภพหนึ่งหรือโลกของจิตวิญญาณ หรือผีของหมอผี ด้วยน้ำ 1 ใบ แทนน้ำมันที่นำมาปัดเป่าทุกข์ รูปแทนสิ่งอัญเชิญ เขาควายผาซึกเล็ก สองอันหรือไม้แทนอุปกรณ์การสื่อสารกับโลกของจิตวิญญาณเพื่อช่วยชี้นำและการทำงานเพื่อเป็นทาง ที่ผีหรือผู้รับบอกผ่านว่าควรจะทำอย่างไร ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับอะไรบ้าง ผ่าปัดดาแทนประตูสู่โลก จิตวิญญาณ กระดิ่งแทนสัญญาณนำทางของหมอผี หม้อแทนการปลุกเร้าหรือเร่งระดมหรือระงับภัย เพื่อใช้ไล่ผี ดาบหรือมีดแทนอาวุธประจำตัวของหมอผีและใช้เจียะเน้งเป็นอาวุธระยะไกลมีลักษณะเป็น วงกลมมีแฉกแหลมคล้ายกรรไกร ข้าวสารใส่ถ้วยแทนเครื่องหมายเส้นทางเวลาเดินทางไปในโลกผีจะได้ จำเส้นทางกลับได้ ไข่แทนการหลอกล่อให้มาหรือสิ่งที่ทำให้ดีใจเพื่อที่จะให้วิญญาณที่หลงทางอยู่กลับ บ้านมายังร่างผู้ป่วย แก้วเล็ก 3 ใบแทนการดื่มฉลองหรือขอรับรองให้ช่วยและตั้งโต๊ะดื่มกินเพื่อพูดคุย ระหว่างหมอผีกับวิญญาณ ข้าวโพดเป็นตัวขับไล่สิ่งที่ไม่ดีออกจากบ้านหรือปัดเป่าทุกข์และสัตว์เช่น ไหว้ เช่น ไก่ หมู มีด้ายสีแดงสำหรับผูกข้อมือให้ผู้ป่วย มีตะเกียง 1 อัน เพื่อจุดไฟ

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมอ้วนังนั้นเริ่มจากการเตรียมอุปกรณ์ต่างๆให้ครบแล้วนำมาวางไว้ ตรงแท่นที่จะประกอบพิธีกรรม จากนั้นหมอผีหรือเน้งหมั่วดูจะทำพิธีเสี่ยงด้วยเขาควายบริเวณประตู

การประกอบพิธีกรรมเพื่อเสี่ยงทายของหมอผีมั่งในเทศกาลปีใหม่

การประกอบพิธีกรรมและเซ่นไหว้ผีเมื่อยามเจ็บป่วย

หน้าบ้านหรือประตูด้านซ้ายเพื่อจะติดต่อกับผีว่าจะให้ทำพิธีกรรมตรงบริเวณไหนและทำพิธีอย่างไร เมื่อได้ข้อตกลงร่วมกันแล้วหมอมผีก็จะเริ่มทำพิธี นอกจากนี้การทำพิธีกรรมยังสามารถทำได้ที่บ้านหมอมผี บริเวณหน้าห้องผีที่ทำติดไว้กับผนังบ้าน ซึ่งหมอมผีจะมีการเลี้ยงผีไว้เพื่อเป็นผู้ช่วยเวลาทำพิธีกรรมเข้าทรง รักษาคนเจ็บป่วย บนห้องผีจะมีการวางถ้วยใส่น้ำไว้ตลอดเวลาเพื่อให้ผีใช้อุปโภคบริโภค เมื่อเวลาทำพิธีกรรมหมอมผีก็จะเรียกผีที่เลี้ยงไว้ให้มาช่วยหมอมผีต่อสู้กับผีร้าย การเริ่มพิธีกรรมเริ่มโดยหมอมผีไปยืนที่หน้าโต๊ะแล้วเอาผ้าดำคาดปิดตาทำพิธีหยิบกระดิ่งสายไปขณะประกอบพิธีมีการสวดของหมอมผี และการเจรจาต่อรองกันระหว่างหมอมผีกับโลกจิตวิญญาณ การตีฆ้องผู้ช่วยหมอมผีอาจเป็นญาติพี่น้องจะตีฆ้องเมื่อหมอมผีบอก จากนั้นหมอมผีจะบอกให้ฆาตกรที่นำมาเช่นไก่เพื่อนำไปแลกเอาวิญญาณหรือขวัญของผู้ป่วยกลับมา เมื่อเสร็จพิธีหมอมผีก็จะลงมาจากม้านั่งเอาผ้าปิดตาออกจากนั้นก็อธิบายให้กับญาติผู้ป่วยว่าจะทางโลกจิตวิญญาณนั้นต้องการอะไร และทางผู้ป่วยหรือผู้ที่มีความทุกข์จะต้องทำอย่างไรบ้างเพื่อเป็นการผ่อนคลายจากความเจ็บป่วยดังกล่าว

การตอบแทนให้กับหมอมผีนั้นญาติผู้ป่วยจะมอบหัวหมูและขานหมูข้างหนึ่งของหมูที่นำมาทำพิธีกรรมและเงินค่าตอบแทนเล็กน้อยขึ้นอยู่กับความสมัครใจและฐานะความเป็นอยู่ของผู้ป่วยเองที่จะมอบเป็นสินน้ำใจให้ หมอมผีจะต้องเก็บเอากระดูกคางหมูที่นำมาจากการประกอบพิธีกรรมไว้บริเวณห้องผี เมื่อถึงเวลาสิ้นปีเก่าและขึ้นปีใหม่จะนำเอากระดูกคางหมูทั้งหมดที่ได้มาในปีนั้นมาทำการเผาเพื่อปลดปล่อยวิญญาณหมูให้ไปเกิดใหม่

4.2.2 พิธีกรรมเซ่นไหว้สีกะหรือสีกะ พิธีกรรมเซ่นไหว้สีกะหรือสีกะนั้นเป็นพิธีกรรมที่ทำขึ้นเพื่อขอให้ช่วยคุ้มครองครอบครัวให้พ้นจากสิ่งชั่วร้าย ภัยอันตรายและความเจ็บป่วยจากโรคต่างๆ สีกะเป็นผีที่ชาวมังเคารพนับถือผู้เฒ่ามั่งได้เล่าเรื่องกำเนิดสีกะหรือสีกะเดิมนั้นเป็นชื่อของผู้นำชนชาติมังสมัยอยู่เมืองจันทิตแถบมอโกเลียเป็นผู้นำที่เข้มแข็ง ชาวมังจึงอยู่อย่างสงบสุขเมื่อสีกะได้เสียชีวิตลงจึงได้เข้ายึดอำนาจพวกมังจึงแตกพายเป็นหลายกลุ่มและบางกลุ่มได้อพยพร่นลงมาทางตอนใต้ของจีนเข้าสู่ประเทศลาวและประเทศไทย ชาวมังจึงยกย่องนับถือสีกะจึงจัดทำหิ้งผีสีกะมีกระดาดขะแปไว้ข้างฝาบ้านเพื่ออัญเชิญวิญญาณของสีกะให้มาอยู่อาศัยและช่วยคุ้มครอง ดังนั้นเมื่อเราเข้าไปในบ้านมังจะพบเห็นหิ้งผีและที่อยู่ของสีกะข้างฝาบ้านผู้เฒ่ากล่าวว่าชาวมังที่นับถือผีมากกว่าร้อยละ 95 ในปัจจุบันยังคงนับถือสีกะอยู่ ซึ่งการสืบทอดความคิดความเชื่อเรื่องสีกะจะผ่านการสร้างครอบครัวใหม่ที่ผู้ชายทุกคนที่นับถือผีเมื่อแต่งงานใหม่และสร้างบ้านอยู่อาศัยจะต้องมีการทำหิ้งผีไว้ให้สีกะอาศัยอยู่

การประกอบพิธีกรรมเซ่นไหว้สีกะนั้นอาจจะทำได้ทั้งพิธีกรรมที่ใหญ่หรือเล็กก็ได้แล้วแต่ละครวัยเรือนจะพิจารณาดำเนินการแต่ทั้งนี้ในในรอบหนึ่งปีจะต้องมีการเซ่นไหว้สีกะซึ่งส่วนมากจะทำพิธีในช่วงวันสงกรานต์ปีเก่าของทุกปี มีการนำเอาเครื่องเซ่นที่ประกอบด้วยไก่หรือหมูมาบอกกล่าวแล้วนำไปฆ่า

แล้วต้มสุกนำมาเช่นไหว้อีกครั้งหนึ่ง จุดธูปบอกกล่าว และเผากระดาษเงินกระดาษทองให้ จากนั้นก็จะกล่าวคำขอให้สีกะช่วยคุ้มครองสมาชิกในครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดปี

4.2.3 พิธีกรรมฮูปลีหรือการเรียกขวัญ พิธีกรรมฮูปลีเป็นพิธีกรรมที่ชาวม้งทำขึ้นเพื่อเรียกขวัญของมนุษย์ให้กลับมาอยู่ยังร่างกายที่มีแนวความคิดมาจากการกำเนิดและมีชีวิตของมนุษย์ที่ประกอบด้วยร่างกายอวัยวะ จิตวิญญาณและขวัญ ที่ชาวม้งเรียกว่า “ปลี” *“plig”* การประกอบพิธีกรรมเรียกขวัญชาวม้งเรียกว่า “ฮูปลี” การเรียกขวัญนั้นมีการจัดทำขึ้นเพื่อให้ขวัญที่หายไปนั้นมาอยู่กับร่างกายเจ้าของ ซึ่งการเรียกขวัญนั้นจะมีการทำขึ้นอยู่ 2 ประการคือ การเรียกขวัญเด็กทารก และการเรียกขวัญคนเจ็บป่วยไม่สบาย

ประการแรกการเรียกขวัญวัยทารกในสังคมชาวม้งจะเริ่มขึ้นหลังจากที่เด็กคลอดแล้วครบ 3 วัน เพราะชาวม้งเชื่อว่าเด็กที่คลอดออกมายังเป็นลูกผีที่พ่อแม่ส่งมาเกิดจะเป็นลูกของตนเองก็ต่อเมื่อผ่านพ้นหลังคลอดสามวันเป็นต้นไปจึงจะเริ่มทำพิธีตั้งชื่อลูก โดยจะทำพิธีเรียกขวัญผูกข้อมือนิ้วที่เรียกว่า คีลัวเปา *“khi hlua pau”* เป็นการรักษาวีรุตของบุตรที่เกิดใหม่ไว้ด้วยเรียกว่า ตัวเปาฮีน *“tuav pov hwm”* ม้งเชื่อว่าคนเราเกิดมามีขวัญอยู่ 3 ขวัญ ดังนั้นเมื่อเด็กคลอดมาจะต้องมีขวัญอยู่กับร่างกาย หากขวัญหลุดออกไปจากร่างกายเมื่อใดก็จะทำให้เกิดความเจ็บป่วยไม่สบาย และขวัญยังเป็นตัวเชื่อมของการเวียนว่ายตายเกิดซึ่งเชื่อมโยงกับความเชื่อกับวิญญาณที่คนเราเมื่อตายลงขวัญก็จะออกไปจากร่างกายและกลับมาเกิดใหม่ พิธีเรียกขวัญพ่อแม่เด็กก็จะนำไก่จำนวน 6 ตัว เลือกไก่ตัวผู้สีแดงใหญ่ 1 ตัว เพื่อนำมาเช่นไหว้และบอกกล่าวแก่ผีบรรพบุรุษในบ้านเพื่อจะได้ช่วยปกปักรักษาให้อยู่ดีมีสุข และรับรู้ถึงการเพิ่มของสมาชิกใหม่ ส่วนไก่สองตัวตัวผู้และตัวเมีย ใช้สำหรับพิธีเรียกขวัญ และ ไก่อีก 2 ตัว ใช้เลี้ยงเทวดาที่ส่งลูกมาเกิดเลี้ยงตรงบริเวณหน้าประตูทางเข้าบ้านด้านนอก มีเหล้า 2 จอก ข้าวตอกดอกไม้ กระดาษสีเงินแทนเงินค่าตอบแทนเทวดา ข้าวสาร 1 ถ้วย ธูป 3 อัน เทียนไข 1 เล่ม จุดไฟตั้งไว้บนโต๊ะวางไว้ประตูบ้านด้านซ้าย หมอผีจะเป็นผู้ทำพิธีเรียกขวัญของลูกให้มาอยู่กับเจ้าของ และขอให้คนเฒ่าคนแก่มาช่วยกันสูขวัญมัดมือและตั้งชื่ออวยพรให้กับบุตร หลังจากนั้นก็นำไก่ที่ต้มนั้นมาเลี้ยงผู้เฒ่าผู้แก่ที่มาช่วยพิธีคีลัวเปา นอกจากนี้เมื่อบุตรอายุครบหนึ่งเดือนก็จะทำพิธีเรียกขวัญอีกครั้งหนึ่งโดยใช้ไก่เพียง 2 ตัว มาทำพิธีเพื่อเป็นการเน้นย้ำและให้บุตรมีสุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์และเมื่ออายุครบหนึ่งปีก็จะทำพิธีเรียกขวัญด้วยไก่ 2 ตัว อีกครั้งหนึ่งก็จะครบกระบวนการพิธีตัวเปาฮีน *“tuav pov hwm”* เป็นการรักษาไว้ซึ่งชีวิตของทารกและการเจริญเติบโตเข้าสู่วัยต่างๆในลำดับต่อไป

ประการที่สองเป็นการทำพิธีกรรมเรียกขวัญเมื่อเกิดการเจ็บป่วยที่ชาวม้งอธิบายถึงความเจ็บป่วยที่เกิดจากการเสียขวัญคือบนพื้นฐานของความสมดุลของชีวิตมนุษย์ที่เกิดจากรูปร่างอวัยวะและองค์ประกอบของ วิญญาณ 3 ตนอยู่จะทำให้เกิดความระลึก เภา 7 ตนอยู่จะทำให้ปราศจากโรคภัย และเป็นเกราะกำบังมีร้าย ขวัญ 3 ขวัญอยู่จะทำให้เกิดสังขารชีวิตเป็นสุข ซึ่งเมื่อขาดความสมดุลของ

องค์ประกอบดังกล่าวก็จะทำให้เกิดความเจ็บป่วยโดยเฉพาะการเสียชีวิตไม่ว่าจะด้วยสาเหตุใดก็ตาม เพราะชาวม้งเชื่อว่าขวัญเป็นสิ่งมีชีวิตและความรู้สึกอาจมีความรู้สึกพอใจ เสียใจ รัก เกลียดแต่ขวัญไม่สามารถจะทำอันตรายหรือตอบโต้ได้หากขวัญใดขวัญหนึ่งจากสามขวัญเสียหรือออกจากร่างกายไป จะทำให้เกิดความเจ็บป่วยและหากขวัญทั้งสามออกจากร่างกายไปก็จะทำให้ถึงแก่ความตาย ดังนั้นเมื่อขวัญใดขวัญหนึ่งออกจากร่างกายและเกิดการเจ็บป่วยชาวม้งจึงต้องทำพิธีกรรมสู่ขวัญเพื่อนำขวัญกลับคืนมาจึงจะหายจากการเจ็บป่วย การประกอบพิธีกรรมสู่ขวัญหรือฮูปลีนี้จะเป็นหน้าที่ของหมอผี มีการนำเอาเครื่องเซ่นไหว้ประกอบด้วย ข้าวสารใส่ถ้วยนำไปวางที่ประตูทางออกหลังบ้าน เขาควาย สำหรับทำนาย สัตว์เครื่องเซ่นคือไก่และไข่ไก่ หรือหมู กระดาษ 3 ซ่อ ฮูป 3 ดอก นำไปปักบนถ้วย ข้าวสารหลังจากนั้นหมอผีก็จะอุ้มไก่พร้อมกับถือเขาควายไปทำพิธีบริเวณประตูหน้าบ้านเพื่อเรียกขวัญผู้ป่วยหรืออาจจะไปทำพิธีบริเวณที่เสี่ยงทายก่อนล่วงหน้าว่าขวัญของผู้ป่วยนั้นตกหล่นอยู่แถบไหนหรือบริเวณที่ตกใจ เป็นต้น

4.2.4 พิธีกรรมเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษหรือ "อ้วนญด้า" หมายถึงเซ่นไหว้ดวงวิญญาณ พิธีกรรมอ้วนญด้าเป็นพิธีกรรมที่ทำขึ้นเพื่อเป็นการเซ่นไหว้บรรพบุรุษ ซึ่งจะมีการนำหมูและวัวหรือควายมาเป็นสัตว์เซ่นไหว้ พิธีกรรมนี้ถูกผู้ชายของครอบครัวแต่ละคนจะต้องได้ทำพิธีอย่างน้อยสองครั้งในชีวิตคือประกอบพิธีเพื่อเซ่นไหว้ผีปู่ย่า และพิธีเซ่นไหว้พ่อแม่ที่เสียชีวิตลงลับไปแล้ว มีเป้าหมายเพื่อเป็นการขอให้ผีบรรพบุรุษได้คุ้มครองครอบครัวและสมาชิกให้อยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากสิ่งชั่วร้ายมาทำลายหรือปลอดภัยจากโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ การประกอบพิธีไหว้ผีบรรพบุรุษนั้นมีสองลักษณะคือ ประการแรกเป็นการเซ่นไหว้ผีปู่ย่า พ่อแม่ตามปกติในรอบหนึ่งปี ประการที่สองเป็นการเซ่นไหว้กรณีที่เป็นการแก้บนเกี่ยวกับความเจ็บป่วยของสมาชิกในครอบครัวที่ป่วยหนัก จะทำการบนบานผีบรรพบุรุษและเมื่อหายจากการเจ็บป่วยก็จะทำพิธีแก้บนเพื่อตอบแทน

การประกอบพิธีกรรมประกอบด้วยสัตว์ที่ใช้เซ่นคือหมู ไก่และวัวหรือควาย และเครื่องอุปกรณ์ต่างๆได้แก่ ข้าว ถ้วยขาม กระดาษเงินกระดาษทอง เสื้อผ้าของชายหนึ่งตัวหญิงหนึ่งตัว กลองสำหรับตีและแคนสำหรับเป่าประกอบการทำพิธี การทำพิธีกรรมจะเริ่มต้นด้วยการที่หมอผีจะไปรับเอาผีบรรพบุรุษมาสู่เรือนกลางคืนและจะทำการฆ่าหมูเซ่นไหว้ จากนั้นวันรุ่งขึ้นจะฆ่าวัวหรือควายเซ่นไหว้ ทำการเผากระดาษเงินกระดาษทอง ตีกลอง เป่าแคน และการสวดเพื่อขออำนาจของผีให้ช่วยคุ้มครองสมาชิกและช่วยเหลือผู้เจ็บป่วยให้หายเป็นปกติ จากนั้นหมอผีก็จะทำพิธีส่งผีบรรพบุรุษกลับเป็นอันเสร็จพิธี การประกอบพิธีกรรมนี้มีข้อห้ามคือ ห้ามไม่ให้นำสัตว์ที่เซ่นไหว้นั้นมากินก่อนเสร็จพิธี

4.2.5 พิธีกรรมอ้วบไต อ้วบไตเป็นพิธีกรรมที่ประกอบขึ้นเพื่อรำลึกถึงบุญคุณบรรพบุรุษคนหนึ่งที่มีนามว่า "ตุเจอะ" ซึ่งเป็นผู้เสียสละชีวิตตนเองเพื่อแลกชีวิตของชาวม้งทั้งหมดในสมัยก่อนที่มีเรื่องเล่าว่า เมื่อสมัยที่ชาวม้งยังอาศัยอยู่ที่ประเทศจีนและเกิดการต่อสู้แย่งชิงดินแดนทำให้ชาวม้งแตก

พ่ายเสียดินแดนให้กับจีนและต้องอพยพพลอยร่นลงมาเมื่อมาถึงยังแม่น้ำดำแม่น้ำแดงที่จะต้องข้ามยังอีกฝั่งหนึ่งแต่บริเวณแม่น้ำนั้นเป็นที่อยู่อาศัยของพญานาค “อัวไต” คอยดักจับกินมนุษย์ที่ข้ามแม่น้ำ ผู้นำจึงบนบานกับพญานาคที่ปกครองว่าหากปล่อยให้ชาวม้งที่อพยพทั้งหมดข้ามแม่น้ำไปได้จะมอบมนุษย์หนึ่งคนไว้ให้กิน เมื่อบนบานดังกล่าวแล้วชาวม้งทั้งหมดจึงพากันข้ามแม่น้ำมาอย่างปลอดภัยผู้นำชาวม้งจึงทำตามสัญญาแก่ตนโดยการมอบลูกคนสุดท้ายของตนว่าตูเจอะให้กับพญานาค พวกม้งทั้งหมดจึงเป็นหนี้บุญคุณต่อตูเจอะ ดังนั้นเพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณของตูเจอะชาวม้งจึงพากันประกอบพิธีเซ่นไหว้ด้วยการประกอบพิธีกรรม “อัวปัวไต” ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อตอบแทนบุญคุณ และล้างบาปที่เป็นหนี้ต่อตูเจอะแล้วยังเป็นการประกอบพิธีกรรมเพื่อให้สมาชิกในครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุข

นอกจากนี้พิธีกรรมอัวปัวไตยังมีการทำขึ้นเมื่อยามเจ็บป่วยที่เกิดจากการไม่สำนึกบุญคุณของตูเจอะ คนที่ไม่มีความสำนึกดังกล่าวจะถูกตูเจอะทักท้วงถึงบุญคุณก็จะเกิดความเจ็บป่วยและจะต้องประกอบพิธีกรรมอัวปัวไตเซ่นไหว้ การประกอบพิธีกรรมนี้หมอผีที่เรียกว่า “ไตจีหมั่ว” จะเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมจะมีการนำเอาหมูหนึ่งตัวมามัดไว้นอกบ้านเพื่อรอการฆ่าเซ่นไหว้ ทำเตียงเพื่อรับผีไว้กลางบ้าน เอาแป้งขนม ก้านใบมะละกอดัดเป็นรูปวงกลมเป็นวงแทนแหวน และตะเกียบไม้ไผ่วางไว้บนเตียง นำเอารากไม้ไผ่มาทำเป็นรูปเขาวัวเพื่อเป็นสัญลักษณ์เชิญผี จากนั้นหมอผีก็จะทำพิธีออกไปเชิญผีตูเจอะนอกบ้านให้เข้ามาในบ้านและให้ฆ่าหมูมาเป็นเครื่องเซ่นไหว้ พิธีกรรมนี้ห้ามผู้หญิงเข้าใกล้หรือดูและห้ามลบหลู่ ห้ามทำผิดกฎเกณฑ์มีเช่นนั้นจะถูกลงโทษทำให้ปากเบี้ยว ผู้ที่จะเป็นหมอไตจีหมั่วได้นั้นจะต้องเป็นผู้ที่เคยถูกผีสิงหรือเข้าร่างมาก่อนและไปเรียนคาถาจากหมอไตจีหมั่วเพิ่มเติม

4.2.6 พิธีกรรมตุ้ทสี่เน้งหรือร้องหมอกง เป็นพิธีกรรมที่ทำขึ้นเพื่อรักษาผู้ป่วย เช่น หกล้มตกใจมากจนเป็นไข้ หรือไม่สบายเจ็บป่วยมาก หมอผีร้องหมอกงจะเป็นผู้ประกอบพิธีสวด “ร้องหมอกง” ซึ่งความเป็นมาไม่มีเรื่องเล่าว่า “เดิมมีหมอกงซียี่เป็นผู้ที่มีความชำนาญด้านการสวดที่เรียกว่าร้องหมอกงและด้านสมุนไพร จึงเป็นที่นับถือและยกย่องทั่วไป วันหนึ่งหมอกงซียี่ได้เดินทางไปรักษาคณปวยต่างแดนทิ้งให้ภรรยาที่มีความสวยงามอยู่บ้านตามลำพัง ขณะเดียวกันมีหมอกงต้องจ่ายซึ่งอยู่บนสวรรค์เดินทางผ่านมาเห็นภรรยาคณสวยของหมอกงซียี่จึงบังคับจับไปเพื่อเอาเป็นภรรยาและหนีไปอยู่บนสวรรค์ เมื่อหมอกงซียี่กลับจากการรักษาผู้ป่วยมาไม่เจอภรรยาและสอบถามคนรอบข้างพบว่าภรรยาถูกจับตัวไป หมอกงซียี่จึงตามขึ้นไปบนสวรรค์ตามชั้นบันไดและได้ต่อสู้กับหมอกงต้องจ่ายสามวันสามคืนจนชนะฆ่าหมอกงต้องจ่ายตายและได้พาภรรยาเพื่อเดินทางกลับมายังโลกมนุษย์ขณะที่มาถึงระหว่างทางได้ทดลองยิงธนูและลูกธนูไปโดนตอไม้ใหญ่กระดอนกลับมาถูกชั้นบันไดหักทำให้ไม่สามารถถลันมายังโลกมนุษย์ได้ และด้วยความที่เป็นห่วงมนุษย์บนโลก หมอกงซียี่จึงใช้น้ำศักดิ์สิทธิ์สาดลงมายังโลกมนุษย์พร้อมกับลมพายุเพื่อให้โดนมนุษย์ ซึ่งผู้ใดที่มีจิตใจโอบอ้อมอารีย์และ

มีน้ำใจผู้นั้นจะได้รับน้ำศักดิ์สิทธิ์และจะสืบทอดเป็นหมอรักษาคนเจ็บป่วยต่อไปหากผู้ใดได้รับน้ำศักดิ์สิทธิ์แล้วไม่ยอมเป็นหมอร้องหมอมองก็จะเจ็บป่วยและอาจถึงแก่ความตายได้"

ดังนั้นพิธีกรรมร้องหมอมองจึงเป็นพิธีกรรมที่เน้นเรื่องการสวดเพื่อรักษาความเจ็บป่วย โดยเฉพาะความเจ็บป่วยที่ชาววังเล่าว่ามักจะเป็นๆหายๆหรือเจ็บป่วยหนัก ง่วงหงาวหาวนอน ไม่ทราบสาเหตุ รักษาวิธีอื่นไม่หาย ก็จะมาทำพิธีร้องหมอมอง ซึ่งจะมีการเตรียมอุปกรณ์ประกอบพิธีได้แก่ โต๊ะสำหรับตั้งอุปกรณ์และเครื่องเช่น ม้านั่งยาว รัชชังสองอัน กลอง ผ้าสำหรับปิดตาของหมอ น้ำต้ม แก้วน้ำ ไข่ดิบหนึ่งฟอง และข้าวเปลือกที่ทำเป็นข้าวตอก ก่อนเริ่มทำพิธีลูกหลานจะต้องมาคำนับแสดงความเคารพให้กับหมอและผู้ช่วยหมอร้องหมอมอง ขณะทำพิธีกรรมห้ามบุคคลเดินหรือวิ่งผ่านหน้าหมอ ส่วนการสืบทอดความเป็นหมอร้องหมอมองนั้นขึ้นอยู่กับอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งส่วนมากมักจะเป็นคนที่ป่วยและทำพิธีกรรมนี้หายและจะไปเรียนเพิ่มเติมจากหมอร้องหมอมองที่เก่าแก่มีประสบการณ์สูง

4.2.7 พิธีกรรมผีเฝ้าหรือเรียกผีฟ้า เป็นพิธีกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อบวงสรวงเช่นไหว้ผีฟ้าและเทวดาเพื่อขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยคุ้มครองชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัวให้มีความสุขปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ และเมื่อยามเจ็บป่วยก็จะทำพิธีกรรมผีเฝ้าเพื่อช่วยให้หายจากความเจ็บป่วย พิธีกรรมมีทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็กขึ้นอยู่กับสาเหตุที่เกิดความเจ็บป่วย มีอุปกรณ์ประกอบพิธีได้แก่ กระดาษเงินกระดาษทอง สัตว์ที่ใช้เช่น ไก่ เช่น ไก่ หมู วัว ควาย เป็นต้น ธูปสามดอก กลอง ข้าวเปลือก กระบอกไม้ไผ่ และกั้วหรือเขาควายเป็นเสียงทาย หมอผีจะนำเอากระบอกไม้ไผ่ไปปักไว้ทางทิศตะวันออกของบ้าน นำเอากระดาษเงินกระดาษทองและข้าวเปลือกที่คั่วให้แตกไปวางไว้ข้างๆ จุดธูปเสียบไว้บนกระบอกไม้ไผ่ จากนั้นหมอผีก็จะตีกลองและสวดเรียกผีฟ้าให้ลงมาช่วยรักษาคนป่วย และเมื่อเสร็จแล้วก็จะเช่นไหว้ด้วยสัตว์และทำพิธีส่งผีฟ้ากลับ

4.2.8 พิธีกรรมต่อสะพานชีวิต/ส่งเคราะห์ การส่งเคราะห์หรือการปิดเป่าสิ่งชั่วร้ายให้พ้นไปจากชีวิตความเป็นอยู่ในวังชาวนั้นจะทำพิธีตอนฉลองปีใหม่เรียกว่า "ฮูปสี่กั๊ก" หรือขวัญแช่ตระกูลให้สมาชิกในตระกูลเดียวกันอยู่เย็นเป็นสุขโดยมีการประกอบพิธีกรรมบริเวณลานกว้าง นำเอาต้นไม้มี่เรียกว่า ปอหล่อเจี้ยนมาปักตรงกลางลานและใช้เชือกที่ผืนจากหญ้าคามมาผูกให้ยาวพอประมาณที่จำนวนสมาชิกสามารถจับได้ครบทุกคนและสมาชิกทุกคนจะต้องเข้าอยู่ในวงกลมของเชือกดังกล่าว ผู้อาวุโสหรือผู้นำตระกูลนั้นก็จะเป็นผู้ทำพิธีกรรมโดยใช้ไก่ตัวผู้หนึ่งตัวมาเป็นเครื่องเช่นไหว้ ส่วนการต่อสะพานนั้นเป็นพิธีกรรมอีกประเภทหนึ่งที่มีจุดประสงค์เพื่อช่วยเหลือชีวิตของผู้ป่วยหรือเด็กเล็กที่เกิดใหม่ซึ่งชาวม้งเชื่อว่าเมื่อคนเราเกิดมาจะต้องประกอบด้วยร่างกาย วิญญาณ เสง และขวัญ หากวิญญาณนั้นไม่สามารถข้ามน้ำมาได้ก็จะทำให้ผู้ป่วยหรือเด็กนั้นป่วยและเสียชีวิตได้ การต่อสะพานให้ข้ามก็เพื่อที่จะให้วิญญาณได้ข้ามน้ำมารวมกับร่างกาย วิธีการนั้นจะต้องเตรียมอุปกรณ์ไม้แผ่นเล็กๆ 2 แผ่น หญ้าคา กระดาษ 6 ซอ ธูป 12 อัน และหมูที่ใช้เช่นไหว้ จากนั้นหมอผีจะเอาอุปกรณ์ดังกล่าวไปทำ

พิธีบริเวณลำธารเล็กที่มีน้ำไหลผ่าน โดยนำเอาไม้แผ่นมาวางเป็นสะพาน และมุงหลังคาด้วยหญ้าคา เภาคกระดาศ 6 ซ่อ ไร่และจตุรูป หม่าหมู่และประกอบพิธีกรรมเรียกวิญญาณ และขวัญให้มาอยู่กับร่าง ภายผู้ป่วยหรือเด็ก

4.2.9 พิธีกรรมหลังความตาย การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายของชาวม้งโดยเฉพาะผู้ สูงอายุที่เป็นพ่อแม่ ปู่ย่า ตายายนั้นเป็นพิธีกรรมที่ชาวม้งให้ความสำคัญซึ่งมีความเป็นมาเกี่ยวกับ ประเพณีงานศพที่เล่ากันว่าในอดีตนั้นมีครอบครัวหนึ่งมีบุตรชายอยู่ 8 คน อาศัยอยู่กับพ่อแม่จนเติบโต และได้แต่งงานมีครอบครัวของตนเอง เมื่อพ่อแม่แก่เฒ่าอายุมากและเมื่อพ่อแม่ได้เสียชีวิตลงบุตรชาย ทั้งแปดคนจัดทำพิธีศพให้พ่อแม่แปดวันโดยผลัดเปลี่ยนให้พี่น้องทุกคนรับผิดชอบแต่ละวันวันละคนจะ ต้องจัดหาอาหาร และหมูมาฆ่าเพื่อทำพิธีและเลี้ยงแขกเป็นการทำบุญให้กับพ่อแม่ที่ล่วงลับไป ค่าใช้จ่ายต่างๆจะต้องเฉลี่ยเสียเท่าๆกันทุกคน แต่หากบุตรคนใดที่ยังไม่ได้แต่งงานก็ไม่ต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่าย และหากพ่อแม่มีสมบัติหรือข้าวของเครื่องใช้ก็จะต้องนำมาแบ่งปันให้กับพี่น้องทุกคน และมีการฆ่าวัว เพื่อเป็นการเซ่นไหว้ซึ่งวิญญาณผู้ตายจะได้นำเอาวิญญาณของวัวไปใช้ในปรโลกด้วย โดยพิธีศพนั้น มี การนำไก่ต้ม 1 ตัว ใส่จานวางไว้เหนือหัวนอนศพ มีการกล่าวนำวิญญาณหรือคนนำทางม้งดำ (*moob leeg* หรือ *moob ntsuab*) เรียก คัวเก้ “*quab ke*” ม้งขาว (*moob dwab*) เรียก เตอเก้ “*twa kev*” คล้ายกับเป็นการสวดเพื่อให้วิญญาณได้รำลึกถึงบุญคุณแผ่นดิน น้ำ ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ที่ตนเองได้ใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพตลอดชีวิตที่ผ่านมา ขอบคุนครอบครัว เตาไฟทำกิน เตาไฟหุงข้าว มีการตีฆ้องและยิงปืนเพื่อขอประตูเปิดให้วิญญาณออกไปสู่สวรรค์ พบพ่อเกิดแม่เกิด ซึ่งเรียกว่า “เซอจู่ เซอมัว” หมายถึงเสื้อผ้าที่ห่อหุ้มให้มาเกิดและแสวงหาจนกว่าจะพบน้องจึงจะกลับมาเกิดใหม่ได้ จะมีการไปขอช่างเป่าแคน 4 คน ช่างตีกลอง 2 คน เพื่อช่วยเป่าแคนตีกลองตลอดพิธี บุตรหลานจะต้องนำ รูปเทียนมานั่งทำความเคารพศพจนกว่าจะนำไปฝัง

ชาวม้งมีความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณหลังความตายว่าหากคนเราตายลงจะมีวิญญาณอยู่ 4 ตน โดยวิญญาณตนที่หนึ่งจะไปอยู่ร่วมกับวิญญาณบรรพบุรุษที่เสียชีวิตไปก่อนแล้วในโลกวิญญาณบน สวรรค์หรือเมืองผี วิญญาณตนที่สองจะเฝ้าหลุมศพของตนเอง วิญญาณตนที่สามจะเป็นวิญญาณที่จะ ไปเกิดใหม่ที่ ต้องทำพิธีจอบสี่ ส่วนวิญญาณตนที่สี่จะกลับมาสิงสถิตในบ้านเดิมเพื่อคอยช่วยเหลือคุ้มครองลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุขซึ่งจะทำพิธีเชิญวิญญาณตนที่สี่เมื่อตายครบ 13 วัน นอกจากนี้ในครอบครัวหนึ่งปีลูกหลานในครอบครัวหรือแซ่ตระกูลเดียวกันก็จะรวมกันฆ่าวัวหนึ่งตัวเพื่อบูชาวัวให้วิญญาณ บรรพบุรุษ ของพ่อแม่ ผู้ล่วงลับไปเพื่อขอให้คุ้มครองภัยอันตรายต่างๆ หากไม่ทำอาจทำให้ผีบรรพบุรุษ โกรธและเกิดการเจ็บป่วยของสมาชิกในครอบครัวได้

4.2.10 พิธีกรรมเกี่ยวกับการอยู่อาศัย สมัยก่อนการตั้งถิ่นฐานอาศัยรวมทั้งการปลูกสร้างบ้านเรือนนั้น ชาวม้งมีการเลือกทำเลทิศทางเพื่อการตั้งหมู่บ้านโดยทิศตะวันออกจะต้องเป็นภูเขาสูง ทิศตะวันตกจะเป็นที่โล่งไม่มีภูเขาบัง ทิศเหนือเชื่อว่าเป็นทิศของผู้หญิงจะต้องมีภูเขาที่เตี้ยตั้งอยู่ ส่วนทิศใต้จะเป็นทิศของผู้ชายที่ต้องมีภูเขาสูงกว่าทางทิศเหนือบนความเชื่อที่ว่าผู้ชายจะต้องปกครองดูแลผู้หญิงได้หมู่บ้านจึงจะร่มเย็นเป็นสุข เมื่อได้พื้นที่แล้วต้องขออนุญาตเจ้าที่เจ้าป่าเจ้าเขาก่อนลงมือตั้งหมู่บ้าน และการตั้งบ้านเรือนนั้นชาวม้งจะต้องทำพิธีกรรมขออนุญาตเจ้าที่ก่อนปลูกสร้างบ้านซึ่งมี 2 วิธีคือ

ประการแรกพิธีกรรมที่ใช้เมล็ดข้าวสารและเมล็ดถั่วทำนายน ซึ่งจะทำบริเวณจุดที่จะสร้างบ้าน โดยทำการขุดหลุมขนาดพอที่จะนำถ้วยใบเล็กวางในหลุมได้และการขุดหลุมนี้จะกำหนดไว้ตรงบริเวณที่จะสร้างห้องนิรภัยบุรุษในบ้านเมื่อสร้างเสร็จ การทำพิธีกรรมจะเริ่มในตอนเย็นใกล้ค่ำไม่มีคนพลุกพล่านและไม่ให้คนเห็น หัวหน้าครัวเรือนหรือผู้อาวุโสของแซ่ตระกูลจะเป็นหญิงหรือชายก็ได้เป็นผู้ขุดหลุมแล้วอัดพื้นให้แน่นเรียบ นำเอาข้าวเปลือกมาแกะเป็นข้าวสารจำนวน 3 เมล็ดและเมล็ดถั่วเหลืองจำนวน 1 เมล็ดวางเรียงไว้กันหลุมโดยวางเมล็ดถั่วไว้ตรงกลางเมล็ดข้าวสารวางเรียงไว้รอบให้ตรงส่วนจมูกข้าวหันเข้าหาเมล็ดถั่ว ซึ่งเมล็ดข้าวสารเม็ดที่หนึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนสัตว์เลี้ยง เมล็ดข้าวสารที่สองแทนพืชพันธุ์ธัญญาหาร เมล็ดข้าวสารที่สามแทนเงินทอง และเมล็ดถั่วแทนคนในครอบครัวที่มาอาศัยอยู่

จากนั้นทำการบนบานต่อผีบรรพบุรุษเพื่อเชิญผีบรรพบุรุษมาเป็นผู้ตัดสินใจว่าจะให้สร้างบ้านตรงนี้ได้หรือไม่ โดยจะบนบานว่าหากผีบรรพบุรุษอนุญาตให้สร้างบ้านได้เมล็ดข้าวสารและเมล็ดถั่วที่วางไว้ในหลุมจะอยู่ครบในลักษณะเดิม หากอยู่ไม่ครบหรือในลักษณะเดิมแสดงว่าไม่อนุญาตหลังจากบนบานเสร็จก็จะใช้ถ้วยปิดครอบไว้ดินกลบเพื่อป้องกันสัตว์เลื้อยมาคุ้ยเขี่ยทิ้งไว้หนึ่งคืนรุ่งเช้าจะทำการเปิดด้วยคู่มือเมล็ดข้าวสารและเมล็ดถั่วอยู่ในลักษณะเดิมและครบแสดงว่าผีบรรพบุรุษและเจ้าที่อนุญาตให้สร้างบ้านได้ แต่หากเมล็ดข้าวสารเม็ดที่หนึ่งหายไปหรือไม่อยู่ในลักษณะเดิมแสดงว่าหากสร้างบ้านอยู่อาศัยจะทำให้สัตว์เลื้อยล้มตายหรือเลี้ยงสัตว์ได้ไม่ดี ถ้าเมล็ดที่สองหายไปหรือไม่อยู่ในลักษณะเดิมแสดงว่าจะทำมาหากินลำบาก ปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆไม่เพียงพอกับการบริโภค ถ้าเมล็ดที่สามหายไปหรือไม่อยู่ในลักษณะเดิมแสดงว่าหาเงินทองลำบาก และหากเมล็ดถั่วหายไปแสดงว่าบริเวณดังกล่าวหากสร้างบ้านจะทำให้สมาชิกครอบครัวล้มหายตายจากไป หรือถ้าเมล็ดถั่วไม่อยู่ในลักษณะเดิมแสดงว่าสมาชิกในครอบครัวจะอยู่ไม่มีความสุข เกิดการเจ็บป่วยหรือทะเลาะเบาะแว้งกันตลอดเวลา การทำนายนี้นี้ยังทำได้เป็นครั้งที่สองในคืนถัดมาอีกครั้งหนึ่งโดยทำห่างจากบริเวณจุดแรกประมาณ 3 วา ถ้าทำครั้งที่สองแล้วยังไม่ดีให้เลิกล้มความตั้งใจที่จะสร้างบ้านบริเวณดังกล่าวเสียหากฝันไปจะทำให้เกิดปัญหาต่างๆกับครอบครัวตามมา

ประการที่สองพิธีเสี่ยงทายโดยใช้ไม้วัดทำนายน เป็นการใช้ไม้ไผ่ที่ตัดเอาขนาดความยาว 1 วา มาเป็นอุปกรณ์ในการทำนายน โดยที่จะใช้ความกว้างยาวของบริเวณที่จะสร้างบ้านเป็นตัวตั้ง จะมีการ

บนบานเพื่อเสี่ยงทายเจ้าที่ว่า หากมาสร้างบ้านอยู่ในบริเวณดังกล่าวแล้วจะทำให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุข ทำมาหากินได้ดี ชีวิตของครอบครัวมีความสุข ปราศจากโรคภัยและสิ่งอันตรายก็ขอให้ไม้ที่ใช้วัดนั้นมีความยาวมากกว่า 1 วา หากเป็นไปในทางตรงกันข้ามก็ขอให้ไม้วัดนั้นสั้นกว่า 1 วา หรือหากเสมอดัวก็ขอให้ไม้นั้นยาวเท่าเดิม เมื่อบนบานแล้วก็จะทำการวัดโดยรอบของพื้นที่ที่จะสร้างบ้านแล้วนำไม้มาวัดขนาดเพื่อเสี่ยงทายดู หากไม้ที่วัดมีความยาวมากกว่า 1 วา แสดงว่าพื้นที่ดังกล่าวสามารถสร้างบ้านอยู่อาศัยได้ดี หากไม้วัดว่าสั้นกว่าเดิมแสดงว่าพื้นที่ดังกล่าวไม่เหมาะสมสำหรับการสร้างบ้านเพราะเจ้าที่ไม่อนุญาตและจะทำให้ครอบครัวเกิดความเดือดร้อน ไม่สบาย

4.2.11 คาถา แม้ว่าจะไม่ใช่พิธีกรรมแต่หากเป็นการนำเอาบทสวดมาเป็นเครื่องมือในการรักษาความเจ็บป่วย หรือบางที่เป็นกระบวนการในการประกอบพิธีกรรมแต่ละประเภท ซึ่งผู้ที่มีวิชาอาคมในการรักษาพยาบาล เช่น คาถาไล่ผี คาถาต่อกระดูก คาถาห้ามเลือด คาถาแก้อาการปวดท้องอย่างกะทันหัน หมอคาถาอาจจะเป็นคนเดียวกันกับหมอผีหรือหมอทำนายก็ได้ ดังนั้นพิธีกรรมที่จะศักดิ์สิทธิ์ต้องมีคาถากำกับหรือการเจ็บป่วยที่จะต้องบำบัดจะต้องอาศัยคาถาเป็นองค์ประกอบเพื่อให้บรรลุซึ่งประสิทธิผลการรักษาด้วย โดยชาวม้งเชื่อว่าคาถาเป็นการรวบรวมเอาพลังอำนาจในจักรวาลมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการรักษาความเจ็บป่วย คาถานั้นจะมีเฉพาะตระกูลของตนเองเพราะการถ่ายทอดนั้นจะไม่ถ่ายทอดให้กับคนนอก ดังนั้นแต่ละแซ่สกุลก็จะมีคาถาประจำ และคาถาบางอย่างจะต้องป่วยก่อนจึงจะเรียนสืบทอดต่อได้

4.3 อาหารเพื่อสุขภาพ

การกินอาหารของชาวม้งนั้นเน้นการบริโภคพืชผักพื้นบ้านที่ตนเองได้ปลูกไว้ในไร่ สวน และสัตว์ที่เลี้ยงไว้เช่น เป็ด ไก่ หมู วัว ที่จะมาเมื่อมีการประกอบพิธีกรรมและเทศกาลประจำปี แม้ว่าในสถานการณ์ปัจจุบันชาวม้งมีการติดต่อกับค้าขายกับคนพื้นราบมากขึ้นรวมทั้งการเคลื่อนย้ายลงมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนพื้นราบและอยู่ติดกับคนพื้นราบทำให้เกิดการเรียนรู้แลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมการบริโภคที่หลากหลายมากขึ้น อาหารหลายๆชนิดจึงมีการหยิบยืมมาจากคนพื้นราบโดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่และวัยกลางคนที่เป็นแรงงานสำคัญในครอบครัว แต่อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมการกินของชาวม้งโดยส่วนมากก็ยังมีการสืบสานอาหารการกินของตนเองในครัวเรือน โดยเฉพาะอาหารที่มีผลต่อสุขภาพตามความคิดความเชื่อของชาวม้ง เช่น อาหารสำหรับผู้หญิงตั้งครรภ์ ผู้หญิงหลังคลอดลูกใหม่ๆ และเด็กเล็กที่มีข้อห้ามสำหรับอาหารบางประเภท และมีอาหารที่ส่งเสริมให้รับประทานเพื่อส่งเสริมสุขภาพเมื่อเปลี่ยนฤดูกาล เป็นต้น (ดูรายละเอียดในบทที่ 4)

4.4 สมุนไพรบำบัดและบำรุงสุขภาพ

กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในระบบนิเวศต่างๆมักจะมีชุดความรู้เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพของตนเองบนพื้นฐานที่สัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพและการเรียนรู้จากชีวิตจริงและถ่ายทอดจากบรรพชนโดยเฉพาะการนำเอาทรัพยากรชีวภาพทั้งพืชและสัตว์มาเป็นองค์ประกอบในการบำบัดความเจ็บป่วยของตนเอง รวมทั้งสมาชิกในครอบครัวและคนในชุมชนดังเช่นกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ทางภาคเหนือของประเทศไทย กลุ่มชาติพันธุ์ม้งก็เป็นกลุ่มหนึ่งที่อาศัยความหลากหลายทางชีวภาพดังกล่าวมาเป็นส่วนประกอบการรักษาพยาบาลบนพื้นฐานวิถีชีวิตที่หมอบ้านชาวม้งมีต่อพืชสมุนไพรว่าพืชทุกชนิดที่อยู่รอบๆตัวคนเรานั้นล้วนแต่เป็นยาสมุนไพรที่มนุษย์เราสามารถนำมาบำบัดความเจ็บป่วยและบำรุงสุขภาพได้เพียงแต่ว่าต้องอยู่บนพื้นฐานขององค์ความรู้ที่ต้องนำมาใช้ให้ถูกต้องกับความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้น การทดลองนำเอาส่วนต่างๆของพืชมาใช้กับความเจ็บป่วยของร่างกาย ดังเช่น การใช้ยางจากต้นไม้เพื่อทาสมานแผล และหยุดการไหลของเลือด เป็นต้น

นอกจากนี้วิถีชีวิตเกี่ยวกับการกำเนิดสมุนไพรบางชนิดของชาวม้งนั้นก็มีพื้นฐานจากความเชื่อของอำนาจเหนือธรรมชาติดังเช่น สมุนไพรที่ชื่อว่า “วาไฟจา” หรือโพล เป็นพืชสมุนไพรประจำครัวเรือนของชาวม้ง “อัวซัวยอเจ” สำหรับการรักษาความเจ็บป่วยของระบบทางเดินอาหาร เช่น ท้องร่วง ปวดท้อง ท้องอืดแน่นท้อง ใช้รักษาอาการคันที่เกิดจากตัวงูเป็นต้น ชาวม้งเล่าถึงตำนานสมุนไพรชนิดนี้ว่า

“สมุนไพรวาไฟจานี้เดิมเป็นสมุนไพรที่ซื่อสัตย์ได้ปลูกไว้สำหรับใช้รักษาคนเจ็บป่วยบนโลกมนุษย์แต่เมื่อเกิดเรื่องระหว่างซื่อสัตย์กับหมอคงต้องฉายที่ทำให้ซื่อสัตย์ต้องขึ้นไปบนสวรรค์เพื่อแย่งชิงภรรยาตนเองกลับมาและไม่สามารถกลับมายังโลกมนุษย์ได้เพราะบันไดหักจึงทำให้พืชสมุนไพรที่ซื่อสัตย์ปลูกไว้ไม่มีคนดูแลดังนั้นพืชสมุนไพรชนิดนี้จึงกลายเป็นพืชล้มลุกมาจนถึงปัจจุบัน”

ทัศนะที่มีต่อสมุนไพรของชาวม้งจากตัวอย่างวาไฟจากับแนวคิดการกำเนิดแหล่งที่มาจากหมอคงซื่อสัตย์ที่ชาวม้งให้ความศรัทธา นับถือว่าเป็นผู้ที่มีอำนาจในการเยียวยาความเจ็บป่วยต่อชีวิตชาวม้ง พืชสมุนไพรที่มีบนโลกมนุษย์ดังกล่าวจึงเป็นเสมือนตัวยาที่ซื่อสัตย์ได้มอบไว้ให้กับมนุษย์เพื่อใช้บำบัดความเจ็บไข้ได้ป่วยเช่นเดียวกับผืนที่ชาวม้งนำมาเป็นยาสมุนไพรที่สำคัญในวิถีชีวิตตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันแม้ว่าในสถานการณ์ปัจจุบันผืนกลายเป็นสิ่งผิดกฎหมายของรัฐแต่ชาวม้งยังคงมีการใช้ผืนเป็นยาด้วยการอธิบายและตีความใหม่เพื่อตอบโต้การครอบงำอำนาจของรัฐผ่านตำนานความเชื่อ “ผีก้อก้าแย่งหรือผืนนางสาวผืน”² ซึ่งหมอผีผู้ประกอบพิธีกรรมจะชุบผืนด้วยความเชื่อและศรัทธาว่าผีก้อก้าแย่ง

² “ผีก้อก้าแย่ง” อธิญา (2546) ได้บันทึกคำอธิบายของหมอผีชาวม้งว่าผีก้อก้าแย่งหมายถึงผืนนางสาวผืน เป็นชื่อหญิงชาวม้งคนหนึ่งที่เกิดมาหน้าตาอัปลักษณ์ไม่สวยงาม ไม่มีหนุ่มๆมาหลงรักจึงเป็นโสดไม่ได้แต่งงานจนถึงวัยสังขารร่วงโรยเธอจึงเศร้าเสียใจจนตาย ญาติพี่น้องจึงนำเอาศพไปฝังไว้ยังป่าช้าจนกระทั่งวันหนึ่งเมื่อญาติกลับไปหลุมฝังศพกลับ

หรือผีนางสาวผีนั้นจะเป็นผู้ช่วยเพิ่มพลังในการเดินทางไปสู่โลกแห่งวิญญาณเพื่อเข้าไปเจรจาต่อรองกับอำนาจของผีที่เป็นสาเหตุของความเจ็บป่วย และเป็นอำนาจที่จะช่วยนำเอาวิญญาณของหมอผีที่ประกอบพิธีกรรมกลับมายังโลกมนุษย์ ซึ่งอรัญญาวิเคราะห์ว่าความเชื่อของหมอผีมั่งต่อผีก็ก้ำกึ่งนั้น เป็นการแสดงนัยของการตีความและการทำความเข้าใจต่อสถานการณ์ปัจจุบันของหมอผีที่สังขารตนเองกำลังร่วงโรยลงจากความชรา และขณะเดียวกันก็เป็นการแสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดของตนต่อภาพลักษณ์ผีนางในวิถีคิดและระบบวัฒนธรรมของชาวม้งเพื่อสื่อสารกับชาวม้งและคนในสังคมถึงเนื้อหาสาระ คุณค่าของผีที่ฝังรากลึกลงในอุดมการณ์ของชาวม้ง (อรัญญา, 2546)

สำหรับในชุมชนพื้นที่ศึกษาเราพบว่ายังคงมีการใช้ผืนเพื่อเป็นยาซึ่งผืนที่ใช้จะมีสองสายพันธุ์ คือ พันธุ์แย่งเจาะและพันธุ์แย่งดำ โดยมีอาการและความเจ็บป่วยที่ใช้ผืนเพื่อการรักษาดังนี้คือ

ประการแรกการใช้ผืนเพื่อรักษาอาการปวดท้องและอาการท้องร่วง ซึ่งจะนำเอาผืนดิบที่ผ่านการเคี่ยวเรียบร้อยแล้วมาปั้นเป็นก้อนเล็กๆขนาดประมาณหัวไม้ขีดไฟจากนั้นเตรียมกระเทียมผ่ากลางนำเอาก้อนผืนที่เตรียมไว้ใส่ลงในกระเทียมนำไปเผาหรือลนไฟให้กระเทียมสุกอ่อนตัวหรือพอมักลิ้นหอมแล้วนำมากินแก้ปวดท้องและอาการท้องร่วง

ประการที่สองการใช้ผืนรักษาอาการไข้ในหรือฟกช้ำเนื่องจากตกจากที่สูงและแก้ปวดเมื่อยตามกล้ามเนื้อจากการทำงานหนักในไร่ ซึ่งจะใช้วิธีการสูบเพื่อเอาควันเข้าสู่ร่างกายหากเป็นผู้ใหญ่ก็จะให้สูบเองแต่หากเป็นเด็กจะให้ผู้ใหญ่สูบและพ่นปลอยควันให้

ประการที่สามการใช้ผืนเพื่อชำระสารเคมีตกค้างในร่างกายอันเนื่องมาจากการได้รับสารเคมีเข้าสู่ร่างกาย เช่น สารเคมีกำจัดศัตรูพืช เป็นต้น จะนำเอาผืนขนาดประมาณปลายนิ้วก้อยมาต้มผสมกับน้ำ 1 กาต้มน้ำให้เดือดแล้วนำมาตั้งทิ้งไว้ให้เย็น ให้คนที่ใช้สารเคมีหรือมีสารเคมีในร่างกายอาบ

ประการที่สี่การใช้ผืนเป็นยาแก้ปวด ทั้งการปวดเมื่อยจากการเป็นไข้ หรือบาดเจ็บจากของมีคม มีแผลฉกรรจ์ ใช้ผืนสูบเพื่อบรรเทาอาการปวด

ประการที่ห้าการใช้ผืนเพื่อรักษาอาการไอและการฆ่าเชื้อ โดยจะใช้วิธีการนำเอาผืนมาสูบเพื่อบรรเทาอาการไอ

พบว่ามิดอกไม้ชนิดหนึ่งที่ไม่เคยเห็นมาก่อนขึ้นเจริญงอกงามอยู่ 2 จุดบนปทุมทันทของหลุมศพนางสาวก้อก้าแย่งจากดอกบานจนกลีบร่วงโรยพวกเขาได้เห็นผักข่าในจึงลองกรีดฝักออกดูพบว่ามียางสีขาวเหนียวไหลออกมาเหมือนน้ำมันจึงเอามือแตะชิมดูกลับมีรสขมมากไม่สามารถกินได้จึงปล่อยทิ้งไว้ วันรุ่งขึ้นพวกเขากลับไปดูอีกครั้งพบว่ายางจับตัวกันเป็นก้อนแข็งสีดำจึงทดลองนำไปสูบลูทำให้หายปวดเมื่อยตามเนื้อตามตัว รู้สึกสบาย ต่อมาเมื่อกลับไปดูที่ฝักอีกครั้งหนึ่งและผ่าออกดูพบว่าข้างในมีเมล็ดเป็นจำนวนมากจึงเก็บนำมาตากแห้งแล้วลองหว่านลงดินของแต่ละคนก็พบว่ามิดอกไม้ดังงามเกิดขึ้นมากมาย พวกเขาจึงปลูกและใช้ประโยชน์มาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

การออกร้านแสดงภูมิปัญญาการแพทย์และสมุนไพรพื้นบ้านม้ง

การนำเอาสมุนไพรมาซอยและตากแห้งของชาวม้ง

ส่วนการแบ่งประเภทของสมุนไพรนั้นมีการแบ่งออกเป็นสองลักษณะคือประการแรกแบ่งตามลักษณะระบบนิเวศคือ 1) สมุนไพรปลูกได้ตามบ้านเรือน สวน ไร่ เรียกว่า “ครัวใหญ่” และ 2) สมุนไพรที่ขึ้นตามป่า ริมห้วย เรียกว่า “ครัว(ห)ใหญ่” ประการที่สองแบ่งตามสรรพคุณของสมุนไพรที่นำมาใช้ซึ่งจะเป็นการแบ่งของหมอพื้นบ้าน โดยสมุนไพรบำบัดแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มได้แก่ 1) ยารสเย็น จะมีรสจืด และขม 2) ยารสร้อน จะมีรสเผ็ด ใช้บำบัดเกี่ยวกับเป็นหัด หรือหิด คนไข้ตัวเย็นแต่กายร้อน 3) ยารสสุขุม จะมีกลิ่นหอม ใช้บำบัดเกี่ยวกับบุคคลที่มีลูกยาก บางคนตัวร้อนเกิน และเย็นเกินไป รักษาเพื่อให้ร่างกายเกิดความสมดุล

สำหรับการแบ่งตามสมุนไพรตามระบบนิเวศนั้น ทรงวิทย์ (2542 : 39 – 40) ได้กล่าวถึงไว้ดังนี้

1) สมุนไพรปลูกหรือสมุนไพรเลี้ยง เป็นสมุนไพรที่สามารถปลูกขึ้นได้ตามบริเวณรอบๆบ้านเรือน ในสวนครัว หรือในไร่และสวน มักจะเป็นสมุนไพรที่ใช้เป็นประจำและหยิบหาได้ง่ายเมื่อเกิดการเจ็บป่วย เช่น ปวดหัว ปวดท้อง สมุนไพรบำรุงสุขภาพ เช่น หอมหลังตลอด เป็นต้น และส่วนใหญ่จะเป็นพืชสมุนไพรที่สำคัญและได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษโดยเฉพาะสมุนไพรที่เป็นพืชผักสำหรับบำรุงกำลังอันเนื่องมาจากการทำงานที่ต้องใช้แรงในการเกษตร

2) สมุนไพรป่า เป็นสมุนไพรที่ขึ้นอยู่ตามธรรมชาติทั้งในป่าและริมห้วย ซึ่งมักจะเป็นสมุนไพรที่ขึ้นยากเมื่อนำมาปลูก มีบางชนิดเท่านั้นที่สามารถนำมาปลูกแล้วเจริญเติบโตส่วนมากจะเป็นพืชที่ขึ้นเองได้ตามธรรมชาติ บางชนิดเป็นพืชที่ขึ้นเฉพาะถิ่นหรือระบบนิเวศเฉพาะจึงเป็นสมุนไพรที่หายาก เช่น สมุนไพรรักษาแผลเป็นหนองเรื้อรัง “ครัว(ต)เสื่อยี่อ” ของชาวม้งขุนห้วยไคร้ที่พบเพียงไม่กี่ต้นและหมอพื้นบ้านม้งยังมีความเชื่อกำกับว่าสมุนไพรชนิดนี้นั้นจะไม่นำมาปลูกใกล้บ้านเนื่องจากอาจมีผู้หญิงตั้งครรภ์หรือสามีของหญิงตั้งครรภ์ รวมทั้งอาจมีหญิงมีประจำเดือนไปจับต้องสมุนไพรจะทำให้สรรพคุณที่มีอยู่นั้นเสื่อมลงและสมุนไพรอาจตายได้

นอกจากนี้สมุนไพรที่ชาวม้งขุนห้วยไคร้ใช้ประโยชน์นั้นมีการแบ่งออกเป็น 5 ประเภทคือ

- 1) สมุนไพรต่อกระดูก เป็นสมุนไพรที่นำมาใช้ในการรักษากระดูกหักหรือแตก
- 2) สมุนไพรเพิ่มน้ำนมแม่มารดาหลังคลอด เป็นสมุนไพรที่นำมาใช้สำหรับหญิงคลอดบุตรที่มีน้ำนมไม่เพียงพอสำหรับเลี้ยงบุตร
- 3) สมุนไพรรักษาแผลเน่าเปื่อยเรื้อรัง เป็นสมุนไพรที่นำมาใช้รักษาแผลเน่าเปื่อยเรื้อรัง หรือแผลลุกลามที่บางครั้งการแพทย์ปัจจุบันรักษาไม่หาย
- 4) สมุนไพรรักษาได้เลื่อนและมดลูกไม่เข้าอู่ เป็นสมุนไพรที่ใช้สำหรับรักษาอาการได้เลื่อนในผู้ชายและมดลูกไม่เข้าอู่ของหญิงหลังคลอด
- 5) สมุนไพรแก้อาหารเป็นพิษ เป็นสมุนไพรที่นำมาใช้รักษาการกินผิดและเป็นพิษ เช่น กินเห็ดพิษ เป็นต้น

4.4.1 กลุ่มอาการเจ็บป่วยที่ใช้สมุนไพรบำบัดและบำรุงสุขภาพ

สำหรับสมุนไพรที่แบ่งตามสรรพคุณตามเกณฑ์ของหมอยาพื้นบ้านม้งจากชุมชนทั้งสี่แห่งของพื้นที่ศึกษานั้นมีการใช้สมุนไพรในการรักษาแบ่งเป็นกลุ่มอาการเจ็บป่วยและการรักษาออกเป็น 6 กลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่ กลุ่มบำรุงเลือด กลุ่มบำรุงประสาท กลุ่มบำบัดอาการปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ กลุ่มบำบัดอาการทางกระเพาะอาหารและลำไส้อักเสบ กลุ่มบำบัดอาการทางตับ ไต และปอด และกลุ่มบำบัดใช้ซึ่งมีรายละเอียดของแต่ละกลุ่มที่ใช้สมุนไพรในการรักษาดังต่อไปนี้

1) กลุ่มบำรุงเลือด จะประกอบไปด้วยอาการของโรคหรือความเจ็บป่วยเช่น ลมผิวดำเนิน การเป็นไข้เรื้อรัง โลหิตจาง บุคคลมีลูกยาก และบุคคลไม่ต้องการมีลูก ตัวอย่างสมุนไพรที่ใช้ในการรักษา เช่น กำแพงเจ็ดชั้น เถาวัลย์เปรียง บังเย็น สารระแหง ชิง ข่า ผักชีฝรั่ง สะเดาป่า หอมป่า พริกไทย ข่าพลู รากเจตมูลเพลิง โสม โกฐ ชื้อจี้ฉ่าย ขั้วต่อเลี้ยง มะร่อนฉา จูฉีแน้ เป็นต้น

2) กลุ่มบำรุงประสาท ประกอบด้วยอาการต่างๆดังนี้ อาการแขนขาไม่มีแรง หรือกล้ามเนื้อไม่มีแรง กระตุกหัก กามตายด้าน และโรคลมชักตัวอย่างสมุนไพรที่ใช้ในการรักษา เช่น ย่าเซาทีอด (ยูคาลิปตัส) ใบเขียวและใบขาว หัวข้าวเย็นทั้งสอง โสม กอเหลาเลี้ยะ วานมหาเมฆ (หัวอย่างไม้) ใช้ทั้งประเภทเถาและประเภทต้น เพื่อขับเลือดเสียและบำรุงประสาท วิธีการใช้โดยการนำยามาต้มกิน หรือใช้ต้มแล้วอาบ

3) กลุ่มอาการปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ ได้แก่ อาการฟกช้ำเรื้อรัง หรืออาการฟกช้ำจากสาเหตุอื่นๆ กล้ามเนื้ออักเสบ การเกิดอุบัติเหตุ อาการอัมพฤกษ์-อัมพาต ตัวอย่างสมุนไพรที่ใช้ในการรักษา เช่น ผักกูดทอง ม้ากระทืบโรง เถาวัลย์เปรียง แพงเจ็ดชั้น โก๋แป๊กโก๋ฉ่าย ใช้ต้มกินจนหาย เมล็ดกันขง เมื่อต้มผสมกับไค้ตุนจะรักษาอาการฟกช้ำจากการประสบอุบัติเหตุเพื่อแก้เลือดเสียในตัว เมื่อเกิดอุบัติเหตุจะเป็นสมุนไพรที่ช่วยละลายเลือดที่ตกใน

4) กลุ่มอาการทางกระเพาะและลำไส้ เช่น การขับลม แก่ท้องอืด ท้องเฟ้อ ตัวอย่างสมุนไพรที่ใช้ในการรักษา เช่น ขมิ้น ไพล จิงเทียนตัว ใช้ทั้งรากและผล เมล็ดทานตะวัน(บ้างยังหลิ) ใช้ในการย่อยอาหาร สมานแผล ขับลมแก่ท้องอืดท้องเฟ้อ

5) กลุ่มอาการทางตับ ไต และปอด ได้แก่

5.1 อาการทางตับใช้สมุนไพรเช่น ดีวัวป่า ขมิ้นเหลือง อ้อเป ป่าโปง ป่าบุงปาย

5.2 อาการทางไตใช้สมุนไพร เช่น รากหญ้าคา หญ้าเอ็นยืด ใต้เป

5.3 ไตอักเสบใช้สมุนไพร เช่น รากหญ้าคา หญ้าเอ็นยืด ผักกูดทอง กอเหลาเลี้ยะ

5.4 นิ่วในไตใช้สมุนไพร เช่น ลูกมะนาว ใต้ไม่รู้ลืม หญ้าถอดปล้อง รากหญ้าคา

รากต้นพลับ (ด้าโซล) รากมะละกอ

5.5 ปวดเยี่ยวคัน (ปัสสาวะไม่ปกติ)ใช้สมุนไพร ไห้งฮั่ว รากหญ้าคา หญ้าเอ็นยืด

5.6 อาการทางปอดใช้สมุนไพร เช่น หนอนตายยาก หัวโมลี โดไม่รู้ล้ม หญ้าคาวตอง
หญ้าเอ็นยืด ลูกเดือย

6) กลุ่มบำบัดไข้

6.1 ใช้กาฬ เช่น ใช้ดอกตูม หัด หัดเยอรมัน อีสุกอีใส ตัวอย่างสมุนไพรที่ใช้ในการ
รักษา เช่น สารระเหย มะเกลือต้นป่า ตะไคร้หอมต้น ใบหัวหอม(ฮิวยัวฮิว) สิววมเหล่า นำมาต้มกินและ
อาบกระทั่งไข้ให้ออกมา ถ้าเป็นแผลล้างให้สะอาด ถ้าเข้าตาต้มยาแล้วเอาหยอดตา ตาอักเสบ

6.2 พิษไข้ เช่น มีไข้สูงเกิดจากมาลาเรีย ไข้ฟอยด์หรือเกิดจากพิษอื่นๆ ที่ทำให้เกิดไข้
สูง ตัวอย่างสมุนไพรในการรักษา เช่น ควินิน ชวนตัวเอามาต้มกินหรือครอบต้นพญาสัตบรรณ หญ้า
เอ็นยืด ชะเอมป่า รากหญ้าคา ถ้าไข้สูงเกิดท้องร่วงใช้ได้เป หญ้าคาวตอง (มีตัวยาระงับและตัวยารสฝาด
เปรี้ยว หอม) ต้มดื่ม

4.4.2 วิธีการใช้สมุนไพรบำบัด

สำหรับวิธีการนำสมุนไพรมาใช้นั้นส่วนมากแล้วจะอยู่ในรูปของธรรมชาติที่ได้มีการแปรรูป
จากการเก็บรวบรวมข้อมูลพบว่ามีวิธีการใช้ดังนี้

1) การต้ม เป็นการนำเอาส่วนต่างๆของสมุนไพรมาต้มแล้วนำมาดื่มเพื่อบำบัดการเจ็บป่วยและ
บำรุงสุขภาพ ส่วนมากจะนิยมใช้มากกว่าวิธีการอื่นๆ เช่น การนำเอาใบตร้อนนำมาต้มดื่มแก้การ
ปวดผดผกิดของผู้หญิง หรือการนำเอารากข้าวป้ามาต้มดื่มแก้ปวดท้อง เป็นต้น

2) การอาบ เป็นการนำเอาสมุนไพรมาแช่น้ำหรือต้มแล้วนำเอาน้ำมาอาบ เช่นเอาใบเปาะตง
เนี่ยต้มอาบบำบัดอาการบวม หรือเอาใบขี้มอริมาต้มอาบรักษา กลากเกลื้อน เป็นต้น

3) การอบสมุนไพร เป็นการนำเอาส่วนต่างๆของสมุนไพรมาต้มแล้วใช้ไอน้ำอบร่างกายเพื่อการ
กระตุ้นการไหลเวียนของเลือด ส่วนมากจะเป็นที่นิยมของผู้หญิง ซึ่งชาวม้งกล่าวว่าอย่างน้อยปีละครั้ง
ที่ต้องทำการอบสมุนไพรจึงจะทำให้ร่างกายมีสุขภาพดี

4) การพอกและทา เป็นการนำเอาสมุนไพรมาใช้สำหรับการพอกและทาอาการเจ็บป่วย โดย
ส่วนมากจะใช้วิธีทุบหรือโขกให้ละเอียดแล้วนำมาทา เช่น เอาใบข้าวเหนียวมาบดละเอียดพอกแผลมีด
บาด หรือใช้ล่ออยู่มาทาบริเวณที่เป็นผดผื่นคัน เป็นต้น

5) การตุ๋นและการนึ่ง เป็นการนำเอาสมุนไพรมาผสมกับอาหาร เช่น ไก่ หมู หรือไข่ไก่ แล้วนำ
ไปตุ๋นหรือหนึ่งนำมากินบำบัดความเจ็บป่วยและการบำรุงสุขภาพ เช่น ใบขี้มอริผสมไข่ตุ๋นรักษา
อาการลำไส้จ้าว หรือดองยาเอาทั้งต้นมาหนึ่งกับไก่แก้ปวดเมื่อยร่างกาย เป็นต้น

6) การดองเหล้า เป็นการนำเอาสมุนไพรมาดองเหล้าส่วนมากจะเป็นการใช้เพื่อบำรุงร่างกาย
และเจริญอาหาร เช่น การนำเอากอเหล้าเถี่ยมาดองเหล้าเพื่อเพิ่มกำหนด เป็นต้น

7) การฝนและการแช่น้ำ เป็นการนำเอาสมุนไพรมาฝนกับหินให้เนื้อสมุนไพรละลายลงในน้ำ แล้วนำมาดื่ม สำหรับการแช่น้ำจะนำเอาสมุนไพรมาแช่น้ำซึ่งมีทั้งแช่สำหรับดื่มและแช่เพื่อนำเอาน้ำ นั้นมาล้างและอาบ เช่น เอารากจืดขั้วแห้งฝนต้มน้ำแก้ใช้จับสัน เป็นต้น

8) การขง เป็นการนำเอาสมุนไพรมาขงกับน้ำร้อนแล้วดื่มรักษาโรค เช่น ใบชาต้มน้ำร้อนดื่ม แก้ท้องร่วง เป็นต้น

9) การนาบ เป็นการนำเอาสมุนไพรมาลนไฟแล้วนำมาประคบกับบริเวณที่เจ็บปวด เช่น เอาใบ ตีออกมาทุบลนไฟแล้วนำมาประคบแก้ปวดท้องแข็งเป็นก้อน เป็นต้น

10) การหมก เป็นการนำเอาสมุนไพรมาผสมไข่ไก่แล้วหมกแล้วนำมากินเพื่อบำบัดโรคและความเจ็บป่วย

4.4.3 การจำแนกสมุนไพรเพื่อการใช้บำบัดของหมอพื้นบ้านม้ง

สำหรับชุมชนม้งพื้นที่ศึกษานี้ หมอพื้นบ้านได้จัดระบบหรือจำแนกสมุนไพรเพื่อนำเอา ส่วนต่างๆมาใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกันตามองค์ความรู้ที่ได้รับการเรียนรู้และสืบทอดมา ซึ่งจากการ ประมวลร่วมกันของหมอพื้นบ้านม้งนั้นสามารถจำแนกได้เป็น 8 กลุ่มคือ

1) กลุ่มที่ใช้รากทำยา เช่น รากต้นขามากรักษากระดูกหัก บาดเจ็บเลือดออกภายนอก ไซข้อ อักเสบ รากตำลึง รากตำลึงหลังขี้ รากเสี้ยวจงเป่า ใช้รักษากระดูกหัก บาดเจ็บห่อเลือด อัมพฤกษ์ อัมพาต สมุนไพรกลุ่มที่ใช้รากได้แก่ ตำลึง ตำลึงหลังขี้ เสี้ยวจงเป่า เหมาแก้วขานผานจือ เตี้ยวหลิว เยียะเยียะฮือฮือฮัว เยียะจี้ ทรวงชัน ไปฮัวตัน กัวชันหลง เจียวมูจือฮู เป็นต้น

2) กลุ่มที่ใช้หัว/เหง้าทำยา เช่น หัวงอเยียงจือ ใช้รักษาการอาเจียนเป็นเลือด หัวงจิงใช้รักษา อาการไอเนื่องจากโรคปอด ตับอักเสบ จำใจ แก้วเย็นศรีษะ แก้วบวม สมุนไพรที่ใช้หัวหรือเหง้าได้แก่ พิษ น้อย ถูเบียมหญ่ ชันอุกยู ไปจี้ วาไฟจ่า เหวโลวอ จงโหล โกวจี เป็นต้น

3) กลุ่มที่ใช้ต้นทำยา เช่น หงต้าย ใช้รักษาอาการประจำเดือนไม่ปกติ กระเพาะและลำไส้ อักเสบ สมุนไพรที่ใช้ต้นทำยาได้แก่ ส่วยเยียวเหมย ส่วยจินจี้ ฟังอู่เฉ่า ฉางซางหลิว เซอเจียนเฉ่าเยียะ ซางฮัว เยียะเซี่ยฮัว ไปหนิวตัน ซือไยวฮัว เป็นต้น

4) กลุ่มที่ใช้ใบทำยา เช่น ใบเซียวกัวเถิงรักษาแผลไฟไหม้น้ำร้อนลวก ใบถู่เหียนเซินใช้บำรุงร่างกายหลังป่วย รักษาโรคปอด ประจำเดือนไม่ปกติ สมุนไพรที่ใช้ใบได้แก่ เหลาสู่หน่วงกวาว ซือเทียนเฉีย เต็งไคซู่ ซิงมูเซียง เป็นต้น

5) กลุ่มที่ใช้เมล็ดทำยา เช่น เมล็ดซือเทียนเฉียแก้ปวดฟัน ปวดกระเพาะอาหาร ฝีหนอง สมุนไพรที่ใช้เมล็ดได้แก่ เตียว หงต้าย ปี่หมา เป็นต้น

6) กลุ่มที่ใช้ดอกทำยา เช่น ดอกกุหลาบใช้กระตุ้นการไหลเวียนของเลือด การปรับประจำเดือน เป็นต้น

7) กลุ่มที่ใช้เปลือกหอย เช่น เปลือกหอยมีสรรพคุณระบายลม ต่อกะตุก แก้อืดเหนียว ยืดสมุนไพรที่ใช้เปลือกได้แก่ เจียะกุดัน ญีวักย มะขามป้อม เป็นต้น

8) สัตว์ที่นำมาทำยา นอกจากพืชแล้วยังมีการนำเอาส่วนต่างๆของสัตว์มาเป็นส่วนผสมในการปรุงยาเพื่อบำบัดความเจ็บป่วย เช่น ดินมิใช้ทาแก้อาการปวดบวม ไฟไหม้น้ำร้อนลวก ขนเม่นใช้เป็นยาแก้ไอ กระดุกเสื่อผสมเป็นยารักษาโรคหลายชนิด กิ้งกือใช้รักษาฟกช้ำ ฝี กระดุกหัก หอยแดงใช้รักษากระดูกหัก มดลูกหย่อน เต้าทองใช้บำรุงร่างกาย บำรุงธาตุ ตัวนิ่มใช้ต่อกะตุก มดลูกหย่อน บำรุงธาตุรอง เป็นต้น

4.5 การผดุงครรภ์พื้นบ้านม้ง

ผดุงครรภ์พื้นบ้านเป็นการสืบทอดความรู้ในการดูแลสุขภาพของผู้หญิงมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่มีการปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ แม้ว่าปัจจุบันระบบการสาธารณสุขจะขยายความครอบคลุมในพื้นที่ต่างๆมากขึ้นแต่หากระบบการดูแลสุขภาพของหญิงตั้งครรภ์แบบพื้นบ้านยังเป็นสิ่งสำคัญและมีความจำเป็นในวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่ง Sheila Cosminsky รองศาสตราจารย์แห่งภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยรัฐเจอร์ซีย์แคมเดน นิวเจอร์ซีย์ ประเทศสหรัฐอเมริกา (อ้างในปริษาและเสาวภา, 2540 : 214 - 245) ได้เขียนบทความถึงผดุงครรภ์พื้นบ้านกับการคุมกำเนิดไว้ว่าสองในสามของประชากรโลกผ่านการคลอดโดยหมอตำแยหรือผดุงครรภ์พื้นบ้านที่เรียนรู้การทำคลอดแบบพื้นบ้าน และในชนบทบางแห่งจะมีแต่ผดุงครรภ์พื้นบ้านที่ทำการคลอดกว่าร้อยละ 90 ของการคลอดทั้งหมด ซึ่งผดุงครรภ์พื้นบ้าน (Traditional birth attendant) องค์การอนามัยโลกได้ให้ความหมายว่า “เป็นผู้ที่ช่วยแม่ตอนคลอดลูกและเป็นผู้ได้รับความรู้ในการทำคลอดมาจากการคลอดของตัวเองหรือการได้ช่วยเหลือผู้ทำคลอดคนอื่นมาก่อน” ซึ่งจะเป็นผู้ที่ดูแลแม่ทั้งก่อนและหลังคลอดและรักษาอาการเจ็บป่วยให้ทั้งแม่และลูก และได้เสนอว่าผดุงครรภ์พื้นบ้านควรได้รับการพิจารณาเป็นอันดับแรกในโครงการส่งเสริมอนามัยแม่และเด็กของการสาธารณสุข

Sheila Cosminsky ยังได้กล่าวถึงมโนทัศน์เรื่องความเจ็บป่วยและสุขภาพเกี่ยวกับการตั้งครรภ์และการคลอดว่าแต่ละสังคมมีความเห็นที่แตกต่างกันออกไป บางสังคมเห็นว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดาของชีวิต ขณะที่สังคมตะวันตก โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา มองการตั้งครรภ์และการคลอดว่าเป็นภาวะเจ็บไข้ได้ป่วยทางร่างกาย บางสังคมมองว่าการคลอดเป็นองค์รวมโดยมีนัยสำคัญทางสังคม พิธีกรรมและศีลธรรม หลายส่วนของโลกเช่น ประเทศแถบเอเชีย อัฟริกา และละตินอเมริกา มองสุขภาพดีคือภาวะแห่งความสมดุลของร่างกายทั้งดุลยภาพภายในและภายนอก สมดุลนี้มีพื้นฐานมาจากการแพทย์ระบบธาตุเกี่ยวกับคุณลักษณะ “ร้อน-เย็น” การตั้งครรภ์และการคลอดจึงถือว่าเป็นภาวะไม่สมดุลชั่วคราวจึงต้องดูแลเอาใจใส่เพื่อรักษาสมดุล โดยการควบคุมอาหารและพฤติกรรมตามหลักการ

ของความสมดุลที่เป็นหลักการของการป้องกันและการบำบัด รวมทั้งการรักษาคุณภาพทางอารมณ์กับความสัมพันธ์ทางสังคม

ซึ่งการควบคุมอาหารและการรักษาสมดุลนั้นเราจะพบเห็นตัวอย่างเช่น หญิงหลังคลอดถือว่าอยู่ในภาวะเย็นเนื่องจากการเสียเลือด จึงต้องหลีกเลี่ยงสิ่งที่เย็น จึงต้องระมัดระวังและห้ามกินอาหารเย็น ห้ามอาบน้ำ ให้กินอาหารและเครื่องดื่มที่อุ่นหรือร้อน เพราะอาหารที่เย็นจะทำให้ให้น้ำนมเย็นส่งผลต่อทารกที่กินน้ำนมแม่เจ็บป่วย ส่วนการใช้ความร้อนในแง่อุณหภูมิ เช่น อาบน้ำร้อน ต้มน้ำอุ่น มีวัตถุประสงค์เพื่อรักษาสุขภาพของแม่ การเป็นหมันก็เพราะมดลูกเย็น การรักษาต้องทำให้มดลูกอุ่นซึ่งส่วนมากจะใช้สมุนไพรที่มีสรรพคุณร้อนหรืออาบน้ำร้อน เป็นต้น ส่วนหลักการสมดุลทางอารมณ์กับความสัมพันธภาพทางสังคมนั้นหญิงตั้งครรภ์ควรหลีกเลี่ยงอารมณ์ที่รุนแรงขณะตั้งครรภ์และช่วงหลังคลอด เช่น ความโกรธ ตื่นเต้น ตกใจ เพราะอารมณ์เหล่านี้จะทำให้ลายสมดุลของร่างกาย อาจทำให้เกิดอาการแทรกซ้อนได้ เช่น การแท้ง การคลอดก่อนกำหนด รกค้าง น้ำนมไม่ไหล เป็นต้น

สำหรับการศึกษาทางด้านผดุงครรภ์พื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ทางภาคเหนือของประเทศไทย นั้นมีงานศึกษาถึงภูมิปัญญาพื้นบ้านในการดูแลครรภ์ชาวอาข่า จังหวัดเชียงราย ของยิ่งยง และธรรมา (2537 : 31 – 40) ที่มองมิติทางสังคม วัฒนธรรมการดูแลครรภ์ของอาข่านั้นการตั้งครรภ์ของหญิงอาข่าเป็นความตั้งใจมีบุตรเพื่อการสืบเผ่าพันธุ์ การปฏิบัติตนขณะตั้งครรภ์นั้นจึงเป็นเรื่องเหมือนคนปกติที่ไม่ได้ตั้งครรภ์ไม่ใช้การเจ็บป่วย จึงสามารถทำงานทุกอย่างได้ เช่น การทำไร่ ขุดดิน การเดินทางไกล การทำงานหนักอาข่าเชื่อว่าจะทำให้ลูกในครรภ์สมบูรณ์แข็งแรงคลอดง่าย การบริโภคมีข้อห้ามสำหรับอาหารบางชนิด ส่วนการคลอดลูกของอาข่าในชุมชนนั้นจะมีหมอตำแยหรือแม่ของสามีเป็นผู้ทำคลอดและหลังคลอดจะต้องทำพิธีกรรมก่อนจึงจะให้นมบุตร

ทำนองเดียวกันกับการผดุงครรภ์พื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งยังคงมีการสืบทอดและปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะการดูแลครรภ์ การคลอดและหลังคลอดที่บ้านของแม่และหมอตำแย รวมทั้งการดูแลหลังคลอดที่บางรายคลอดจากโรงพยาบาลที่ต้องกลับมาทำพิธีกรรมที่บ้าน และการดูแลทารก เราพบว่าในชุมชนม้งที่ศึกษาทั้งสี่แห่งนั้นแต่ละแห่งมีหมอตำแยมากกว่า 5 คนต่อชุมชน ที่คอยช่วยเหลือสมาชิกในชุมชนเมื่อถึงเวลาคลอด ซึ่งผดุงครรภ์พื้นบ้านม้งนั้นมีรายละเอียดดังนี้

4.5.1 การตั้งครรภ์และการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านของชาวม้ง

สำหรับการตั้งครรภ์และการดูแลสุขภาพของหญิงตั้งครรภ์ม้งนั้น เสถียร (2544 : 39 – 41) ได้ศึกษาด้านอนามัยเจริญพันธุ์โดยชาวม้งเชื่อว่าการตั้งครรภ์เกิดจากผีพ่อแม่ให้เด็กมาเกิด ดังนั้นการตั้งครรภ์ชาวม้งจึงถือว่าเป็นเรื่องปกติของวิถีชีวิตและมีความจำเป็นอย่างยิ่งของครอบครัว และการกล่อมเกลางานสังคม วัฒนธรรมของชาวม้งได้กำหนดสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงว่าเกิดมาเป็นลูกผู้หญิง

ทุกคนต้องมีลูก จึงเป็นวิธีคิดและความมุ่งมั่นของผู้หญิงการแต่งงานและเป็นจุดประสงค์สำคัญเพื่อการมีลูกมากกว่าจะเป็นผลจากการสนองความต้องการทางเพศ จากวิธีคิดดังกล่าวการตั้งครรภ์และการมีลูกจึงเป็นภาระหน้าที่ที่สังคมกำหนดให้มาตั้งแต่เกิดของเพศหญิง สถานภาพทางสังคมของผู้หญิงจะมีค่าก็เมื่อตนเองแต่งงานแล้วและสามารถมีบุตรสืบสกุลให้กับครอบครัวของสามีได้โดยเฉพาะหากมีบุตรที่คลอดเป็นเพศชายนั้นหมายถึงการได้รับความรักความเอาใจใส่ที่ดีขึ้นจากครอบครัวสามี และส่วนใหญ่สามีเมื่อมีบุตรเป็นเพศชายตามที่ตนและครอบครัวคาดหวังและต้องการแล้วปัญหาเรื่องการแสวงหาเมียน้อยก็มักจะหมดไป

ขณะที่ตั้งครรภ์ผู้หญิงสาวมักจะทราบได้โดยการสังเกตร่างกายของตนเองเมื่อมีการขาดหายไปของประจำเดือนแต่มักจะไม่นับบอกกล่าวใครจนกว่าคนอื่นจะสังเกตเห็นเองเมื่อท้องเริ่มใหญ่ขึ้นเมื่อมีอายุครรภ์ประมาณ 4 – 5 เดือน การปฏิบัติตนเมื่อตั้งครรภ์ของผู้หญิงสาวมั่งตลอดระยะเวลาของการตั้งครรภ์จะปฏิบัติตัวเหมือนตอนที่ตนเองยังไม่ได้ตั้งครรภ์เพราะถือว่าเป็นภาวะปกติของร่างกาย ดังนั้นจึงพบเห็นผู้หญิงตั้งครรภ์สาวมั่งไปทำงานในไร่ตามปกติ บางรายถึงกับคลอดในไร่โดยมีสามีเป็นผู้ทำคลอดให้

การดูแลตนเองขณะตั้งครรภ์นั้น ผู้หญิงสาวมั่งเมื่อทราบว่าตนเองตั้งครรภ์ก็จะมี การดูแลเรื่องอาหารการกินของตนเองซึ่งส่วนมากจะเป็นอาหารประเภทพืชผักที่เก็บหามาจากไร่และมักจะรับประทานอาหารได้มากขึ้น เนื่องจากสาวมั่งให้ความสำคัญกับอาหารบำรุงสุขภาพของผู้หญิงตั้งครรภ์ และหลังคลอดสมุนไพรและพืชผักหลายชนิด เช่น กัวเบรียดี ห่ออุไธ น้ำนมราตรี จินจุไฉ โสมเกาหลี บัวพาแดง จึงถูกนำมาเป็นเครื่องเทศดับกับไก่กินบำรุงสุขภาพ เป็นต้น ส่วนเนื้อสัตว์ก็มักจะได้รับการสัตรีเลี้ยงพวกเป็ด ไก่ โดยเฉพาะไก่เป็นสัตว์ที่สาวมั่งให้ความสำคัญทั้งในแง่ของอาหารบำรุงและสัตว์ที่นำมาประกอบพิธีกรรม ขณะอาการผิดปกติของการตั้งครรภ์ส่วนมากเป็นอาการแพ้ท้องในหญิงตั้งครรภ์สาวมั่งนั้นจะพบได้น้อย สามีเมื่อทราบว่าภรรยาตนเองตั้งครรภ์ก็จะช่วยหาอาหารที่มีประโยชน์มารับประทาน นอกจากนี้สาวมั่งยังมีความเชื่อว่าหญิงตั้งครรภ์หรือชายที่ภรรยาตั้งครรภ์ไม่ควรเข้าไปในบ้านที่มีแม่ลูกอ่อนขณะอยู่ไฟเพราะจะทำให้หญิงที่กำลังมีลูกอ่อนนั้นไม่มีน้ำนมให้ลูกกินเนื่องจากเด็กในท้องของหญิงที่ตั้งครรภ์ผู้มาเยือนจะแย่งน้ำนมไปหมดและยังห้ามเกี่ยวกับการป่ายป็นหยิบจับของที่อยู่สูง เพื่อป้องกันการพลัดตกหกล้มและอาจนำไปสู่การแท้ง เป็นต้น

4.5.2 การคลอดแบบพื้นบ้านของสาวมั่ง

ส่วนการคลอดนั้นเมื่อการตั้งครรภ์ครบกำหนดและถึงเวลาคลอดลูก ซึ่งในอดีตมักจะคลอดที่บ้านหรือในไร่จากการไปทำงานในไร่ การทำคลอดก็มักจะเป็นหมอดำแยหรือไม่ส่วนมากก็มักจะเป็นแม่สามีที่เป็นผู้ทำคลอดให้โดยมีสามีทำหน้าที่เป็นผู้ช่วย ซึ่งการคลอดบุตรจะเป็นไปตามธรรมชาติ หากเป็นการคลอดที่บ้านก็จะทำคลอดบริเวณห้องนอนบนแคร่โดยหมอดำแยหรือผดุงครรภ์พื้นบ้าน เมื่อ

คลอดเสร็จหลังจากตัดสายสะดือเด็กด้วยมีดไม้ไผ่และทำความสะอาดตัวเด็กด้วยน้ำอุ่นแล้ว หากเด็กมีอาการผิดปกติหรือไม่หายใจก็จะช่วยด้วยการเป่าปากหรือดูดปาก หากเด็กไม่ร้องก็จะจับขาเด็กยกขึ้นแล้วใช้ฝ่ามือตีเบาๆเพื่อให้เด็กร้อง จากนั้นให้เด็กกินนมแม่ ชาวมังมีข้อห้ามว่าหลังจากคลอดเสร็จแล้วจะต้องจัดที่นอนสำหรับแม่และลูกไม่ให้นอนทับที่เดิมตรงจุดที่คลอดเพราะเชื่อว่าจุดดังกล่าวมีเงาหรือวิญญาณแฝงอยู่ยังไม่จางอาจนอนทับจะทำให้แม่และลูกที่คลอดใหม่ไม่สบายจนอาจเสียชีวิตได้ ส่วนมากจะต้องย้ายที่นอนจากห้องนอนเดิมประมาณหนึ่งเดือนมานอนบริเวณใกล้เตาไฟในบ้านเพื่อให้ร่างกายอบอุ่น สำหรับภักนั้นหากเป็นเพศชายก็จะนำรกไปฝังไว้ข้างเสากลางบ้านซึ่งเป็นที่สิงสถิตย์ของผีเรือนและเป็นเสมือนเสาหลักของครอบครัวที่คอยค้ำจุนหรือเปรียบเสมือนร่มโพธิ์ร่มไทรของครอบครัว เพราะเพศชายจะเป็นผู้สืบสายตระกูล และรับภาระหน้าที่ของครอบครัวต่อจากพ่อและต้องอยู่ดูแลพ่อแม่ ส่วนเพศหญิงจะนำรกไปฝังไว้ใต้เตียงนอนแม่เพราะผู้หญิงเมื่อโตขึ้นจะต้องแต่งงานและออกเรือนไปถือผีสายตระกูลอื่น นัยของการฝังรกจึงเป็นสัญลักษณ์การกลมเกลียวทางสังคม วัฒนธรรมที่มีต่อเพศสภาพของชายหญิงชาวมัง

4.5.3 การดูแลหลังคลอดแบบพื้นบ้านของชาวมัง

หลังจากคลอดลูกก็จะให้นมลูกและต้องนอนข้างเตาไฟเพื่อให้ร่างกายอบอุ่น การจัดที่นอนนั้นจะต้องหนุนหมอนให้สูงเพื่อเป็นการช่วยการขับเลือดเสียที่ค้างอยู่ในร่างกายให้ออกมา และลูกที่คลอดเมื่ออยู่จนครบสามวันก็จะมีการทำพิธีตั้งชื่อ โดยหลังจากพ้นสามวันก็จะทำพิธีเรียกขวัญตั้งชื่อให้จะเชิญหมอมผีเป็นผู้ทำพิธีถ้ามีฐานะดีหน่อยก็จะเชิญผู้เฒ่าผู้แก่มาร่วมพิธี หากเด็กนั้นตายก่อนครบ 3 วัน จะไม่มีการทำพิธีศพตามประเพณีแต่อย่างใดศพเด็กจะถูกนำไปฝังธรรมดาทั่วไป หลังจากคลอดลูกแล้วจะต้องพักฟื้นโดยการอยู่ไฟเป็นเวลาหนึ่งเดือนซึ่งมังเรียกว่า ใจ “caiv” ถ้าหากว่าคลอดลูกและอยู่ไฟยังไม่ครบกำหนดหนึ่งเดือน ห้ามไปเที่ยวบ้านคนอื่นที่ไม่ใช่แซ่เดียวกันเพราะจะผิดผี หากฝ่าฝืนเจ้าของบ้านจะปรับไหมให้เสียค่าทำผี โดยต้องเลี้ยงเซ่นไหว้ผีด้วยไก่ 1 ตัว และยังมีข้อห้ามเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวหลังคลอด เช่น ห้ามใช้น้ำเย็นเวลาอยู่ไฟหลังคลอดจะทำให้ไม่สบายต้องดื่มน้ำและใช้น้ำอุ่นตลอด ซึ่งสามีจะทำหน้าที่ต้มน้ำไว้ให้กับภรรยาและเรื่องอาหารการกินหญิงหลังคลอดอยู่ไฟห้ามกินกระดุกสันหลังไก่และปอดเพราะเชื่อว่าจะทำให้ไม่สบาย ห้ามทำงานหนัก อาหารที่ห้ามได้แก่ เนื้อวัว เนื้อควาย เนื้อหมูแก่ เนื้อกวาง ข้าวที่แข็ง รับประทานอาหารอ่อนๆ สัตว์ที่ส่งเสริมให้กิน เช่น เครื่องในสัตว์ ไก่ขาว ไก่ดำ นำมาต้มหรือตุ๋น กินกับข้าวต้ม หรือตุ๋นกับสมุนไพร เช่น น้ำนมราตรี บัวพาแดง เพื่อขับเลือดที่ค้างในร่างกายออก การดูแลสุขภาพดังกล่าวจะช่วยให้สภาพร่างกายของแม่ได้ฟื้นฟูสภาพและแข็งแรงเร็วขึ้น ขณะเดียวกันแม่หลังคลอดจะต้องนอนอยู่ข้างเตาไฟเพราะช่วยเพิ่มความอบอุ่นของร่างกายและช่วยให้ร่างกายฟื้นฟูสภาพและมดลูกเข้าอู่เร็วขึ้น

นอกจากนี้เมื่ออยู่ไฟห้ามบุคคลภายนอกแซ่สกุลอื่นเข้าไปในบริเวณบ้านซึ่งจะมีการนำกิ่งไม้หรือเจลาผูกแขวนไว้บริเวณประตูบ้านเป็นสัญลักษณ์เตือนให้ทราบ หากฝ่าฝืนจะผิดผีทำให้เกิดอันตรายต่อแม่และลูกหรือบุคคลภายในครอบครัวได้ ผู้ที่ฝ่าฝืนจะต้องถูกปรับเสียค่าทำผีและต้องทำพิธีเซ่นไหว้ผีให้กับครอบครัวหญิงหลังคลอดที่อยู่ไฟ

4.5.4 การดูแลทารกของชาวม้ง

สถานภาพทางสังคมของวัยทารกในสังคมชาวม้งจะเริ่มขึ้นหลังจากที่เด็กคลอดแล้วครบ 3 วัน เพราะชาวม้งเชื่อว่าเด็กที่คลอดออกมายังเป็นลูกผีที่พ่อแม่ส่งมาเกิดจะเป็นลูกของตนเองก็ต่อเมื่อผ่านพ้นหลังคลอดสามวันเป็นต้นไปจึงจะเริ่มทำพิธีตั้งชื่อลูก โดยจะทำพิธีเรียกขวัญผูกข้อมือที่เรียกว่า คีลัวเปา ซึ่งเป็นการรักษาชีวิตของบุตรที่เกิดใหม่ไว้ ชาวม้งเชื่อว่าคนเราเกิดมามีขวัญอยู่ 3 ขวัญ ดังนั้นเมื่อเด็กคลอดมาจะต้องมีขวัญอยู่กับร่างกาย หากขวัญหลุดออกไปจากร่างกายเมื่อใดก็จะทำให้เกิดความเจ็บป่วยไม่สบาย และขวัญยังเป็นตัวเชื่อมของการเวียนว่ายตายเกิดซึ่งเชื่อมโยงกับความเชื่อกับวิญญาณที่คนเราเมื่อตายลงขวัญก็จะออกไปจากร่างกายและกลับมาเกิดใหม่ พิธีเรียกขวัญเพื่อบอกกล่าวแก่ผีบรรพบุรุษในบ้านเพื่อจะได้ช่วยปกป้องรักษาให้อยู่ดีมีสุข และรับรู้ถึงการเพิ่มของสมาชิกใหม่ หมอผีจะเป็นผู้ทำพิธีเรียกขวัญของลูกให้มาอยู่กับเจ้าของ และขอให้คนเฒ่าคนแก่มาช่วยกันสู้ขวัญมัดมือและตั้งชื่ออวยพรให้กับบุตร หลังจากนั้นก็จะนำไก่ที่ต้มนั้นมาเลี้ยงผู้เฒ่าผู้แก่ที่มาร่วมพิธีคีลัวเปา นอกจากนี้เมื่อบุตรอายุครบหนึ่งเดือนก็จะทำพิธีเรียกขวัญอีกครั้งหนึ่งเพื่อเป็นการเน้นย้ำและให้บุตรมีสุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์และเมื่ออายุครบหนึ่งปีก็จะทำพิธีเรียกขวัญอีกครั้งหนึ่งก็จะเป็นการครบพิธีตัวเปายี๋ เป็นการรักษาไว้ซึ่งชีวิตของทารกและการเจริญเติบโต

4.5.5 การคุมกำเนิดแบบพื้นบ้านของชาวม้ง

การคุมกำเนิดแบบพื้นบ้านม้งส่วนมากจะเป็นการคุมกำเนิดโดยการใช้สมุนไพร ซึ่งสมุนไพรที่ชาวม้งนำมาใช้นั้นมีอยู่ 2 ตำรับคือ ตำรับที่ 1 ใช้สมุนไพรชื่อเจียต้า และเล็ดงูเหลื่อมผสมกันปั้นให้เป็นก้อนขนาดเท่าหัวแม่มือตากไว้ให้แห้งแล้วนำมากินตามสัดส่วนที่เหมาะสม โดยใช้ประมาณ 1 กำมือต้มกับน้ำให้ผู้หญิงดื่มก่อนนอนหรือตอนเช้าทุกวัน หรืออาจนำมาผสมเนื้อต้มกิน ส่วนตำรับที่ 2 นั้นใช้สมุนไพรต้นไม้เนื้อและเงินแถบ โดยนำตัดเอาส่วนลำต้นประมาณ 1 ศอกปลอกเปลือกออกเอาเฉพาะเนื้อเยื่อผสมกับเงินตากแห้งแล้วนำมาแช่น้ำต้มสุกเดือดกรองแล้วดื่มห้ามกินเศษเงินที่ผสม เพราะจะทำให้เกิดอันตราย แต่สูตรที่ 2 นั้นต้นไม้นี้หายากจึงพบการใช้บ่อย

จากกระบวนการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งนั้นสามารถสรุปเป็นแผนผังของกระบวนการดูแลสุขภาพทั้งการป้องกัน การส่งเสริม การบำบัดความเจ็บป่วยทั้งทางร่างกาย จิตใจ และสังคม บนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อมและ มนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติได้ดังนี้

5. ประเภทและกระบวนการเป็นหมอพื้นบ้านม้ง

สำหรับชุมชนม้งแล้วการเป็นหมอพื้นบ้านม้งนั้นมิได้อยู่หลายประเภทขึ้นอยู่กับการสืบทอดและการเรียนรู้ผ่านบรรพบุรุษของแต่ละแซ่ตระกูล โดยเฉพาะการเป็นหมอยาพื้นบ้านที่เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการบำบัดความเจ็บป่วยมักจะเป็นมรดกทางปัญญาของแซ่ตระกูลแต่มิได้หมายความว่าความรู้เหล่านี้จะถูกผูกติดกับแซ่ตระกูลอย่างตายตัวหากแต่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างหมอยากับผู้ป่วยเมื่อยามเจ็บป่วยและต้องให้หมอยารักษาหรือการเรียนรู้แลกเปลี่ยนระหว่างหมอยาพื้นบ้านด้วยกันเองทั้งในกลุ่มชาติพันธุ์ม้งและระหว่างหมอยาม้งกับหมอยาพื้นบ้านกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เช่น ไทยวน ไทลื้อ เป็นต้น

5.1 ประเภทหมอพื้นบ้านม้ง

หมอพื้นบ้านม้งนั้นแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ใหญ่ๆ ได้แก่

1. หมอพื้นบ้านแบบดั้งเดิม ที่มีวิธีการบำบัดความเจ็บป่วยและการดูแลสุขภาพด้วยภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ได้รับการสืบทอดต่อกันมาที่เราพบว่าในทั้ง 4 ชุมชนที่ศึกษามีการใช้ประโยชน์จากหมอพื้นบ้านเหล่านี้ในการดูแลสุขภาพและการบำบัดความเจ็บป่วยได้แก่

- 1.1 จู๋เกลา/โทรกือเท่อสู (หมอย่าชาง)
- 1.2 ตูตู่ (หมอตำแย)
- 1.3 กือซัวหรือมัวซัวซัว (หมอสมุนไพร)
- 1.4 สีเน้ง (หมอผี มี 2 ประเภท คือ เน้งหมัวเด้อและเน้งหมัวตุ๋)
- 1.5 เซ้ากัวเตือจ้อง (หมอนวด)
- 1.6 ผีเย่งฟูตูฟูเต็งปอ (หมอวิงวอน หรือหมอที่มีความรู้เฉพาะคาถาและบทสวด)
- 1.7 เซากึงฮือกัว (หมอคาถา)

2. หมอแบบผสมผสาน ได้แก่ หมอพื้นบ้านที่ได้รับการเรียนรู้ระบบการแพทย์อื่นเพิ่มเติม เช่น การแพทย์สมัยใหม่ในยุคความขัดแย้งและของการต่อสู้ทางการเมืองกับ พคท. และการเรียนรู้การแพทย์แผนจีน เช่น การฝังเข็ม เป็นต้น รวมทั้งบางส่วนที่ได้รับการฝึกฝนเรื่องการแพทย์ในยุคสงครามอินโดจีน ซึ่งหมอประเภทนี้มักจะเป็นหมอยาสมุนไพรที่ประยุกต์ใช้ความรู้ผสมผสานในการบำบัดความเจ็บไข้ได้ป่วย เช่น การแนะนำให้ใช้สมุนไพรควบคู่กับยาแผนปัจจุบันบางชนิด เป็นต้น หมอประเภทนี้จึงเป็นได้ทั้งหมอแบบดั้งเดิมและหมอแบบผสมผสานในการนำเอาความรู้การแพทย์อื่นมาประยุกต์ใช้ร่วมในการดูแลสุขภาพขึ้นอยู่กับลักษณะความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นว่ามาจากสาเหตุใด และต้องอาศัยวิธีการรักษาแบบใดจึงจะประสบความสำเร็จในการบำบัดความเจ็บป่วย

5.2 กระบวนการเป็นหมอพื้นบ้านม้ง

สำหรับกระบวนการเป็นหมอพื้นบ้านม้งนั้นมีความแตกต่างกันออกไปตามประเภทของหมอซึ่งมีอยู่ 2 ลักษณะคือ ประการแรกกระบวนการเป็นหมอพื้นบ้านม้งที่จะเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมเป็นหลัก และประการที่สองกระบวนการเป็นหมอพื้นบ้านม้งอื่น เช่น หมอยาสมุนไพร หมอนวด หมอย่ำซาง หมอดำแย เป็นต้น ในที่นี้จึงนำเสนอกระบวนการเป็นหมอพื้นบ้านม้ง 2 ลักษณะคือ หมอผี และหมอยาสมุนไพร

สีเน้ง : จักรวาลวิทยากระบวนการกำเนิดหมอผีพื้นบ้านของชาวม้ง

การกำเนิดของหมอผีชาวม้งมีเรื่องเล่ากันว่า ซียีหรือซียี คือ ปราชญ์หมอผีผู้ยิ่งใหญ่หรือเทพของหมอผีชาวม้งทั้งปวง กล่าวกันว่าเมื่อครั้งที่มนุษย์ได้เริ่มอุบัติขึ้นมาในโลกนี้นั้น ซียีคือหมอผีผู้เป็นเทพที่ยิ่งใหญ่ มีความสามารถในการรักษาโรคทุกชนิดในโลก ให้แก่มนุษย์และสัตว์ทั้งมวลแม้กระทั่งมดและปลวก ส่วนบนฟ้ามีปู่คั้ง (แปลว่านางผีเสื้อ) เป็นผู้ที่มีความรู้ในการรักษาโรคทุกชนิดเช่นเดียวกันกับซียี วันหนึ่งเสื้อที่อยู่บนท้องฟ้าได้เรียกซียีไปทำพิธีกรรม (อ้วนเน้ง) รักษาผู้ที่เจ็บป่วยบนฟ้า (แทนที่จะเรียกใช้ปู่คั้งเป็นคนทำ) เป็นเวลา 9 วัน 9 คืน จึงทำให้ปู่คั้งโกรธเสื้อ อยู่มากและเกิดความอิจฉาซียี แต่ก็ไม่สามารถทำอะไรเสื้อได้ ปู่คั้งจึงถือโอกาสลงมายังโลกมนุษย์ในขณะที่ซียีกำลังทำพิธีกรรม (อ้วนเน้ง) รักษาผู้ที่เจ็บป่วยอยู่บนฟ้า เมื่อปู่คั้งลงมายังโลกจึงได้ฆ่าลูกชายคนสุดท้ายของซียีตาย เมื่อซียีทำพิธีกรรม (อ้วนเน้ง) รักษาผู้ป่วยบนฟ้าครบตามกำหนด 9 วัน 9 คืน ตามที่เสื้อยุ้งสั่ง จึงเดินทางกลับมายังโลก โดยได้เดินลงบันไดจากบนฟ้าลงมายังโลกมนุษย์เมื่อเดินก้าวลงบันไดขั้นที่หนึ่งซียีได้พบวิญญาณหนูตัวผู้ (เดอว์บัว) ของเขาที่เลี้ยงไว้ในโลก ซึ่งญาติพี่น้องเขาได้ฆ่าหมูให้ลูกชายเขาในงานวันทำบุญใหญ่ในงานทำบุญวันสุดท้าย (นู้จั้ง) ก่อนที่จะเอาศพไปฝัง³

เมื่อซียีมาถึงบันไดขั้นที่ 3 ก็ได้พบกับวิญญาณของลูกชายคนสุดท้าย เมื่อซียีรู้ว่าลูกชายคนสุดท้ายได้เสียชีวิตแล้วและเมื่อมองลงไปยังโลกมนุษย์ก็เห็นญาติพี่น้องและคนจำนวนมากกำลังมารวม

³ ในพิธีศพของชาวม้งส่วนใหญ่ในวันที่จะเอาศพไปฝังนั้นจะนำศพออกจากตัวบ้านตั้งแต่ตอนเช้าไปไว้บริเวณท้ายหมู่บ้านหรือบริเวณข้างหมู่บ้าน แล้วจึงทำการฆ่าสัตว์ให้กับผู้ตาย หากเป็นศพพ่อหรือแม่ก็จะฆ่าวัวหรือควายเพราะเชื่อว่าวิญญาณของผู้ตายจะได้นำวิญญาณของสัตว์เหล่านี้ไปรับใช้ผู้ตายในภพของวิญญาณหรือในภพหน้า การฆ่าวัวควาย จะกระทำในตอนเช้าด้วยการใช้ด้ายสายสิญจน์ผูกโยงจากบริเวณส่วนหัววัวหรือควายไปยังข้อมือของผู้ตาย โดยวัวหรือควายนี้จะถูกมัดอย่างเหนียวแน่นไว้กับต้นไม้ที่หาขึ้นโดยเฉพาะใกล้ๆกับแคร่ที่วางศพแล้วจึงทำการฆ่าชาวม้งเชื่อว่าผู้ตายจะนำวัว ควายไปรับใช้ตัวเขาเองในรูปของวิญญาณ เมื่อวัว ควายจะถูกนำไปประกอบอาหารสำหรับเลี้ยงแขกที่มาในงาน และเช่นให้วิญญาณของผู้ตาย ส่วนหนึ่งจะถูกแบ่งให้กับญาติที่มาในงานศพตามลำดับความสำคัญที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้ตายแตกต่างกันไป ในตอนเย็นพระอาทิตย์ใกล้จะตกดินจึงเอาศพไปฝัง เมื่อฝังศพเสร็จแล้วพระอาทิตย์จะตกดินพอดี ผู้ที่ไปร่วมงานฝังศพจึงพากันกลับมายังหมู่บ้าน

งานพิธีศพของลูกชายอยู่กลางสนามหญ้าในวันสุดท้าย (นุ้ฉิง) และขณะเดียวกันนั้นสื่ออยู่ ได้ดึงเอาบันไดที่เชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์และบนฟ้าออก ทำให้เส้นทางเชื่อมติดต่อกันระหว่างโลกมนุษย์และบนฟ้าถูกตัดขาดลง จึงทำให้ชียี่ไม่สามารถลงมารักษาลูกชายป่วยในโลกมนุษย์ได้อีก ชียี่จึงได้ทิ้งเครื่องมืออุปกรณ์สำหรับทำพิธีกรรม (อ้วนเน้ง) รักษาผู้ป่วยหรือรักษาโรคลงมายังโลกมนุษย์ซึ่งประกอบด้วยมิดดาบ กรรไกร กระดิ่ง ล้อ กั้วะ (ส่วนปลายของเขาสัตว์โดยเฉพาะวัว ผ่าเป็น 2 ซีก ใช้ติดต่อกันระหว่างหมอผีและภูตผีวิญญาณ) และผ้าคลุมศีรษะ (ผัวเน้ง) เพื่อให้มนุษย์ได้ใช้สืบทอดการทำพิธีกรรม (อ้วนเน้ง) ในการรักษาผู้ป่วยต่อจากชียี่ต่อไป ส่วนตัวชียี่ได้ขึ้นไปอยู่บนฟ้ากับลูกชายคนสุดท้ายซึ่งต้องและไม่สามารถกลับมายังโลกมนุษย์ได้อีก ดังนั้นคนมั่งคนใดก็ตามที่เป็นหมอผี โดยเฉพาะหมอผีเข้าทรง (อ้วนเน้งหมั่วตู้) ซึ่งก่อนจะเป็นหมอผีเข้าทรงได้ บุคคลผู้นั้นจะเกิดการเจ็บป่วยทางร่างกายก่อนเสมอ เมื่อเจ็บป่วยจะรักษาไม่หาย จะหายจากโรคได้ก็ต่อเมื่อได้เป็นหมอผีเข้าทรง (อ้วนเน้งหมั่วตู้) เท่านั้น ชาวเมืองมีความเชื่อว่าคนที่เป็หมอผีเข้าทรงนี้ชียี่จะเป็นคนเลือกสรรเอง เพื่อสืบทอดพิธีกรรมและเจตนารมณ์ของเขา ซึ่งถือว่าเป็นเทพของหมอผีทั้งปวง โดยคนที่ชียี่จะเลือกสรรให้เป็นหมอผีเข้าทรงนั้นจะต้องเป็นคนที่มีจิตใจเชื่อเพื่อเผื่อแผ่แก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และโดยปกติทั่วไปแล้วหมอผีเข้าทรงจะต้องเป็นคนที่ตั้งงานและมีลูกแล้ว หมอผีเข้าทรงนี้สามารถเป็นได้ทั้งผู้ชายและผู้หญิง ดังนั้นเราจะเห็นว่าหมอผีในสังคมชาวม้งนั้นจึงมิได้ผูกขาดอำนาจที่ขึ้นกับเฉพาะเพศชายแต่หากเป็นหมอผีได้ทั้งสองเพศที่เท่าเทียมกันทั้งๆที่ในสังคม วัฒนธรรมม้งนั้นผู้ชายเป็นใหญ่และเป็นผู้ที่มีอำนาจในการตัดสินใจทั้งในครอบครัวและชุมชน (เสถียร, 2544) กระบวนการกำเนิดหมอผีของชาวม้งจึงนับได้ว่าเป็นการให้อำนาจกับผู้หญิงได้เข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดและการดูแลสุขภาพในวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชาวม้ง

หมอผีม้งนั้นมีการแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ ประเภทแรกหมอผีตาดำ เรียกว่า “เน้งหมั่วตู้” เป็นหมอผีที่ต้องทำหน้าที่เป็นร่างทรงของวิญญาณเพื่อทำการรักษาผู้ป่วยโดยมีการใช้ผ้าสีดำปิดตา การเป็นหมอผีประเภทนี้ขึ้นอยู่กับทางเลือกสรรของชียี่ดังที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งคนที่เป็หมอผีไม่สามารถที่จะกำหนดขึ้นเองได้ การสืบทอดกระบวนการเป็นหมอผีเน้งหมั่วตู้จึงขึ้นอยู่กับอำนาจเหนือธรรมชาติที่จะเป็นผู้กำหนดในนามของชียี่หรือเป็นผู้ที่สวรรค์ได้เห็นว่าเป็นผู้ที่มีความเหมาะสมเป็นคนดี และต้องการให้เป็นหมอผีเพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์เมื่อยามเจ็บป่วย โดยผู้ที่สืบทอดจะเป็นผู้ที่เจ็บป่วยและรักษาทั้งแบบพื้นบ้านและการแพทย์สมัยใหม่แล้วอาการไม่ดีขึ้นก็จะเริ่มเข้าสู่กระบวนการกลายเป็นหมอผีม้งถ้าหากว่าญาติพี่น้องได้ทำการขออำนาจจากชียี่ว่าหากชียี่ต้องการให้ผู้ป่วยเป็นผู้สืบทอดการเป็นหมอผีเพื่อช่วยเหลือคนอื่นโดยการจุดรูปเทียนและการตีล่อและหากผู้ป่วยหายจากการเจ็บป่วยก็จะกลายเป็นหมอผีเน้งหมั่วตู้ต่อไป ดังนั้นหมอผีประเภทนี้จึงมีการสร้างหิ้งผีไว้ในบ้านเพื่อให้ผีเป็นผู้ช่วยเมื่อยามเข้าทรงรักษาคนเจ็บป่วย

ส่วนประเภทที่สองคือหมอมือตาขาว เรียกว่า “เน้งหมั่วเต๋อ” เป็นหมอผีที่ผ่านกระบวนการสืบทอดด้วยการเรียนรู้จากผู้ที่เป็นหมอผีคนอื่นซึ่งไม่สามารถที่จะเข้าทรงได้ และไม่สามารถเลี้ยงผีได้ หมอผีเน้งหมั่วเต๋อจึงทำการรักษาได้เพียงความเจ็บป่วยที่อาศัยพิธีกรรมง่าย ๆ และมักทำพิธีกรรมการรักษาในกลุ่มเครือญาติเท่านั้น

ก๊อซั่ว : กระบวนการเรียนรู้และการสืบทอดหมอยาพื้นบ้านม้ง

ด้วยวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติของชาวม้งทำให้ชาวม้งมีความเชื่อว่าพืชทุกชนิดที่อยู่ล้อมรอบตัวมีคุณสมบัติที่นำมาเป็นยาสมุนไพรได้เพียงแต่ต้องมีความรู้เกี่ยวกับพืชชนิดนั้นว่ามีประโยชน์และวิธีการนำมาใช้อย่างไร โดยทั่วไปแล้วทุกครัวเรือนล้วนแล้วแต่มีความรู้เกี่ยวกับการนำเอาสมุนไพรมาใช้ประโยชน์มากบ้างน้อยบ้างตามแต่ความรู้ที่เรียนรู้และสืบทอดกันมาโดยเฉพาะผู้หญิงม้งที่มีอายุ ส่วนผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรมากที่สุดคือหมอยาพื้นบ้านม้ง และหมอยาแต่ละคนก็มีความรู้เรื่องสมุนไพรที่แตกต่างกันออกไป กระบวนการเรียนรู้และการสืบทอดหมอยาพื้นบ้านม้งนั้นจำเป็นต้องมีการขึ้นหิ้งผีครูสมุนไพรเพราะการเรียนรู้และการสืบทอดเพราะว่าสมุนไพรนั้นมีผีสมุนไพรที่เรียกว่า “ดลั้งซั่ว” ดูแลอยู่และเมื่อต้องเก็บสมุนไพรจากป่าแต่ละครั้งต้องขออนุญาตผีครูเพื่อให้สมุนไพรที่เก็บมามีสรรพคุณในการบำบัดความเจ็บป่วย ดังนั้นการเรียนรู้และการสืบทอดของหมอยาพื้นบ้านให้กับคนรุ่นต่อไปในแซตระกูลหรือคนอื่นที่หมอยาพื้นบ้านม้งจะถ่ายทอดให้จะต้องมีการสร้างหิ้งผีครูของตนเองต่างหากเรียกว่า “ไฟ่เคิ้ล” หมายถึงการแยกผีครูสมุนไพรระหว่างครูผู้สอนกับลูกศิษย์มีเช่นนั้นแล้วหากลูกศิษย์นำเอาความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดไปใช้ในทางที่ผิดหรือไม่มีการบูชาผีครูผู้ถ่ายทอดอาจถูกลงโทษจากผีครูสมุนไพรทำให้เกิดความเจ็บป่วยได้ การแยกหิ้งผีครูนี้จะทำได้เมื่อผู้รับการถ่ายทอดความรู้มีความรับผิดชอบและวุฒิภาวะที่จะทำการรักษาผู้ป่วยได้ กระบวนการเรียนรู้และการสืบทอดความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรของชาวม้งนั้นอาจจำแนกได้ดังนี้

ประการแรกการเรียนรู้จากธรรมชาติโดยการสังเกตจากพฤติกรรมของสัตว์เมื่อยามเจ็บป่วย สัตว์นั้นก็จะกินพืชบางชนิดแล้วจากการป่วยชาวม้งก็จะทดลองนำเอาพืชชนิดนั้นมารักษาความเจ็บป่วยที่คล้ายคลึงกันหากหายจากการเจ็บป่วยพืชชนิดนั้นก็จะกลายมาเป็นสมุนไพรที่จะนำมาใช้รักษาความเจ็บป่วยดังกล่าวต่อไป ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เช่น ขมุ เมี่ยน ไทยวน ไทลื้อเองก็มีการเรียนรู้จากธรรมชาติเช่นเดียวกัน ซึ่งจะเป็นการลองผิดลองถูกไปในตัวเนื่องจากพื้นฐานความเชื่อของชาวม้งที่มีต่อพืชว่าพืชทุกชนิดเป็นสมุนไพรที่นำมาเป็นยารักษาความเจ็บป่วยได้เพียงแต่ใช้ให้ถูกกับโรคเท่านั้น

ประการที่สองการเรียนรู้ผ่านการเข้าฝันหรือเรียกว่ายาผีบอกซึ่งมักจะเกิดขึ้นกับผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยบางรายที่อาการของผู้ป่วยมีแต่ทรงกับทุรรักษาด้วยวิธีการต่างๆแล้วไม่หาย วิญญาณผีบรรพบุรุษก็จะมาเข้าฝันบอกชนิดของพืชที่จะนำมารักษาและเมื่อนำเอาพืชดังกล่าวมารักษาแล้วผู้ป่วย

อาการดีขึ้นหายจากการเจ็บป่วยที่ชนิดนั้นก็จะกลายมาเป็นสมุนไพรของครอบครัวและได้รับการสืบทอดให้กับลูกหลานต่อมา

ประการที่สามการเรียนรู้และสืบทอดจากบรรพบุรุษและเครือญาติ ส่วนใหญ่จะเป็นสมุนไพรเชิงเดี่ยวและตำรับยาบางชนิดที่เป็นของแซ่ตระกูลจะถ่ายทอดให้กับลูกหลานที่มีความสนใจเรียนรู้และมักจะเป็นการเรียนรู้โดยการให้ไปเก็บสมุนไพรเมื่อยามคนในครอบครัวเจ็บป่วยทำให้เกิดการเรียนรู้และสืบทอดต่อกันมา

ประการที่สี่การเรียนรู้และการสืบทอดจากหมอยามเมื่อยามเจ็บป่วยซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับการเรียนรู้จากบรรพบุรุษและเครือญาติเพียงแต่เป็นการเรียนรู้สมุนไพรบางชนิดที่หมอมาได้บอกกล่าวให้ผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยไปเสาะหามาเป็นส่วนประกอบในการปรุงยาซึ่งจะทำให้เกิดการเรียนรู้เรื่องสมุนไพรบางชนิดไปพร้อมๆกันดังเช่นกรณีของเลาฮี แซ่หื้อ หมอพื้นบ้านม้งห้วยตี่มีความสามารถในการรักษาโดยเป็นทั้งหมอสมุนไพรและหมอผีได้รับการถ่ายทอดเป็นหมอผี โดยการที่ตนเองไม่สบายหลังจากนั้นได้รับการรักษาจนหายจึงสืบทอดให้เป็นหมอผีและเป็นหมอรักษาผู้ป่วยต่อไปส่วนหมอสมุนไพรได้เรียนรู้จากพ่อ แม่ และภรรยาสอนให้ โดยการสังเกตจากต้นสมุนไพรที่นำมาใช้รักษาความสามารถในการรักษา เช่นเดียวกันกับเลาฮา แซ่หื้อ หมอสมุนไพรและหมอผีอีกคนหนึ่งที่มีความสามารถรักษาผู้ป่วยที่มีสาเหตุของการเป็นอัมพฤกษ์และอัมพาตรับการถ่ายทอดจากการเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยภรรยาเป็นคนป่วยแล้วหาหมอมารักษาวิธีการรับการถ่ายทอดหรือเรียนรู้ หลายๆ คนเรียนรู้จากหมอที่มารักษา ดังนั้นเราจะเห็นว่าความรู้มิใช่เป็นอำนาจผูกขาดของปัจเจกเสมอไปหากแต่มีการเลื่อนไหลและถ่ายทอดได้ตลอดเวลาเมื่อมีการป่วยและการรักษาพยาบาลเกิดขึ้น

ประการที่ห้าการเรียนรู้และสืบทอดจากหมอสมุนไพรหรือครูสมุนไพรเป็นกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดที่เป็นระบบมากที่สุดโดยจะเป็นการสืบทอดความรู้ที่ต้องมีพิธีกรรมการเช่นไหว้ผีครูด้วยธูป เทียน ไก่และกระดาก และมีการสร้างหิ้งผีครูสำหรับผู้สืบทอดการเรียนรู้ดังกล่าวนี้จะมีอยู่สองลักษณะคือการสืบทอดให้กับคนในครอบครัวหรือแซ่ตระกูล และลักษณะที่สองเป็นการสืบทอดให้กับคนนอกที่ต้องเสียค่าถ่ายทอดหรือค่าครูขึ้นอยู่กับครูสมุนไพรแต่ละคนจะกำหนดและขึ้นอยู่กับโรค ชนิดของสมุนไพร ความยากง่ายในการรักษา เป็นต้น การเรียนรู้วิธีนี้ต้องใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้และฝึกปฏิบัติเพื่อให้เกิดความชำนาญในการจดจำชื่อ ชนิดสมุนไพรและสรรพคุณตลอดจนกระบวนการนำมาใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ

ประการที่หกการเรียนรู้ระหว่างหมอพื้นบ้านด้วยกันทั้งในกลุ่มชาติพันธุ์ม้งและหมอพื้นบ้านกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ซึ่งพบว่ามีสมุนไพรหลายชนิดที่หมอพื้นบ้านม้งนำเอามาจากกลุ่มอื่น เช่น ไท ลื้อ ไทวนมูปลูกและทดลองนำมาใช้รักษาความเจ็บป่วยจากการแลกเปลี่ยนความรู้กันเมื่อยามพบปะกลุ่มเครือญาติหรือการไปขอสมุนไพรบางชนิดที่ในชุมชนม้งไม่มี เป็นต้น

ดังนั้นหากเราประมวลกระบวนการเรียนรู้และการสืบทอดเกี่ยวกับสมุนไพรแล้วจะพบว่ามีการเรียนรู้อยู่ 2 ระดับคือ ประการแรกเป็นการเรียนรู้ในระดับปัจเจก ครอบครัวและเครือญาติ ที่เป็นการเรียนรู้สมุนไพรในลักษณะเชิงเดี่ยวและมีจำนวนไม่กี่ชนิดที่นิยมนำมาใช้เมื่อยามเจ็บป่วย และสมุนไพรเหล่านี้มักเป็นสมุนไพรที่นิยมนำมาปลูกไว้ใกล้ๆบ้านเพื่อความสะดวกในการนำมาใช้เมื่อยามเจ็บป่วย และประการที่สองเป็นการเรียนรู้ในระดับของหมอพื้นบ้านซึ่งเป็นการเรียนรู้และสืบทอดในระดับลึกที่อาศัยประสบการณ์ความชำนาญในการเรียนรู้เรื่องอาการเจ็บป่วยและชนิดสมุนไพรรวมทั้งการปรุงยาดำรงที่นำมาใช้รักษาที่หมอพื้นบ้านมักมีการเรียนรู้ทั้งจากครูสมุนไพร สมุนไพรที่นำมาใช้จึงมีความหลากหลายชนิดที่ต้องมีการศึกษาจากป่าเป็นแหล่งสำคัญในการถ่ายทอด นอกจากนี้ยังมีการเรียนรู้เพิ่มเติมจากหมอพื้นบ้านด้วยกันทั้งในชาวม้งและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ดังนั้นเราจะเห็นว่าความรู้ในการดูแลสุขภาพมิใช่เป็นสิทธิผูกขาดแต่หากเป็นสิทธิร่วมที่สามารถเรียนรู้หยิบยืมจากกันได้ในชุมชน โดยเฉพาะการดูแลสุขภาพพื้นฐานอย่างเช่น สมุนไพรเพื่อบำรุงสุขภาพที่นำมาเป็นเครื่องปรุงในการต้มใส่ไก่ให้กับคนป่วยหรือหญิงตั้งครรภ์ หญิงหลังคลอด รับประทาน เป็นต้น และสมุนไพรเหล่านี้จึงมีการปลูกไว้ตามบริเวณใกล้บ้านเกือบทุกครัวเรือน

5.3 จรรยาบรรณของหมอพื้นบ้านม้ง

สำหรับการเป็นหมอพื้นบ้านม้งแล้วนับว่าต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรม ศีลธรรมตั้งแต่การเริ่มเรียนรู้ของกระบวนการถ่ายทอดดังนั้นหมอพื้นบ้านม้งจึงมีข้อห้ามดังนี้

1. ไม่โอ้อวดและไม่ไปหาผู้ป่วยเอง ดังนั้นเมื่อเกิดการเจ็บป่วยฝ่ายผู้ป่วยจะต้องไปหาผู้ที่ตนเองมีความเชื่อมั่นว่าจะสามารถให้การรักษาได้ในลักษณะขอร้องแม้นในกรณีที่มีการเจ็บป่วยนั้นจะเกิดขึ้นต่อหน้าต่อตาหมอผู้มีความรู้เหล่านี้ถ้าไม่ขอร้องให้ช่วยรักษาหมอก็จะไม่เสนอตัวเข้าไปรักษาให้

2. หมอยาสมุนไพรที่มีทั้งผีสมุนไพร การขอยาสมุนไพรทุกครั้งหมอสมุนไพรจะต้องเซ่นไหว้บูชาและขออนุญาตผีสมุนไพรทุกครั้งไปมิเช่นนั้นสมุนไพรที่เอาไปใช้จะไม่มีสรรพคุณทางยาเหมือนเดิมหรือเสื่อม และตัวหมอจะปวดข้อ ปวดกระดูก และตาจะมองไม่เห็น

3. การถ่ายทอดวิชาความรู้ในการรักษาความเจ็บป่วยจะถ่ายทอดให้เฉพาะคนดีมีความจำดี

4. ความศรัทธาและความเชื่อมั่นในตัวหมอเป็นสิ่งสำคัญเบื้องต้นในการรักษาการเจ็บป่วยแบบชาวม้ง หากปราศจากซึ่งความเชื่อมั่นและความศรัทธา การรักษา ก็จะได้ไม่ผล

5. ห้ามหญิงที่กำลังตั้งครรภ์และหญิงที่กำลังมีประจำเดือนรวมทั้งสามีของหญิงนั้นจับต้องหรือเก็บสมุนไพรทุกประเภท มิเช่นนั้นต้นสมุนไพรจะตายหรือเสื่อมสรรพคุณทางยา

6. ขณะหมอผีทำพิธีเข้าทรงห้ามคนและสัตว์เดินผ่านบริเวณด้านหน้าของหมอผี เพราะจะทำให้พิธีกรรมไม่ศักดิ์สิทธิ์

เราจะเห็นว่ากระบวนการเป็นหมอพื้นบ้านนั้นเริ่มต้นตั้งแต่การคัดเลือกผู้ที่จะสืบทอดต้องเป็นคนดี มีคุณธรรมและมีความจำดี หมอพื้นบ้านจึงมีความแตกต่างกันออกไปตามความชำนาญและความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมา และการรักษาความเจ็บป่วยก็จะทำตามความถนัดของตนเอง ดังนั้นในชุมชนม้งที่ศึกษาเราจะพบว่าหมอพื้นบ้านมากกว่า 5 – 10 คนต่อชุมชน เช่น ที่ห้วยด้วนมีหมอพิธีกรรมจำนวน 10 คน ส่วนห้วยแล้งเฉพาะหมอทำพิธีกรรมมีถึง 7 คน ขณะที่หมอยาสมุนไพรนั้นมี 5 – 7 คนต่อชุมชน ห้วยหานมีหมอยา 7 คน และมีหมอพิธีกรรม 8 คน ส่วนห้วยหลู้มีหมอสุนไพโร 5 คน และหมอพิธีกรรม 6 คน เป็นต้น ส่วนการเก็บค่ารักษาพยาบาลเมื่อหายจากการเจ็บป่วยแล้วนั้นขึ้นอยู่กับ การตกลงกันระหว่างหมอกับผู้ป่วยหรือญาติตั้งแต่เริ่มต้นของกระบวนการรักษา ในวัฒนธรรมชาวม้งนั้นหากเป็นญาติพี่น้องหรือแซ่สกุลเดียวกันการคิดค่ารักษานั้นจะมีเพียงค่าใช้จ่ายเล็กน้อยหรือไม่คิดเลยแต่หากเป็นคนอื่นนอกแซ่สกุลค่าตอบแทนในการรักษาขึ้นอยู่กับความยากง่ายของโรคและค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นจากกระบวนการรักษา

6. การดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงการแพทย์พื้นบ้านม้งในสถานการณ์ปัจจุบัน

การแพทย์พื้นบ้านมิใช่ความรู้ที่หยุดนิ่งแต่หากมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตามบริบทแวดล้อมตลอดมาในการนิยามความหมายและกระบวนการรักษาพยาบาลความเจ็บป่วย เราพบว่าในชุมชนม้งที่ศึกษากระบวนการรักษาพยาบาลที่เป็นองค์ความรู้ดั้งเดิมของตนเองนั้นก็ยังมีการรักษาและสืบทอดความรู้เหล่านี้ไว้แต่ขณะเดียวกันก็มีการหยิบยืมเรียนรู้เอาความรู้จากภายนอกเข้ามาผสมผสานการดูแลสุขภาพและการรักษาความเจ็บป่วย แม้ว่าในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมากระบวนการพัฒนาของรัฐด้วยนโยบายต่างๆ รวมทั้งวาทกรรมการพัฒนาด้านการสาธารณสุขได้ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในพื้นที่ภาคเหนือ แต่หากกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้กลับมีการปรับตัวเพื่อดูแลสุขภาพที่เลื่อนไหลและเลือกที่จะใช้วิธีการดูแลสุขภาพตามวิถีคิดของตนเองที่มีไว้เป็นอำนาจการตีความเจ็บป่วยที่ถูกขูดจากแพทย์สมัยใหม่อย่างเดียวนั้น เราจึงพบว่ากระบวนการเรียนรู้ การต่อรอง การปะทะประสานระหว่างการแพทย์พื้นบ้านม้งและการแพทย์สมัยใหม่ในเงื่อนไขของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันดังเราจะเห็นจากตัวอย่างจากกรณีของชาวม้งดังนี้

6.1 การเลือกวิธีการรักษา : การผสมผสานการแพทย์พื้นบ้านม้งและการแพทย์อื่น

1) กรณีการรักษาด้วยการแพทย์สมัยใหม่ การสาธารณสุขและการแพทย์สมัยใหม่ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ในเรื่องความเจ็บป่วยของชุมชนชาวม้งเพิ่มมากขึ้นนับตั้งแต่การเคลื่อนย้ายลงมาตั้งบ้านเรือนยังพื้นที่ที่รัฐกำหนด ถึงแม้ว่าหมอพื้นบ้านม้งบางส่วนจะได้รับการเรียนรู้

เรื่องการแพทย์สมัยใหม่จากยุคสงครามอินโดจีน ดังเช่นเยี่ยง แซง หมอยาสมุนไพรห้วยหลู้ และเลาซา หมอพื้นบ้านม้งห้วยตัวที่เคยได้รับการการเรียนรู้เรื่องยาแผนปัจจุบันและการฉีดยาเพื่อรักษาความเจ็บป่วยในสมัยสงครามอินโดจีน ปัจจุบันเลาซาเล่าว่าเครื่องมือเครื่องมือที่เคยมีใช้นั้นได้ถูกนำไปทิ้งหมดแล้วมีเพียงแต่การใช้ความรู้ด้านสมุนไพรและการเป็นหมอผีในการช่วยรักษาความเจ็บป่วยให้กับคนในชุมชนแต่ความรู้บางส่วนที่หลงเหลืออยู่ก็พอมีบ้างว่าความเจ็บป่วยบางอย่างจำเป็นต้องใช้ยาแผนปัจจุบันรักษาหรือแม้กระทั่งกระบวนการรักษาบางอย่างมีการผสมผสานความรู้สมัยใหม่ควบคู่กับความรู้พื้นบ้าน เช่น การใช้อัลกอฮอล์แทนน้ำต้มสุกในการทำความสะอาดของขั้นตอนการรักษาแบบปล่อยเลือด หรือการใช้วิตามินบีรวมควบคู่การใช้สมุนไพรในการรักษาความเจ็บป่วยของระบบเส้นประสาทของหมอาม้งห้วยแล้ง เป็นต้น

กรณีหนึ่งที่เด่นชัดของการสะท้อนวิถีคิดเรื่องการเลือกวิธีการบำบัดความเจ็บป่วยคือการรักษาความเจ็บป่วยของหมอพื้นบ้านและภรรยาของเลาซาที่ซึ่งเป็นผู้รอบรู้ทั้งเรื่องสมุนไพรและหมอผี เลาซาอธิบายถึงการรักษาตัวเองและภรรยาที่โรงพยาบาลว่าความรู้ที่ตนเองมีนั้นมีความจำกัดที่สามารถใช้ได้กับความเจ็บป่วยบางอย่างเท่านั้น ความเจ็บป่วยบางอย่างที่เกินความสามารถจำเป็นต้องใช้วิธีการรักษาแบบสมัยใหม่ เช่นเดียวกับหมอแผนปัจจุบันที่มีหลายสาขาตามความชำนาญ ตนเองก็เช่นเดียวกันที่มีความชำนาญในการรักษาเฉพาะโรคและความเจ็บป่วยบางอย่างเท่านั้นแต่ไม่ได้หมายความว่า การรักษาแบบพื้นบ้านหรือแบบสมัยใหม่ดีกว่ากันแต่หากเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันที่จะช่วยให้หายจากความเจ็บป่วย

นอกจากนี้เรายังพบว่าการเปลี่ยนแปลงวิธีการรักษายังเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนความเชื่อทางศาสนาที่เดิมนับถือผีที่บางกลุ่มบางครัวเรือนได้เปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ ดังเช่น กลุ่มที่นับถือศาสนาคริสต์เตียน จะมีการร่วมพิธีในโบสถ์ทุกวันอาทิตย์หากใครมีความทุกข์และความเจ็บป่วยก็จะร่วมกันกับผู้นำทางศาสนาเพื่อสวดอ้อนวอนพระเจ้าให้ช่วยปลดปล่อยความทุกข์และความเจ็บป่วยและถ้าหากเจ็บป่วยไม่ตรงกับวันอาทิตย์ผู้ที่เจ็บป่วยหรือมีความทุกข์อาจจะไปเชิญคณะผู้นำทางศาสนามาร่วมกันสวดอธิษฐานที่บ้านผู้ป่วย หากไม่หายก็จะเข้ารับการรักษาแบบการแพทย์สมัยใหม่ ส่วนกลุ่มที่นับถือศาสนาคริสต์คาทอลิกนั้นหากเจ็บป่วยไม่สบายก็จะร่วมกันสวดอธิษฐานต่อพระแม่มาเรียและพระเจ้าคล้ายคลึงกับกลุ่มที่นับถือคริสต์เตียนแต่ต่างกันตรงที่มีการผูกมัดข้อมือเพื่อให้จิตวิญญาณอยู่กับตัวผู้ป่วยหากไม่หายจากความทุกข์และความเจ็บป่วยก็จะรักษาแบบแผนปัจจุบันรวมทั้งยังสามารถรักษาแบบพื้นบ้านดั้งเดิมได้ เช่น การทำนายเมือ การทำพิธีกรรมเช่นไหว้ทางผี เป็นต้น ดังนั้นวิถีคิดที่มีต่อความเจ็บป่วยจึงเป็นสิ่งที่เลื่อนไหลมิได้ผูกยึดติดกับระบบใดที่ตายตัวแต่หากมีการปรับตัวที่สามารถจะเลือกหรือหยิบยืมเอาวิธีการต่างๆของแต่ละระบบมาประยุกต์ใช้เพื่อบำบัดความเจ็บป่วยของตนเอง

2) การฝังเข็มจีน : นอกจากการแพทย์สมัยใหม่ที่ชาวม้งได้หยิบยืมหรือเลือกใช้แล้วการแพทย์แผนจีนโดยเฉพาะการฝังเข็มนับว่าเป็นอีกระบบหนึ่งของการรักษาพยาบาลที่มีอิทธิพลต่อชาวม้งโดยเฉพาะในชุมชนม้งห้วยหาน การเรียนรู้เรื่องการแพทย์แผนจีนอาจกล่าวได้ว่าชาวม้งได้รับอิทธิพลมาตั้งแต่สมัยยังอยู่ในประเทศจีน เช่น การแกะที่เป็นวิธีการตรวจวินิจฉัยเบื้องต้น เป็นต้น การเรียนรู้เรื่องการแพทย์แผนจีนเกี่ยวกับการฝังเข็มได้มีขึ้นในช่วงของยุคการต่อสู้ระหว่างคอมมิวนิสต์กับรัฐไทย เด็กหนุ่มในชุมชนม้งบางส่วนได้รับการส่งไปอบรมการแพทย์ที่ประเทศจีน เช่น กรณีหมอดแดง หมอพื้นบ้านม้งห้วยหานซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ทั้งเรื่องการแพทย์พื้นบ้าน สมุนไพร การแพทย์สมัยใหม่และการฝังเข็มจีนที่ปัจจุบันมีการให้การรักษาด้วยการฝังเข็มและสมุนไพรในตัวเมืองเชียงราย ที่มีผู้มารับบริการมากมาย

เราจะเห็นว่าในแต่ละยุคสมัยของการเปลี่ยนผ่านนั้นความรู้เรื่องสุขภาพและการบำบัดความเจ็บป่วยนั้นมิใช่เป็นการผูกขาดตายตัวหรือถูกตีความจากผู้รู้จากระบบการแพทย์สมัยใหม่ที่ครอบงำไปทุกองในสังคมไทยเท่านั้น ดังเช่นชุมชนม้งกรณีที่ถูกกล่าวถึงทั้งสองเป็นตัวอย่างหนึ่งของการเลือก การตัดสินใจที่จะใช้ความรู้และวิธีการรักษาความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นจึงเป็นอำนาจที่มิใช่ถูกครอบงำโดยสิ้นเชิง แต่หากชุมชน ชาวบ้านเลือกว่าความเจ็บป่วยประเภทไหนที่จะใช้การรักษาแบบใดที่อาจจะทำให้เราเห็นภาพและเข้าใจมากขึ้นในหัวข้อความสัมพันธ์เชิงอำนาจถัดไป

6.2 การต่อสู้แ่งและการโต้แย้ง : ศักดิ์ศรีและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

1) กรณีการรักษากระดูกขาเด็กโก่งงอ เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในโรงพยาบาลชุมชนที่ผู้เขียนปฏิบัติงานอยู่ วันหนึ่งขณะที่ผู้เขียนนั่งทำงานอยู่ในห้องทำงานชั้นสองของโรงพยาบาล พยาบาลที่ห้องฉุกเฉินได้โทรศัพท์เรียกให้ช่วยลงมาคุยกับคนไข้และญาติหน่อย เมื่อลงมาได้พบกับเลาชาหมอพื้นบ้านม้งที่คุ้นเคยกันดีและยื่นฟิล์มเอ็กซเรย์ให้ดูและได้บอกกล่าวถึงการรักษากระดูกโก่งงอของเด็กที่ตนเองรักษาหายจนมีอาการปกติให้ฟังว่า เด็กน้อยอายุ ประมาณ 2 ขวบคนนี้นำหามมาที่โรงพยาบาลเมื่อสองเดือนก่อนและหมอได้ทำการเอ็กซเรย์พบว่ากระดูกขาโก่งงอไม่เข้ารูปจึงทำให้ทรงตัวและเดินไม่ได้จึงจำเป็นต้องส่งตัวไปรักษาที่โรงพยาบาลศูนย์เชียงรายประชานุเคราะห์ จากนั้นหมอได้เขียนใบส่งตัวให้พ่อแม่พามาเด็กไปรักษาตัวที่เชียงราย เมื่อพ่อแม่เด็กกลับมาถึงบ้านก็ปรึกษากันและนำไปปรึกษากับเลาชาหมอพื้นบ้านของชุมชน เลาชาจึงทำการรักษาด้วยการใช้สมุนไพรและการเข้าเฝือกแบบพื้นบ้านให้กับเด็กประมาณสองเดือนอาการขาโก่งกระดูกงอได้หายเป็นปกติและเด็กสามารถเดินได้ เลาชาและพ่อแม่เด็กจึงนำมาให้หมอที่โรงพยาบาลดูและให้เอ็กซเรย์ใหม่ จึงเป็นที่มาของความไม่พอใจของพยาบาลที่ปฏิบัติงานอยู่ขณะนั้นเป็นอันมากเพราะเลาชาบอกว่าความเจ็บป่วยหรืออาการแบบนี้ตนเองสามารถรักษาให้หายเป็นปกติได้พร้อมทั้งขอให้ผู้เขียนถ่ายรูปไว้เป็นหลักฐานและบอกกล่าวแก่หมอและพยาบาลว่าหากเจอผู้ป่วยแบบนี้อีกไม่ต้องส่งไปรักษาถึงเชียงรายหรือขอให้ส่งไปรักษาแบบพื้นบ้านก็สามารถที่จะช่วยรักษาให้หายได้

2) กรณีการขอกลับไปทำฝั่ม้ง รวมทั้งการอยู่ไฟหลังคลอดและเรียกขวัญเด็กหลังคลอดถือว่าเป็นวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพที่ฝั่ม้งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ ในที่นี้จึงแยกเป็นสองกรณีคือการขอกลับไปทำฝั่ม้ง เป็นประการแรกคือ โดยพื้นบ้านการพยายามอธิบายสาเหตุความเจ็บป่วยของชาวฝั่ม้งนั้นตั้งอยู่บนความเชื่อเรื่องผี การขอกลับไปทำฝั่ม้งเป็นเรื่องปกติของชาวฝั่ม้งเมื่อเจ็บป่วย พิธีกรรมดังกล่าวอาจจะทำขึ้นก่อนมารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลหรืออาจจะเกิดขึ้นเมื่อมารับการรักษาที่โรงพยาบาลแล้วอาการไม่ดีขึ้น ดังเช่น กรณีผู้ป่วยฝั่ม้งหญิงแก่คนหนึ่งที่มารักษาตัวที่โรงพยาบาลเกือบอาทิตย์แต่อาการยังทรงไม่ดีขึ้น ญาติจึงขออนุญาตแพทย์เพื่อนำตัวกลับไปทำพิธีกรรมอว้เน้งก่อน ส่วนกรณีอยู่ไฟหลังคลอดและการเรียกขวัญเด็กนั้นเป็นเรื่องวิถีชีวิตปกติของชาวฝั่ม้งที่เมื่อคลอดลูกที่โรงพยาบาลหากเมื่อแพทย์อนุญาตให้ออกจากโรงพยาบาลก่อนจะรีบกลับไปทำพิธีกรรมเรียกขวัญให้กับลูกและหญิงหลังคลอดต้องอยู่ไฟมีการนำเอาเจลวและใบไม้มาปักเป็นสัญลักษณ์เพื่อบอกให้บุคคลภายนอกรับรู้เพื่อให้หญิงหลังคลอดได้พักผ่อนโดยอธิบายผ่านกุศโลบายความเชื่อเรื่องการผัดผี การขออนุญาตเพื่อไปประกอบพิธีกรรมทำฝั่ม้งของชาวฝั่ม้งได้ทำให้พยาบาลบางส่วนมองว่าเป็นเรื่องมงายแต่ขณะที่ชาวฝั่ม้งมองว่าหากประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของตนเองแล้วจะต้องตายก็ถือว่าเป็นที่สิ้นสุดของการมีชีวิตอยู่เนื่องจากการเวียนว่ายตายเกิดของคนฝั่ม้งนั้นมีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของอายุขัย

3) กรณีการใช้ฝั่มเป็นยาสามัญประจำบ้าน การใช้ฝั่มเป็นยารักษาความเจ็บป่วยในชาวฝั่ม้งนั้นมีมานานแล้ว การศึกษาของพัชรินทร์ (2531) ได้ชี้ให้เห็นถึงพฤติกรรมการรักษาเยียวยาตัวเองด้วยฝั่มของชาวฝั่มที่เจ็บป่วย เช่นเดียวกันกับการศึกษาของอรุณญา (2546) ได้ศึกษาเรื่องฝั่มกับคนฝั่มพบว่าชาวฝั่มแห่งบ้านแพนธรรมยังมีการปลูกและใช้ฝั่มเพื่อเป็นยาในการรักษาความเจ็บป่วยที่ผ่านการอธิบายและการตอบโต้กับอำนาจรัฐเพื่อคงฝั่มไว้ในรูปของยาที่มีความจำเป็นในการรักษาพยาบาลเช่นเดียวในพื้นที่ศึกษาของเราพบว่าในแต่ละชุมชนยังคงมีการใช้ฝั่มเป็นยาที่สำคัญในการรักษาความเจ็บป่วยโดยเฉพาะการปวดที่รุนแรง การถ่ายเหลวเป็นมูกเลือด เป็นต้น เลขาได้เล่าถึงการใช้ฝั่มเป็นยาในชุมชนว่าในช่วงที่เริ่มตั้งชุมชนใหม่ๆที่ตนเองเป็นหัวหน้าชุมชนนั้นเจ้าหน้าที่รัฐจากอำเภอเข้ามาตรวจตราและรื้อค้นบ่อยมากเกี่ยวกับยาเสพติดเรื่องฝั่ม ตนเองจึงเจรจาทอรองกับเจ้าหน้าที่ว่าฝั่มนั้นเป็นสิ่งสำคัญในการเป็นยาไว้รักษาความเจ็บป่วยของชาวบ้านหากเจ้าหน้าที่รัฐตรวจค้นพบว่าบ้านหลังใดมีฝั่มอยู่เพียงห่อเล็กน้อย ขอให้อย่าจับเพราะเป็นยาที่ชาวบ้านเก็บไว้ใช้เมื่อเจ็บป่วยแต่หากพบว่าหลังคาใดที่มีการเก็บฝั่มไว้มากแสดงว่ามีเก็บไว้เพื่อขายก็ขอให้จับได้ การเจรจาทอรองของเลขาได้ผลเพราะเลขาเอาตัวเองและตำแหน่งหัวหน้าชุมชนเป็นหลักประกัน หรือแม้กระทั่งในปัจจุบันฝั่มก็ยังมีมีความสำคัญในฐานะเป็นยาที่ชาวฝั่มยังคงใช้อยู่แม้ว่าในสายตาของรัฐคือสิ่งเสพติดที่ผิดกฎหมาย การตอบโต้ต่ออำนาจรัฐในแต่ละชุมชนมีแตกต่างกันออกไปจากการครอบงำของรัฐดังเช่นการตีความ

ความเรียงฝันของชาวม้งบ้านแทนธรรม ชุมชนม้งพื้นที่ศึกษาทั้งสี่แห่งก็เช่นเดียวกันที่ยังคงมีฝันเป็นยามาจนถึงปัจจุบัน

4) กรณีการรักษาผู้ป่วยที่กินยากรั้มมือโกโซนที่โรงพยาบาลรักษาไม่ได้ ในวงการแพทย์สมัยใหม่แล้วการกินสารเคมีประเภทพาราควอตหรือที่รู้จักในนามของยาฆ่าหญ้าหรือที่ชาวบ้านเรียกกันติดปากว่ากรั้มมือโกโซนนั่นถือว่าเป็นเรื่องที่อันตรายและมีเพียงส่วนน้อยที่จะรอดชีวิตจากเหตุการณ์ดังกล่าว ผู้ป่วยหลายรายที่ต้องจบชีวิตลงเมื่อได้รับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลให้ความช่วยเหลือหรือล่าช้า ผู้ป่วยบางรายแพทย์อนุญาตให้กลับบ้านเพราะไม่สามารถที่จะช่วยเหลือรักษาได้หลังจากพักรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลในระยะแรก กรณีนี้ในชุมชนม้งห้วยหลุ่มหอยาพื้นบ้านม้งที่เป็นผู้หญิงแก่คนหนึ่งได้นำเอาสมุนไพรมารักษาให้กับผู้ป่วยที่กินกรั้มมือโกโซนและหายจากการเจ็บป่วยดังกล่าวมาถึง 6 ราย เพียงแต่ใช้สมุนไพรเพียงสองชนิดมาต้มเป็นยาให้กิน ซึ่ง 1 ใน 6 รายนั้นเป็นลูกสาวของตนเองที่แพทย์ปฏิเสธการรักษาว่าไม่สามารถช่วยเหลือได้จึงกลับมาอนรักษาดูที่บ้าน แม่เฒ่าจึงนำเอาสมุนไพรมาต้มให้ลูกสาวกินจนหายจากการเจ็บป่วยที่ปัจจุบันไปแต่งงานอยู่กินกับสามีที่จังหวัดเพชรบูรณ์

สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงตัวอย่างที่เกิดขึ้นของช่องว่างระหว่างการแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์สมัยใหม่ที่เปิดช่องทางให้การแพทย์พื้นบ้านสามารถเยียวยารักษาความเจ็บป่วยให้กับคนในชุมชนได้และมีการสืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง เราจะเห็นว่าระบบการแพทย์พื้นบ้านไม่ได้หยุดนิ่งแต่หากเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มีการปะทะประสานระหว่างการแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์สมัยใหม่ มีการผสมผสานกับการแพทย์ระบบอื่น ดังเช่น กรณีการรักษากระดูกของหมอพื้นบ้าน กรณีการขอกลับไปทำผีม้ง กรณีการใช้ฝันเป็นยาสามัญประจำบ้าน กรณีการรักษาผู้ป่วยที่กินยากรั้มมือโกโซนที่ถึงโรงพยาบาลล่าช้าและรักษาไม่ได้ เป็นปรากฏการณ์ในการบำบัดความเจ็บป่วยและการดูแลสุขภาพของชาวม้งในชุมชนที่ศึกษาทั้งสี่แห่ง การดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงระบบการแพทย์พื้นบ้านม้งเราจึงพอสรุปได้ 3 ลักษณะคือ 1) การรักษาโดยระบบการแพทย์พื้นบ้าน 2) การรักษาโดยระบบการแพทย์สมัยใหม่ 3) การผสมผสานการแพทย์พื้นบ้านกับการแพทย์สมัยใหม่และการแพทย์อื่นซึ่งการเลือกจะใช้วิธีการรักษาแบบใดขึ้นอยู่กับกรณีการตัดสินใจและการตีความอธิบายความเจ็บป่วยของปัจเจก ครอบครัว เครือญาติ และชุมชนชาวม้งเอง

จุดแข็งของการดำรงอยู่ของระบบการแพทย์พื้นบ้านม้งคือวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็งและความยืดหยุ่นในการตีความและอธิบายความเจ็บป่วยและกระบวนการเลือกวิธีการที่ใช้รักษาพยาบาลที่มีได้ยึดติดหรือผูกขาดอำนาจว่าเป็นระบบใดระบบหนึ่งที่ดีเด่นกว่ากันแต่หากเป็นการผสมผสานความรู้ทั้งแบบพื้นบ้านและการแพทย์อื่นเพื่อจุดมุ่งหมายให้หายจากความเจ็บป่วยที่แตกต่างจากวิถีคิดของการแพทย์สมัยใหม่ที่แบ่งแยกความเป็นพวกเขา พวกเขา และการเป็นคนอื่นแม้กระทั่งในวิชาชีพทางการแพทย์

แพทย์และการสาธารณสุขในสังคมไทยเองที่แบ่งแยกชั้นวรรณะตั้งแต่โครงสร้างของกระทรวงสาธารณสุขกำหนดกรอบคิดวิชาชีพที่ปรากฏดังเช่น พวกแพทย์ พวกทันตแพทย์ พวกพยาบาล พวกสาธารณสุข หรือแม้กระทั่งกลุ่มเดียวกันอย่างแพทย์ก็แยกชนชั้นเป็นแพทย์ทั่วไป แพทย์เฉพาะทาง หรือการแบ่งแยกกันในกลุ่มของพยาบาลวิชาชีพและพยาบาลเทคนิค เป็นต้น ซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งตัวจุดรั้งกระบวนการพัฒนาและการสร้างความเข้าใจในความเป็นผู้ที่ช่วยเหลือและส่งเสริมสุขภาพของประชาชนมากกว่าการรักษาความเจ็บป่วยแบบแยกส่วน ดังนั้นการเห็นวิธีการรักษาพยาบาลความเจ็บป่วยที่แตกต่างจากตนเองร่ำเรียนมาจึงเป็นความแปลกแยก เป็นสิ่งผิด ไม่ถูกต้องและเป็นเรื่องความมั่งงาย และจุดแข็งดังกล่าวของระบบการแพทย์พื้นบ้านยังส่งผลต่อการดำรงอยู่ของความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการนำมาใช้ประโยชน์ในการบำรุงสุขภาพและการบำบัดความเจ็บป่วยของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ

ดังนั้นการรักษาพยาบาลพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงเป็นเรื่องของการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมที่คล้ายคลึงกับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆทางภาคเหนือตอนบนซึ่ง ยศ (2542) สรุปว่ามีลักษณะสำคัญ 5 ประการคือ

ประการแรก ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้านเป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชน เพราะลักษณะสำคัญของวิถีชีวิตเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บมิได้เป็นสิ่งไกลตัวและถูกทำให้แปลกแยกไปจากประชาชน ความรู้และอำนาจในการตีความเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บมิได้ถูกผูกขาดครอบงำโดยผู้รู้หรือหมอเพียงฝ่ายเดียวแต่ความรู้เป็นของชุมชนและบุคคลต่างๆที่รายรอบผู้ป่วยและมีบทบาทสำคัญในการตีความเกี่ยวกับความเจ็บป่วย

ประการที่สอง ความรู้เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้านมีลักษณะเป็นองค์รวมรอบด้านมีการปรับประยุกต์และเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสมตามบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป หมอยาพื้นบ้านจึงเป็นทั้งผู้สืบทอดภูมิปัญญาเดิมของชุมชน ผู้สืบทอดพิธีกรรมความเชื่อ และเป็นผู้ประยุกต์ใช้ความรู้เชิงปฏิบัติ (practical knowledge) ที่หยิบยืมจากแหล่งอื่นๆไปพร้อมกัน

ประการที่สาม วิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยพื้นบ้านนั้นเกิดมาจาก 2 สาเหตุ คือ ประการแรกเป็นความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ประการที่สองเป็นความเจ็บป่วยที่จากอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งความเจ็บป่วยประการหลังมีผลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมที่เสียสมดุล การรักษาพยาบาลจึงเป็นความพยายามในการปรับสมดุลด้วยการต่อรองกับอำนาจเหนือธรรมชาติที่ควบคุมและจัดระเบียบให้กับสังคม การรักษาพยาบาลจึงเน้นการรักษาคน ครอบครัว เครือญาติ และชุมชนมิใช่รักษาโรค

ประการที่สี่ ความรู้ในระบบการรักษาพยาบาลพื้นบ้านถูกกำกับและท้าทายโดยอำนาจทางศีลธรรม หมอพื้นบ้านถูกควบคุมด้วยจารีตที่สำคัญอย่างน้อย 3 ลักษณะ คือ 1) กฎข้อห้ามหรือศีลธรรมจริยธรรมที่เกี่ยวกับการครอบครอง ความเชื่อในเรื่องผีครู ที่มีกฎข้อห้ามมากมาย เช่น การห้ามรับ

ประทานอาหารบางอย่าง การห้ามประพฤติผิดศีลธรรม เป็นต้น 2) หมอยาพื้นบ้านถูกกำกับด้วยวิธีการถ่ายทอดที่มักจะมีการถ่ายทอดให้กับลูกหลาน เครือญาติ และมีการประเมินศักยภาพทางด้านสติปัญญา และด้านศีลธรรมของผู้เรียนเป็นสำคัญ 3) หมอยาพื้นบ้านถูกกำกับด้วยจารีตในการรับเงินค่ารักษาพยาบาล

ประการที่ห้า ระบบการรักษาพยาบาลพื้นบ้านเปลี่ยนแปลงไปตามการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งไม่จำเป็นต้องปรับตัวตามการแพทย์แผนใหม่เสมอไปหรือในทุกด้าน

7. สรุป

การแพทย์พื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งเป็นระบบการแพทย์ที่รับใช้สมาชิกในชุมชนที่สะท้อนให้เห็นถึงจุดแข็งทางวัฒนธรรมและการดำรงอยู่ของการแพทย์ที่เคลื่อนไหว ที่ผ่านการอธิบายและตีความบนความสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ และมนุษย์กับธรรมชาติ ผ่านการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพทั้งพืชและสัตว์เพื่อเป็นยาสมุนไพรในการเยียวยาความเจ็บป่วยของคนในชุมชน แม้ว่าชุมชนจะมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมือง ผ่านกระบวนการพัฒนาของรัฐและการไหลบ่าของระบบทุนนิยมในรูปแบบของระบบการตลาดและการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์สิ่งเหล่านี้จะส่งผลต่อการปรับตัว และการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพที่เป็นสิ่งสำคัญในการนำมาเป็นองค์ประกอบการบำบัดความเจ็บป่วยในระบบการแพทย์พื้นบ้านของชุมชนม้ง เราจำเป็นต้องศึกษาและเรียนรู้ว่าชุมชนม้งจะมีการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพอย่างไร

บทที่ 6

มิติทางนิเวศและสังคม วัฒนธรรม :

พลวัตการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง

การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพในบทนี้จึงมุ่งเน้นและวิเคราะห์ถึงการจัดการเพื่อการดำรงรักษาไว้หรืออนุรักษ์ในรูปแบบต่างๆที่เป็นผลมาจากประโยชน์ที่ได้รับจากความหลากหลายทางชีวภาพทั้งเป็นอาหารและยาสมุนไพรในบทที่ผ่านมาว่าในสถานการณ์ปัจจุบันที่ชุมชนม้งมีการเปลี่ยนผ่านทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมืองตั้งแต่อดีตมาจนถึงยุคที่เผชิญกับกระบวนการพัฒนาของรัฐและการไหลบ่าของระบบทุนนิยมว่าชุมชนม้งมีการปรับตัวกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพอย่างไร

1. การพัฒนากับการเปลี่ยนแปลงที่กระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพในชุมชนม้ง

กระบวนการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของชาวม้งได้ส่งผลถึงการเรียนรู้และการปรับตัวบนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่อยู่บนวิถีคิดของชุมชน พัฒนาการดังกล่าวเริ่มต้นจากยุคแห่งการตั้งถิ่นฐาน เข้าสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองบนที่สูง พ.ศ.2500 - 2525 ชุมชนที่เคยอยู่อย่างสงบก็ต้องเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่อิสระก็ต้องระมัดระวังตัวมากขึ้น เมื่อเกิดความขัดแย้งทั้งฝ่ายรัฐไทยและพคท. จนกระทั่งเหตุการณ์ดังกล่าวเริ่มคลี่คลายเข้าสู่ความสงบปลายปี พ.ศ.2525 รัฐเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อชุมชนโดยอาศัยกระบวนการพัฒนามาเป็นเครื่องมือเพื่อผนวกสังคมชุมชนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติ กระบวนการพัฒนาดังกล่าวได้ส่งผลต่อวิถีชีวิตชุมชนม้ง ซึ่งชูศักดิ์ (2538 : 37) กล่าวว่าแรงผลักดันที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนคือ ประการแรกเกิดจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐได้แก่ ถนน ไฟฟ้า การชลประทาน การศึกษา การสื่อสารและโทรคมนาคมรวมทั้งการขยายอำนาจการบริหารและการปกครองของรัฐเข้าไปถึงระดับท้องถิ่น ประการที่สองคือ อิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบตลาดได้แทรกซึมเข้าไปในระบบเศรษฐกิจของชุมชน ส่งผลต่อค่านิยม การเปลี่ยนแปลงวิถีการบริโภค และระบบการผลิตดั้งเดิม ซึ่งหากเราวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวที่ส่งผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพมีดังนี้

1.1 กระบวนการพัฒนาของรัฐกับผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพ

1.1.1 การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เมื่อเหตุการณ์สู้รบเริ่มคลี่คลายลงมีการเข้ามาของหน่วยงานกรป.กลางของทหารเพื่อสร้างถนนหนทางเข้าสู่พื้นที่ยุทธศาสตร์และเชื่อมต่อกับหมู่บ้านเป้าหมายต่างๆโดย

เฉพาะในพื้นที่ที่มีชาวม้งอาศัยอยู่ด้วยเหตุผลเพื่อความมั่นคงของชาติ และหน่วยงานทหารยังได้ฝึกอบรมชาวบ้านเป็นอาสาสมัครป้องกันตนเองตามแนวชายแดนและเรียก หมู่บ้านชื่อย่อว่า หมู่บ้าน ปชด. มีอาสาสมัครมาช่วยฝึกอบรมวิชาชีพแก่ชาวบ้านเป็นระยะๆ และจากการที่มีถนนได้ทำให้การเดินทางสะดวกและง่ายขึ้น จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการติดต่อค้าขายกับภายนอกชุมชน การพัฒนาและการสร้างถนนหนทางดังกล่าวเป็นสิ่งที่ดีสำหรับชุมชนในการอำนวยความสะดวกในการเดินทางแต่ถนนหนทางดังกล่าวได้ทำให้ความสะดวกและเกิดการไหลบ่าของวัฒนธรรมสมัยใหม่เข้าสู่ชุมชนพร้อมกับกระบวนการพัฒนาถนนหนทางนั้นคือ ' เมื่อการคมนาคมดีขึ้นการเดินทางไปมาก็สะดวกสบายมากขึ้น รัฐที่มีหน่วยงานราชการเป็นตัวแทนก็ได้หันหลังไหลเข้าสู่ชุมชนเพื่อมุ่งพัฒนาท้องถิ่นให้มีความเจริญตามวาทกรรมการพัฒนาของรัฐ กระบวนการเข้ามาของรัฐดังกล่าวมีอิทธิพลสูงต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมืองในชุมชนม้งรวมทั้งส่งผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพอยู่ 2 ประการคือ ประการแรกการอำนวยความสะดวกต่อเข้ามาของพืชพาณิชย์ พืชค้าคนกลางและการส่งเสริมของรัฐได้ทำให้พื้นที่ที่เคยปลูกพืชผักพื้นบ้านลดลงเพราะต้องแบ่งไปปลูกพืชเศรษฐกิจ และประการที่สองคือ การเข้ามาของพืชพาณิชย์ได้ส่งผลกระทบต่อองค์ความรู้และการรักษาสายพันธุ์พืชพื้นบ้านเพราะพืชพาณิชย์ต้องซื้อหาเมล็ดจากบริษัทและร้านค้าภายนอกที่ไม่สามารถเก็บเชื้อเมล็ดพันธุ์ได้ต่างกับพืชผักพื้นบ้านที่ต้องมีการคัดสรรเมล็ดพันธุ์ไว้ปลูกปีต่อปี

1.1.2 การเข้ามาของหน่วยงานรัฐด้านการศึกษาแผนใหม่ ซึ่งชุมชนม้งห้วยห่าน ห้วยแล้ง ห้วยหลู้ นั้นมีการก่อตั้งโรงเรียนเพื่อสอนหนังสือให้กับบุตรหลานของชาวม้งในชุมชน ส่วนห้วยดิบนั้นไปเข้าร่วมกับโรงเรียนในหมู่บ้านหลัก การมีโรงเรียนก็เป็นสิ่งที่ดีที่ทำให้ลูกหลานได้เรียนหนังสือมีความรู้ ใครมีทุนก็สามารถเรียนต่อสูงๆ และจบไปทำงานดีมีความเป็นอยู่สบาย ชาวม้งจึงเริ่มมีการส่งบุตรเรียนเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะลูกชาย ซึ่งการเข้ามาของระบบการศึกษาสมัยใหม่ได้ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และค่านิยมของชุมชนที่สอดคล้องกับการศึกษาของกฤษฎา (2540) โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนที่การศึกษาสมัยใหม่ได้ปูพื้นฐานสร้างแนวทางไปสู่การประกอบอาชีพอื่นๆ มากกว่าการนำความรู้มาพัฒนาชุมชนตนเอง แม้ว่าการศึกษาระบบสมัยใหม่จะมีผลดีแต่ก็มีผลเสียคือทำให้เด็กขาดจิตสำนึกทางศีลธรรม จริยธรรม ขาดความเชื่อถือเคารพพ่อแม่ เพราะเห็นว่าสิ่งที่พ่อแม่ปฏิบัติเป็นสิ่งมลายไร้สาระ

1.1.3 การขยายตัวของชุมชนและการเพิ่มขึ้นของประชากร จากอดีตที่เป็นเพียงชุมชนเล็กๆ กลายมาเป็นชุมชนขนาดใหญ่ในปัจจุบัน เป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากรทั้งในชุมชนเองและการอพยพโยกย้าย การแต่งงานกับคนต่างถิ่นต่างหมู่บ้านมากขึ้น การขยายตัวของบ้านเรือนที่เพิ่มมากขึ้น ปัจจุบันดังกล่าวจึงมีอิทธิพลที่ส่งผลกระทบต่อลดลงของพืชผักและสมุนไพร เพราะการเพิ่มขึ้นของประชากรนำไปสู่การขยายตัวของบ้านเรือน พื้นที่รอบบ้านของบางครอบครัวที่เคยเป็นพื้นที่ปลูกพืชผักพื้นบ้านไว้สำหรับเป็นอาหาร และสมุนไพรทั้งหมดไป

1.1.4 การสื่อสาร เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม เช่น โทรศัพท์ วิทยุ เพราะเป็นสื่อที่สามารถถ่ายทอดความรู้สมัยใหม่และมีอิทธิพลต่อเยาวชนสูง สิ่งที่ทำให้เห็นเด่นชัดของผลอิทธิพลของสื่อคือ การแต่งกายของวัยรุ่นในชุมชนตามสมัยนิยมที่เป็นผลมาจากการเลียนแบบโฆษณาของสื่อ ผลดังกล่าวได้ส่งผลต่อการใช้พืชหลายชนิดลดลงเพราะเมื่อปัจจุบันหันมาซื้อเสื้อผ้าตามสมัยนิยมสวมใส่ พืชพื้นบ้าน เช่น ฝ้ายในอดีตที่เคยเป็นวัตถุดิบในการผืนด้ายทอผ้าก็เริ่มหดหายไปจากชุมชน พืชหลายชนิดที่เคยใช้เป็นสีย้อมผ้าก็หมดความหมาย นอกจากนี้วัฒนธรรมการบริโภคสมัยใหม่ผ่านสื่อยังส่งผลกระทบต่อวัยรุ่นที่ไปอยู่อาศัยนอกชุมชนทำให้หลงลืมพืชผักอาหารพื้นบ้าน ขณะเดียวกันสื่ออย่างโทรทัศน์ วิทยุยังมีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตโดยเฉพาะการปลูกพืชพาณิชย์เชิงเดี่ยวที่แข่งขันและโฆษณาชวนเชื่อเรื่องปุ๋ยและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชซึ่งเป็นสาเหตุของการลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพและการเพิ่มผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ

1.1.5 ระบบการแพทย์และสาธารณสุขสมัยใหม่ ระบบการแพทย์สมัยใหม่ได้เข้ามามีบทบาทในการรักษาพยาบาลความเจ็บไข้ได้ป่วยของชุมชน อย่างเช่นพื้นที่ชุมชนห้วยหานที่มีสถานอนามัยและมีคนไข้รอการตรวจและรับยาจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขอย่างไม่ว่างเว้นในแต่ละวัน ยาแผนปัจจุบันหลายชนิดมีวางขายอยู่ทั่วไปตามร้านขายของชำและกองทุนยา การเข้ามาของหน่วยงานรัฐทางด้านสาธารณสุขในการส่งเสริมสุขภาพตามแนวคิดการแพทย์กระแสหลักนับว่ามีอิทธิพลที่สูงอีกประการหนึ่งต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นและความเจ็บป่วยบางอย่าง เช่น ปวดหัว เป็นไข้ ยาแผนปัจจุบันจะเป็นทางเลือกของการรักษาพยาบาลอีกทางหนึ่งเพราะเห็นผลเร็วชาวบ้านบางส่วนจึงได้เลิกการใช้สมุนไพรหันมาใช้ยาแผนปัจจุบันพืชสมุนไพรที่เคยมีบทบาทและคุณค่าในการบำบัดโรคดังกล่าวก็ถูกลดทอน ถูกมองข้าม ละเลย และบางส่วนถูกทำลายไปการเข้ามาของระบบการแพทย์สมัยใหม่จึงส่งผลกระทบต่อลดลงของพืชสมุนไพร (กมลภรณ์, 2536 ; กฤษฎา, 2540 ; เสถียร, 2542 ; ยศ, 2542)

1.2 ระบบตลาดแบบทุนนิยมกับผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพ

สำหรับพัฒนาการของชุมชนในระยะยุคบ้านป่าบนดอยนั้นการเข้ามาของทุนนิยมเป็นสิ่งที่ยากลำบากเพราะการคมนาคมและการติดต่อสื่อสารเป็นไปด้วยความยากลำบาก ไม่มีถนนหนทางในการสัญจรติดต่อค้าขายกับภายนอก หรืออาจจะกล่าวได้ว่าชุมชนในสมัยนั้นมีการค้าขายติดต่อกับภายนอกชุมชนน้อย การคมนาคมและการเดินทางในสมัยนั้นจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ชุมชนต้องพึ่งพาตนเองและเป็นไปในลักษณะเศรษฐกิจแบบยังชีพ ที่ผลิตเพื่อการบริโภคและเลี้ยงดูตนเองเป็นหลัก สินค้าที่มีการค้าขายแลกเปลี่ยนกันในสมัยก่อนนั้นส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าพืชมูลค่าสูง เกลือ เหมียง ข้าวสาร และฝิ่น ฯลฯ เป็นต้น

การเข้ามาของระบบตลาดและการค้าขายในชุมชนกลายเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพมากที่สุด เพราะจากการที่ชุมชนสามารถติดต่อ

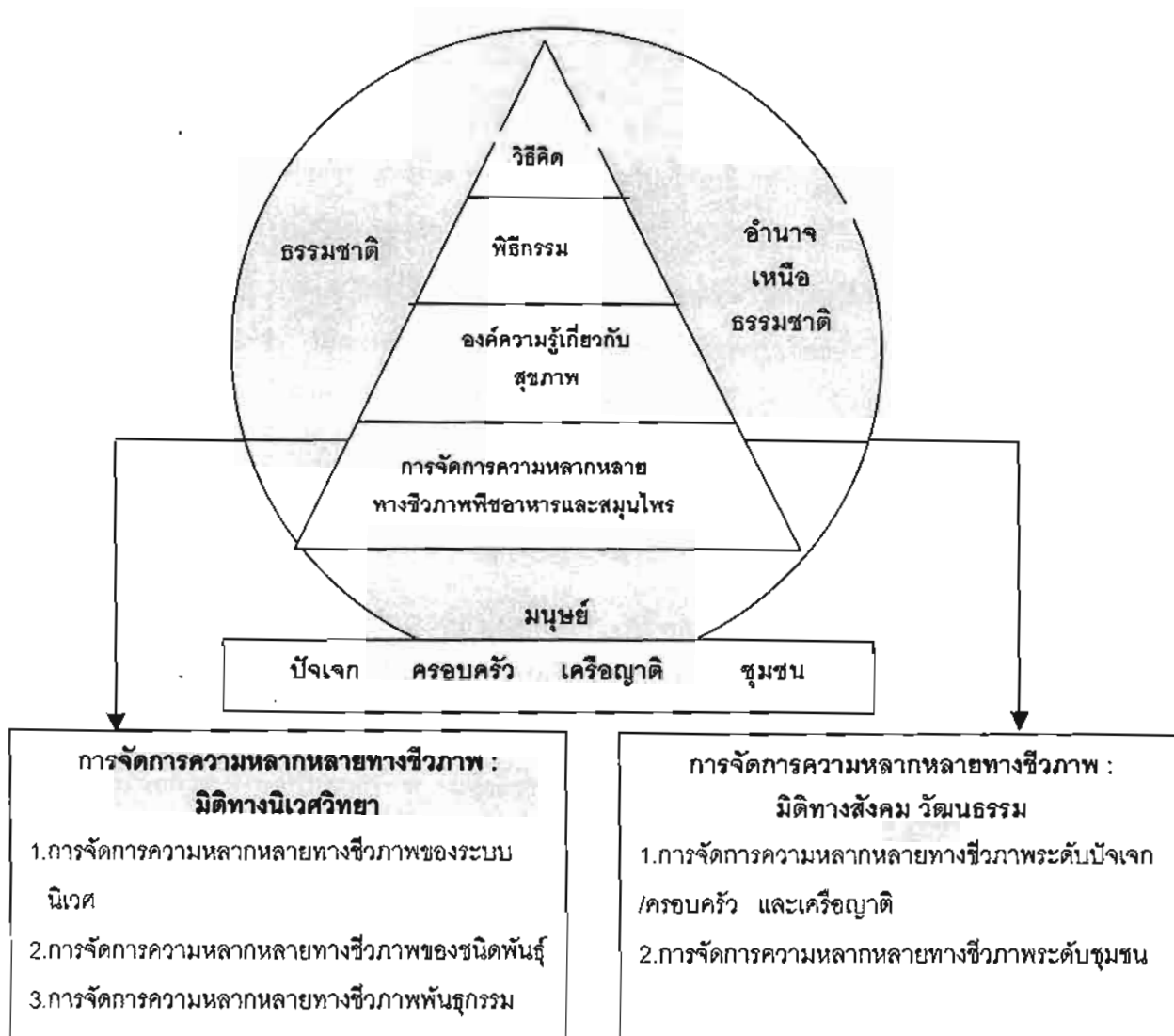
การค้ากับภายนอกได้สะดวกมากขึ้น การเข้ามาของสินค้าจากภายนอกชุมชนจึงเพิ่มสูงขึ้น ร้านค้าของชำในหมู่บ้านจึงเป็นจุดศูนย์รวมของการค้าขายแลกเปลี่ยน พืชผักหลายชนิดจากต่างถิ่นเข้ามาสู่ชุมชน ยาแผนปัจจุบันบรรจุเสร็จก็ถูกนำมาวางขายให้กับผู้คนในชุมชน ทำให้ชาวบ้านบางส่วนได้หันไปพึ่งพายาดังกล่าว แทนการใช้สมุนไพรที่มีมาแต่เดิม เพราะสะดวกในการหา สะดวกในการใช้ และเห็นผลเร็ว และอีกประเด็นหนึ่งของการเข้ามาของระบบตลาดคือการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของแรงงาน ซึ่งในอดีตแล้วเป็นการพึ่งพาในลักษณะของการเอามือเอาวันตอบแทนแรงงานซึ่งกันและกันของเครือญาติและเพื่อนบ้านในชุมชนที่อยู่บนฐานของระบบการผลิตเพื่อการยังชีพเป็นหลักแต่เมื่อระบบตลาดได้เข้ามามีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเมื่อชุมชนถูกผนวกเข้าระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา ภาวะความเร่งรีบเพื่อเร่งผลิตพืชพาณิชย์เพื่อขายที่ต้องขยายพื้นที่เพาะปลูกในปริมาณที่มากขึ้นเป็นสาเหตุของความต้องการแรงงานจึงได้นำไปสู่การรับจ้างที่เป็นการลดทอนความสัมพันธ์ที่เอื้ออาทรต่อกันทางสังคมในชุมชนและเป็นการสร้างแรงกดดันต่อพื้นที่ป่าที่เป็นแหล่งความหลากหลายทางชีวภาพของพืช แม้ว่าแรงงานบางส่วนโดยเฉพาะคนหนุ่มคนสาวที่ได้อพยพออกไปรับจ้างภายนอกชุมชน เช่น คนหนุ่มสาวไปทำงานในเมือง พ่อบ้านอย่างเช่นห้วยหู้ไปทำงานได้วัน เป็นต้น แม้ว่าการอพยพออกไปขายแรงงานยังภายนอกชุมชนจะส่งผลดีต่อการลดแรงกดดันต่อการใช้ทรัพยากร แต่ก็มิใช่ว่าเมื่อคนหนุ่มสาวเหล่านี้ได้รับวัฒนธรรมจากภายนอกมากกว่าวัฒนธรรมของชุมชนจึงทำให้เกิดขาดการเชื่อมต่อกับวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิมของตนเอง จึงเป็นสาเหตุของการขาดช่วงของการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและทำให้คนรุ่นปัจจุบันรู้จักพืชผักและสมุนไพรพื้นบ้านน้อยลง

นอกจากนี้ปัญหาที่เข้ามาพร้อมกับระบบตลาดคือภาวะหนี้สินของชาวบ้านอันเนื่องมาจากการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเพื่อให้สอดคล้องกับตลาดทำให้ชาวบ้านบางส่วนหันไปขอรับความช่วยเหลือจากทางราชการโดยการกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์และเงินจากการสนับสนุนกองทุนหมู่บ้านของรัฐ การสนับสนุนด้านเงินทุนดังกล่าวยังเป็นการส่งเสริมให้ชุมชนเข้าสู่ภาวะจากระบบการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การค้า และเป็นการเพิ่มแรงกดดันต่อการใช้ทรัพยากร พื้นที่ป่าที่มีความหลากหลายของพืชถูกแผ้วถางและไถด้วยเครื่องจักรกลทางการเกษตรอันเนื่องมาจากเงินทุนสนับสนุนดังกล่าว ซึ่งแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับระบบการผลิตเพื่อการยังชีพที่การลงทุนเป็นเพียงการลงทุนเท่านั้นภาวะการเป็นหนี้สินจึงมีน้อยมาก

ขณะเดียวกันระบบการผลิตเพื่อขายได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการทำไร่ข้าวมาเป็นไร่พืชพาณิชย์เชิงเดี่ยวเช่น ข้าวโพด ชিং กะหล่ำปลี การทำสวนไม้ผล เช่น ส้มเขียวหวาน ลิ้นจี่ เงาะ ส้มโอและการปลูกพืชพาณิชย์ชนิดอื่นๆ การเข้ามาของพืชพาณิชย์ได้ทำให้พื้นที่ป่าลดลง เทคโนโลยีสมัยใหม่ทั้งเครื่องจักรกลและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชและปุ๋ยถูกนำมาใช้เพื่อเร่งการผลิตทำให้เกิดผลกระทบต่อพื้นที่ดินน้ำและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งสุขภาพตามมา พืชพื้นบ้านและพืชสมุนไพรหลากหลายชนิดที่เคยเป็นทั้งอาหารและสมุนไพรจึงได้สูญหายไป ระบบการผลิตดังกล่าวจึงส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและการลดลงของพืชผักและสมุนไพรที่เคยขึ้นในระบบนิเวศเดิม

2.การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งในสถานการณ์ปัจจุบัน

แม้ว่ากระบวนการพัฒนาจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความหลากหลายทางชีวภาพแต่วัฒนธรรมการบริโภคและระบบการแพทย์พื้นบ้านม้งซึ่งเป็นจุดแข็งทางวัฒนธรรมของการเรียนรู้ การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรได้ดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาและการดำรงอยู่ของความหลากหลายทางชีวภาพ ความความสัมพันธ์เหล่านี้มิได้ถูกจำกัดเพียงแต่ปัจเจกแต่หากมีความเกี่ยวพันเชื่อมโยงทั้งระบบของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งหากเราประมวลเป็นแนวคิดเกี่ยวกับวิถีการบริโภคและการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมที่นำไปสู่การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพเกี่ยวกับพืชผักอาหารและสมุนไพรแล้วอาจเขียนเป็นตัวแบบได้ดังนี้

ตัวแบบที่ 2 แบบจำลองวัฒนธรรมการบริโภคและการแพทย์พื้นบ้านม้ง
กับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ

จากตัวแบบจำลองวัฒนธรรมการบริโภคและการแพทย์พื้นบ้านกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของชาวม้งนั้นเราสามารถนำมาอธิบายถึงรูปแบบและวิธีการได้ 2 มิติ คือ ประการแรกการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพในมิติทางนิเวศวิทยา และประการที่สองคือการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพในมิติทางสังคม วัฒนธรรมซึ่งสามารถนำเสนอรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพมิติทางนิเวศวิทยา

การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพในมิติทางนิเวศวิทยานั้นมีการแบ่งระดับความหลากหลายทางชีวภาพออกเป็น 3 ระดับคือ 1) การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพตามระบบนิเวศ 2) การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของชนิดพันธุ์ 3) การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพันธุกรรม

2.1.1 การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพตามระบบนิเวศ

สำหรับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพตามระบบนิเวศของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งนั้นมียู่ 3 รูปแบบคือ 1) การจัดการระบบนิเวศไร่ ได้แก่ ไร่ข้าว ไร่ข้าวโพด ไร่ฝิ่นที่ปัจจุบันหลงเหลืออยู่บ้างเล็กน้อยที่ปลูกเพื่อเป็นยาสมุนไพร 2) การจัดการระบบนิเวศสวน ได้แก่ ห่อมสวนข้างบ้าน สวนไม้ผลผสมผสาน และ 3) การจัดการระบบนิเวศป่า ซึ่งการแบ่งดังกล่าวมีความสัมพันธ์และคาบเกี่ยวทั้งมิติสังคมวัฒนธรรม ซึ่งเราอาจกล่าวได้ว่าระบบการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพนั้นเป็นระบบเชิงซ้อนทางนิเวศวิทยาและมิติทางสังคม วัฒนธรรม ดังนั้นในที่นี้เราจึงนำเสนอตัวอย่างของระบบนิเวศไร่ข้าว ระบบนิเวศสวนสวนระบบนิเวศป่าจะนำเสนอในหัวข้อการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพมิติทางสังคมวัฒนธรรมต่อไป

ระบบนิเวศไร่ข้าว : บริบทสะท้อนการจัดการทรัพยากรชีวภาพัญพืช

ไร่ข้าวนับว่าเป็นตัวอย่างของระบบการผลิตที่สะท้อนถึงระบบนิเวศและการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพที่เด่นชัดอีกรูปแบบหนึ่งของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง สำหรับชุมชนม้งแล้วยังคงยึดระบบการผลิตที่ทำข้าวไร่เพื่อการบริโภคเป็นหลัก หากมองถึงวัฏจักรการผลิตข้าวไร่ของชาวม้งนั้นจะเริ่มต้นขึ้นหลังจากที่ได้ฉลองปีใหม่ “น่อเป็ใจว้ย” และผ่านช่วงระยะเวลาของการพักผ่อนประมาณปลายเดือนกุมภาพันธ์ก็จะเริ่มลงมือแผ้วถางไร่เพื่อเตรียมเปิดพื้นที่หากเป็นไร่เหล่าเก่าที่ทิ้งไว้หลายปีหรือที่เรียกว่า “กูเต๊ะฮ้าจื้อแย่ง” ส่วนพื้นที่ไร่ที่ทำปีเว้นปีหรือทำทุกปีหรือที่เรียกว่า “กูเต๊ะ” ก็จะเริ่มต้นช้าหน่อยเพราะมีแต่วัชพืชพวกหญ้าที่ไม่ต้องใช้แรงงานในการตัด ฟัน หลังจากแผ้วถางไร่เสร็จก็จะปล่อยทิ้งไว้ประมาณ 4 – 5 วัน แต่หากเป็นไร่เหล่าเก่าก็จะทิ้งไว้ประมาณครึ่งเดือนก็จะทำการเผาไร่ และปล่อยทิ้งไว้จนถึงต้นฤดูการเพาะปลูกที่เริ่มต้นตั้งแต่เดือนมิถุนายนเป็นต้นไป

การเริ่มต้นลงมือปลูกข้าวไว้นั้นจำเป็นต้องอาศัยสภาพภูมิอากาศและปริมาณน้ำฝนเป็นเกณฑ์ในการปลูกข้าวไว้ว่าจะต้องลงมือในในเวลาใด ซึ่งชาวม้งจะสังเกตสภาพแวดล้อมหรือธรรมชาติว่าเมื่อใดถึงจะเหมาะสมลงมือปลูกข้าวโดยดูปริมาณน้ำฝนจากการพยากรณ์ที่ดูจากการแตกผลิใบของต้นไม่ว่าหากต้นไม่มีการแตกผลิใบมากและดีแสดงว่าในปีนั้นจะมีฝนตกดี หากการผลิใบของต้นไม่ไม่ดีแสดงว่าในปีนั้นปริมาณน้ำฝนจะตกช้าและมีน้อย อีกประการหนึ่งสังเกตดูจากปริมาณน้ำในลำห้วยหากว่าลำห้วยแห้งฝนจะตกมากในปีนั้น ระยะเวลาที่ฝนตกและปริมาณน้ำฝนเป็นปัจจัยที่สำคัญที่มีผลต่อการปลูกข้าวและผลผลิตที่จะได้รับ.

หลังจากที่ฝนได้ตกมาจนดินชุ่มแล้วนั้น การจะเริ่มต้นลงมือปลูกข้าวชาวม้งจะสังเกตดูจากตัวมด ที่เรียกว่า “ตัวจ่อ” ที่ออกมาบินแสดงว่าได้เวลาแล้วที่ต้องลงมือปลูกข้าว แต่ถ้าหากว่าฝนตกลงมาแล้วหลายห้าแต่ตัวมดดังกล่าวยังไม่ออกมาบินชาวม้งก็จะยังไม่ลงมือปลูกข้าวเพราะแสดงว่าในระยะเวลาดังกล่าวจะเกิดฝนทิ้งช่วงหากปลูกข้าวลงไปแล้วจะทำให้ต้นข้าวตายในเวลาต่อมา โดยที่เมื่อฝนตกและตัวมดออกมาบินครั้งแรกก็จะเริ่มลงมือปลูกข้าวครั้งที่เรียกว่า “แบ่เจ้า” และเมื่อออกมาบินครั้งที่สองก็จะลงมือปลูกข้าวกลางและข้าวปีติดต่อกัน ซึ่งการกำหนดระยะเวลาดังกล่าวมีผลต่อการเจริญเติบโตของต้นข้าว ข้าวที่จะสุกก่อนข้าวปีหากปลูกข้าวหรือเร็วเกินไปการเจริญเติบโตของข้าวจะไม่ดี การแตกกออ่อน จำนวนรวงน้อย และรวงข้าวจะไม่มีเมล็ดที่สมบูรณ์หรือทำให้ข้าวลีบและอาจไม่ได้ข้าวเลยในปีนั้น ดังนั้นเราจะเห็นว่าความหลากหลายทางชีวภาพเป็นสิ่งที่มีความสำคัญจะเป็นดัชนีช่วยชี้แนะถึงการลงมือทำการผลิตเพื่อการดำรงชีพของกลุ่มชาติพันธุ์

การเพาะปลูกจะเริ่มจากใช้ไม้ไผ่ประกอบเข้ากับหัวเหล็กซึ่งซื้อมาจากร้านค้าคนจีนหรือไม้ที่ทำให้ปลายอีกด้านมีลักษณะเป็นรูปกรวย นำไปกระทุ้งตามพื้นดินให้เป็นหลุม เรียกว่า “ตั่วแบ่” โดยเริ่มทำจากเชิงดอยขึ้นไปถึงยอดดอยลักษณะถอยหลังขึ้นดอยโดยผู้ขายเป็นคนกระทุ้ง ผู้หญิงเป็นคนหยอดเมล็ดข้าว การกระทุ้งหลุมทำในลักษณะตั้งตรง ห่างกันประมาณ 1 ศอก เพราะหากกระทุ้งหลุมถี่และหยอดเมล็ดข้าวมาก ต้นข้าวจะผลิใบเยอะทำให้ต้นข้าวไม่ค่อยแตกรวงเมล็ดข้าวจะไม่ค่อยมี ทำการหยอดข้าวหลุมละ 5-10 เม็ด โดยพื้นที่ 1 ไร่ ใช้เชื้อพันธุ์ข้าวเปลือกประมาณ 1 ถัง และใช้แรงงานคนในครอบครัวทำหากมีพื้นที่ปลูกมากก็จะมีคนเอามือแรกเปลี่ยนแรงงานกัน หลังจากนั้นปล่อยทิ้งไว้ประมาณ 2 เดือน จึงไปดูแลถอนหญ้าตามหญ้า โดยใช้จอบเล็ก ๆ หรือบางทีใช้มือถอน ศัตรูข้าวในช่วงนี้จะเป็นหนูป่า ไก่ป่า หนู เพราะอยู่ในป่าซึ่งไม่มีวิธีป้องกันนอกจากเจ้าของไร่จะต้องนอนเฝ้าที่ไร่ของตน และไล่ถอนกลางคืนในระยะเวลาของการเจริญเติบโตนี้หากข้าวขึ้นไม่ดี ไม่เจริญเติบโตจะสังเกตจากลักษณะของดอกข้าวในตอนเช้าหากมี

¹ เป็นตัวมดสีดำแดงที่ออกมาบินในช่วงต้นฤดูฝนเพื่อผสมพันธุ์และวางไข่ชาวม้งไทยวน ไทลื้อพื้นราบเรียกว่า แมงมันและนิยมนำมาคั่วเป็นอาหารและขาย

ดอกจะได้ผลผลิตข้าวดีหากไม่มีดอกข้าวจะให้ผลผลิตไม่ดีหรือมีสัตว์มากินเจ้าของไร่ก็จะทำพิธีบนบานให้มี
ไร่ดีป่า ผีคอยต่างๆ มาดูแลรักษาข้าวไร่ของตนให้ข้าวเจริญงอกงาม และเมื่อหลังเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วจึง
จะมาแก้บนโดยนำไก่ต้ม 1 ตัว ดอกไม้ ธูปเทียน มาแก้บนและเซ่นไหว้ พร้อมบอกกล่าวให้ผีที่ตนบนไว้ก่อน
หน้านั้นมากินเครื่องเซ่นจากนั้นจึงนำไก่นั้นมากิน ส่วนดอกไม้ ธูปเทียน จะทำการเผา

เมื่อช่วงเวลาแห่งการดูแลจนข้าวเติบโตจนเริ่มจะสุกพอเมล็ดข้าวเริ่มเขียวและออกเหลือง ๆ เรียกว่า
“ถั่วดำถั่วจั่ว” แต่ยังไม่สุกเต็มที่นั้นบางครั้งเรือนข้าวที่เก็บไว้ที่ยังฉางไม่เพียงพอหรือหมดก่อนก็จะมีนำเอา
ข้าวที่ยังไม่สุกเต็มที่มาบริโภคก่อน โดยจะไปเกี่ยวเอารวงข้าวมาฟาดเอาเมล็ดข้าวออกจากนั้นนำไปคั่วในกะ
ทะให้พอมักลิ้นหอม (กิแบบส) หรือบางครั้งเรือนก็อาจนำเอาไปต้มซึ่งการต้มจะดีกว่าการคั่วทำให้เมล็ดข้าวไม่
หักเมื่อนำไปสีหรือตำแล้วนำออกมาตากผึ่งแดด จากนั้นก็จะตำข้าวให้เปลือกหลุดออกนำไปพัดโดยใช้
กระดังให้เศษเปลือกและละอองข้าวหลุดออกเหลือแต่เมล็ด จึงนำไปนึ่งให้สุกจากนั้นนำเอาไก่ต้มสุก และ
ข้าวสุกแล้วจึงนำออกไปทำพิธีนอกบ้าน ให้หมอผีเรียกผีบรรพบุรุษของตนมากินข้าวใหม่ “นะหมอแบล่เฮียะ”
ก่อนที่คนในครัวเรือนจะลงมือรับประทานกัน

ฤดูกาลเก็บเกี่ยวจะเริ่มประมาณเดือนตุลาคมข้าวจะเริ่มสุกและแก่จัดเรียกว่า “แบล่ดำ” สังเกตได้
จากข้าวจะมีรวง ลำต้นและใบสีเหลืองจึงทำการเก็บเกี่ยวโดยใช้อุปกรณ์ที่เรียกว่า “หวู่” ลักษณะคล้ายใบมีด
มีด้ามไม้ โดยใช้มือถือบริเวณด้ามไม้ที่เสียบอยู่ตรงกลางครึ่งวงกลม ให้แผ่นอยู่ระหว่างนิ้วกลางกับนิ้วนางให้
คมมีดหันออกไปด้านที่จะเกี่ยวต้นข้าว โดยใช้นิ้วชี้และนิ้วนางในการเกี่ยวต้นข้าวให้มาถูกกับคมมีด วิธีเกี่ยว
จะเกี่ยวห่างจากรวงข้าวประมาณ 1 คืบ เพื่อเหลืต้นข้าวไว้มัด การเกี่ยวโดยใช้หวู่นี้เรียกว่า “จั่วแบล่” จะ
เกี่ยวไปข้างหน้าเรื่อย ๆ เรียงประมาณ 3 - 4 ก่อ ให้ได้ข้าวประมาณ 1 กำมือจึงทำการมัดตรงกลางของต้น
ข้าวที่เหลือเรียกว่า “อิเตริมแบล่” จากนั้นใช้ดอกมัด มัดเสร็จจึงนำไปวางฟาดไว้ตามเชิงข้าว ทำไปเรื่อย ๆ
เมื่อถึงยอดดอยแล้วจึงลงมาเกี่ยวจากข้างล่างขึ้นข้างบนต่อ และอีกวิธีหนึ่งในปัจจุบันที่ชาวม้งบางส่วนเริ่ม
หันมาเกี่ยวโดยใช้เคียวเกี่ยวแบบคนไทยวนไทลื้อพื้นราบ ซึ่งมักจะเป็นพื้นที่ที่ปลูกข้าวไร่ในที่ราบ

หลังจากเกี่ยวเสร็จแล้วประมาณ 3 วัน จึงทำการเก็บข้าวที่มัดไว้โดยนำเอาระเบียงมีสายสะพาย
สำหรับแบกไว้ข้างหลังเรียกว่า “เปอะ” เก็บข้าวใส่เปอะจนเต็มจึงนำไปกองไว้ที่ที่จะตากข้าว เมื่อกองเสร็จ
แล้วจึงนำมาตากไว้กับท่อนไม้ไผ่ในลักษณะแยกมัดแล้วคืบกับท่อนไม้ไว้เพื่อนำไปตากให้แห้ง ทำไปเรื่อย ๆ
จนมัดข้าวหมด วิธีการตากข้าวจะเริ่มจากการนำเสาไม้ โดยใช้เสา 2 ต้น มาปักไว้ที่พื้นดินห่างกันประมาณ
2 วา จากนั้นจึงมัดท่อนไม้ที่คืบข้าวไว้มาฟาดไว้ที่เสาทั้ง 2 ต้น เสาสูงประมาณ 3 - 4 เมตร โดยให้ห่างจาก
พื้นประมาณครึ่งเมตร มัดท่อนไม้นั้นให้แน่น จากนั้นจึงนำท่อนต่อไปมามัดต่อกันขึ้นไป เมื่อถึงยอดแล้วจึง
นำใบตองมาวางมุงไว้ส่วนปลายของกองข้าวเรียกว่า “ลู่แบล่” ตากข้าวทิ้งไว้ หากว่างหรือมีแรงงานพอจึง
ค่อยมาทำการตีฟาดข้าว

หลังจากที่ตากทิ้งไว้ระยะเวลาหนึ่งก็จะเริ่มทำการตีข้าวโดยเริ่มจากการสร้างที่ตีข้าวลักษณะคล้าย แคร่ไม้ไผ่ มีไม้ไผ่สานเป็นรูปพอมเมลดข้าวลอดผ่านลงข้างล่างได้เรียกว่า “จ๊ะแบล” นำไม้ที่สานหรือไม้อย่างอื่น ก็ได้มาตีขนาบข้าวเพื่อป้องกันเมล็ดข้าวกระเด็นออกให้สูงจากพื้นไม้ไผ่ที่สานประมาณ 1 เมตร จากนั้นนำ ข้าวที่ตากไว้มาตีฟาดเรียกว่า “คอมแบล” โดยเริ่มจากข้าวที่อยู่สูงสุดลงมาหาต่ำสุดนำข้าวออกจากไม้ที่เสียบ ครึ่งไว้มาเรียงที่แคร่เป็นแถวยาวโดยทำเป็น 2 ผังให้ปลายรวงข้าวชนกัน ส่วนหางมัดให้หันไปทางไม้ที่กันไว้ กันข้าวกระเด็นวางเรียงซ้อนกันประมาณ 6 - 7 ชั้น จากนั้นจึงใช้ไม้ตะบองตีไปบนรวงข้าวชั้นบนจนเห็นว่าเมล็ด ข้าวเริ่มร่วงหมดแล้ว จึงแก้มัดข้าวข้างบนสุดตีซ้ำอีกครั้งจนแน่ใจว่าไม่มีเมล็ดข้าวเหลืออยู่จึงเอาเศษรวงข้าว ฟางข้าวชั้นบนสุดออกแล้วจึงตีชั้นรองลงมาทำไปเรื่อยๆจนครบทุกชั้นจึงนำมัดข้าวจากสู่แบลมาเรียงใหม่

เมื่อตีฟาดข้าวหมดแล้วจึงนำเมล็ดข้าวที่หล่นจากจ๊ะแบลใส่ตะกร้าให้เต็ม ข้าว 1 เปอะมีประมาณ 2 ถัง เพื่อนำไปกรองให้เศษละอองเศษฟางออก โดยมีขั้นตอนดังนี้คือ หาดันไม้ที่แข็งแรงสูงประมาณ 4 - 5 เมตร มีกิ่งหรือตอกแต่งกิ่งใบโพธิ์ติดจะยึ่นได้มาทำเป็นเสา นำไม้ไผ่มาทำเป็นชั้นบันไดสำหรับพาดป็นชั้นเสา ไม้ ด้านล่างใช้เสื่อสานจากไม้ไผ่ขนาดกว้างและยาวประมาณ 3 เมตร จำนวน 4 - 5 แผ่น ปูไว้ใต้เสาไม้ให้ เรียบร้อย โดยเก็บเศษหิน เศษกิ่งไม้ออกให้หมดทำให้พื้นราบเสมอกัน เมื่อเตรียมทุกอย่างเสร็จแล้วนำข้าว ใส่เปอะสะพายไว้ที่หลังไต่ขึ้นไปบนต้นไม้แล้วค่อยๆเทข้าวจากเปอะลงมาเพื่อให้ลมช่วยพัดพาเศษฟาง ละอองข้าวต่างๆออกให้หมด เทลงมาบนเสื่อที่เตรียมไว้ เมื่อทำจนข้าวหมดแล้วจึงนำข้าวใส่ถังลักษณะคล้าย กระบุงใส่ข้าวจนใส่หลังม้าเพื่อนำกลับไปใส่ “ซัง” ซึ่งเป็นที่เก็บข้าวใช้ไม้ไผ่สานเป็นรูปวงกลมกว้างประมาณ 2 เมตร สูงประมาณ 3 เมตร ที่บ้านหากบ้านไกลก็อาจเก็บไว้ที่ไร่เมื่อจะบริโภคก็จะมาตักเอาไปตำหรือสี วัน หนึ่งจะขนใส่หลังมาประมาณ 2 เทียว ๆ ละประมาณ 6 ถัง สำหรับซังที่จะใส่ข้าวหากสูงมาก ๆ จะมีบันได พาดป็นขั้นไปและก่อนที่จะนำข้าวไปใส่อาจจะหาใบกล้วยมารองพื้นเพื่อป้องกันข้าวร่วงนำข้าวมาใส่ในซังจน หมดถือว่าเสร็จการทำไร่ครั้งนี้

หลังจากที่เก็บเกี่ยวข้าวเรียบร้อยแล้วก็จะใช้ม้าหรือ แรงงานคน หากเป็นที่ใกล้ทางเดินก็อาจจะ ใช้รถบรรทุกข้าวที่บรรจกระสอบขนมาไถยังจ๊ะแบล คือ ยุ้งข้าว ซึ่งชาววังมักจะสร้างไว้ใกล้กับบ้านเรือนของ ตนเอง การเก็บข้าวนี้จะแยกการเก็บเชื้อพันธุ์ไว้ต่างหากไม่ให้ปนกับข้าวที่เอาไปบริโภค

นอกจากนี้เราพบว่าองค์ความรู้พื้นบ้านกับการจัดการในไร่ข้าวของชาววังมีความสัมพันธ์ต่อการ อนุรักษ์และการคัดสรรพันธุ์ข้าว นั่นคือการปลูกข้าวมีผลต่อการกลายพันธุ์ของข้าวชาววังมักจะปลูกข้าวเพื่อ ป้องกันการ กลายพันธุ์ของข้าวระหว่างข้าวเจ้าและข้าวเหนียวในพื้นที่ไร่ผืนเดียวกันคือ จะปลูกข้าวเจ้าก่อน แล้วจึงจะปลูกข้าวเหนียว โดยจะแบ่งพื้นที่ปลูกคนละด้านของไร่ และจะไม่ปลูกข้าวชนิดใดชนิดหนึ่งอยู่ด้าน บนหรือด้านล่างของไร่แต่จะปลูกในลักษณะขนาบกันลงมาเนื่องจากการป้องกันไม่ให้เมล็ดข้าวปนกัน เวลาที่ฝนตกและเมื่อเจริญเติบโตจะทำให้เกิดการผสมพันธุ์เกสรของข้าวทำให้ข้าวกลายพันธุ์และทำให้เกิด

ความลำบากในการเก็บเกี่ยวที่ต้องแยกแยะเพราะข้าวปนกันเวลาที่นำมาบริโภคข้าวเจ้าปนข้าวเหนียวจะ
แข็งและบริโภคไม่อร่อย วิธีการปลูกดังกล่าวจึงเป็นแนวทางหนึ่งของการอนุรักษ์พันธุ์ดั้งเดิมของข้าวไว้

ทำนองเดียวกันความสัมพันธ์ระบบนิเวศกับการเลือกชนิดข้าวที่ปลูกนอกจากประเภทของข้าวแล้ว
ชนิดของข้าว เช่น แบล่เจ้าหรือข้าวดอกมักจะนิยมปลูกในผืนไร่ที่เป็นที่ลาดชันก่อนที่จะปลูกพันธุ์ข้าวชนิดอื่น
ตามลงมาเนื่องจากข้าวดอกจะเริ่มสุกก่อนข้าวปีเพราะระยะเวลาในการเก็บเกี่ยวสั้นกว่า ซึ่งชาวม้งจะสังเกต
จากตัวจ่อที่ออกมาเป็นครั้งแรกเมื่อยามหน้าฝนมาถึง ปริมาณน้ำฝนกับความลาดชันของผืนไร่ทำให้ชาวม้ง
เลือกที่จะปลูกข้าวดอกในที่สูง ขณะที่ผืนไร่ที่อยู่ในที่ไม่ค่อยชันหรือบางครั้งบริเวณที่มีผืนไร่ในที่ราบก็มักจะ
เลือกปลูกข้าวปีมากกว่า การจัดการดังกล่าวตั้งอยู่บนความสัมพันธ์ของระบบนิเวศ สภาพภูมิอากาศและ
ชนิดของพันธุ์ข้าวที่จะต้องใช้ปลูกในแต่ละพื้นที่ ที่จะทำให้ได้ผลผลิตที่คุ้มค่า ความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเป็น
แนวคิดการจัดการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวในระบบการผลิตอีกประการหนึ่ง ขณะเดียวกันพันธุ์ข้าวอีกหลายสาย
พันธุ์ดังตารางที่มีอยู่ในชุมชนม้งใกล้เคียงที่สามารถจะแลกเปลี่ยนนำกลับมาปลูกได้ในชุมชนเมื่อยาม
ต้องการ เป็นต้น การแลกเปลี่ยนจึงเป็นแนวทางหนึ่งของการอนุรักษ์ความหลากหลายพันธุ์ข้าวของชาวม้ง

ขณะเดียวกันหากเรามองถึงกระบวนการอนุรักษ์และการพัฒนาพันธุ์ข้าวของชาวม้งแล้วจะพบว่า
ม้งมีการคัดเลือกสายพันธุ์ข้าวที่หลากหลายสายพันธุ์ไว้ ถึง 25 สายพันธุ์ และในจำนวนสายพันธุ์ข้าวเหล่านี้
เราพบว่ามีพันธุ์ข้าวถึง 3 สายพันธุ์ที่ครัวเรือนชาวม้งมีการปลูกไว้มากที่สุดนั่นคือ แบล่จั่วเลี้ยะ แบล่จั่วเตอะ
และ แบล่เปลล่า โดยเฉพาะพันธุ์ข้าวแบล่จั่วเลี้ยะ นั้นเป็นข้าวเจ้าที่มีคุณลักษณะสำคัญคือ มีเปลือกแดง
เมล็ดข้าวสีขาว เรียว ยาว เมื่อนึ่งหรือหุงสุกจะเหนียวนุ่มคล้ายข้าวเหนียว ไม่แฉะ ไม่บูดเสียง่าย และมีความ
ต้านทานต่อโรคได้ดี คุณลักษณะพันธุ์ข้าวดังกล่าวจึงทำให้ชาวม้งมีการอนุรักษ์และพัฒนาลักษณะสาย
พันธุ์ให้คงอยู่มาหลายชั่วอายุคน

การอนุรักษ์พันธุ์ข้าวยังขึ้นอยู่กับความเชื่อโชดชะตาชาวม้งเชื่อว่าพันธุ์ข้าวที่ตนเองปลูกแล้วให้ผล
ผลิตดีได้ปริมาณข้าวมากพอเพียงกับการบริโภคตลอดปีเป็นพันธุ์ข้าวที่ถูกโฉลกหรือมีชะตาต้องกับครัวเรือน
ตนเอง หากเป็นพันธุ์ข้าวที่ปลูกแล้วให้ผลผลิตไม่ดี ปลูกแล้วไม่เจริญงอกงามแสดงว่าพันธุ์ข้าวชนิดนั้นไม่ถูก
ชะตาหรือถูกโฉลกกับครัวเรือนตนเองก็จะเลิกปลูกไปหรือนำไปแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวชนิดอื่นมาปลูกแทน
ความเชื่อเรื่องโชดชะตาดังกล่าวจึงมีความสัมพันธ์กับการอนุรักษ์และการคัดสรรพันธุ์ข้าวของชาวม้ง เพราะ
แต่ละครัวเรือนจะมีโชดชะตาที่ถูกชะตากับข้าวที่แตกต่างกันไปทำให้มีความหลากหลายของชนิดพันธุ์ข้าว

สำหรับการคัดสรรพันธุ์ข้าวของม้งนั้นอาจกล่าวได้ว่าม้งมีวิธีการคัดเลือกพันธุ์ข้าวเฉพาะของตนเอง
คือจะเริ่มคัดเลือกพันธุ์ข้าวตั้งแต่ข้าวยังงอกตั้งต้นอยู่โดยจะสังเกตดูลักษณะของลำต้นที่เจริญเติบโตสมบูรณ์ มี
รวงใหญ่ จำนวนเมล็ดต่อรวงมาก และไม่มีข้าวชนิดอื่นปะปนก็จะทำการแยกเก็บไว้เฉพาะก่อนโดยใช้วิธีการ
จั่วแบล่หรือการเกี่ยวเอาเฉพาะรวงข้าวที่คัดเลือกไว้นำมาแยกไว้ต่างหากจากข้าวของอื่นๆจากนั้นก็ให้นำมา
ไปเก็บไว้ไม่ให้ปนกับข้าวที่จะเอาไว้บริโภคองค์ความรู้เหล่านี้ผู้หญิงม้งโดยเฉพาะคนเฒ่าคนแก่จะมีความ

เพราะตั้งอยู่ห่างไกลออกไปจึงมีพื้นที่ไร่ที่ตนเองเคยได้ใช้หมุนเวียนทำการเพาะปลูกได้ดีกว่า การทำการเกษตรแบบถาวรด้วยการทำสวนจึงเกิดขึ้นเฉพาะในกลุ่มคนที่มีฐานะดี เราพบว่าในชุมชนมั่งคั่งโดยเฉพาะห้วยแล้ง ห้วยหลู่และห้วยตั่วนั้นมีการปรับตัวในการจัดการที่ดินและการปลูกพืชที่เข้มข้นมากขึ้นโดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนพื้นที่บางส่วนไปทำไร่ไม่ผล เช่น ส้มเขียวหวาน ส้มโอ ลิ้นจี่ เงาะ บางส่วนปลูกพืชเศรษฐกิจล้มลุก เช่น ขิง ข้าวโพด กระหล่ำปลี โดยเฉพาะคนที่มีฐานะทางเงินที่สามารถลงทุนได้ ขณะที่การปลูกข้าวซึ่งเป็นพืชอาหารหลักนั้นจำเป็นต้องมีการหมุนเวียนที่ดินเพื่อให้ได้ผลผลิตที่เพียงพอในแต่ละปีชาวม้งจึงไปทำการเช่าที่ดินของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่อยู่ใกล้เคียงทั้งเมียนมา ขมุ ไทยวนเพื่อปลูกข้าวแทน

ถึงแม้ว่าสวนจะเป็นระบบการผลิตแบบใหม่แต่ชาวม้งเองก็มีการปรับเปลี่ยนจากการปลูกเฉพาะไม้ผลมาเป็นการปลูกพืชแซมในสวนไม้ผลที่เราพบว่ามีทั้งพืชอาหาร พืชสมุนไพร พืชใช้สอยต่างๆ ซึ่งการปลูกพืชในสวนนั้นขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของเจ้าของสวนเป็นสำคัญ จากการสำรวจพืชในสวนซึ่งเป็นทั้งพืชที่ปลูกขึ้นเองและพืชที่ขึ้นตามธรรมชาติพบว่ามีพืชที่ชาวม้งใช้ประโยชน์ทั้งสิ้นอยู่จำนวน ชนิดเป็นไม้ผลยืนต้นจำนวน 12 ชนิด พืชผักอาหารมากกว่า 40 ชนิด พืชสมุนไพรมากกว่า 20 ชนิด และพืชใช้สอยอื่นๆจำนวน 10 กว่าชนิดพืชหลักในสวนที่ปลูกคือไม้ผลยืนต้น เช่น ลำไย ลิ้นจี่ มะม่วง เงาะ ขนุน จะปลูกเป็นแนวแถวบริเวณริมเชิงพักจะปลูกพืชผักสวนครัว พวกผักต่างๆ เช่น ผักกาด ผักกอก มัน ฯลฯ พืชเครื่องเทศปรุงรส เช่น ขิง ข่า ตะไคร้ ผักไผ่ สารชะหนู หอมแป้น ผักชี เป็นต้น

2.1.2 การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพชนิดพันธุ์พืช

การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพันธุ์พืชชนิดต่างๆนั้นสามารถจำแนกหรือแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆได้ 2 ลักษณะคือ 1)การจำแนกตามลักษณะสัณฐานวิทยาหรือคุณลักษณะ และ 2) การจำแนกตามระบบนิเวศหรือที่อยู่อาศัย

1) การจำแนกตามลักษณะสัณฐานของพืชหรือคุณลักษณะ

1. พืชผักและพืชเครื่องเทศ ได้แก่ ข้าว พืชตระกูลผักกาด กระเทียม ผักชี หอม กระเทียม ขิง ข่า ตะไคร้ ขมิ้น ผักกอก มัน ฯลฯ และพืชสมุนไพร เป็นต้น

2. พืชล้มลุกพวกหญ้าที่นำมาเป็นสมุนไพร เช่น หญ้าแห้วหมู น้ำนมราชสีห์ ผักโขม หญ้าคมบาง หญ้าหอมอ่อน หญ้ารากเถาดิน ฯลฯ เป็นต้น

3. ไม้ยืนต้น ได้แก่ ไม้ผลยืนต้น เช่น มะม่วง ลิ้นจี่ ส้ม เงาะ ฯลฯ และพืชสมุนไพร เป็นต้น

4. ไม้พุ่ม ได้แก่ พืชพวกมะเขือ พริก มันสำปะหลัง ฯลฯ และพืชสมุนไพร เป็นต้น

5. ไม้เถาไม้เลื้อย ได้แก่ พืชตระกูลผัก แตง ถั่วพักยาว บวบ ผักปลัง ตำลึง ย่านาง มันเทศ มันแกว และพืชสมุนไพร เป็นต้น

2) การจำแนกตามระบบนิเวศหรือที่อยู่อาศัย

1. พืชผักที่ปลูกตามระบบนิเวศไร่ สวน

1.1 พืชผักที่เป็นอาหาร เช่น เหง้าจืด เหง้าเค็ม ผักบุ้ง เต้าเป้า กอแย เต้าต่าง จี๋เจือ เต้าปูแล้ง เต้าตุ๋น เหง้าจืด ล้วนเลื้อย เนื้อมะกอก ฯลฯ เป็นต้น

1.2 พืชผักที่เป็นสมุนไพร เช่น ปูู้๋ ฉ่ำหล้า ต้านยู่เลื้อย เจือตุ๋น นัวต้าเลื้อย ลือเลื้อย เขียวตุ๋นเขียวจืด วาไฟจ๋า เต้าดา วาไฟ ฯลฯ เป็นต้น

2. พืชผักที่ขึ้นตามป่า ริมห้วย ดอย

2.1 พืชผักอาหาร เช่น เห็ดชนิดต่างๆ หน่อไม้ ผัก ผลไม้ป่า เช่น จี๋จื่อจื่อ จี๋จื่อแฉะ จี๋จื่อเคี้ยว จี๋จื่อเคี้ยว จี๋จื่อชาตรอ จี๋จื่อจืด จี๋จื่อเลื้อยเกี้ยว จี๋จื่อจื่อฮา เป็นต้น พืชผัก เช่น ม้ากั่วจื่อ ม้าเขี ดือช้ำ ปล้อง เปลือกตองหล้า เปลือกจื่อจิง เปลือกกำแหง ม้ายู่วะ จั่วะชอง จั่วะเต้า จั่วะชา จั่วะชา เล้าวาระ เป็นต้น

2.2 พืชสมุนไพร เช่น ใจตุ๋น ป้างดิงดริ้ว ป้างตุ๋นยี้ว กัวอีมะ ชั่วเอี้ยะ มะขามป้อม เฝี้ยะเอี้ยอิจิ จั่ววาว ไก่วจี้ ชันอุกยูง ไปจี้ ฯลฯ เป็นต้น

ตารางที่ 1 ความหลากหลายทางชีวภาพชนิดพันธุ์ของพืชผักพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง

พืชผักปลูกพืชผัก	กป่า	พืชเครื่องเทศ	ผลไม้ปลูก	ผลไม้จากป่า
ก่งจั่ว, กาจจี้(ฮ้อย)	กิ้งชัว(ผักกูด)	ข้าวจื่อ(พริก)	จี๋กัวหมี่(มะขาม)	บัวลู่ชู่
ก้อเจ้าปือ(มันแกว)	จั่ว(หน่อไม้)	เขี้ยะ(ขิง)	จี๋ก้างจี้(ส้มเขียวหวาน)	บัวแลงเก๋า
กอตงตุ(มันสำปะหลัง)	ม้ากั่วจื่อ	เขี้ยะยอ(ข่า)	จี๋จั่วทอ(ฝรั่งบ้าน)	จี๋จื่อ
ก้อเตอเอ้อ	ม้าเขี	แซ้(กระเทียม)	จี๋จั่วตัว(ห่อ)	จี๋จื่อจื่อ
กอแย(มันเทศ)	เคือช้ำปล้อง	ชาเจ้าะ(มะเขว่น)	จี๋เจือ(กล้วย)	จี๋จื่อแฉะ
กอลือเซ็ง	เปลือกตองหล้า	ค้อท้าว(หอม)	จี๋โซ(มะม่วง)	จี๋จื่อเคี้ยว
กัวจั่ว(ข้าวฟ่าง)	เปลือกจื่อจิง	ค้อเลี้ยะ(หอมแดง)	จี๋แนงตุ(กระท้อน)	จี๋จื่อเคี้ยว
กัวโลติ	เปลือกกำแหง	เคือตุ(ตะไคร้)	จี๋ปะยู่(ขนุน)	จี๋จื่อชาตรอ
ก้าเลี้ย	ม้ายู่วะ	เนี้ยเกอะ(สาระแหน่)	จี๋ปั่วแลงการ(มะไฟ)	จี๋จื่อจืด
ก้านยื่อ(คูณ)	จั่วะชอง	ปูู้๋(สาระแหน่)	จี๋เลงจื่อ(ลำไย)	จี๋จื่อเลื้อยเกี้ยว
เก๊ะ(เดือย)	จั่วะเต้า	มากั่วเจ้าะ(สะค้าน)	จี๋ลือ(ส้มโอ)	จี๋จื่อจื่อฮา
เกาะตอ(เผือก)	จั่วะชา	เย้าชี่เกะ(ผักชี)	ปูู้๋(ลับปะรด)	จี๋จื่อ
เกาะเต้า(มัน)	จั่วะชา	เย้าช้อ(ผักชี)	เนากั่ว(มะละกอ)	แจ้งเพล้ามา
ชัวจื่อ	เล้าวาระ	เย้าไบลู่ตุ๋น(หอมแป้น)	ลันจี้	แจ้งจื่อชัว
จัวกาอี้(หน่อหวาน)	เจ้เคือย้า	ลั่วะเหลลู่(ผักไผ่)	เลงจื่อตัวเปรี๊(เงาะ)	แจ้งเหล้า
จัวเอี้ย(หน่อขม)	เจ้จื่อ	ฮือเจ้าะ(พริกไทย)		จี๋ก้าล้า
จั่วเลี้ย	เจ้จื่อ	ค้อเฮ้าเป้าเต้า		จี๋เข้า

จีเคอะเต๋(มะนอย)	เจ้เวาะ	ฮัวโบลู่(ผักชีฝรั่ง)		เข้าตัวจั่ว
จีป้อลือ(มะเขือพวง)	เจ้เทอ๋า	เยื่อเถ่ง(โหระพา)		เข้าสัว่แล้งเก๋า
จีป้อเถียะ(มะแว้งขม)	เจ้เลาไก้ซือ่ง			เข้าแต่แย้ง
จีมั่วตู้(งาดำ)	เจ้เลาไก้ลือ			ลือจั่ว
จีลือฮั่ว(มะเขือเทศ)	เจ้เลียะ			มะขามป้อม
จูจี้	เจ้เก๋า			
ฮัวเจ้อ				
เย้าจิว (ผักกาด)				
เย้าจั่วะ				
เย้าเตือ				
ผักนุ่ง				
เต้าเป้า				
เต้าด่าง				
จีเจือ				
เต้าปู้แล้ง				
เต้าตู้				
เย้าจิ				
เนี้ยะเกอะ				

หมายเหตุ : เป็นเพียงข้อมูลตัวอย่างของพืชผักที่ชาวม้งนำมาบริโภค

2.1.3 การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพันธุกรรมพืช

การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพทางพันธุกรรมพืชของชาวม้งในชุมชนพื้นที่ศึกษาที่เด่นชัดมีอยู่ 2 ประการคือ ประการแรกเป็นการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพันธุกรรมข้าว และประการที่สองคือการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพันธุกรรมพืชผักอาหาร

ความหลากหลายทางพันธุกรรมข้าวของชาวม้ง

เราอาจกล่าวได้ความหลากหลายพันธุ์ชาวนั้นเป็นดัชนีชี้วัดถึงการจัดการทรัพยากรชีวภาพและความหลากหลายทางพันธุกรรมพืชที่มนุษย์เรานำมาเป็นอาหารที่เด่นชัดที่สุดของพืชในกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่บริโภคข้าวเป็นพืชอาหารหลัก

ตารางที่ 2 แสดงหลากหลายทางพันธุ์ข้าวของชาวม้ง/คุณลักษณะ/ลักษณะทางกายภาพ

ชื่อพันธุ์ข้าว	ชนิดข้าว/ ประเภท	คุณลักษณะพันธุ์ข้าว*						ลักษณะทางกายภาพ	ที่มา
		L	W	S	G	P	R		
1.แบบจั่วเหลี่ยม	เจ้า/ปี	L	W-	S	G	P+	R+	เปลือกเมล็ดแดง เรียวยาว	พันธุ์ดั้งเดิม
2.แบบจั่วเหลี่ยมจือฮา	เจ้า/ปี	L	W-	S	G	P+	R+	เปลือกเมล็ดแดง เรียวยาว	พันธุ์ดั้งเดิม
3.แบบงูเห่า	เจ้า/ปี	L	W-	S	G	P+	R+	เปลือกเมล็ดเหลืองนวล	พันธุ์ดั้งเดิม
4.แบบม้าแกล	เจ้า/ปี	L	W-	S	G	P+	R+	เปลือกเมล็ดเหลืองนวล มีขน	พันธุ์ดั้งเดิม
5.แบบจั่วใจ	เจ้า/ปี	L	W-	S	G	P+	R+	เปลือกเมล็ดคลาย	พันธุ์ดั้งเดิม
6.แบบทุ่งฮั่ว	เจ้า/ปี	L	W-	S	G	P+	R+	เมล็ดกลมรีเหลืองนวล	พันธุ์ดั้งเดิม
7.แบบจั่วเดื่อ	เจ้า/ปี	L	W-	S	G	P+	R+	เปลือกเมล็ดขาวนวล	พันธุ์ดั้งเดิม
8.แบบคำวใจจือฮา	เจ้า/ปี	L	W-	S	G	P+	R+	เมล็ดกลมรีเหลืองนวล	พันธุ์ดั้งเดิม
9.แบบคำวใจเดื่อจือฮา	เจ้า/ปี	L	W	S	G	P+	+R	เปลือกเมล็ดเหลืองนวลกลมรี	พันธุ์ดั้งเดิม
10.แบบจุ้งฮยัง	เจ้า/ปี	L	W	S	G	P+	R	เปลือกเมล็ดเหลืองลายดำ เวลาแตกออกมองดูเหมือนมี มันบั้งแตก	พันธุ์ดั้งเดิม
11.แบบเจ้าควักแกล	เจ้า/ดอ	L+	W-	S	G	P+	R+	เมล็ดกลมรีเปลือกเหลือง	พันธุ์ดั้งเดิม
12.แบบเจ้าจาวดำ	เจ้า/ดอ	L+	W-	S	G	P	R+	เมล็ดกลมรีเหลืองนวล	พันธุ์ดั้งเดิม
13.แบบเกษร	เจ้า/ปี	L	W	S	G	P+	R	เมล็ดกลมใหญ่รีเหลืองนวล	พันธุ์ส่งเสริม
14.แบบปูซ่า	เจ้า/ปี	L	W	S	G	P	R	เมล็ดกลมรีสีน้ำตาลแดง เหลือง	พันธุ์ดั้งเดิม
15.แบบเจ้าปลาจือฮา	เหนียว/ดอ	L+	W-	S	G	P+	R+	เปลือกเมล็ดคลายแดง	พันธุ์ดั้งเดิม
16.แบบเจ้าปลาดำ	เหนียว/ดอ	L+	W-	S	G+	P+	R+	เปลือกเมล็ดเหลือง ป้อม	พันธุ์ดั้งเดิม
17.แบบหล่อดำ	เหนียว/ปี	L	W	S	G+	P+	R+	เปลือกเมล็ดเหลือง ป้อมใหญ่	พันธุ์ดั้งเดิม
18.แบบปลาจ้อเดื่อ	เหนียว/ปี	L	W	S	G+	P+	R+	เปลือกเมล็ดเหลือง ยาวรี	พันธุ์ดั้งเดิม

* L : แทนลักษณะความไวแสง L ความไวแสงปานกลาง L+ ความไวสูง L- ความไวแสงต่ำ

W : แทนลักษณะการใช้น้ำ W ความต้องการน้ำปานกลาง W+ ความต้องการน้ำมาก W- ความต้องการน้ำน้อย

S : แทนการใช้ดิน S ดินลักษณะที่เป็นกลาง S+ ดินที่มีลักษณะเป็นด่าง S- ดินที่มีลักษณะเป็นกรด

G : แทนระยะเวลาการเจริญเติบโต G ระยะเวลาการเจริญเติบโตปานกลาง G+ ระยะเวลาการเจริญเติบโตสูง

G- ระยะเวลาการเจริญเติบโตช้า

P : แทนผลผลิตที่ได้รับ P ผลผลิตที่ได้รับปานกลาง P+ ผลผลิตที่ได้รับสูง P-ผลผลิตที่ได้รับต่ำ

R : แทนความทนทานต่อโรคและแมลง R ความทนทานต่อโรคและแมลงปานกลาง R+ความทนทานต่อโรคและแมลงสูง R- ความทนทานต่อโรคและแมลงต่ำ

19.แบบปลาเนี้ย	เหนียว/ปี	L	W	S	G+	P+	R+	เปลือกเมล็ดลายแดง	พันธุ์ดั้งเดิม
20.แบบซ่าจือฮา	เหนียว/ปี	L	W	S	G+	P+	R+	เปลือกเมล็ดเหลืองปนน้ำตาลแดง	พันธุ์ดั้งเดิม
21.แบบซ่าใจตู้	เหนียว/ปี	L	W	S	G+	P+	R+	เปลือกเมล็ดลายดำ	พันธุ์ดั้งเดิม
22.แบบซ่ายัว	เหนียว/ปี	L	W	S	G	P	R+	เมล็ดป้อมคล้ายเห็บสุนัข	พันธุ์ดั้งเดิม
23.แบบก่า	เหนียว/ปี	L	W	S	G+	P+	R+	เมล็ดเหลืองนวลกลมรี	พันธุ์ดั้งเดิม
24.แบบปลาดำ	เหนียว/ปี	L	W	S	G+	P+	R+	เมล็ดเหลืองนวลกลมรี	พันธุ์ดั้งเดิม
25.แบบตัวตีปลา	เหนียว/ปี	L	W	S	G+	P+	R+	เมล็ดกลมรี เหลืองนวล	พันธุ์ดั้งเดิม

ที่มา : เติเกียรติ จันทะ (2546)

ความหลากหลายทางพันธุกรรมพืชผักพื้นบ้านมัง

1) พันธุ์พืชตระกูลผักกาด มีอยู่ 6 สายพันธุ์ได้แก่ เย้าจิวปล้องล้อ (Zaub ntsuab nplooj loj)) เป็นผักกาดขนาดใบใหญ่ ลำต้นใหญ่มาก นิยมปลูกรวมกันกับผืนในที่เย็น เย้าจิวต้อเสี้ย (Zaub ntsuab roob toj sib) เย้าจิวเค้าล้า (Zaub ntsuab Khaub hlab) เย้าจิวปล้องก้าจี้ (Zaub ntsuab nplooj Kab tsib) เป็นผักกาดใบอ้อย ลักษณะของใบใหญ่เรียวยาวเหมือนใบอ้อย แต่ตรงปลายจะออกกว้างใหญ่ขึ้น ถ้าปลูกในที่อากาศเย็นพอดีหรือปลูกรวมกับผืนอาจมีความสูงราวประมาณ 1 – 1.04 เมตร มีลักษณะใบใหญ่มาก ปัจจุบันหาปลูกได้ยากเพราะไม่มีเมล็ดแล้ว เย้าจิวป่าแย้ง (Zaub ntsuab paj yeeb) ผักกาดสี มีลักษณะลำต้นใบใหญ่เท่าไหล่ มีสีคล้ายดอกผืน ผักกาดชนิดนี้เวลาต้มกินจะมีรสขม ผาตเล็กน้อย เย้าจิวเปิ้ล้า (Zaub ntsuab plaub) ผักกาดขน จะมีขนสีขาวยาวเล็ก ๆ บริเวณก้านหรือขอบเวลาต้มกินจะมีรสขม

2) พันธุ์พืชตระกูลถั่ว ชาวมังเรียกถั่วว่า “เตา” มีอยู่ 9 สายพันธุ์ได้แก่ เตาละ เตาล้าจ้อ เตาเป้า เตาเนี้ยะ เตาน้ำ เตามอ เตाप้าแย้งมี 2 ชนิด คือ เตाप้าแย้งเลี้ย (สีแดง) และเตाप้าแย้งจิว เตาได้ และเตากัวแหย

3) พันธุ์พืชตระกูลผักและแตง ชาวมังเรียกแตงว่า “ดี” พันธุ์แตงที่ชาวมังปลูกมี 7 สายพันธุ์ ได้แก่ ดีจิวะ ดีจา ดีเปาะ ดีดำ ดีน้อ ดีเต้า ดีก้อหลัง ส่วนพืชตระกูลผักเรียกว่า “เต้า” มีอยู่ 5 สายพันธุ์ ได้แก่ เต้าดา เต้าต้อ เต้าหื้อ เต้าแย้ตัว และเต้าจ้อ

4) พันธุ์พืชตระกูลพริกและมะเขือ พืชตระกูลมะเขือชาวมังเรียกว่า “ลือ” มีอยู่ 6 สายพันธุ์ได้แก่ ลือป้อเต้ามี 2 ชนิดคือ ชนิดสีแดงและสีเขียว ลือเตมี 2 ชนิดคือสีแดงและสีเขียว ป้อลือ ลือป้าแย้ง ลือลัว ลือเปลือญู ส่วนพริกนั้นชาวมังเรียกว่า “ซัวจือ” มีอยู่ 7 สายพันธุ์ได้แก่ ซัวจือซัวจัว ซัวจือเจียฐู ซัวจือล้อ ซัวจือก้อหลัง ซัวจือป้อเต้า และซัวจือเคือะ

5) พันธุ์พืชตระกูลหอม มีอยู่ 4 สายพันธุ์ได้แก่ ค้อเลี้ยะ ค้อท่า เขี และค้อเห่าเป้าเต้า

6) พันธุ์พืชตระกูลเผือกและมัน เผือกมีอยู่ 2 สายพันธุ์ได้แก่ กอดอ หัวใหญ่และหัวเล็ก ส่วนมัน มีอยู่ 5 สายพันธุ์ได้แก่ กอตงตุ กอแย กอเจ้าปือ กอเต้า กอหล่มปือ

2.2 การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพมิติทางสังคม วัฒนธรรม

การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพในมิติทางสังคม วัฒนธรรมนั้นแบ่งออกได้เป็น 2 ระดับคือ 1) การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพระดับปัจเจก ครอบครัวและเครือญาติ และ 2) การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพระดับชุมชน ซึ่งการจัดการในมิติทางสังคม วัฒนธรรมจะเป็นตัวช่วยกำหนดการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพในมิติทางนิเวศวิทยาของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง

2.2.1 การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพระดับปัจเจก/ครอบครัว/เครือญาติ

จากโครงสร้างทางสังคมของชุมชนม้งเราจะเห็นถึงความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นของครอบครัวและเครือญาติ การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพในระดับปัจเจก ครอบครัวและเครือญาตินั้นจึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพืชผักและสมุนไพรกับการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ที่ตอบสนองต่อความต้องการของคนในครอบครัวและเครือญาติ และได้นำไปสู่การรักษาไว้ซึ่งอาจจำแนกการจัดการได้ดังนี้

การใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ

1. การใช้ประโยชน์ด้านการบำบัดความเจ็บป่วยและเพื่อบำรุงร่างกายซึ่งการใช้ประโยชน์ดังกล่าวได้นำไปสู่การอนุรักษ์พันธุ์พืชผักและสมุนไพรหลากหลายชนิดที่ขึ้นอยู่ตามระบบนิเวศต่างๆ ทั้งใน ไร่ สวน สวนข้างบ้าน และป่า การใช้ประโยชน์จากพืชผักและสมุนไพรในการบำบัดความเจ็บป่วยดูพบที่ 5 ซึ่งมีพืชที่ใช้เป็นสมุนไพรถึง 540 ชนิด² ซึ่งหมอยาพื้นบ้านม้งจะเป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องสมุนไพรมากที่สุดในชุมชน ขณะเดียวกันในครัวเรือนแต่ละครัวเรือนก็จะมีความรู้เกี่ยวกับการใช้พืชเป็นสมุนไพรเนื่องจากพืชสมุนไพรบางกลุ่มบางชนิดโดยเฉพาะพืชที่นำมาเป็นส่วนประกอบในการปรุงอาหารเพื่อบำรุงสุขภาพจะเป็นพืชสมุนไพรที่นิยมมีการปลูกมากที่สุดในการชุมชนเพื่อบำรุงหญิงตั้งครรภ์และหญิงหลังคลอดลูกเราจึงพบเห็นการปลูกพืชสมุนไพรเหล่านี้ในกระถางหรือกระบะใกล้ๆบ้าน นอกจากนี้ความหลากหลายของพืชสมุนไพรเหล่านี้

² ข้อมูลการใช้สมุนไพรของชาวม้งนั้นรวบรวมจากชาวบ้านและหมอยาพื้นบ้านม้งทั้งสี่ชุมชนพื้นที่ศึกษาและข้อมูลจากการจัดเวทีร่วมสัมภาษณ์ของหมอยาพื้นบ้านม้งซึ่งรวบรวมรายชื่อพืชสมุนไพรมีทั้งสิ้น 540 ชนิดแต่ทั้งนี้ข้อมูลดังกล่าวยังไม่สมบูรณ์ กำลังอยู่ในช่วงของการตรวจสอบความถูกต้อง

มีทั้งที่นำมาจากป่า ริมห้วย สวน ไร่ และการปลูกของหมอยาพื้นบ้านในลักษณะของระบบนิเวศขนาดเล็ก เช่น หย่อมสวนที่มีพืชสมุนไพรและพืชอาหารมากกว่า 40 ชนิด

2. การใช้ประโยชน์ด้านอาหาร พืชผักและสมุนไพรหลายชนิดที่เป็นทั้งยาและเป็นทั้งอาหารวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรชีวภาพในการยังชีพยังเป็นวัฒนธรรมการบริโภคของชุมชนจึงพบว่าพืชผักและสมุนไพรได้มีการนำมาบริโภคหลากหลายรูปแบบหลากหลายลีลา ได้แก่ การกินสดเป็นผักแกล้ม เช่น ผักกาด ยอดมะม่วง ฯลฯ ชาวเมืองจะนำมาเป็นผักแกล้มกับลาบเนื้อ จิ้มน้ำพริก การนำมาแกง เช่น พัก แดง น้ำเต้า ฯลฯ ส่วนการนำมานึ่งหรือลวกเพื่อจิ้มน้ำพริก เช่น ตำลึง ยอดชะอม ถั่วลันเตา ถั่วฝักยาว บวบ หน่อไม้ หน่อขม ฯลฯ การนำมายำหรือตำ เช่น มะเขือ พริก หวาย มะเขือเทศ ฯลฯ และการนำมาคั่ว เช่น ถั่วยาว หน่อไม้ กระหล่ำปลี ผักกูด ฯลฯ เป็นต้น

วิถีการบริโภคเป็นการคงไว้ซึ่งความหลากหลายของพืชผักอาหารและสมุนไพรพื้นบ้าน แม้ว่าวิถีการปรุงอาหารอาจจะไม่แตกต่างกันนัก แต่ต้องประกอบที่นำมาเป็นวัตถุดิบในการประกอบอาหารอาจจะขึ้นอยู่กับชนิดของพืช ที่สร้างความหลากหลายของรายการอาหาร พืชบางชนิดก็อาจใช้ยอดใบอ่อนซึ่งอาจจะมีทั้งพืชล้มลุกและไม่ยืนต้น เช่น ยอดมะม่วง ผักกูด ผักปลัง ตำลึง ฯลฯ พืชบางชนิดอาจบริโภคลำต้น เช่น ผักกาด อ้อย ผักโสม หน่อไม้ พืชบางชนิดอาจบริโภคเหง้า เช่น ขิง ข่า ขมิ้น มัน เผือก พืชบางชนิดอาจบริโภคผล เช่น ถั่วฝักยาว แดง พัก บวบ พืชบางชนิดเป็นพืชเครื่องเทศที่ใช้ปรุงรสแต่งกลิ่นอาหาร เช่น ผักไผ่ สารชะหนู พริก กระเทียม หอม สะค้าน ผักชี เป็นต้น นอกจากนี้ความหลากหลายของพืชยังขึ้นอยู่กับความแตกต่างของฤดูกาล พืชบางชนิดชอบขึ้นในฤดูฝนซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพืชจำพวกไม้ล้มลุก พืชบางชนิดจะแทงยอดแตกใบตอนปลายฤดูแล้งมักจะเป็นไม้ยืนต้น พืชบางชนิดก็ขึ้นในฤดูหนาว เป็นต้น พืชผักพื้นบ้านเหล่านี้มีทั้งพืชที่ถูกสรรค์สร้างจากการปลูกของชาวบ้านเองจะอยู่ตามไร่ ทั้งในสวน หย่อมสวนข้างบ้าน และพืชจากป่า และริมห้วยที่ชาวบ้านมักจะนำติดไม้ติดมือมาหลังจากการทำไร่เพื่อนำมาประกอบอาหารในยามเย็น ส่วนบทบาทในการปรุงอาหารส่วนใหญ่ก็จะเป็นหน้าที่ของผู้หญิงจึงมีความรู้เกี่ยวกับพืชที่จะนำมาบริโภคที่หลากหลายชนิด หลากหลายวิธีการหลากหลายรูปแบบที่กล่าวมา องค์ความรู้ดังกล่าวจึงมีส่วนที่สำคัญในการคงอยู่ของพืชผักพื้นบ้านพืชผักที่ชาวบ้านนำมาเป็นอาหารจึงมีมากกว่า 150 ชนิด

3. การใช้ประโยชน์ด้านประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ พืชหลายชนิดได้มีบทบาทต่อการประกอบประเพณีพิธีกรรมต่างๆของชุมชน ประโยชน์ของพืชในด้านนี้เป็นการพยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยเฉพาะพืชจำพวกไม้ดอกไม้ประดับ เช่น ประเพณีและพิธีกรรมไม่สามารถที่จะดำเนินการต่อไปได้หากขาดองค์ประกอบของพืชเหล่านี้ พืชไม้ดอกจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของขบวนการเริ่มต้นในการเชื่อมต่อกับสิ่งเหนือธรรมชาติ พืชหลายชนิดชาวบ้านเชื่อว่ามีอำนาจในการปิดเป่าอำนาจชั่วร้ายที่มักจะใช้ประกอบในพิธีกรรมการ สงเคราะห์ การสืบชะตา เช่น ปอจ้อเลีย ข้าวข้าวโพด เป็นต้น พืชบางชนิดนำมาปักหน้าเมื่อยามคลอดลูกใหม่ๆเพื่อเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกให้คนทั่วไปใน

ชุมชนได้ทราบและยังเชื่อว่าพืชดังกล่าวนั้นจะช่วยปิดเปาเคราะห์กรรมและความทุกข์โศกออกไปและไม่ให้สิ่งใดที่มีอำนาจร้ายมารบกวน บทบาทและคุณค่าของพืชที่กล่าวมาไม่ได้มีไว้เพื่อเป็นอาหารและบำบัดความเจ็บป่วยเท่านั้นแต่หากมีความสำคัญในการประกอบประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อต่างๆ บทบาทและคุณค่าดังกล่าวจึงนำไปสู่การอนุรักษ์และการคงอยู่ของความหลากหลายทางชีวภาพพืช

4.การใช้ประโยชน์ด้านใช้สอยอื่นๆ ความหลากหลายทางชีวภาพพืชมีบทบาทและคุณค่าในการใช้สอยนั้นมีหลากหลายชนิด เช่น ใบตองสำหรับใช้ห่อของห่อขนมในเทศกาลต่างๆ ไม้ที่ใช้ไม้ทั้งในการจักสานงานหัตถกรรมพื้นบ้าน นำมาทำรั้วบ้าน นอกใช้บริโภค หวายใช้จักสาน ไม้ไผ่ทำฝาบ้าน หญ้าคามงหลังคา เป็นต้น พืชหลายชนิดที่ชาวบ้านนำมาใช้เลี้ยงหมู เช่น ผักโขม บอน หยวกกล้วย ยอดปอสา เป็นต้น ไม้ยืนต้นนำมาสร้างบ้านเรือน ไม้แห้งนำมาทำฟืน เป็นต้น การตอบสนองความต้องการและประโยชน์ใช้สอยดังกล่าวจึงทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพคงอยู่กับชุมชน

5.การใช้ประโยชน์ด้านเศรษฐกิจนั้นเราพบว่าชาวม้งมีการนำเอาพืชผักและสมุนไพรมาเป็นพืชเศรษฐกิจเพื่อสร้างรายได้เสริมให้กับครอบครัว โดยพืชผักอาหารและผลไม้ที่นั้นมักจะวางขายริมทางถนนที่มีผู้คนผ่านสัญจรไปมา พืชผักที่นำมาวางขาย เช่น ผักกาด กะหล่ำปลี ข้าวโพดสาลี แดง ผลไม้ เช่น ลิ้นจี่ สับปะรด ส่วนพืชสมุนไพรนั้นเราพบว่าในส่วนของหมอยาพื้นบ้านแล้วนับว่าเป็นที่มาของรายได้ส่วนหนึ่งที่ได้รับจากการตอบแทนเมื่อยามรักษาความเจ็บป่วยให้กับคนในชุมชนและคนจากภายนอกที่มาขอรับการรักษาที่ไม่ได้มีเฉพาะคนม้งแต่หากยังมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เช่น ไทยวน ขมุ ที่มาขอซื้อยาสมุนไพรจากหมอยาพื้นบ้านม้ง นอกจากนี้เรายังพบว่าการส่งสมุนไพรให้กับเครือญาติที่อยู่ต่างประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส และเมื่อญาติเหล่านี้ได้รับสมุนไพรก็จะส่งเงินมาเป็นค่าตอบแทนให้ที่ถือว่ามากพอสมควรในแต่ละปีดังเช่น กรณีของเยี่ยเซ่งหมอยาพื้นบ้านห้วยหลู้ที่บอกว่าปีหนึ่งนั้นเมื่อส่งยาสมุนไพรไปให้ญาติที่อเมริกาญาติจะส่งเงินตอบแทนมาให้ 300 – 400 ดอลลาร์ที่สามารถส่งลูกเรียนหนังสือได้ เช่นเดียวกันกับชาวม้งในพื้นที่ห้วยหาน ห้วยแล้ง และห้วยด้ว โดยเฉพาะห้วยหานนั้นอาจกล่าวได้ว่าการผลิตสมุนไพรมากกว่าที่อื่นเนื่องมียากลุ่มสมาชิกมากกว่า 20 คน ที่ช่วยกันจัดการเรื่องป่าสมุนไพร

การอนุรักษ์ฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพ

1.การปลูกพืชผักและสมุนไพร พืชผักและสมุนไพรมิได้ตอบสนองต่อการเป็นพืชอาหารและพืชที่ใช้รักษาความเจ็บป่วยอย่างเดียวแต่ยังมีประโยชน์คุณูปการ จึงทำให้มีการปลูกพืชผักและสมุนไพรตามระบบนิเวศต่างๆที่เกิดจากการสรรค์สร้างและการจำลองแบบมาจากการขึ้นของพืชตามธรรมชาติ จากการศึกษาพืชผักและสมุนไพรในระบบนิเวศห้วยมสวนช้างบ้านพบว่ามีการปลูกพืชจะมีการปลูกเคล้าผสมกันไปแต่แตกต่างกันตามแนวระดับตามชนิดของพืช พืชล้มลุกที่มีเหง้าเช่น ไม้พุ่มเล็กก็จะปลูกตามพืชที่โล่ง พืชที่ต้องการแสงแดดไม่มากก็จะปลูกไว้ใต้ร่มไม้ยืนต้นใหญ่ๆ พืชพวกไม้เลื้อยก็จะปลูกเกาะเกี่ยวกันไปตามไม้

ยีนต้น หรือตามริมแนวรั้ว พืชบางชนิดก็นำมาใส่หม้อหรือภาชนะเก่าที่ไม่ใช้แล้วนำมาปลูกเก็บไว้บนชั้นข้างบ้านเรือนเพื่อป้องกันพวกเบ็ด ไก่ จิกกิน และเพื่อสะดวกในการเก็บใช้ เป็นต้น บางหลังคาเรือนก็จะปลูกผัก ถั่วงอกอาหารไว้ในหย่อมสวนข้างบ้านแม้ว่าจะมีพื้นที่จำกัด

2. การเก็บรักษาสายพันธุ์พืชผักและสมุนไพร การเก็บพืชผักและสมุนไพรขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ในการนำไปใช้ประโยชน์ ซึ่งขึ้นอยู่กับชนิดและลักษณะของพืชด้วย เช่น พืชบางอย่างกินได้เฉพาะยอดอ่อน บางชนิดกินได้เฉพาะใบ บางชนิดกินได้เฉพาะผล บางชนิดกินได้เฉพาะดอก บางชนิดกินได้เฉพาะต้น หรือพืชหลายชนิดสามารถกินได้หลายส่วนขึ้นอยู่กับความต้องการใช้ นอกจากนี้ยังมีการเก็บพืชเพื่อไว้ขยายพันธุ์ โดยเฉพาะพืชล้มลุก ที่ต้องอาศัยเมล็ดพันธุ์ในการขยายพันธุ์ เช่น พืชตระกูลข้าว ผักกาด พริก มะเขือ ถั่ว เป็นต้น พืชจำพวกหัวบางชนิดก็อาจจะมีการเก็บไว้ทำเชื้อพันธุ์เมื่อถึงฤดูกาลที่ต้องพักตัว เช่น กระเทียม ผือก มัน หอม ฯลฯ หากเป็นพืชที่นิยมนำมากินเป็นอาหารก็จะจัดเก็บเชื้อพันธุ์ไว้ตามยุ้งฉางข้าว หรือตามครัวไฟ ผู้หญิงมักจะเป็นผู้ที่มีบทบาทดังกล่าวสูง แต่หากเป็นพืชที่นำมาใช้รักษาโรคหมอยาพื้นบ้านจะมีบทบาทนำเชื้อพันธุ์มาเก็บไว้ เป็นต้น

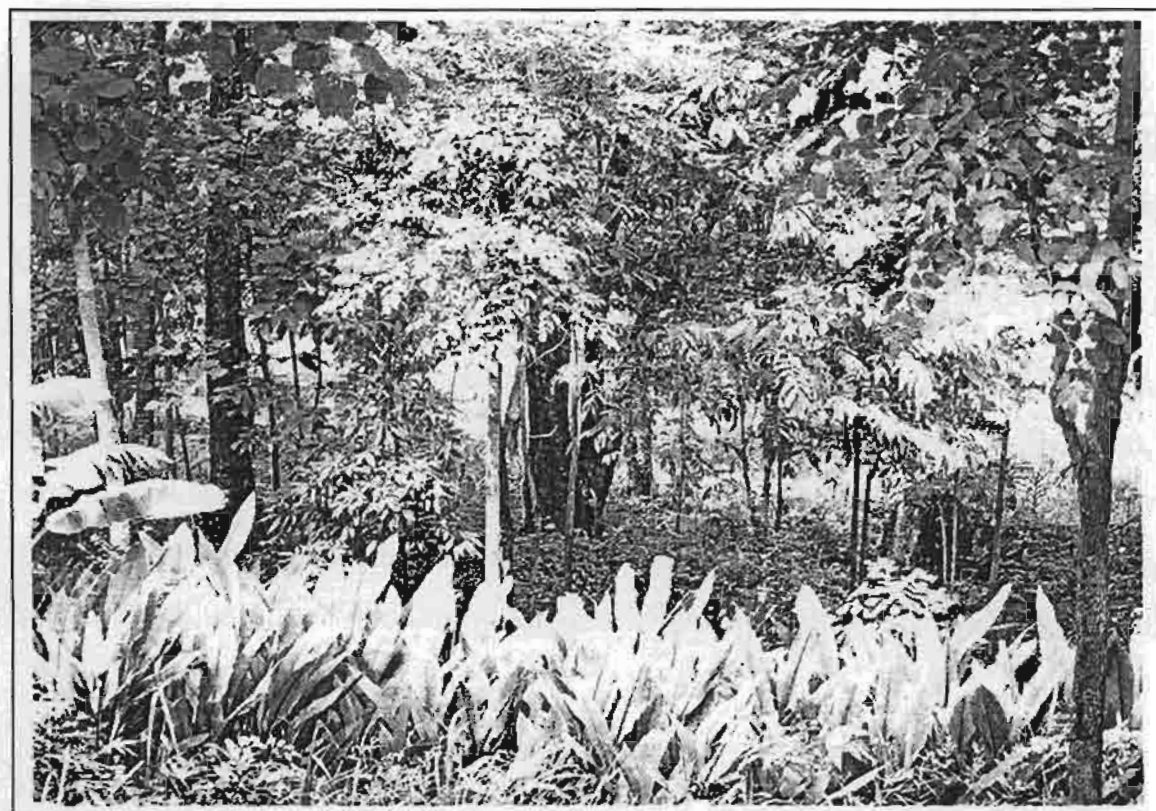
3. การแลกเปลี่ยนทรัพยากร จากการศึกษาพบว่าความสัมพันธ์ของชุมชนมีผลต่อการอนุรักษ์ไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพพืชอาหารและสมุนไพร เพราะว่าความสัมพันธ์ทางสังคมระดับครอบครัว ที่มีเป้าหมายการจัดการทรัพยากรชีวภาพเพื่อการบริโภคในครอบครัวเป็นหลัก และสืบเนื่องจากวิธีการและระบุนิยมการบริโภคที่แตกต่างกัน พืชหลายชนิดจึงมีการแลกเปลี่ยน มีการขอกันโดยไม่มีการหวงกันทั้งพืชที่ปลูกไว้และเชื้อพันธุ์พืช การด้อยที่ด้อยอาศัยพึ่งพากันในหมู่เครือญาติ และชุมชน และการแลกเปลี่ยนดังกล่าวจึงนำไปสู่การปลูกพืชหลากหลายชนิด บทบาทดังกล่าวผู้หญิงจะเป็นผู้ชำนาญในการจัดเก็บพืช และการนำมาปรุงอาหาร ให้กับครอบครัว

หย่อมสวน : ตัวอย่างการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของปัจเจกและครัวเรือนม้ง

โดยปกติแล้วการตั้งบ้านเรือนและการสร้างที่อยู่อาศัยของชาวม้งนั้นจะสร้างบ้านที่อยู่ติดกับพื้นดิน และจะอยู่ติดๆกันจึงไม่เหลือพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกเช่น คนพื้นราบอย่างไทยวน ไทลื้อ ประกอบกับชาวม้งนิยมเลี้ยงสัตว์เลี้ยง เช่น หมู ไก่ เป็ด แบบปล่อยตามธรรมชาติ ซึ่งสัตว์เลี้ยงพวกนี้ก็จะไปทำลายพืชที่ปลูกได้ แต่ชาวม้งก็มีวิธีการและรูปแบบการจัดการที่เราพบว่ามีปลูกพืชอยู่ 2 ลักษณะคือ ประการแรกเป็นการปลูกพืชในกะบะหรือกระถางที่นำมาจากภาชนะเก่าที่ชำรุดแล้วนำมาปลูกพืชและการทำกะบะไม้ซึ่งจะทำขึ้นเป็นทิวาวไว้พืชที่ปลูกในกะบะเหล่านี้จะเป็นพืชที่ชาวม้งใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันทั้งเป็นอาหารและยาสมุนไพร ประการที่สองคือการทำหย่อมสวนครัวโดยการนำเอาไม้ไผ่มาสานทำเป็นรั้วเพื่อป้องกันสัตว์เลี้ยงในพื้นที่ประมาณ 5 - 10 ตารางเมตรแต่นอกภายในพื้นที่ดังกล่าวมีการปลูกพืชหลากหลายชนิดพืชเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ปลูกเพื่อการใช้ประโยชน์ทั้งสิ้นลักษณะพื้นที่ดังกล่าวจึงมีบทบาทในการกำหนดชนิด

สวนและป่าสมุนไพรชุมชนม้งห้วยหาน

ของพืชและลักษณะของพืช และจากการสำรวจพืชพบที่มีการปลูกพืชที่หลากหลายทั้งพืชอาหารและยา พืชใช้สอย คละเคล้ากันไปทั้งไม้พุ่ม ไม้เลื้อย และพืชล้มลุกต่างๆมากกว่า 40 ชนิด การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพดังกล่าวนั้นยังขึ้นอยู่กับปัจจัยดังนี้คือ ความชอบหรือรสนิยมในการบริโภคและการแบ่งปันอาหาร ความชอบในการบริโภคของแต่ละบ้านอาจจะแตกต่างกันไป เช่น บางบ้านชอบกินแกง บางบ้านชอบกินเป็นผักสดแกงส้มลาบ ผักนี้หรือลวกแกงส้มน้ำพริก บางบ้านชอบคั่ว บางบ้านชอบหลายอย่างรวมกัน พืชที่ชอบบริโภคก็จะมีปลูกไว้ที่บริเวณบ้านตนเองเป็นหลัก แต่หากต้องการพืชชนิดอื่นที่ไม่ได้ปลูกไว้ เมื่อถึงเวลาต้องการที่จะประกอบอาหารชนิดนั้น ก็จะมีการขอแบ่งปันพืชจากเครือญาติและเพื่อนบ้านใกล้เคียง เช่น พืชที่ใช้เป็นเครื่องเทศปรุงรสต่างๆ เป็นต้น

2.2.2 การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพระดับชุมชน

การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในระดับชุมชนนั้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากการจัดการในระดับครอบครัวและเครือญาติ เพราะสถานภาพโครงสร้างทางสังคมของชาวม้งนั้นครอบครัวและเครือญาติเป็นหน่วยย่อยที่ประกอบกันขึ้นเป็นชุมชน พืชผักและสมุนไพรเป็นทรัพยากรชีวภาพที่ตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีวิตจึงนำไปสู่การจัดการดังกล่าว สำหรับการจัดการในระดับชุมชนของชาวม้งทั้งสี่พื้นที่แล้วพบที่มีการจัดการอยู่ 2 ระดับ คือ

การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพระดับเครือข่ายหมอยาพื้นบ้าน

สำหรับการจัดการในระดับเครือข่ายเป็นรูปแบบการจัดการในระดับชุมชนเพราะการจัดการในระดับนี้มีทั้งการแลกเปลี่ยนทรัพยากรชีวภาพพืชสมุนไพรซึ่งกันและกัน และการนำไปสู่ความร่วมมือของเครือข่ายในการจัดการที่ดำรงไว้ซึ่งพืชสมุนไพรที่สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 รูปแบบ คือ

ประการแรก เป็นการแลกเปลี่ยนกันในระดับหมอยาพื้นบ้านในชุมชนที่มีการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และพืชสมุนไพรที่ตนเองได้ปลูกไว้ซึ่งกันและกันซึ่งพบว่าในยามที่มีคนในครอบครัวหรือเครือญาติหรือผู้ป่วยที่ต้องการให้ช่วยเหลือมาให้รักษาก็จะมีการมาขอแบ่งปันพืชสมุนไพรที่แต่ละคนมีและได้ปลูกไว้ เป็นต้น

ประการที่สอง การเป็นสมาชิกชมรมหมอยาพื้นบ้านในระดับอำเภอ ซึ่งการเป็นสมาชิกของชมรมหมอยาพื้นบ้านดังกล่าวที่มีสมาชิกทั้งคนไทยวน ไทลื้อ ทำให้ได้รับการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และพืชสมุนไพรหลายชนิดที่ตนเองไม่เคยใช้มาก่อนจึงมีการขอแลกเปลี่ยนพันธุ์พืชสมุนไพรซึ่งกันและกันและได้นำมาปลูกไว้ตามบริเวณบ้านและหย่อมสวนของตนเองหรือพืชที่ขึ้นเองตามธรรมชาติที่ตนเองไม่เคยใช้แต่เมื่อรู้ว่าพืชชนิดนี้นำมาใช้เป็นสมุนไพรได้ก็จะไม่ตัดทิ้งแต่ก็ปล่อยให้ผลออกให้เมื่อยามเจ็บป่วย เป็นต้น

จากเหตุผลที่กล่าวมาจึงเป็นการเพิ่มองค์ความรู้แก่หมอยาพื้นบ้านและเป็นการเพิ่มความหลากหลายของพืชสมุนไพรในระบบนิเวศของชุมชน

ประการที่สาม เป็นการจัดการป่าสมุนไพรชุมชนของหมอยาพื้นบ้านที่รวมตัวกันทั้งสี่ชุมชนและนำไปสู่การจัดการกำหนดพื้นที่ ขอบเขต และกฎกติการ่วมกันของแต่ละชุมชนในการปลูกและดูแลพืชสมุนไพรเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนและการนำเอามาใช้ประโยชน์ ซึ่งในพื้นที่ศึกษาทั้งสี่แห่งนั้นมีสมาชิกหมอยาพื้นบ้านมั่งเป็นตัวจักรสำคัญในการเคลื่อนไหลผลักดันการสร้างสวนสมุนไพรด้วยเหตุผลสองประการคือ

1) ประการแรกเนื่องจากพืชสมุนไพรบางชนิดมีจำนวนลดลงด้วยเหตุจากมีการเก็บหาไปใช้ประโยชน์มากเกินไปประกอบกับการลดลงของพื้นที่ป่าทำให้พืชสมุนไพรบางชนิดหายากและอยู่ใกล้เมื่อยามจำเป็นใช้ในการปรุงยาต้องใช้เวลานานในการไปเสาะหาการนำเอาสมุนไพรที่หายากมาปลูกจึงเป็นวิธีการจัดการเพื่อการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์พืชสมุนไพรไว้

2) ประการที่สองเป็นการอนุรักษ์ไว้ซึ่งพืชสมุนไพรของชุมชนเพื่อการเรียนรู้ การใช้ประโยชน์ของชุมชนเราจึงพบว่าที่ห้วยห้านมีสวนสมุนไพรชุมชนสำหรับเป็นพื้นที่สาธิตและสวนสมุนไพรสำหรับปลูกไว้ใช้ประโยชน์ของสมาชิกหมอยาพื้นบ้านขนาดใหญ่มากกว่า 20 ไร่ ซึ่งเป็นความร่วมมือที่นำไปสู่การยอมรับและการส่งเสริมของหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่โครงการหลวงดอยยาว ดอยผาหม่น ส่วนที่ห้วยลั้งนั้นมีการกำหนดพื้นที่สำหรับปลูกสมุนไพรประมาณ 2 ไร่ เพื่อเป็นแหล่งเก็บรวบรวมพันธุ์สมุนไพรซึ่งทำให้โรงเรียนในชุมชนมีการสร้างสวนสมุนไพรในโรงเรียนตามเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของเด็กนักเรียน ส่วนห้วยตัวนั้นหมอยาพื้นบ้านร่วมกับชาวบ้านได้ช่วยกันการปรับพื้นที่เชิงเขามากกว่า 5 ไร่จัดทำเป็นสวนสมุนไพรที่มีการจัดเวรหมุนเวียนไปดูแลรดน้ำพรวนดิน ขณะที่ห้วยหล้งนั้นการจัดการมุ่งไปที่การปลูกสมุนไพรในระบบนิเวศขนาดเล็กของหมอยาพื้นบ้านแต่ละคนทั้งห้อมสวนข้างบ้าน ห้อมสวนสมุนไพรริมห้วยในไร่ และริมห้วยข้างบ้าน ซึ่งปัจจุบันกำลังขยายพื้นที่เพื่อนำไปสู่การจัดทำสวนสมุนไพรของชุมชน ดังนั้นเราจะเห็นว่าการจัดการระดับเครือข่ายหมอยาพื้นบ้านจึงเป็นการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพรไว้

การจัดการป่าชุมชนแหล่งพันธุกรรมความหลากหลายทางชีวภาพ

สำหรับชุมชนมั่งแล้วการเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้านตั้งแต่เริ่มต้นด้วยเหตุผลมาจากความต้องการในการพึ่งพาทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เพื่อการดำรงชีพเป็นปัจจัยหลักแม้ว่าการถูกเคลื่อนย้ายในช่วงของปัญหาทางการเมืองจะส่งผลกระทบต่อชุมชนมั่งในพื้นที่ปัจจุบันแต่ชาวมั่งทั้งสี่พื้นที่ศึกษาก็มีการกำหนดขอบเขตพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์จากป่า ในอดีตนั้นการจัดการป่ามีอุดมการณ์ความเชื่อเรื่องผีเพราะความเชื่อเรื่องผีป่าที่มีอยู่ตามระบบนิเวศของป่านั้นๆ เป็นสถาบันคอยควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ การบุกรุกพื้นที่ป่าจึงมีไม่มากส่วนมากก็จะเป็นการขอใช้ประโยชน์จากป่าทำไร่ข้าว ไร่ ข้าวโพด ไร่ฝิ่น เพื่อการผลิตอาหาร ที่ต้องมีการขออำนาจจากสิ่งเหนือธรรมชาติเพื่อใช้พื้นที่และเป็นการขอให้ช่วยเหลือคุ้มครองพืชพันธุ์ธัญญาหารที่ปลูกไว้

การกำหนดพื้นที่ร่วมกันของหมอชาพื้นบ้านม้งเพื่อจัดทำสวนสมุนไพรชุมชน

การเก็บสมุนไพรจากป่าของหมอชาพื้นบ้านม้ง

ซึ่งต้องมีการเซ่นไหว้ก่อน เป็นต้น อุดมการณ์อำนาจดังกล่าวมีผลต่อการควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนและมีผลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นการจำแนกป่าตามตามทัศนะของชาวบ้านจึงมีหลายแบบที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ที่ดินและระบบนิเวศทางกายภาพของป่าแตกต่างกันไปดังนี้

1. **ฮ้ายยัง** เป็นพื้นที่ป่าแก่หรือป่าที่อุดมสมบูรณ์ที่เป็นต้นน้ำลำธาร ซึ่งชาวมังจะให้ความสำคัญเพราะเป็นแหล่งน้ำที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ทั้งอุปโภคบริโภคที่มักจะต่อท่อน้ำทำเป็นระบบประปาภูเขา นอกจากนี้ชาวมังยังเชื่อว่าบริเวณป่าดังกล่าวเป็นที่สิงสถิตย์ของผีต้นน้ำ และผีต้นไม้ใหญ่

2. **ฮ้ายจ้อแย่ง** เป็นพื้นที่ป่าที่อยู่ถัดออกมาจากป่าฮ้ายยังเป็นลักษณะของป่าเบญจพรรณที่มีต้นไม้ผลัดใบขนาดใหญ่ขึ้นสลับกับป่าไผ่

3. **ฮ้ายซัง** เป็นพื้นที่ป่าที่มีต้นไม้ขึ้นประปรายสลับซึ่งมักจะเป็นพื้นที่ที่เคยเป็นไร่ร้างเก่าและถูกทิ้งไว้มานานๆ จนต้นไม้ขึ้นกลายเป็นป่ารุ่นใหม่

4. **ตงโปเย/ตงโปเย** เป็นพื้นที่ป่าที่มีหินขรุขระและมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นสลับกับป่าไผ่

5. **ตงเซ้ง** เป็นป่าที่อนุรักษ์ไว้สำหรับทำพิธีกรรม ที่ชาวมังเชื่อว่ามีผีหรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่

6. **ต้อนคว่ำ** เป็นป่าช้าที่กันไว้สำหรับเป็นที่ฝังศพของสมาชิกชุมชนเมื่อยามเสียชีวิตลง

7. **กูเต๊ะ** เป็นป่าที่ถูกแผ้วถางทำไร่ชาวมังมักจะเรียกรวมกันทั้งผืนไร่ปัจจุบันและผืนไร่ร้างที่ทิ้งไว้สองสามปี หากเป็นกูเต๊ะที่ถูกทิ้งไว้นานเกินกว่าสี่ห้าปีขึ้นไปจะเป็นบริเวณที่มีไม้ไผ่ขึ้นเป็นจำนวนมากจะเป็นแหล่งที่เก็บหาหน่อไม้ไร่ของชาวมัง

การจำแนกป่าดังกล่าวขึ้นอยู่กับทัศนะของชาวบ้านกับการใช้ประโยชน์เป็นสำคัญ ซึ่งป่าเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ พืชหลายชนิดถูกเก็บจากมาป่าเพื่อนำมาประกอบอาหาร เช่น เห็ดที่มีทั้งเห็ดที่ขึ้นตามพื้นที่ที่ชุ่มชื้นใต้โคนต้นไม้ในป่า ได้แก่ เห็ดเต๋อย่า เห็ดจ้อ เห็ดจ้อ เห็ดจ้อ เห็ดจ้อ เห็ดจ้อ เห็ดจ้อ เห็ดจ้อ เห็ดจ้อ เห็ดจ้อ เป็นต้น ส่วนพืชผักหลากหลายชนิดก็เก็บมาจากป่าเพื่อบริโภคเช่น มะกั่วจ้อ มะเขี เต๋อช้ำปลีอง เปลือกต้องหล้า เปลือกจ้อง เปลือกกำแท่ง ม้ายั่วจะ จัจะร่อจ้อง จัจะเต้า จัจะชา จัจะชา เล่ววะ หน่อไม้ไร่ หน่อไม้ราง หน่อไม้บง ก็จะนำมาต้มมาแกงกินเมื่อยามหน้าฝน และพืชอีกหลายหลายชนิดที่เก็บมาใช้เป็นสมุนไพร ผลไม้จากป่าหลากหลายชนิด เช่น จี่ไฉ่จ้อ จี่ไฉ่แะ จี่ไฉ่เค้าแจ้ง จี่ไฉ่เค้อ จี่ไฉ่ชาตรอ จี่ไฉ่จ้อ จี่ไฉ่เลี้ยเกีย จี่ไฉ่จ้อ ฮา ก็จะถูกเก็บมาเป็นอาหาร ขณะต้นไม้ใหญ่ก็ถูกนำมาใช้สอย และสร้างบ้านเรือน เป็นต้น

จากประโยชน์นานัปการของป่าดังกล่าวทั้งทางตรงและทางอ้อมที่ปัจจุบันอุดมการณ์อำนาจของผีไม่สามารถที่จะอนุรักษ์ป่าไว้ได้ การขยายตัวพื้นที่ของการปลูกพืชพาณิชย์ และการเข้ามาของระบบตลาดที่ใช้เงินตราเป็นสื่อกลางได้ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนเสื่อมลงไปในนัยคือลัทธิบริโภคนิยมได้เข้าสู่ชุมชนและเป็นแรงผลักดันให้มีการใช้ประโยชน์จากป่ามากขึ้น ซึ่งจากการศึกษาพัฒนาการของชุมชนที่

กล่าวมาข้างต้นพบว่า ไม่เฉพาะการขายตัวของพืชพาณิชย์ที่เป็นต้นเหตุการทำลายพื้นที่ป่าของชุมชน แต่ระบบเศรษฐกิจฟองสบู่แตกในช่วงปี พ.ศ.2540 ได้ทำให้เกิดการแสวงหาประโยชน์จากป่าด้วยการตัดไม้ เลื่อยไม้แปรรูปไม้เถื่อนในชุมชนม้งโดยเฉพาะที่ห้วยแล้ง

การตัดไม้แปรรูปขายนั้นมีเพียงไม่กี่รายที่เลื่อยไม้ขายให้กับบุคคลภายนอกส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มของคนที่มีอำนาจในชุมชน เพราะเห็นว่าช่องทางดังกล่าวสามารถหารายได้ง่ายโดยไม่ต้องลงทุนมากจึงมีการนำเลื่อยยนต์เข้ามาทำการแปรรูปไม้ขายโดยมีนายทุนจากภายนอกเป็นผู้รับซื้อ ไม้ที่ถูกตัดจึงมักจะเป็นเฉพาะไม้ที่เป็นที่ต้องการของตลาดได้แก่ มะค่า ประดู่ และตะเคียน ไม้สน เหตุการณ์ที่นำไปสู่ความขัดแย้งและนำไปสู่การรวมกลุ่มเพื่อปกป้องพื้นที่ป่าเกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2541 – 2542 การตัดไม้เลื่อยไม้เถื่อนขายเริ่มสะดุดและเกิดความขัดแย้งขึ้นเมื่อชาวบ้านที่ยากจนและส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยที่เกิดการตัดไม้ทำลายป่าต้นน้ำซึ่งเป็นแหล่งที่เก็บหาอาหารการกินของคนในชุมชน ประเด็นดังกล่าวจึงนำไปสู่ความขัดแย้งของชุมชนและเกิดการคัดค้าน ชาวบ้านส่วนมากเห็นด้วยและตระหนักถึงการสูญเสียพื้นที่ป่าจึงคัดค้านและลงมติประชุมร่วมกันของชาวบ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านและได้เกิดข้อตกลงร่วมกันในชุมชนในการกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าเพื่อแบ่งเป็นป่าต้นน้ำ ป่าใช้สอยของชุมชนขึ้นโดยในห้วยแล้งนั้นมีการใช้สอยไปทำเครื่องหมายเป็นสัญลักษณ์กับต้นไม้ใหญ่บ่งบอกอาณาเขตบริเวณพื้นที่ป่าชุมชนโดยรอบ และเพื่อเป็นการอนุรักษ์ผืนป่าให้คงอยู่และสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับชุมชนที่ต้องพึ่งพาในการดำรงชีพ โดยมีการกำหนดกฎการใช้เฉพาะสมาชิกของชุมชนเท่านั้น จากประโยชน์ของป่าที่เป็นแหล่งพึ่งพิงของชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดการตระหนักและรวมตัวกันในการจัดการป่าของชุมชนไว้ โดยมีการแต่งตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านขึ้นมาดูแลและมีการร่างกฎข้อบังคับของชุมชนขึ้นมาควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชนเกี่ยวกับป่าคือ

- 1.ห้ามตัดไม้ในพื้นที่เขตป่าสงวนของชุมชนอย่างเด็ดขาด หากไม่เชื่อฟังจะถูกดำเนินการปรับไหมตามมติของคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อนำเอารายได้จากการปรับไปเป็นเงินกองกลางของชุมชน
- 2.ห้ามเข้าไปทำอะไรในพื้นที่เขตป่าสงวนของชุมชนเด็ดขาด หากไม่เชื่อฟังจะถูกดำเนินการปรับไหมตามมติของคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อนำเอารายได้จากการปรับไปเป็นเงินกองกลางของชุมชน
- 3.ห้ามเข้าไปทำลายหรือจุดไฟเผาในเขตป่าสงวนของชุมชนเด็ดขาด หากไม่เชื่อฟังจะถูกดำเนินการปรับไหมตามมติของคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อนำเอารายได้จากการปรับไปเป็นเงินกองกลางของชุมชน
- 4.การเก็บหาของป่าเช่น พืชผัก หน่อไม้ การล่าสัตว์เพื่อเป็นอาหาร และการใช้สอย เช่น ฟืน สมาชิกในชุมชนสามารถทำได้แต่ห้ามคนภายนอกชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์
- 5.หากมีการละเมิดกฎเกณฑ์ของชุมชนจะถูกส่งตัวให้หน่วยงานทางราชการที่เกี่ยวข้องดำเนินคดีตามกฎหมาย

จากกฎของชุมชนที่กล่าวมาจะเห็นว่าศักยภาพของชุมชนและองค์กรชุมชนโดยมีการแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาดูแลเป็นการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ของอำนาจและการจัดระเบียบทางสังคมของชุมชน แม้ว่าอุดมการณ์อำนาจมีที่เคยเป็นสถาบันหลักในการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนทั้งระดับครอบครัว เครือญาติ และชุมชนจะคงยังมีอยู่แต่ในสภาวะการณ์ปัจจุบันอุดมการณ์อำนาจของมีดังกล่าวได้เสื่อมถอยลงในเรื่องของการจัดการทรัพยากร และระบบการผลิตแผนใหม่ ความเชื่อเรื่องผีในการจัดการทรัพยากรเริ่มเสื่อมลงเมื่อระบบการผลิตการเปลี่ยนแปลงและการลักลอบตัดไม้แปรรูปขายที่แสดงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนวิถีคิดของชุมชนที่ทุนนิยมได้เข้ามามีบทบาทครอบงำ ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์เป็นอีกตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจน เช่น การทำไร่ข้าวโพด ไร่ชিং ไร่กะหล่ำปลี การให้ผีไร่ก็อันตรายในระบบการผลิตแผนใหม่เพราะการที่จะให้ข้าวโพด กะหล่ำปลี และชিং ขึ้นงามชาวบ้านเรียนรู้ว่าไม่อาจจะให้ผีช่วยได้เช่นดังก่อนการปลูกพืชในระบบผลิตสมัยใหม่ให้ได้ผลผลิตมาก คือ การใส่ปุ๋ย และการพ่นยาฆ่าหญ้าเพื่อควบคุมวัชพืชแทน หรือแม้กระทั่งไร่ข้าวที่ต้องมีการใส่ปุ๋ยเพิ่มธาตุอาหารในดินเพื่อให้ข้าวเจริญงอกงามและการใช้สารเคมีกำจัดวัชพืชเพื่อลดระยะเวลาในการดายหญ้า ดังนั้นการปรับเปลี่ยนวิถีคิดและวิธีการจัดการจึงเป็นไปตามยุคตามสมัยของพัฒนาการชุมชนภายใต้การครอบงำของระบบตลาดแบบทุนนิยม

การจัดการป่าชุมชนโดยมีการปรับอุดมการณ์อำนาจจากผีมาเป็นกฎของหมู่บ้านขึ้นมีองค์กรชุมชนเป็นผู้ควบคุม ดูแล นับว่าเป็นการปรับเปลี่ยนวิถีคิดและอุดมการณ์อำนาจในการจัดการที่มีประสิทธิภาพของการจัดการทรัพยากรที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพชุมชน เพราะมีการกำหนดขอบเขตทางพื้นที่ ขอบเขตทางสังคม และมีกระบวนการตัดสินใจแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่มีความยืดหยุ่นและสามารถจัดการได้เองภายในชุมชนการกำหนดกฎชุมชนและเมื่อมีการละเมิดกฎก็จะประสานความร่วมมือกับหน่วยงานทางราชการเพื่อดำเนินการในลักษณะการจัดการร่วม (co-management) การจัดการดังกล่าวได้ทำให้ระบบนิเวศป่าของชุมชนมั่งคั่งยังมีความอุดมสมบูรณ์ของป่าต้นน้ำที่ชุมชนได้อาศัยใช้ประโยชน์มาจนถึงปัจจุบัน จากข้อมูลพื้นที่ป่าไม้ของชุมชนมั่งคั่งห้วยห้านมีถึง 1,500 ไร่ที่ตั้งอยู่เหนือหมู่บ้านไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้และโอบมายังตัวหมู่บ้านสองฝั่งเรียกว่าผาแดงและผาเงิน มีลำห้วยผ่านกลางมายังตัวหมู่บ้านที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ ส่วนห้วยแล้งมีพื้นที่ป่าชุมชนมากกว่า 2,000 ไร่ ที่อยู่ติดกับตัวหมู่บ้านไปทางทิศใต้และตะวันตก สำหรับห้วยคู้มีป่าชุมชนมากกว่า 500 ไร่ ที่อยู่ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้และห้วยหลุ่มมีมากกว่า 700 ไร่ที่อยู่เหนือขึ้นไปติดชายแดนไทย-ลาว การจัดการป่าชุมชนในปัจจุบันจะกำหนดขึ้นตามระบบนิเวศลุ่มน้ำเป็นหลักป่าทั้งสี่แห่งถูกแบ่งกันเป็นป่าต้นน้ำที่ชาวบ้านอนุรักษ์ไว้เพื่อให้ประโยชน์จากป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงก็คือ การเก็บพืชผัก และผลไม้รวมทั้งสัตว์ป่าและแมลงจากป่ามาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ ทางอ้อมก็คือเป็นแหล่งต้นน้ำเพื่ออุปโภคบริโภคและทำการเกษตร ส่วนป่าอีกประเภทหนึ่งที่ชุมชนได้อนุรักษ์ไว้คือป่าใช้สอย ผลจากการจัดการป่าชุมชนดังกล่าวส่งผลต่อการดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพของพืชซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมป่าที่ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

ตารางที่ 3 สรุปความหลากหลายทางชีวภาพพืชตามระบบการผลิตของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งเบื้องต้น

ระบบนิเวศ	ไร่	สวน	สวนข้างบ้าน	ป่า
พืชผักอาหาร	44	33	40	50
พืชสมุนไพร	116	64	88	272
พืชใช้สอย	9	12	7	34
พืชเศรษฐกิจ	18	10	-	5
รวม	187	119	135	361

หมายเหตุ : ข้อมูลยังไม่สมบูรณ์อยู่ระหว่างการตรวจสอบความถูกต้อง

3. บทสรุป

พลวัตการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพได้ปรับเปลี่ยนไปตามพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองของชุมชน ที่นำไปสู่การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนอยู่ 2 มิติ คือ

ประการแรกเป็นการจัดการในมิติทางนิเวศวิทยาที่มีการจัดการออกเป็น 3 ลักษณะคือ 1) การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพตามระบบนิเวศ 2) การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพชนิดพันธุ์ และ 3) การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพทางพันธุกรรม

ประการที่สองเป็นการจัดการในมิติทางสังคมวัฒนธรรมที่มีอยู่ 2 ลักษณะคือ 1) เป็นการจัดการระดับปัจเจก ครอบครัวและเครือญาติ ซึ่งเป็นเรื่องของการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ และนำไปสู่การอนุรักษ์ไว้ทั้งตามระบบนิเวศต่างๆที่ได้สรรค์สร้างขึ้นทั้งในไร่ ห้วยมสวนและพื้นที่รอบบ้าน และ 2) เป็นการจัดการในระดับชุมชนซึ่งมี 2 ระดับ คือ ระดับเครือข่ายหอยาพื้นบ้าน และการจัดการป่าชุมชน การจัดการป่าชุมชนเนื่องมาจากการพึ่งพาทรัพยากรดิน น้ำ ป่าเพื่อการดำรงชีพที่ปัจจุบันอุดมการณ์อำนาจของผีไม่สามารถรักษาป่าไว้ได้ จึงมีการปรับเปลี่ยนเปลี่ยนอุดมการณ์อำนาจจากผีมาเป็นการกำหนดขอบเขตพื้นที่ และขอบเขตทางสังคมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรโดยมีการร่างกฎของชุมชนขึ้นมาควบคุมแทน ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนวิธีคิด อุดมการณ์ไปสู่การจัดการที่มีประสิทธิภาพและทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพในชุมชนดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

บทที่ 7

บทสังเคราะห์และข้อเสนอแนะ

ตลอดระยะเวลาสองปีในการทำงานภาคสนามเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลทำให้เราค้นพบองค์ความรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งเกี่ยวกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต กลุ่มชาติพันธุ์ม้งเป็นกลุ่มชนหนึ่งที่ได้อาศัยอยู่ในเขตแถบภูมิภาคป่าฝนร้อนชื้น ทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย และเป็นกลุ่มที่ถูกกล่าวหาามากที่สุดเกี่ยวกับปัญหาต่างๆที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูง งานวิจัยชิ้นนี้จึงเป็นการสะท้อนให้เห็นภาพมายาคติที่ถูกสร้างขึ้นผ่านวาทกรรมการพัฒนาของรัฐและสื่อเป็นเพียงภาพที่บิดเบือนที่ไม่ได้พูดถึงความเป็นจริงของวิถีชีวิตของชาวม้งทั้งหมด ภาพลักษณ์ม้งที่ถูกนำเสนอเป็นเพียงการหยิบยกเอาเพียงบางปัญหามาเป็นตัวอย่างผลเพื่อความชอบธรรมในการควบคุมและจัดการกับกลุ่มชนบนพื้นที่สูงและการหาแพะรับบาปให้กับสังคมไทยเท่านั้น

แต่ทั้งนี้เราคงไม่อาจจะสรุปได้แบบตายตัวไปเสียทีเดียวทั้งหมดว่ากลุ่มชาติพันธุ์ม้งในทุกพื้นที่จะมีวิถีชีวิตที่เหมือนกันขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและความแตกต่างของบริบทแวดล้อมของชุมชนและการเข้าสู่กระบวนการพัฒนาและระบบตลาดทุนนิยมว่าได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของแต่ละชุมชนเป็นอย่างไร การแย่งชิงทรัพยากรในพื้นที่แต่ละแห่งที่แตกต่างกัน รวมทั้งความเป็นชนชั้นทางสังคมในชุมชนม้งเองที่แตกต่างกัน ล้วนแต่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงและการดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน งานวิจัยของเราครั้งนี้เป็นการศึกษาชุมชนม้งในบริบทของระบบนิเวศชุดหนึ่งที่มีปัจจัยเกื้อหนุนต่อการดำรงรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรม ประเพณี และมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่าที่สามารถจัดการได้ในระดับหนึ่ง ถึงแม้ว่าในระยะเวลาที่ผ่านมากระบวนการพัฒนาและระบบตลาดทุนนิยมจะเริ่มส่งผลกระทบต่อชุมชนที่เราพบเห็นได้จากการปลูกพืชพาณิชย์เพิ่มมากขึ้น การออกมาเป็นแรงงานรับจ้างมากขึ้น การค้าขายเพิ่มมากขึ้น เป็นต้น

ซึ่งข้อค้นพบจากงานวิจัยชิ้นนี้ทำให้เราเรียนรู้และมองเห็นถึงความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งที่ตนเองได้ใช้ประโยชน์ในระบบนิเวศที่เราสามารถนำมาสังเคราะห์และนำเสนอได้ดังนี้ 1) ความหลากหลายทางชีวภาพกับความหลากหลายทางวัฒนธรรม 2) วัฒนธรรมการบริโภคกับความหลากหลายทางชีวภาพ 3) ชาติพันธุ์การแพทย์และธรรมนุญสุขภาพกับความหลากหลายทางชีวภาพ 4) ระบบนิเวศเกษตรพื้นบ้านกับการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ และ 5) สิทธิชุมชนกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ

1. ความหลากหลายทางวัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ

การบุกเบิกงานวิจัยด้านนิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ทรัพยากรชีวภาพและสิทธิชุมชนของ ยศ และคณะ (2547) ได้แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในภาคเหนือตอนบนกับความสัมพันธ์ในการจัดการทรัพยากรชีวภาพ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศกับวัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญในการเพิ่มความหลากหลายของสายพันธุ์พืชที่พัฒนาขึ้นในภูมิทัศน์วัฒนธรรมแต่ละแห่ง นอกจากนี้ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความหลากหลายของระบบนิเวศเกษตรยังเป็นปัจจัยที่ช่วยเพิ่มความหลากหลายให้กับสายพันธุ์พืช จึงทำให้ความหลากหลายของสายพันธุ์พืชที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติได้รับการผลิตซ้ำและพัฒนาด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งการคัดเลือก เก็บ รักษาสายพันธุ์ การปรับเปลี่ยนพื้นที่เพาะปลูก การใช้ไฟ เทคนิคการควบคุมน้ำ การกำจัดวัชพืช การปลูกพืชหลากหลายชนิดร่วมกัน ตลอดจนเทคนิควิธีอื่นๆที่เกษตรกรได้พัฒนาแล้วแต่มีผลต่อความหลากหลายของสายพันธุ์พืชทั้งสิ้น

เช่นเดียวกันการศึกษาของเราที่พบว่าชาวม้งมีความสัมพันธ์ เชื่อมโยงกันของความหลากหลายทางวัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพที่พึ่งพากันมาตลอดผ่านความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมต่างๆในการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ทั้งการจัดการทรัพยากรในระบบการผลิต และการอนุรักษ์ป่า การพยายามผสมกลมกลืนด้วยนโยบายรัฐชาติและการพัฒนาของรัฐ เช่น การอพยพคนออกจากป่า การส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ การส่งเสริมกองทุนและกระบวนการเป็นหนี้ให้กับเกษตรกรจึงเป็นการทำลายความหลากหลายทางวัฒนธรรมและขณะเดียวกันก็เป็นการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพไปพร้อมๆกัน

งานวิจัยชิ้นนี้จึงเสนอว่า “เราจำเป็นต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับสัมพันธภาพระหว่างความหลากหลายทางวัฒนธรรมกับการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งเป็นพื้นฐานของวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์เพื่อเป็นแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน”

2. วัฒนธรรมการบริโภคกับความหลากหลายทางชีวภาพ

วัฒนธรรมการบริโภคอาจกล่าวได้ว่าเป็นวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงวิถีชีวิตของมวลมนุษยชาติในแต่ละกลุ่มแต่ละพื้นที่ที่มีความแตกต่างหลากหลายอย่างไร และวัฒนธรรมการกินดังกล่าวยังเป็นเหมือนกระจกสะท้อนให้เห็นถึงเบื้องหลังของการจัดการทรัพยากรที่มนุษย์เราจะต้องนำมาเป็นอาหารทั้งในระบบการผลิต เช่น การเพาะปลูกทั้งในไร่ นา สวน การเลี้ยงสัตว์ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจากป่า เป็นต้น ขณะเดียวกันวัฒนธรรมการบริโภคก็เป็นตัวช่วยให้เราเห็นว่า พืช สัตว์ แมลงชนิดใดที่มนุษย์สามารถนำมาบริโภคได้ และจะต้องดำเนินการหรือมีวิธีการอย่างไรบ้าง สิ่งเหล่านี้คือความหลากหลายทางชีวภาพที่มนุษย์ได้สรรค์สร้างขึ้นมากเพื่อเป็นคลังอาหารที่ใช้หล่อเลี้ยงชีวิตในแต่ละวัน

ความหลากหลายทางชีวภาพของพืชผักยังอาจกล่าวได้ว่าเป็นการช่วยสรรค์สร้างวัฒนธรรมการบริโภคที่หลากหลายรูปแบบหลากหลายวิธีการที่จะนำเอาพืชผักมาประกอบและปรุงอาหารที่มีทั้งการกินเป็นพืชสด ผักแกงส้ม การแกง การต้ม การผัด การเผา ปิ้ง หมก การตำและยำ ตามรสนิยมการบริโภค เป็นต้น ขณะเดียวกันความหลากหลายทางชีวภาพยังขึ้นอยู่กับฤดูกาลที่หมุนเวียน ในชุมชนชาวม้งเองก็เช่นเดียวกันที่เราพบว่าวัฒนธรรมการกินของชาวม้งมีผลต่อความหลากหลายทางชีวภาพที่ตนเองได้ใช้ประโยชน์ พืชอาหารที่ชาวม้งนำมาบริโภคจึงมีมากกว่า 150 ชนิด รวมทั้งสัตว์และแมลงอีกหลายชนิด ดังนั้นผู้หญิงจะเป็นผู้จัดการในครัวเรือน องค์ความรู้ความเข้าใจที่มีต่อพืชอาหารจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้มีการใช้ประโยชน์ มีการอนุรักษ์ไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพพืชผักที่ตนเองนำมาเป็นอาหารในชีวิตประจำวัน งานศึกษาของจากรูรณ (2540) ได้แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมการบริโภคของคนอีสานกับการนำเอาความหลากหลายพืชผัก สัตว์และแมลงมาประกอบและปรุงเป็นอาหารในชีวิตประจำวันจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของคนอีสาน เช่นเดียวกันกับงานของสถาบันการแพทย์แผนไทย (2542) ที่รวบรวมเรื่องผักพื้นบ้านภาคเหนือ และงานของฉลาดชายและคณะ (2543) ที่ทำการศึกษาวัฒนธรรมการกินของคนเมืองเกี่ยวกับน้ำพริกและผักพืชบ้านล้านนาได้แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมการบริโภคที่สัมพันธ์กับความหลากหลายทางชีวภาพที่คนทางภาคเหนือได้ใช้ประโยชน์ในการนำมาเป็นอาหารที่หลากหลายรูปแบบหลากหลายวิธีการซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการอนุรักษ์ไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพของพืชผักอาหารเหล่านี้ในชุมชน

นอกจากนี้การศึกษาของเรายังพบว่าผู้หญิงเป็นบุคคลที่มีบทบาทและความสำคัญเป็นอย่างยิ่งกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพเพราะผู้หญิงจะเป็นผู้ดูแลครอบครัวในเรื่องอาหารการกิน รวมทั้งความเจ็บป่วยของสมาชิกในครัวเรือน ดังนั้นพืชผักและสมุนไพรที่ใช้อยู่ในชีวิตประจำวันผู้หญิงจึงเป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญมากกว่าตั้งแต่การเริ่มลงมือการผลิต การคัดสรรเมล็ดพันธุ์ การปลูก การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว การเก็บรักษาสายพันธุ์ และการนำเอาพืชผักจากระบบนิเวศต่างๆ มาประกอบเป็นอาหารให้กับสมาชิกในครัวเรือนแล้ว หรือแม้แต่พืชผักที่นำมาเป็นอาหารของสัตว์เลี้ยงก็ล้วนแล้วแต่เป็นหน้าที่ที่ผู้หญิงเป็นผู้ปฏิบัติ

งานศึกษาที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของผู้หญิงกับการรักษาสายพันธุ์พืชที่ตนเองปลูกกับความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศที่ปลูกพืช เช่น ประเสริฐ (2540) ที่พบว่าผู้หญิงปกากะญอมีความรู้เกี่ยวกับการจำแนกดินกับการปลูกพืชและมีการวางระบบในการปลูกพืชที่มีความเหมาะสม เพื่อมิให้พืชแต่ละชนิดส่งผลกระทบถึงกันและเพื่อความสะดวกในการเก็บเกี่ยวผลผลิต และพืชเหล่านี้ก็จะถูกนำมาเป็นอาหารเลี้ยงสมาชิกในครอบครัวด้วยน้ำมือผู้หญิง เช่นเดียวกับการเก็บหาอาหารพืชผักจากป่าของชุมชนในลาวพบว่าชาวบ้านจะเก็บพืชผักและสมุนไพรกว่า 141 ชนิดจากป่ามาใช้บริโภคและนำไปขายและผู้เก็บพืชผักเหล่านี้ก็คือผู้หญิง (Ireson 1991) ดังนั้นแหล่งอาหารที่สำคัญของผู้หญิง

และครอบครัวที่สามารถเก็บหาพืชสมุนไพรและพืชอาหารที่อยู่ริมสวน ไร่ นาและในป่ามาเป็นอาหารได้โดยไม่ต้องลงทุนด้วยปัจจัยจากภายนอกเพียงแต่อาศัยความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพืชผักเท่านั้น (FAO 1989; 1991; 1990; 1992)

ด้วยเหตุนี้งานวิจัยชิ้นนี้จึงเสนอว่า “การส่งเสริมวัฒนธรรมการบริโภคของชุมชนจะเป็นตัวช่วยส่งเสริมและอนุรักษ์ไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพที่ยั่งยืนเนื่องจากวิถีชีวิตของชุมชนเหล่านี้ต้องพึ่งพาทรัพยากรชีวภาพเหล่านี้ในการดำรงชีวิต”

3.ชาติพันธุ์การแพทย์และธรรมนุญสุขภาพกับความหลากหลายทางชีวภาพ

การแพทย์พื้นบ้านกำลังเป็นที่กล่าวขานถึงในยุคของกระแสการปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติของสังคมไทย และได้รับการขับเคลื่อนผลักดันจากการเคลื่อนไหวของกลุ่มองค์กรต่างๆทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชนและนำไปสู่การปฏิรูประบบราชการ เกิดการปรับเปลี่ยนทั้งระบบการบริหาร การจัดการและโครงสร้างของหน่วยงานภาครัฐรวมทั้งหน่วยงานที่ดูแลเกี่ยวกับการแพทย์และสาธารณสุข เกิดกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกขึ้นในกระทรวงสาธารณสุขเพื่อส่งเสริมสนับสนุน พื้นฟูองค์ความรู้ที่ถูกทำให้สูญหายไปกว่าร้อยปีให้วนกลับพลิกฟื้นขึ้นมารับใช้และเป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพของประชาชนที่ต้องการตามหลักกฎหมายในสังคมไทยอีกครั้งหนึ่ง เช่นเดียวกันกับการเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันร่างธรรมนุญสุขภาพหรือพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติที่มีกรอบแนวทางในการส่งเสริม สนับสนุนภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพควรได้รับการรับรองและพิจารณาเพื่อสุขภาพของสังคมไทยโดยรวม โดยเฉพาะการสนับสนุนการแพทย์พื้นบ้านในการดูแลสุขภาพของชุมชน

ขณะเดียวกันการแพทย์พื้นบ้านคงมิใช่การนิยามความหมายและการจำกัดเพียงการแพทย์ภูมิภาคของรัฐไทยเท่านั้นแต่ควรจะครอบคลุมถึงการแพทย์พื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งงานศึกษาถึงระบบการแพทย์พื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ในสังคมไทย เช่น ยิ่งยงและธारा (2537), ยิ่งยงและคณะ (2546), เสถียร (2542) ,ยศ และคณะ(2547) เป็นต้น ที่แสดงให้เห็นถึงระบบการแพทย์พื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นระบบที่มีความสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในระบบนิเวศต่างๆ เช่นเดียวกันการศึกษาของเราครั้งนี้พบว่าชาวม้งมีระบบการแพทย์พื้นบ้านที่รับใช้สมาชิกในชุมชนมาอย่างยาวนานจนถึงปัจจุบันแม้พัฒนาการของชุมชนจะถูกเปลี่ยนผ่านทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมืองแต่การแพทย์พื้นบ้านกลับดำรงอยู่และรับใช้สังคมของชุมชนอย่างยั่งยืน ขณะเดียวกันเรายังพบว่าระบบการแพทย์พื้นบ้านม้งเป็นระบบความสัมพันธ์เชิงซ้อน (Complex relationship) ของปัจเจก ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน บนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่แฝงไปด้วยกุศโลบายของศีลธรรม จริยธรรมที่

เชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรชีวภาพที่มนุษย์นำมาเป็นส่วนประกอบในการบำบัดความเจ็บป่วย และบำรุงร่างกายเพื่อให้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ระบบการแพทย์พื้นบ้านจึงเป็นระบบที่ช่วยในการรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ

ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงเสนอว่า “การสนับสนุนธรรมนูญสุขภาพแห่งชาติและภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านรวมทั้งควรเคารพถึงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในการตัดสินใจที่จะเลือกใช้วิธีการรักษาและบำบัดความเจ็บป่วยของชุมชนจะเป็นหนทางที่ช่วยอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนและเป็นแนวทางการพัฒนาสุขภาพที่ยั่งยืน”

4. ระบบนิเวศเกษตรพื้นบ้านกับการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ

การศึกษาของเราพบว่าความหลากหลายของระบบเกษตรพื้นบ้านเป็นระบบนิเวศที่ส่งผลต่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งระบบนิเวศเกษตรพื้นบ้านเป็นรูปแบบหนึ่งของการอนุรักษ์สายพันธุ์พืชพื้นบ้านซึ่งหากเราไล่เรียงไปตั้งแต่บริเวณรอบบ้าน ห่อมสวนครัว สวนและไร่ เราจะพบว่าเป็นระบบที่มีความหลากหลายของพืชที่ชาวบ้านได้สรรค์สร้างขึ้นบนพื้นฐานของความรู้ที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาระบบการจำแนกพืชเป็นประเภทต่างๆเป็นองค์ความรู้พื้นฐานของการปรับปรุงพันธุ์พืชทางการเกษตร เราจะเห็นตัวอย่างว่าชาวม้งมีการจำแนกพืชประเภทข้าวชนิดเดียวได้มากกว่า 25 สายพันธุ์ ซึ่งในความเป็นจริงสายพันธุ์ข้าวมีมากกว่านี้แต่เป็นเพียงสายพันธุ์ข้าวที่ยังคงมีการเก็บรักษาสายพันธุ์และปลูกในชุมชนพื้นที่ศึกษา นอกจากพันธุ์ข้าวแล้วพืชผัก เช่น พริก มะเขือ แตง ถั่ว ฯลฯ และพืชสมุนไพรอีกหลากหลายชนิดซึ่งนอกจากจะเป็นการจัดการความหลากหลายทางชนิดพันธุ์แล้วยังเป็นการจัดการความหลากหลายทางพันธุกรรมพืช และพืชเหล่านี้ก็จะมีระบบนิเวศที่มีความเหมาะสมในการเจริญเติบโตที่ชาวม้งเรียนรู้ว่าดินและระบบนิเวศแบบใดสมควรจะปลูกพืชชนิดนั้น ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาที่ตกผลึกปฏิบัติเรียนรู้ในชีวิตจริงและสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน

งานวิจัยชิ้นนี้จึงเสนอว่า “การอนุรักษ์ระบบนิเวศเกษตรพื้นบ้านจะเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูงและเป็นแหล่งอนุรักษ์ไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ”

5. สิทธิชุมชนกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ

การทำความเข้าใจถึงสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรจำเป็นต้องทบทวนและหันมาปรับเปลี่ยนวิธีคิดใหม่ การมองสิทธิชุมชนจำเป็นต้องมองถึงระบบนิเวศในลักษณะของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งส่งผลต่อแนวคิดเรื่องสิทธิในการเข้าถึงและการจัดการทรัพยากรอย่างมีนัยสำคัญ ระบบนิเวศจะเป็นตัวกำหนดลักษณะของทรัพยากรและความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่ได้อาศัยอยู่

ในระบบนิเวศนั้นๆ ความเข้าใจและสัมพันธภาพของการพึ่งพิงจึงนำไปสู่ความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรที่ตอบสนองของความต้องการในการดำรงชีพของกลุ่มชาติพันธุ์ จากแนวคิดเกี่ยวกับทรัพยากรและสัมพันธภาพที่เกิดขึ้นจึงนำไปสู่การรักษาไว้ซึ่งความสมดุลระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศ แนวคิดดังกล่าวจึงทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีพื้นฐานที่เชื่อมโยงของศีลธรรมกับแนวคิดสิทธิการใช้และเข้าถึงทรัพยากร ที่ตนเองต้องทำหน้าที่ดูแลจัดการทรัพยากรในระบบนิเวศที่ตนเองดำรงอยู่ ดังเช่นกรณีของชาวม้งได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคมกับความสัมพันธ์ของสิทธิในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน

สิทธิดังกล่าวครอบคลุมความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในเรื่องของสิทธิการใช้ทรัพยากรและองค์ความรู้ต่างๆของชุมชนซึ่งชุมชนแต่ละชุมชนแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ก็จะมีกำหนดสิทธิของตนเองขึ้นมา สำหรับชุมชนม้งพัฒนาการของชุมชนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่ถึงโถมเข้าสู่ชุมชน ทำให้อุดมการณ์อำนาจในการจัดการทรัพยากรเดิมมีอาจด้านทานได้จึงมีการปรับเปลี่ยนอุดมการณ์อำนาจของผีที่เคยเป็นสถาบันการจัดการทรัพยากรเดิมมาเป็นการร่างกฎชุมชนขึ้นแทนเพื่อจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม และจัดระเบียบสิทธิในการจัดการทรัพยากรใหม่ ดังเช่น สิทธิในการใช้ทรัพยากรจากป่าที่อยู่บนพื้นฐานของสิทธิร่วมของชุมชนที่ต้องปฏิบัติตามกฎของชุมชนหากมีการฝ่าฝืนก็จะประสานกับหน่วยงานรัฐเพื่อร่วมจัดการ (co-management) นอกจากนี้สิทธิขององค์ความรู้เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้านยังมีการถ่ายทอดความรู้ที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชนให้กับบุคคลที่ผ่านการคัดสรร มีความรับผิดชอบ และมีศีลธรรม เพราะความรู้ดังกล่าวเชื่อมโยงเกี่ยวพันกับหน้าที่รับผิดชอบและอำนาจในการจัดระเบียบของสังคมด้วย สิทธิดังกล่าวล้วนแต่เป็นการรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชน

ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงเสนอว่า “การรับรองสิทธิชุมชนโดยการยอมรับให้คนอยู่ร่วมกับป่าด้วยการรับรองกฎหมายป่าชุมชนจะเป็นหนทางในการดำรงและรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพที่ยั่งยืน”

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและงานวิจัย

ข้อค้นพบจากการศึกษาดังกล่าวจึงมีนัยในการให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ ดังต่อไปนี้คือ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.สนับสนุนเครือข่ายองค์กรชุมชน โดยเฉพาะเครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับจัดการทรัพยากรชีวภาพกับทั้งด้านอาหารและสุขภาพของชุมชนซึ่งจะเป็นการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพึ่งพาตนเองในด้านเศรษฐกิจชุมชนและสุขภาพอนามัย ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น

2.รับรองสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเด็นที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชีวภาพ โดยเฉพาะการจัดการที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่ยืดเยื้อ เช่น การจัดการป่าชุมชนซึ่งเป็นแหล่งความหลากหลายทางชีวภาพโดยมีการตรากฎหมายขึ้นมารองรับสิทธิชุมชนดังกล่าว เช่น พรบ.ป่าชุมชน พรบ.คุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย เป็นต้น

3.สนับสนุนส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ระบบนิเวศท้องถิ่นเกี่ยวกับระบบการเกษตรพื้นบ้าน เช่น หอสมุดชาบบ้าน ไร่ข้าว รวมทั้งระบบการจัดการทรัพยากรบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ป่าชุมชนเพราะเป็นแหล่งความหลากหลายทางชีวภาพ

4.สนับสนุนการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความหลากหลายทางชีวภาพเข้าสู่สถาบันการศึกษาในทุกระดับเพื่อพัฒนาเป็นหลักสูตรในการเรียนรู้และสร้างความเข้าใจในการจัดการทรัพยากรชีวภาพที่ยั่งยืน

5.สนับสนุนระบบการแพทย์พื้นบ้านในชุมชนเพื่อเป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพร

2.ข้อเสนอแนะทางด้านการวิจัย

1.สนับสนุนให้ทีมงานวิจัยเพื่อรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อเป็นการส่งเสริมศักยภาพและความเข้มแข็งชุมชนที่มีใช้การแสวงหาความรู้และนำออกมาจากบริบทของท้องถิ่น (ex situ) แต่เป็นการรวบรวมและส่งเสริมให้อยู่กับท้องถิ่น (in situ) และจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อเป็นฐานข้อมูลในการนำมาวิจัยทางด้านวิทยาศาสตร์ ทางสังคมศาสตร์ และเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพัฒนาในระดับต่อไป

2.กระบวนการวิจัยควรเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันและการวิจัยควรมีเป้าหมายเพื่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนที่จะนำไปสู่การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพที่ยั่งยืนบนพื้นฐานเศรษฐกิจแบบพอเพียง

3.สนับสนุนให้ทีมงานวิจัยเชิงพัฒนาท้องถิ่นของสถาบันการศึกษาทุกระดับเพื่อพัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพบนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กมลภรณ์ เสราดี

- 2536 "วัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับคุณค่าของพืชผักพื้นบ้านภาคเหนือ" วิทยานิพนธ์
สังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามนุษยวิทยาประยุกต์ มหาวิทยาลัยมหิดล

กมลภรณ์ คงสุขวิวัฒน์และคณะ

- 2544 ภูมิปัญญาพื้นบ้านกรณีศึกษาอาหารพื้นบ้านไทยภาคเหนือ. นครสวรรค์ :
ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาการสาธารณสุขมูลฐานภาคเหนือ

กฤษฎา บุญชัย

- 2540 พลวัตชุมชนล้านนาในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ. กรุงเทพฯ :
สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

กาญจนะ ประภาศวุฒิสาร

- 2537 กองพล ๙๓ ผู้อพยพอดีตทหารจีนคณะชาติบนดอยผาตั้ง. เชียงใหม่ : น้างหุ่นสวน
จำกัด สยามรัตน์.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์

- 2535 คื่นสุภาพแก่ประชาชน. ศูนย์ประสานงานการแพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย
กรุงเทพฯ : กองแผนงานสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข

ชจิตภัย บุรุษพัฒน์

- 2518 ชนกลุ่มน้อยในไทย. กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา
2526 ชาวเขา. กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา

จันทบูรณ์ สุทธิ

- 2539 การเกษตรแบบตัด ฟัน โค่น เผา บนพื้นที่สูงวิทยาการพื้นบ้าน. สถาบันวิจัยชาวเขา
กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม

จารุวรรณ ธรรมวัตร

- 2540 "วัฒนธรรมการบริโภคอาหารของชาวอีสาน : การสืบสานภูมิปัญญาและมรดกจาก
ธรรมชาติ". รายงานการวิจัยโครงการเสริมสร้างศักยภาพกลุ่มนักวิจัยอีสานคดี เมธี
วิจัยอาวุโสสกว.อาศรมวิจัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม

ฉลาดชาย รมิตานนท์และคณะ

- 2543 วัฒนธรรมการกินของคนเมืองน้ำพริก : น้ำพริกและผักพื้นบ้านล้านนา. ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน, ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และศูนย์ประสานงานการแพทย์แผนไทย โรงพยาบาลประสาทเชียงใหม่, สถาบันการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข

ชนภัทร วินยวัฒน์

- 2538 คำอธิบายเบื้องต้นอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ 2535.กรุงเทพฯ : สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม

ชยันต์ วรรณะภูติ (บก.)

- 2538 เวทีผู้ถูกทอดทิ้ง : บทความและการอภิปรายทางวิชาการเวทีผู้ถูกทอดทิ้ง.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ชูพนิจ เกษมณี

- 2527 คู่มือการทำงานกับชาวเขาเผ่าแม้ว. สถาบันวิจัยชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์ ด้วยความสนับสนุนจากโครงการ ศสช. ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคเหนือ กรมการศึกษานอกโรงเรียน
- 2534 "ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการทำกินบนที่สูง" ข่าวสารศูนย์วิจัยชาวเขา. ปีที่ 15 ฉบับที่ 1-2 มกราคม-มิถุนายน 2534

ชูศักดิ์ วิทยาก็ค

- 2538 องค์ความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้าน "หมู่บ้านกับศักยภาพในการจัดการทรัพยากร : กรณีศึกษาการจัดการลุ่มน้ำชุมชนภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมในภาคเหนือ" เอกสารสัมมนาทางวิชาการ จัดโดยภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร

- 2545 วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์และความเป็นอื่น.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิภาษา

ทรงวิทย์ เชื่อมสกุล

- 2542 "ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการทรัพยากรและการรักษาความเจ็บป่วยของชาวม้ง" รายงานการวิจัยเสนอต่อศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ทวิช จตุรพฤกษ์

- 2541 เสียจากคนขายชอบศักดิ์ศรีความเป็นคนของชาวสีซอ เครือข่ายชาติพันธุ์ศึกษา ศูนย์ภูมิภาคศึกษาสังคมศาสตร์และการพัฒนาที่ยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง

ทวิช จตุรพฤกษ์และคณะ

- 2540 จากยอจดอยสู่สลัม : การปรับตัวของชาวเขาในเมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยชาวเขา

ประจวบ คำบุญรัตน์และคณะ

- 2539 รายงานเรื่องแนวโน้มด้านสังคมเกี่ยวกับชุมชนบนพื้นที่สูงในทศวรรษหน้า. เชียงใหม่ : สำนักงานกิจการพิเศษ กระทรวงศึกษาธิการและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ประสิทธิ์ ลิปรีชา

- 2541 "กลุ่มชาติพันธุ์ม้งกับปัญหาเสพติด" สังคมศาสตร์กับการศึกษาคนชายขอบ. วารสารทางวิชาการ สังคมศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2541)
- 2546 "อัตลักษณ์ทางเครือญาติของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งท่ามกลางความทันสมัย" อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ และความเป็นชายขอบ. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

ประเสริฐ ตระการศุภกร

- 2541 การสืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบการทำไร่หมุนเวียนของชุมชนเผ่ากะเหรี่ยง วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ปรีชา อุปโยคิน และเสาวภา พรศิริพงษ์ (แปลและเรียบเรียง).

- 2540 การแพทย์พื้นบ้านกับการดูแลสุขภาพ. กรุงเทพฯ : สถาบันการแพทย์แผนไทย.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี

- 2541 "วาทกรรมว่าด้วยชาวเขา" สังคมศาสตร์กับการศึกษาคนชายขอบ. วารสารทางวิชาการ สังคมศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2541)

พัชรินทร์ สิริสุนทร

- 2531 “พฤติกรรมการรักษาเยียวยาตัวเองด้วยผืนของชาวม้งที่เจ็บป่วย : ศึกษากรณีชุมชนม้งแห่งหนึ่งในจังหวัดเพชรบูรณ์” วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมศาสตรการแพทย์และสาธารณสุข บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล

เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ และคณะ

- 2538 สมุนไพรไทยในยุคโลกไร้พรมแดน. กรุงเทพฯ : สถาบันการแพทย์แผนไทย

มนัส มณีประเสริฐ

- 2533 “ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสถานการณ์ปัจจุบันด้านการใช้ประโยชน์จากที่ดินของประชากรบนพื้นที่สูง” ข่าวสารสถาบันวิจัยชาวเขา.ปีที่ 14 ฉบับที่ 3-4 กรกฎาคม-ธันวาคม 2533

มงคล จันทร์บำรุง และคณะ

- 2538 “สังคมจารีตประเพณีและการยอมรับการวางแผนครอบครัว : ศึกษากรณีชาวเขาในเขตโครงการหลวง” สถาบันวิจัยชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม.

ยศ สันตสมบัติ

- 2542 ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. เชียงใหม่ : ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ยศ สันตสมบัติ และคณะ

- 2547 นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ทรัพยากรชีวภาพ และสิทธิชุมชน. เชียงใหม่ : ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ยิ่งยง เทาประเสริฐและคณะ

- 2546 ตำราการแพทย์พื้นบ้านล้านนา เล่ม 3 ชุดโครงการวิจัยองค์ความรู้หมอเมือง วิทยาลัยการแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ทางเลือก มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย

ยิ่งยง เทาประเสริฐ และธรรมา อ่อนชมจันทร์

- 2537 ศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการดูแลสุขภาพกรณีศึกษา : การรักษากระดูกหักของหมอเมืองและการดูแลครรภ์ของชาวอาข่า จังหวัดเชียงราย สถาบันราชภัฏเชียงราย

รัตนาพร เศรษฐกุล และคณะ

- 2546 สิทธิชุมชนท้องถิ่นชาวเขาในภาคเหนือของประเทศไทย : อดีตและปัจจุบันกรณี
ศึกษาและปัญหา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์นิติธรรม

รัตนา มณีประเสริฐ

- 2538 "คู่หู : ตำนานความเชื่อของแมว" ข่าวสารสถาบันวิจัยชาวเขา. ตุลาคม 2538
2541 ชาวเขา : ความเข้าใจกับชนเผ่าต่างวัฒนธรรม. สถาบันวิจัยชาวเขา กรมประชา
สงเคราะห์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม

วันส พุกษะศรี

- 2539 "ทรรคนะในการแก้ไขปัญหาชาวเขา" ข่าวสารศูนย์วิจัยชาวเขา. 10 : 1 มกราคม-
มีนาคม 2539

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ

- 2535 "สิทธิบัตรพันธุ์พืชกับการแย่งชิงทรัพยากรพันธุกรรมของโลกปัจจุบัน" วารสารสังคม
พัฒนา ปีที่ 20 ฉบับที่ 1

วิสุทธิ ไบไม้

- 2538 "รายงานการศึกษาเรื่องสถานภาพความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย".
กรุงเทพฯ : ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

สถาบันการแพทย์แผนไทย

- 2542 ผักพื้นบ้านภาคเหนือ.สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก

สถาบันวิจัยชาวเขา

- 2541 ข้อมูลประชากรชาวเขาในประเทศไทย. สถาบันวิจัยชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์

สำนักงานสาธารณสุขมูลฐานและสถาบันการแพทย์แผนไทย

- 2540 ผักพื้นบ้าน : ความหมายและภูมิปัญญาของสามัญชนไทย. สถาบันการแพทย์แผน
ไทย กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์
ทหารผ่านศึก

เสถียร จันทะ

- 2542 ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร : กรณี
ศึกษาในวิถีชีวิตชุมชนไทลื้อ จังหวัดเชียงราย การศึกษาค้นคว้าแบบอิสระ
หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

- 2543 "บทบาทชายหญิงด้านอนามัยเจริญพันธุ์ : กรณีศึกษาชุมชนม้งแห่งหนึ่งใน จังหวัดทางภาคเหนือของประเทศไทย" รายงานวิจัย โครงการพัฒนาการวิจัยด้าน เพศภาวะ มิติทางเพศและอนามัยเจริญพันธุ์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล และกองทุนประชากรแห่งสหประชาชาติ (UNFPA)
- 2546 รายงานวิจัยเรื่อง "องค์ความรู้พื้นบ้านในการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ความหลากหลายทางพันธุ์ข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์ตามแนวชายแดนไทย – ลาว" โครงการพัฒนา องค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย (โครงการ BRT)

เสน่ห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ (บก.)

- 2536 ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนาเล่ม 1-3 ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวม ของป่าชุมชนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

อรัญญา ศิริผล

- 2546 "ฝันกับคนม้ง : พลวัตความหลากหลายและความซับซ้อนแห่งอัตลักษณ์ของคนชายขอบ" อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ และความเป็นชายขอบ. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยา สิริธร (องค์การมหาชน)

ภาษาอังกฤษ

Binney, G. A.

- 1968 " Social and Economic Organization of Two White Meo Community in Northern Thailand", Unpublished Ph.D thesis, Advanced Research Projects Agency, Washington, D.C.

Cooper, R. G.

- 1984 *Resource Scarcity and the Hmong Response*. Singapore : Singapore University Press.

FAO

- 1989 *Forestry and food security*. FAO Forestry paper 90, Room : FAO
- 1990 *The major significance of "minor" forest products : The local use and value of forests in the West Africa humid forest zone*. Community forestry note 6, Room : FAO

- 1991 *Household food security and forestry : an analysis of socio-economic issues*. Community forestry note 1, Room : FAO
- Geddes, W.R.
- 1976 *Migrants of the Mountains*. Oxford : The Clarendon Press.
- Kammerer, C. A.
- 1989 "Territorial Imperatives : Akha Ethnic Identity and Thailand's National Integration" In *Hill Tribes Today : Problem in Chang*. Edited by J. Mckinnon and B. Vinne Bangkok : White Lotus
- Khunstadter, P., Chapman, E.C. and Sanga Subhasri.(eds)
- 1978 *Farmers in the Forest : Economic Development and Marginal Agriculture in Northern Thailand*. Honolulu : East-West Center
- Ireson, C.
- 1991 "Women's Forest Work in Laos" in *Society and Nature Resources* 4, pp.23-36
- Lee, G. Y.
- 1981 "Effects of Development Measures on the Socio-Economy of the White Hmong". Unpublished Ph.D. thesis, University of Sydney.
- Mckinnon, J.
- 1987 "Resettlement and the Three Ugly Step-Sisters Security, Opium and Land Degradation : A Question of Survival for the Highlanders of Thailand". A paper Presented to the International Conference on Thai Studies, The Australian National University, Canberra, 3-6 July.
- Prathaung Narinrankool Na Ayudhaya
- 1997 "Development and Resource Management Policy in Northern Thailand". A Paper Presented at workshop on Social Impact Assessment for Construction on Highland Development policy, The Center for Highland Ethnic and Minorities Studies and Development, Chiang Mai University.
- Tapp, N.
- 1989 *Sovereignty and Rebellion : The White Kmong of North Thailand*. Singapore : Oxford University Press

Young, O.G.

1962 *The Hill Tribes of Northern Thailand*. A socioethnological report, 2d ed.,
Bangkok, The Siam Society.